MTA TK
Gyerekesély-kutató Csoport

GYEREKESÉLYEK A VÉGEKEN I.

MTA
Társadalomtudományi
Kutatóközpont

GYEREKESÉLYEK A VÉGEKEN

I.

Tanulmányok a leghátrányosabb helyzetű kistérségek gyermekeinek életkörülményeiről

Szerkesztette:
Vastagh Zoltán – Husz Ildikó

A kötet szerzői:

Bauer Zsófia (MTA TK)
Fekete Attila (MTA TK)
Husz Ildikó (MTA TK)
Kiss Márta (MTA TK)
Perpék Éva (MTA TK)
Vastagh Zoltán (MTA TK)
Zeller Eszter (MTA TK)

MTA TK
Gyerekesély program
Budapest
2016

Készült a TÁMOP-5.2.1-12 „Gyerekesély program országos kiterjesztésének szakmai-módszertani megalapozása és a program kísérése”pályázat keretében. A kötet megjelenését az EFOP-1.4.1-15 „Integrált gyermekprogramok szakmai támogatása” című projekt támogatta.

Lektorálta: Albert Fruzsina

Olvasószerkesztő: Sasfi Csaba

A borítón látható fotók Fekete Attila munkái

ISBN 978 963 418 008 1

©Bauer Zsófia, Fekete Attila, Husz Ildikó, Kiss Márta, Perpék Éva, Vastagh Zoltán, Zeller Eszter
© MTA TK

Tartalom

Előszó *(Husz Ildikó)* 5
I. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS, MÓDSZERTAN 8
1. Gyerekszegénység és gyerekesélyek a kutatások tükrében *(Bauer Zsófia)* 9
2. Módszertani megjegyzések a kistérségi szükségletfelmérésről *(Vastagh Zoltán)* 31
II. FOGLALKOZTATÁS, DEPRIVÁCIÓ, LAKÁSKÖRÜLMÉNYEK 38
3. Gyerekszegénység a munkaerő-piaci helyzet tükrében *(Fekete Attila)* 39
4. Depriváció a gyermekes családokban *(Fekete Attila)* 49
5. A gyermekek lakáskörülményei és néhány ezzel összefüggő egészségi probléma *(Vastagh Zoltán)* . 68
III. OKTATÁS, NEVELÉSI KÖRNYEZET, SZABADIDŐ 92
6. Oktatási esélyek egyenlőtlensége a hátrányos helyzetű kistérségekben *(Kiss Márta)* 93
7. Otthoni nevelési környezet és iskolai teljesítmény *(Perpék Éva, Fekete Attila)* 121
8. Különóra vagy csavargás? A gyermekek szabadidő-eltöltése *(Zeller Eszter)* 153
Melléklet 175

Előszó

HUSZ ILDIKÓ

A gyermekek helyzete Magyarországon több szempontból is kedvezőtlen. A relatív jövedelmi szegénységi ráta a gyermeknépesség körében 25 százalék, ami lényegesen magasabb, mint a 15 százalékos országos átlag. (Eurostat 2015) A gyermekvállalás a családok számára komoly szegénységi kockázatot növelő tényező. Ha nem csak a jövedelmi szegénységet, hanem egyéb dimenziókat – a szülők munkaerőpiaci helyzetét és az anyagi deprivációt – is figyelembe vesszük, akkor a gyermekek 41 százaléka él szegénységben és társadalmi kirekesztettségben. (Eurostat 2015) A gyermekszegénység a leghátrányosabb helyzetű kistérségekben koncentráltan jelentkezik: nem csak a jövedelmi szegénységben élők száma, de a hátrányok halmozódása is lényegesen gyakoribb itt, mint az ország jobb helyzetben lévő területein.

A magyar parlament, felismerve a gyermekszegénység csökkentésének és a gyermekek esélyegyenlősége növelésének szükségességét, 2007-ben egyhangúlag elfogadta a „Legyen Jobb a Gyermekeknek!" Nemzeti Stratégiát, amely 25 évre szólóan jelölte ki azokat a legfontosabb területeket, ahol beavatkozások szükségesek a gyermekek helyzetének javítása érdekében. A Stratégia a családok anyagi és munkaerő-piaci helyzetének, lakhatási feltételeinek, valamint a gyermekeket célzó – oktatási, szociális, egészségügyi – szolgáltatások minőségének és elérhetőségének javítását jelölte ki, mint kiemelt fejlesztési irányokat. Emellett számos horizontális célt is megfogalmazott, mint pl. a romák helyzetének javítása, a települési hátrányok csökkentése, vagy az ágazatok közötti jobb együttműködés. A gyerekstratégia 2011-ben beolvasztásra került az újonnan létrehozott Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégiába, amely a korábbi 25 év helyett 10 évre szólóan határozta meg a gyermekszegénység csökkentéséhez és a gyermekek esélyeinek javításához szükséges beavatkozásokat.

A felzárkózási stratégia megvalósítása során hozott intézkedések egyikeként 23 leghátrányosabb helyzetű kistérségben indult komplex gyerekesély program (GYEP). A pályázati alapon működő, Európai Uniós társfinanszírozású programok célja a hátrányos helyzetű gyerekek esélyeinek növelése a területi különbségek enyhítése, a hiányzó szolgáltatások biztosítása, valamint a meglévők minőségének és azok elérhetőségének javítása révén. A kistérségeket a GYEP programba három pályázati körben vonták be: az öt első körös pályázó 2010 végén ill. 2011 elején, a hat második körös 2012 második felében, a 12 harmadik körös kistérség pedig 2013 első félévében kezdte meg szakmai programjának megvalósítását. Az első két kör esetében a futamidő 3 év volt, míg a pályázat kiírásának

csúszása miatt a harmadik – egyben legrosszabb helyzetű – térségeknek mindössze két év állt rendelkezésére.

A 23 kistérségben együttesen közel 150 ezer 0–17 éves korú gyermek él. A program indulásakor jelentős részük számára a minőségi szolgáltatásokhoz való hozzáférés nem volt megoldott: a kisebb településeken hiányzott a bölcsőde, óvoda, sőt esetenként az iskola is, nem volt egészségügyi intézmény, és a gyermekorvosi teendőket is gyakran a felnőtt háziorvosok látták el. A kistérségek települései komoly szakemberhiánnyal küzdöttek: szinte mindenhol hiány volt fejlesztő pedagógusból, gyógypedagógusból, gyógytornászból, gyermekpszichológusból, iskolai szociális munkásból. Tudott volt a védőnők, a családsegítő szolgálat és a gyermekjóléti szolgálat munkatársainak túlterheltsége, magas volt a betöltetlen státusok, valamint az egy szakemberre jutó gyerekek száma. A kistérségek városaiban – amelyek mindegyike néhány tízezer fős kisváros – valamivel jobb volt a szolgáltatásokkal való ellátottság, azonban a falvakból a városok megközelítése a családok számára nehézkes volt és drága. A településnagyság szerinti különbségek a meglévő szolgáltatások színvonalában is megjelentek, így pl. a falusi iskolák oktatásának minősége gyakran lényegesen elmaradt a (kis)városiakétól, azoké pedig a nagyobb városok, megyeközpontok iskoláiétól. Mindezek jelentős esélyhátrányokat okoztak az ott élő gyerekek egészséges fejlődése és képességeik kibontakoztatása terén. A komplex kistérségi gyerekesély program ezeket a hátrányokat igyekezett enyhíteni. Mivel a cél nem egyszeri akciók generálása, hanem hosszú távon is működőképes helyi megoldások kidolgozása volt, ezért a pályázatban kiemelt prioritást kapott a stratégiai gondolkodás erősítése: a programok 2-3 éves futamideje alatt a megvalósítóknak fel kellett mérniük a helyi szükségleteket, ez alapján ki kellett dolgozniuk egy kistérségi szintű gyerekesély stratégiát, valamint a szükséges szolgáltatások beindításával ill. fejlesztésével meg kellett kezdeniük annak megvalósítását.

A helyi GYEP-ekhez egy mentorprogram is kapcsolódott, amely a valós igények feltárásában és a megfelelő szolgáltatási paletta kialakításában segítette a kistérségi megvalósítók munkáját. A helyi folyamattámogatás sokféle tevékenységet jelentett, kezdve a helyzetelemzések készítésétől a képzések és workshopok szervezésén, együttműködések generálásán, helyi szakértői tanácsadáson, érdekképviseleten át a folyamatok monitorozásáig. Ezen tevékenységek részeként került sor a kistérségi gyerekesély stratégiák tényalapú kidolgozását segítő adatgyűjtésre is, amelynek szakmai-módszertani támogatását az MTA TK Gyerekesély-kutató Csoport végezte.

A kérdőívezés, amely a helyi gyermekes családok helyzetét és szükségleteit mérte fel, egyetemi kutatótáborok keretében történt. A Gyerekesély-kutató Csoport feladata volt a kérdőívek összeállítása, a mintavétel, az egyetemi partnerintézmények közvetítése a kistérségek felé, a kérdőívek rögzítése és az adatok feldolgozása. Felvételenként egy-egy tanulmány készült, amely a kutatócsoport honlapján olvasható (http://gyerekesely.tk.mta.hu). A felmérések szervezése meglehetősen komoly feladatot

jelentett mindhárom partner – a kistérség, az egyetem és a kutatócsoport – számára, már csak azért is, mert a kérdezések különböző időpontban készültek attól függően, hogy az adott kistérség mikorra időzítette a pályázatában a táborok lebonyolítását, illetve hogy az egyetemi partnerek hogyan tudták azt a tanév rendjébe beilleszteni. A helyzetet tovább nehezítette, hogy éppen ebben az időszakban csökkentették a társadalomtudományi képzésre felvehető hallgatók számát, ami különösen a vidéki felsőoktatási intézmények esetében eredményezett kapacitáskorlátokat a bevonható diákok számában. Mégis, minden nehézség ellenére ennek a feladatmegosztásnak nem csak az volt az előnye, hogy az adatfelvételek így a kistérségek számára költséghatékony módon kerültek lebonyolításra, de az is, hogy a hallgatók első kézből ismerhették meg az adott kistérség helyzetét, problémáit. A felmérésekben összesen kilenc egyetem mintegy 800 társadalomtudományi képzésben résztvevő hallgatója dolgozott és szerzett a későbbi munkájához hasznos tapasztalatokat.

Az elmúlt két évben összesen 29 adatfelvétel készült. Abból a huszonhárom, egy-egy kistérséget reprezentáló felmérésből, amely 2013. tavasz és 2014. ősz között történt, egy egyesített adatbázist hoztunk létre. Az így létrejött impozáns mintaelemszám – több mint 6 ezer gyermekes háztartás közel 13 ezer gyermekéről áll rendelkezésre információ – lehetővé tette az adatok sokféle szempont szerinti feldolgozását, jó látleletet nyújtva a vidéki szegénységről. Az eredményekből készült kiadványt tartja a kezében az Olvasó. Az ebben található elemzések két nagyobb témakörre: a jövedelmi helyzet – foglalkoztatottság – anyagi depriváció néhány területére, valamint az oktatás – nevelés – szabadidő kérdéseire fókuszálnak. Mindezeket megelőzi egy szakirodalmi összefoglalás, amely a gyermekszegénységgel kapcsolatos témák kutatásának hazai és nemzetközi trendjeit mutatja be, valamint egy, a felmérések módszertanát ismertető összefoglaló.

A helyi gyerekesély programok közül 2015 szeptemberében az utolsó is lezárult, a kiemelt projekt novemberig működik. Mindenki a folytatásban bízik, hiszen a fentiekben említett területi hátrányokat a programnak csak a pályázat idejére sikerült enyhíteni. Jelen kötettel ezért a folytatás melletti érvekhez is hozzá kívánunk járulni, hiszen a tanulmányok mindegyike azt jelzi: bőven van még tennivaló ahhoz, hogy a gyermekek lehetőségei, esélyei lakóhelytől és családi háttértől függetlenül egyenlők legyenek.

2015. november 27.

I. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS, MÓDSZERTAN

1. Gyerekszegénység és gyerekesélyek a kutatások tükrében

BAUER ZSÓFIA

A tanulmány célja, hogy betekintést nyújtson a gyerekesélyekkel foglalkozó rendkívül szerteágazó és sokszínű szakirodalomba. Az összefoglaló rendszerezni kívánja a legfőbb kutatási irányvonalak mentén az elmúlt 15 évben megjelent gyermekszegénységgel és gyerekesélyekkel foglalkozó magyar és nemzetközi publikációit.

A tanulmány bemutatja a gyermekszegénység, valamint a gyerekesélyek kutatásának sokszínűségét, elsősorban empirikus eredményeket részletező tanulmányok tematikusan elemzésén keresztül, hangsúlyozva a magyar és nemzetközi irodalomban megjelenő hasonló és eltérő irányokat és trendeket. Az elemzésbe bevont szakcikkek a magyarországi helyzet feltárása mellett főként az európai és amerikai kutatásokra fókuszál, kevésbé foglalkozik az Afrikában és Ázsia bizonyos területein megjelenő gyermekszegénység sajátosságaival. Az összefoglaló kitér az empirikus kutatások módszertani és elméleti háttérben meghúzódó hasonlóságokra és különbségekre is.

A szakirodalmi összegzés része és eredménye egy hároméves szakirodalom gyűjtésnek, amely a Gyerekszegénység Elleni Program keretein beül a Gyerekesély–kutató Csoport egyik feladata volt. A szakirodalmi összefoglaló a tematikus elemzés mellett kitér ennek a hároméves folyamatnak az eredményeire, tapasztalataira és tárgyalja a felmerülő kihívásokat is.

Bevezetés

A gyermeket és a gyermekes családokat érintő szegénységgel és a gyerekek és családok közötti egyenlőtlenség a világ minden pontján jelen van, nem új keletű jelenség. A huszadik és huszonegyedik században az egyenlőtlenségeknek számos új dimenziója jelent meg. Jellegében és mértékében ugyan különbözik a szegény és a gazdag országok gyermekeit érintő szegénység (és azok megoldási lehetőségei), a szakértők egyetértenek abban, hogy a jelenség a 21. század egyik legkomolyabb kihívása (Ferge 2000, UNICEF 2014). Az OECD számos országában a gyermekek szegénysége meghaladja a nemzeti átlagot, ugyanakkor kevésbé sújtja őket az elsősorban Afrikára és Ázsia egyes részeire jellemző éhezés (bár Magyarországon sem ismeretlen a jelenség), járványok és a szükségletek teljes mértékű kielégítetlensége (Menchini– Redmond 2009; OECD 2014; Husz– Marozsán 2014).

Nemzetközi viszonylatban más típusúszegénység miatt a megoldásukat célzó programok és intézkedések is eltérnek (Bradshaw– Richardson 2009; Menchini– Redmond 2009; UNICEF 2010; UNICEF 2014). Számos szervezet és politikai célkitűzés középpontjában a gyermekijól-lét növelése áll, az Europai Unió célkitűzései között is szerepel agyermekszegénység radikális csökkentése 2020–ra.

A jelenlegi magyarországi helyzet megértéséhez szükséges rendszerváltás előtti állapotok ismerete is. A késő Kádár–kor utolsó éveiben indult az a folyamat, amely következtében a korábban elsősorban az idősebb korosztályokat sújtó szegénység áttevődött a legfiatalabb korosztályokra, és ez a tendencia nem változott, sőt a mai napig erősödik(Andorka 1989, TÁRKI, 2013). A rendszerváltás olyan radikális változásokat hozott mind a gazdaság, mind a társadalom szerkezetében (a tartós munkanélküliség vagy a tömeges eladósodás kapcsán), amely még negyedévszázad után is erősen érezteti hatását, így váltak Teresa Albanez UNICEF szakértő szerint a gyermekek a rendszerváltás veszteseivé (Kovács– Vári 2004). A fent említett folyamatoknak köszönhetően az utóbbi évtizedekben egyre többen élnek deprivációban, a gyermekszegénység ma fokozatosan romló képet mutat (Ferge 2008; 2010; 2012).

A 2008–ban kezdődő és a vártnál jobban elnyúló gazdasági válság mélyített a szegénységen tovább nőtt a gyermekes családok anyagi deprivációja, romlott a helyzet a kirekesztettség minden dimenziójában, a kormányzati szándékok és intézkedések ellenére (Bass– Farkas– Márton 2010; Darvas– Farkas 2012; Ferge 2012; EUROSTAT 2014).

Mára a társadalom legveszélyeztetettebb csoportjához tartoznak a gyermekek. A rendszerváltás óta a családok gyerekvállalása megnöveli az elszegényedés kockázatát (Förster– Tóth 1999; Gábos– Szívós 2002; 2003; 2006; TÁRKI 2013). A szegénység és a gyermekszegénység nem egységesen sújtja az egész országot. A szegénységben vagy társadalmi kirekesztettségben élők száma 1,3–szorosa az országosnak. A szegénység és a halmozottan hátrányos helyzet területileg koncentráltan jelenik meg az országban, a legelmaradottabb helyeken a szegénységi küszöb alatt élő gyermekek száma kétszerese az országos átlagnak. A szegénységben vagy társadalmi kirekesztettségben élők száma 1,3–szorosa az országosnak.

Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa és rendszerezze az utóbbi 15 évben végzett legfontosabb magyar és nemzetközi kutatások empirikus eredményeiről beszámoló, évről évre gyarapodó szakirodalmat. Az irodalomgyűjtés nem csupán a gyermekszegénység anyagi aspektusaira fókuszált, hanem számos olyan tényezőre, amely nem azonnal, hanem hosszabb távon érinti a gyermekek életkilátásait, életesélyeit.

Az irodalomgyűjtés és elemzés módszertana

Jelen tanulmány hátteréül szolgáló publikációk összegyűjtése és rendszerezése a Gyerekszegénység Elleni Program keretében elkészülő Gyerekesély– Tudástár egy hároméves folyamat végeredménye. A szakirodalomgyűjtés célja volt, hogy a szegénységgel és gyerekesélyekkel foglalkozó szakemberek, szociológusok, szociálpolitikusok és a Gyerekesély programok kialakítóinak és működtetőinek munkáját segítse. Korábban is jelentek meg gyermekszegénységgel foglalkozó szakirodalmi összefoglalók (Gábos 2009), de azokban a szerző elsősorban a magyar és a nemzetközi szakpolitikai megoldásokra fókuszált, míg jelen irodalomgyűjtés a gyerekesélyekkel foglalkozó témák és kutatások szélesebb spektrumát tekinti át, feltérképezve a legmeghatározóbb kutatási témákat és irányokat.

Éppen a szélesebb fókusz és a téma szerteágazósága miatt a szakirodalom azonosítása és összegyűjtése már önmagában is kihívást jelentett. Az első lépésben feltérképezésre kerültek a legfontosabb magyar és angol nyelven megjelenő szociológiai, szociálpolitikai és oktatással foglalkozó folyóiratok. A következő lépés a beazonosított folyóiratokban megjelent gyerekesélyek különböző aspektusaival foglalkozó cikkek felkutatása volt.

Az legnagyobb kihívás amellyel az irodalomgyűjtés során szembesültünk, hogy mit is tekinthetünk és nevezhetünk gyermekszegénységnek, valamint miként definiálhatóak és ebből adódóan miként mérhetőek a gyerekesélyek. A Gyerekesély–kutató Csoport álláspontja (az irodalomgyűjtést vezérlő elképzelés) szerint a gyermekek szegénysége önmagában, mindentől függetlenül nem létezik, a gyermekszegénység nem választható el a családok szegénységétől. A gyerekesélyek pedig a családokhoz kapcsolódó hátrányok miatt kialakuló egyenlőtlenségek, mérhető és definiálható különbségek. A tanulmányok így nemcsak közvetlenül a gyermekekkel és a mérhető anyagi elmaradásukkal foglalkozik, hanem azokkal a kontextuális tényezőkkel is, amelyek befolyásolják a gyerekek életkilátásait, esélyeit, valamint az esélyegyenlőtlenség átörökítését. Az irodalomgyűjtés ezen filozófiája összhangban van a Gyerekeszegénység Elleni Program intézkedéseivel, amelyek komplexen, egyszerre fókuszálnak a gyermekekre, a családra, a lakókörnyezetre és a gyerekeket és családokat érintő intézményi környezetre is.

A harmadik lépésben a tanulmányok elolvasása és a tartalmi összefoglalók elkészítése történt. A kiválasztott, elolvasott és feldolgozott cikkek egy Excel–táblázatba kerültek összegyűjtésre, amely tartalmazta a megjelenés évét, a publikációs adatokat, valamint a tanulmányok szöveges összefoglalóját. Az összegyűjtött 414 cikk kvalitatív, tematikus elemzése adja jelen tanulmány gerincét. A tematikus elemzés lehetőséget teremtett arra, hogy a szakirodalomban zajló tudományos diskurzusban azonosításra kerüljenek a legfontosabb felmerülő témák és kutatási területek. A tematikus elemzés célja, hogy a szövegekben visszatérő témákat és mintázatokat azonosítson, ezzel strukturálva az adatokat (Boyatzis 1988). Braun és Clark (2006) alapján az egyes témák mintázatot és értelmezési keretet adnak az adathalmaznak.

A gyermekszegénység meghatározása és mérése, a gyerek a családon belül

Egyetértés van a magyar és a nemzetközi szakirodalomban azzal kapcsolatban, hogy a gyermekek szegénységének vannak különleges aspektusai, amely kiemelik a felnőttkorban tapasztalható nélkülözéstől. Ugyanakkor nem minden forrás hangsúlyozza egyértelműen, hogy a gyermekszegénység mennyire kezelhető önálló jelenségként, vagy mennyire ágyazódik bele a családjuk szegénységébe, a környezetük kontextusába.

Egyetértés van a szakirodalomban arról, hogy a gyermekek és a családok jóléte bár sok hasonlóságot mutat, nem feltétlenül minden tekintetben esik egybe (Minujin et al. 2006). A gyermekek igényei

bizonyos tekintetben sokkal komplexebbek, mint a társadalom többi tagjának szükségletei. Gyermekkorban az igények kielégítése sokkal sürgetőbb, hiszen amennyiben az adott szükségletnek egy bizonyos időpontban a család nem tud eleget tenni, a hosszú távú következményeket vonhat is maga után (CHIP–eligazítás 2003; Darvas–Tausz 2003; Minujin et al. 2006; Danis 2010; UNICEF 2010; 2014). A gyermeki szükségletek ugyanis nem elhalaszthatóak. A folyamatos fejlődés következtében a gyermekeknek bizonyos időpontokban meghatározott dolgokra van szükségük. Abban az esetben, ha ezeket az adott időszakban nem kapják meg, ez későbbi időszakokban legtöbbször nem korrigálható (UNICEF 2005).

Ellentétes álláspontok jelennek meg az irodalomban arról, hogy a családon belüli jövedelemelosztásban, jövedelemfelhasználásban milyen helyzetet töltenek be a felnőttek valamint a gyerekek. Míg egyes számítások azt veszik figyelembe, hogy a gyermekek „gyengébb tagjai" a háztartásnak, azaz az egy főre jutó jövedelem esetében nem teljes értékű tagsággal kell számolni (Deaton 1997; de Neubourg 2012, valamint OECD kalkulációk). Addig más vizsgálatok megközelítései arra hívják fel a figyelmet, hogy a gyermekek nagyobb arányban részesülnek a háztartás jövedelmeiből, a szülők a gyerekek szükségleteinek kielégítését előrébb helyezik a magukénál (Darvas– Tausz, 2002; Ferge, 2003; Bargain–Donni–Kwenda 2011).

A szakirodalomban felmerülő fontos kérdés, hogy melyindikátorokkal mérhető a gyerekszegénység, mi ragadja meg legjobban a gyermekesélyeket. A szakirodalom ma egyetért abban, hogy az indikátorokat nem szabad pusztán az anyagi jólét dimenzióira korlátozni, hanem más aspektusokra is fókuszálni kell.

A különböző mérési dimenziókat és indikátorok kialakulására és összehasonlítására koncentrál Ben–Arieh– Frones (2011), akik megállapítják, hogy az egyes mérések és indikátorok nem önmagukban, hanem egymással összefüggésben nyújtanak koherens képet a gyerekek helyzetéről. Bradshaw–Richardson (2008) amellett érvel, hogy a jól-lét anyagi dimenziójának mérése nem mutat megfelelően árnyalt képet a gyermekek jól-létével kapcsolatban, és multi–dimenzós index fejlesztése mellett állnak ki. Tanulmányukban a használt indikátorokat hét nagyobb csoportba osztották: egészség, szubjektív jól-lét, személyes kapcsolatok, anyagi háttér, oktatás, viselkedés és kockázatok, lakáskörülmények és környezet.

Kopasz (2012) gyermeki jól-lét mérésének és indikátorainak fejlődéséről összefoglaló tanulmánya bemutatja az egyes nagyobb szervezetek által használt főbb indikátorokat és indikátorrendszereket. Bár vannak átfedések az UNICEF és az OECD által használtak között, az UNICEF nagyobb hangsúlyt fektet a szubjektív elemekre, míg az OECD–nél a lakókörnyezet kiemelt szerephez jut.

A gyermekszegénység enyhítésére és a gyerekesélyek növelésére létrehozott programok, intézkedések

Az empirikus vizsgálatokat és eredményeiket ismertető szakirodalom jelentős része foglalkozik azoknak az intézkedéseknek és a programoknak a hatáselemzésével, amelyek a gyerekesélyeket kívánják növelni. Mint ahogy a gyerekek szegénysége és az általuk tapasztalt egyenlőtlenségek nem függetleníthetőek a

családjuk helyzetétől, így a programok és szakpolitikai intézkedések elsődleges célcsoportjai lehetnek mind a gyerekek, mind az őket nevelő családok. Bamfield – Brooks (2006) brit tapasztalataik alapján rávilágít, hogy a programok hatékonyságához elengedhetetlen a közvélemény ráirányítása a problémára és a programok elfogadtatása. A szociális intézkedések és a redisztribúció társadalmi elfogadottsága új témája a nemzetközi irodalomnak, a kutatásoknak ez az iránya még nem népszerű Magyarországon. Finseraas (2012), Leon (2012), Goerres – Tepe (2012) és Blekesaune (2013) megállapítják, hogy a redisztribúció azok körében a legnépszerűbb, akik számára megoldást nyújt. Ugyanakkor a középosztály az, akik leginkább negatív véleménnyel vannak a szociális kiadásokra való költésről. Jo 2011-es tanulmánya nemcsak a szakpolitikai intézkedések megítélését vizsgálja, hanem azt is, hogy a különböző kultúrákban miként vélekednek a szegénység kialakulásáról.

Ahogy az esélyteremtésre hozott intézkedések rendkívül sokszínűek, úgy a velük foglalkozó empirikus hatástanulmányok is rengeteg témát ölelnek fel. A magyarországi gyerekszegénység enyhítésére létrehozott szakpolitikák összefoglaló áttekintését adja Albert (2014) értékelése, amely nemcsak a jelenleg alkalmazott politikák erősségeit és gyengeségeit világítja meg, hanem javaslatokat tesz további intézkedésekre. A magyar gyerekszegénységgel foglalkozó irodalom meghatározó része foglalkozik a Gyerekszegénység Elleni Program egyes elemeinek ismertetésével, a program hatásvizsgálatával (Bass 2006; 2007; 2012; Bass – Darvas – Ferge 2007; Ferge 2007; Ferge –Darvas 2012; Ferge–Darvas 2014). Az elemzések egy része beszámol a program és intézkedéseinek létrejöttének körülményeiről, feltárva a sikereket és a hiányosságokat (Darvas– Ferge 2012). A program elindulása után az első tanulmányok a Szécsényi kistérségben megvalósuló mintaprogramot ismertetik, amely pozitív eredményeinek tükrében tettek javaslatot a program további kistérségekre való kiterjesztésére (Kőműves 2010). A Szécsényben végzett felmérések alátámasztják a korai fejlesztések fontosságát, érvelnek a Biztos Kezdet gyerekházak indítása és folyamatos finanszírozása mellett (Bass 2006; 2007; 2012; Bass– Darvas– Ferge 2007).

A Biztos kezdet gyerekházak hátterét, és a program külföldi mintáját mutatja be magyarul Sidlovics (2005) és az elért legfőbb eredményeit (Ferge– Darvas 2014). A nemzetközi színtéren a Sure Start program értékelésével foglalkozik Pemberton – Mason (2009), Hamm (2010) és Lewis (2011). A Head Start-tal pedig Muccio et al. (2014). A tanulmányok vizsgálják, hogy mennyire sikerült bevonni mind a gyerekeket, mind a szülőket is a programba. További célként fogalmazzák meg a depriválta és munkanélküli családok számára az állásteremtést, hogy sikeresen elhelyezkedhessenek. Lewis jelzi, hogy az eredeti fókusszal ellentétben már nem pusztán a legrászorultabbakat célozza meg, hanem univerzálisan kíván a gyermekek és a szülők helyzetén javítani. A szülők munkába állását hangsúlyozza Harker (2006), valamint (de Graaf – Zilj – Nolan 2011) is.

A kifejezetten gyerekeket célzó programértékelések mellett a szakirodalom foglalkozik a családokban tapasztalható munkanélküliség és a depriváció összefüggéseivel (Lloyd 2008). A munkanélküliség növeli a szegénységi kockázatot, így Magyarországon is indítottak olyan programokat, amelyek a helyi és országos munkanélküliséget csökkentik, így pozitív hatással lehetnek a gyerekesélyekre. Az „Út a munkába" program hatásainak elemzése során Bass (2010) megállapította, hogy kontraszelekciós

mechanizmus valósul meg a program során és a program nem hozott érdemi javulást a munkaerőpiacra történő visszakerülés tekintetében a hátrányos helyzetűek körében.
A gyermekszegénység visszaszorítására irányuló szakpolitika összehasonlító vizsgálatára koncentrál Backman – Ferrarini (2010), megállapítva, hogy a családi transzferek csökkentik a gyerekszegénység mértékét, ugyanakkor nem teszik le a voksukat egy univerzális modell kialakítása mellett. A magyarországi transzferek hatásait vizsgálja Havasi (2005), amelyekről megállapítja hogy fontosak ugyan a pillanatnyi segítség nyújtásában, de a hosszútávú hatásai nem ilyen egyértelműek.

Kisebbségek, etnikai konfliktusok

A kisebbségek, etnikumok helyzete kiemelt témája mind a magyar, mind a nemzetközi szakirodalomnak. Bár a hátrányos helyzet háttere és az esélybeli különbségek eredete különbözik, az a tendencia világosan kirajzolódik, hogy a kisebbségek helyzete a vizsgált társadalmakban egyértelműen rosszabb, így kerülnek a szegénységkutatás fókuszába.

Magyarországon a szegénységkutatással foglalkozó empirikus vizsgálatok túlnyomó többsége a romákat érintő szegénységgel és annak különböző aspektusaival foglalkozik. A magyarországi roma családok és különösen a gyermekek kiemelten hátrányos helyzetére hívják fel a tanulmányok a figyelmet (TÁRKI 2013). Az empirikus vizsgálatok sora igazolja, hogy a mélyszegénységben és halmozottan depriválta helyzetben lévő családok közül lényegesen magasabb a romák aránya. A tanulmányok kitérnek azokra a strukturális tényezőkre, mint például demográfiai helyzet, területi elhelyezkedés, munkaerőpiaci kirekesztődés, amelyek hozzájárulnak a roma családok hátrányainak kialakulásához és fennmaradásához (Babusik 2007; 2008). A gyerekesélyekkel foglalkozó kutatások nem csupán ezekre a materiális dimenziókra koncentrálva is megállapítják, hogy a roma gyerekek jelentős hátránnyal küzdenek mind az oktatásban, mind egészségi állapotukat tekintve (Kurucz 2010).
ABár az utóbbi időszakban egyre több eredmény mutatja, hogy a szegénység és a gyermekszegénység Magyarországon nem csupán a roma lakosságot érintő folyamat (TÁRKI 2013), a magyar szakirodalom minden témáját áthatja az etnikai dimenzió. Ladányi (2009; 2012), hangsúlyozza a romaság és a szegénység közötti párhuzamvonást. Számos tanulmányában amellett érvel, hogy a közbeszédben és a szociális szakma képviselőinek beszámolóiban gyakran felfedezhetőek átfedések a két csoport között (a helyi szakemberek a hátrányos helyzetről és a hozzá kapcsolódó kirekesztésről tapasztalható hiányos tudásáról számol be Baráth 2007-es tanulmánya is). A szerző az underclass elmélet tükrében vizsgálja az egyre mélyülő szegénységet és elkülönülést.
A romák megélhetési stratégiát és a szegénységgel való megküzdésüket elemzi Bánlaky – Kevy 2000-es tanulmánya, amely felhívja a figyelmet a család kiemelt szerepére, valamint a fekete munkák jövedelempótló hatására. Messing – Molnár 2008-as eredményei nem mutattak kifejezetten a romákhoz kötődő megélhetési stratégiát, nem tapasztalták a szegénységgel való megküzdésnek az etnikai dimenzióját. Ugyanakkor 2011-es tanulmányukban hangsúlyozzák a roma családoknál kiemelten fontos

szerepet játszó családi kapcsolatoknak mind a segítő, mind a gátló hatásait. Hasonló eredményekre mutat rá Offer (2012) nem roma, de deprivált kisebbségi családokat vizsgáló amerikai tanulmányában.
A külföldi irodalom eltérő fókusza a vizsgált országok sajátosságából ered. A legtöbb angol nyelvű publikáció olyan országokat, térségeket vizsgál, ahol sokszínű az lakosság etnikai összetétele. Így nagyobb hangsúlyt fektetnek az egyes etnikai csoportok életstílusában, szegénységüket meghatározó tényezőinek komparatív vizsgálatára (pl. Phung, 2008; Holland 2012). A kérdések elsősorban oktatást és az otthoni nevelési környezetet vizsgáló témák kapcsán merülnek fel. A szülők nyelvismeretének a gyerekeikre gyakorolt hatásával foglalkozik részletesen Frumkin (2013). A deprivált kisebbségeket bemutató nyugati irodalom külön része foglalkozik a bevándorlókkal, a beilleszkedés hatásaival a gyerekek életére és teljesítményére. Faist (2014) szerint az ma tapasztalható egyenlőtlenségek legújabb dimenziója a bevándorlásnak tudható be.

Esélyek és egyenlőtlenségek az oktatásban

Az oktatásban való részvétel és a minőségi oktatáshoz való hozzáférés a gyerekek későbbi esélyeit és életkilátásait számottevően befolyásolják. Emiatt az egyik legkutatottabb téma mind Magyarországon, mind nemzetközi szakirodalomban az oktatás és a gyerekesélyek kapcsolata. Az utóbbi évtizedek tapasztalatai azt támasztják alá, hogy oktatási expanzióval nem tűntek el az egyes csoportokat érintő hátrányok az oktatási rendszerekből (Domagala– Ocetkiewicz 2012; Satz 2012).

Andor (2001) és Radó (2007) részletesen elemzi azokat a magyar oktatáspolitikai intézkedéseket, az esélyegyenlőséget kívánták megteremteni. A szándékok ellenére a kutatások azt mutatják, hogy az egyes iskolák közötti különbségek megjelennek mind területi alapon, mind az egyes intézményekben (Imre 2002). Azt is ismertetik (pl. Babusik 2000; 2001), hogy bár a politikai akarat hivatalosan a szegregált oktatás ellen irányul, a gyakorlatbanaz elvvel gyakran ellentétes folyamatok valósulnak meg (Szalai 2010). Kialakulnak roma és nem roma osztályok, vagy akár egész iskolák. Ezen folyamatok következményeit elemzik az oktatásszociológiai kutatások, mint pl. Feischmidt (2013), aki a kialakult szegregáció diákokra gyakorolt negatív érzelmi hatásait mutatja be. A szegregált iskolák intézményi feltételeinek hiányosságaira és a tanulók romló tanulmányi teljesítményére hívja fel Havas és Liskó 2005-ös tanulmánya a figyelmet. A szegregáció és a tanulmányi eredményekben mutatkozó különbségekre, valamint a társadalmi egyenlőtlenségek további növekedésének az összefüggésére világít rá Kertesi– Kézdi (2004). Az oktatási rendszerben megjelenő esélyegyenlőtlenség nem magyar jelenség. Számos brit és amerikai tanulmány is azt igazolja, hogy az afro–amerikai, latin ajkú, ill. más kisebbségi csoporthoz tartozó gyerekek hátránnyal indulnak és hátrányokat halmoznak fel az oktatási rendszerekben (Anderson 2012; Cavanagh– Fomby 2012).
Egyre inkább a kutatások fókuszába került a koragyermekkori fejlesztés fontosságának hangsúlyozása mind Magyarországon, mind a nemzetközi kutatások terén (Herczog 2008). Az utóbbi évek eredményei azt bizonyították, hogy a hátrányok leküzdésében és az életesélyek növelésében a legfontosabb, hogy a

gyermekekkel minél hamarabb a megfelelő szakember foglalkozzon (Danis 2010). A koragyermekkori fejlesztéseket célzó programok értékelései azt mutatják, hogy az első évek kiemelt fontossággal bírnak (Tóth 2011, brit példa: Pemberton – Mason 2009; Hamm 2010; Lewis 2011). Az amerikai korai fejlesztési intézmények rossz anyagi helyzetű családokra gyakorolt jótékony hatását mutatta ki Conyers et al (2003), akik megállapították, hogy az intézményeket látogató gyerekek iskolában kevesebb problémával küzdöttek, valamint ritkábban kerültek speciális nevelési intézménybe.

A a kutatások alapján kiemelkedően fontos a szülők aktív bevonása a fejlesztésekbe, illetve a szülők oktatása. A finn koragyermekkori fejlesztéseket értékelő Alasuutari (2014) eredményei szerint a szülők és a gyermekek véleményének a rendszerbe történő integrálása révén hozhatóak létre a leghatékonyabb fejlesztési irányok. A koragyermekkori fejlesztéseket célzó programok értékelései azt mutatják, hogy az első évek kiemelt fontossággal bírnak (Tóth 2011, brit példa: Pemberton – Mason 2009; Hamm 2010; Lewis 2011). Az amerikai korai fejlesztési intézmények rossz anyagi helyzetű családokra gyakorolt jótékony hatását mutatta ki Conyers et al (2003), akik megállapították, hogy az intézményeket látogató gyerekek iskolában kevesebb problémával küzdöttek, valamint ritkábban kerültek speciális nevelési intézménybe.

A bölcsödébe járás előnyeiről és hátrányairól megoszlanak a vélemények az irodalomban (Blaskó 2010). A bölcsődéknek Magyarországon szerepe lehetne abban, hogy a gyermekekkel otthon lévő anyák visszatérhessenek a munkaerőpiacra, azonban az intézmények hatalmas kapacitáshiánnyal küszködnek és területi eloszlásukban nagy különbséget mutatnak (Reszkető– Scharle– Váradi 2011). A jó bölcsődében kapott nevelés pozitív hatásait hangsúlyozza Sylva et al. (2011), de felhívja a rossz ellátásnak a negatív következményeit.

Az óvodák fontos szerepet tölthetnek be a gyerekesélyek fejlődésében, hiszen ebben a korban találkozik a gyermekek többsége először az intézményesített oktatással. Az egyes óvodák közötti egyenlőtlenségek azonban hozzájárulnak a későbbi iskolai kudarcokhoz. Az óvoda nélküli települések problematikájára hívja fel a figyelmet Havas (2004), aki megállapítja, hogy ezeken a településeken lényegesen alacsonyabb az óvodáztatottak aránya, és jóval magasabb a későn kezdők száma.

Az óvodák gyerekszegénység-csökkentő éshátrányokat visszaszorító hatásával foglalkozik Darvas – Tausz (2005). Kiemelik, hogy az óvoda azért is fontos a szegény gyermekek fejlődésében, hiszen nekik gyakran nincsenek meg otthon a szükséges stimuláló eszközeik és játékaik. Amennyiben az óvodában a megfelelő intézményi és nevelői környezet várja a gyerekeket, az otthon tapasztalt hiányosságok hatása csökkenhet. Ezt támasztják alá Hámori – Köllő (2011) eredményei is, akik megállapítják, hogy a hátrányos helyzetű gyerekek iskolai eredményeire kifejezetten jó hatással van az óvodában eltöltött plusz év, az évvesztesség. A hátrányos helyzetű gyerekek csoportján belül, kiemelten a roma gyerekek beóvodáztatásával és az ott megjelent egyenlőtlenségekkel foglalkozik Pik (2000).

Az iskolaválasztás szintén kiemelt témája a magyar oktatásszociológiai tanulmányoknak. A szülők társadalmi helyzete meghatározó a gyerekek oktatási rendszerben elért sikerei szempontjából. A szakirodalom kiemelt kérdésként kezeli a szülők társadalmi és kulturális tőkéjének hatását gyermekük oktatási helyzetére. Az alacsonyabb státuszú szülők gyermekei már az óvodától kezdve hátrányosabb

helyzetben vannak (Józsa– Hricsovinyi 2011). A szülők társadalmi helyzete befolyásolja a korai iskolaelhagyást az érettségit, diplomaszerzést, és a sikertelen pályakezdést is (Laki 2006; Kapitány 2012).

Már az általános iskolákban mért eredményekben megmutatkoznak a szegény és a nem szegény, valamint a roma és nem roma gyerekek közötti különbségek. Ezeket a különbségeket a gyerekek tovább viszik magukkal és halálukig befolyásolja életüket. A magyarországi kutatások kimutatják, hogy a hátrányos helyzetű, roma tanulók oktatási helyzete és tanulmányi, valamint kompetenciafelmérésen elért eredményei sokkal rosszabbak kortársaiknál (Kertesi – Kézdi 2012; Messing – Molnár 2008). Az iskolarendszerbe belépésnél azonnal érezhető a különbség, hiszen a roma gyerekeket magasabb arányban sorolják a speciális nevelési igényűek kategóriájába, ezzel is létrehozva egyfajta elkülönülést (Babusik 2000; 2001; Erőss – Kende 2010).

Az óvodákhoz hasonlóan az otthoni feltételek hiánya is negatívan befolyásolja a hátrányos helyzetű és roma tanulók teljesítményét állapítja meg Farkas (2000). Az otthoni környezet hatása (pl. nyelvhasználat; fegyelmezés) és a szülők elvárásai is jelentős különbséget eredményeznek a hátrányos helyzetű és roma tanulók iskolai és továbbtanulási motivációjában (Jakab 2005). Egyes írások szerint a szegény és roma tanulók az otthoni elvárások alacsony szintje és a kulturális különbségek miatt kevésbé motiváltak, így rosszabb az iskolai előrehaladásuk (Gordos 2000; Fejes 2005). Szalai (2013) a korán kapott rossz osztályzatoknak a motivációra gyakorolt negatív hatását emeli ki.

Földes (2005) arra hívja fel a figyelmet, hogy az otthoni környezetből adódó különbségeket az oktatási rendszer gyakran nem tudja kezelni. Ahogy Kende (2002, 2013) tanulmánya rávilágít, az integrált oktatás filozófiája gyakran a pedagógusok felkészületlensége és előítéletessége miatt nem valósul meg. Eredményei szerint a pedagógusok egy része különbséget tesz a „normál és a cigánygyerek között" és hatékonyabbnak tartaná a szegregált oktatást. A szegregált oktatásnál a tanár–diák viszonyt vizsgálta Messing 2013-as tanulmánya is, valamint az amerikai általános iskolásokat kutató Gerstl – Pepin (2006). A kisebbségi tanulók körében megállapítja, hogy a pedagógusokkal ápolt jó viszony pozitívan hat a gyerekek tanulmányi eredményeire. A szülők és a pedagógusok harmonikus együttműködésének fontosságát hangsúlyozza Boreczky (2000), aki kifejti, hogy a kultúra-azonos pedagógia megvalósulásával érhető el legjobban az általános gyerekek kognitív és emocionális fejlődése.

Kertesi és Kézdi 2010-es tanulmánya részletesen bemutatja a roma és nem roma tanulók középiskolai teljesítményében mért különbségeket. Eredményeik szerint lényegesen kevesebb roma fiatal jár nappali tagozatos iskolába, valamint a továbbtanulást ekőrejelző 12. évfolyamra. A roma fiatalok körében magasabb a lemorzsolódók aránya. A kisebbséghez tartozó gyerekek főiskolai, egyetemi továbbtanulása is,Magyarországon a roma fiatalok alacsonyabb továbbtanulásával foglalkozik Farkas (2002), Fejes (2005) és Hermann – Varga (2012).

A szülők kulturális tőkéjének szerepét hangsúlyozza Baroody – Diamond (2012) akik az otthoni nevelési környezet, az otthoni olvasás szerepét vizsgálja a gyerekek iskolai teljesítménye kapcsán. Megállapítják, hogy a rosszabb anyagi körülmények között felnövő és alacsonyabb kulturális háttérrel rendelkező gyerekek esetében gyakrabban alakul ki, hogy nem megfelelően olvasnak, ami negatívan befolyásolja

iskolai teljesítményüket. Hasonló eredményeket mutat Bodovski – Young (2011), valamint Jaeger (2011; 2012), akik a különböző háttérrel rendelkező gyerekek iskolában tanúsított viselkedését és a tanuláshoz való hozzáállást vizsgálták. Bullock et al (2010) azt vizsgálja, hogy a szegény gyerekek iskolán kívüli tevékenységekben kevésbé tudnak részt venni, további hátrányokat szenvedve kortársaikhoz képest.
A több generáción keresztül felhalmozott kulturális tőke szerepét vizsgálják az iskolai előrehaladásban Roksa– Potter (2011), akik megállapítják, hogy elavult csak a szülők kulturális tőkéjére koncentrálni, hiszen a korábbi generációk befolyásolják a gyermekneveléshez és az iskoláztatáshoz való hozzáállást. A nagyszülők szerepével Dunifon (2012) foglalkozik, kiemelve, hogy bár elméletben a nagyszülőkkel ápolt jó kapcsolatnak pozitív hatással kellene lennie a fejlődésre, ez az amerikai nagymintás kutatásuk során nem igazolódott. Ugyanakkor Farrugia et al (2013) új zélandi, valamint Gayman et al (2010) amerikai kvalitatív vizsgálatában ennek ellenkezője igazolódott, hiszen ott a nem szülői felnőttek kiemelten jó hatással voltak a gyerekek fejlődésére, a társadalmi bizalom erősítésére.

Lakókörnyezet

A magyarországi mélyszegénységben élő, elsősorban roma családokat érintő szegénység megértésében külön szerepe van a szegregátumok vizsgáló irodalmaknak. Boros (2011) a sellyei kistérség szegregált teleüléseit bemutatva, a hátrányokat a magas munkanélküliségre, a második gazdaság, valamint a helyi elit hiányára vezeti vissza. A felmérések pl. Bényi – Kőszegi (2006), Domokos (2010), vagy Domokos – Herczeg (2010) kimutatják, hogy a szegregátumokban élő családok minden mutató tekintetében az országos átlag alatt élnek, a legnagyobb eltérés az lakáskörülmények és az iskolai adatok vonatkozásában vannak. A szegregátumokban felmerülő közegészségügyi problémákról,(élősködők, szemét elhelyezésének hiánya), valamint a vízellátással kapcsolatos hiányokról mutat be eredményeket Bényi 2003-as tanulmánya. A szegregált területeken előforduló erőszakra Boros (2011) hívja fel a figyelmet. A szegény környezet és a lakónegyed nem csak a szegregátumoknál fontos, hanem alapvetően meghatározza a gyerekek és fiatalok élményeit, ahogy ezt Estrada – Martinez et al (2013) amerikai lakónegyedeket vizsgáló kutatása is kimutatja.

A szegény családok lakókörülményei a szegregátumokon kívül is jelentősen elmaradnak az országos átlagtól, lényegesen magasabb a nem megfelelő, szubsztandard lakások aránya (Havasi 2002; TÁRKI 2013). A lakhatási szegénység egyes elemeit részletezi Kőszeghy (2011), aki megállapítja hogy a szegény romák élnek a legrosszabb minőségű lakásokban. A hátrányos helyzetű családoknál jóval magasabb az energiaszegénységben élő családok száma, a szegény családok átlagosan a jövedelmük közel 30%–át költik energiaköltségekre és magasabb körükben azok a háztartások, ahol volt már kikapcsolva tartozás miatt az energiaszolgáltatás (Fellegi – Fülöp 2012).

Egészség, gyermekegészség, szülők egészsége, stresszorok

Az utóbbi években egyre több tanulmány foglalkozik a szegénységnek a deprivációban élők egészségre gyakorolt hatásával (a témával foglalkozó brit kutatásokat Alderson (2011) foglalja össze, míg szélesebb nemzetközi összehasonlításra Beckfield et al. (2013) vállalkozik). A megjelent tanulmányok foglalkoznak az ellátásbeli egyenlőtlenségekkel, a szegények által elért egészségügyi szolgáltatások rosszabb minőségének hatásával, illetve az ebből fakadó egészségügyi kockázatokkal és hátrányokkal.

A magyar viszonyokat részletesen tárgyalja Babusik 2004–ben megjelent tanulmánya, amely elemzi a betegek hozzáféréseinek területi egyenlőtlenségeit, valamint a háziorvosok attitűdjeit az eltérő státuszú betegek iránt. Főbb megállapítása, hogy a területi egyenlőtlenségek, mind ellátásban, mind egészségügyi kockázatot tekintve fokozottak az olyan térségekben, ahol magas a roma lakosság aránya. Hasonló következtetéseket von le Fónai et al. (2007) és Forray (2009), aki arra hívja fel a figyelmet, hogy a roma nők és férfiak átlagos élettartalma tíz évvel az országos átlag alatt van, amely a rossz szociális helyzetnek köszönhető. A területi egyenlőtlenségek mellett a vizsgált cikkek fontos témája a szegénységnek, a deprivációnak a hatása a gyerekek és felnőttek fizikai és szellemi fejlődésére.

Neményi (2005) vizsgálta a hét évnél fiatalabb roma gyerekek egészségi állapotát és egészségi kilátásait, amelyek a szociális és anyagi helyzetüknél fogva rosszabb képet mutatott az átlagnál. A szegénységben és deprivációban felnőtt gyerekek egészsége egész életük során gyengébb lesz nem szegény kortársaiknál (Spencer 2010; Pavelko– Caputo 2013). A gyerekek egészségére közvetlen módon édesanyjuk egészsége is hatással van, így a szegénységgel foglalkozó kutatások a deprivációban élő terhes anyákat is vizsgálják (Neményi 2005). A méhen belüli fejlődés mellett a tanulmányok kitérnek az alacsony súllyal születés hátrányaira is, Black– Devereux– Salvanes (2005) norvég gyerekeket vizsgáló tanulmánya, valamint Conley– Bennett (2001) kutatásai arra világítanak rá, hogy az alacsony súllyal született gyerekeknek rosszabbak az életkilátásai: BMI, IQ, iskolai teljesítmény és munkaerőpiaci pozíció tekintetében is. A gyerekeknél tapasztalt fiatalkori mind kognitív, mind nem–kognitív képességek hatással vannak későbbi életükre. Surányi (2008) megállapítja, hogy a gyermekkorban tapasztalt jobb nem–kognitív fejlődés pozitív hatással van a felnőttkori munkaerőpiaci elhelyezkedésre.

A fiatalok agyi fejlődésének vizsgálata, a szegénység és a deprivált környezet hatására kialakult toxikus stressz oldaláról egy új, de folyamatosan bővülő kutatási témája a nemzetközi szakirodalomnak. Az Amerikai Gyerekorvosok Szövetsége által végzett kutatások (2012) kimutatták, hogy a gyermekkorban tapasztalt stressz befolyásolja a gyerekek egész életútját, sokkal rosszabb egészségi állapota lesz a szegénységben felnövő gyerekeknek (Sonkoff – Garner 2012).

A fizikai egészség mellett a kutatások egy iránya a szegénység pszichológiai következményeivel is foglalkozik. A deprivált helyzet fokozott stresszel jár, amelynek egészségkárosító hatásáról számolnak be a kutatások (Kozma 2003). A szegénységgel járó stigmatizáció negatív hatásait vizsgálja Chase – Walker (2013) megállapítva, hogy Nagy –Britanniában egyre erősebb a szegényeket és nem szegényeket elválasztó „mi” és „ők” narratíva.

Összegzés

A Gyerekesély-kutató Csoport szakirodalmi gyűjtéssel és jelen tanulmánnyal kívánja felhívni a gyerekszegénység és esélyegyenlőtlenségek problémájára felhívni a figyelmet, valamint összefoglalni a terület iránt érdeklődők számára a kutatásokban fellelhető irányokat és trendeket.

Az elmúlt tizenöt év szakirodalmának tanúságai hangsúlyozzák, hogy a gyerekszegénység és a gyerekesélyekben jelentkező egyenlőtlenségek mai napig nem megoldott problémák. Az országos és a nemzetközi programok ellenére, az egyenlőtlenségek sok esetben növekedést mutatnak. A probléma súlyosságát és sokszínűségét egyaránt alátámasztják a feldolgozott irodalmak.
A szerteágazó szakirodalomban hat nagyobb témakör került azonosításra és részletes elemzésre. A magyar és a nemzetközi szakirodalomból egyértelműen látszódik, hogy a jóléti társadalmak körében a gyerekesélyek kapcsán elsősorban a kisebbségek helyzete, az oktatás, az egészség és a társadalmi státusz továbbörökítése a leghangsúlyosabb témák. A magyar szakirodalom nagy része a romákat érintő esélyegyenlőtlenségek kérdéskörét vizsgálja. Minden témakör esetében megjelenik az etnikai dimenzió, a roma és a nem roma lakosság helyzetének összehasonlítása. Míg az angol nyelvű szakirodalom a kisebbségek szélesebb körét vonja bele az elemzésbe.. A tanulmányok külön csoportja foglalkozik a bevándorló családok körében tapasztalt deprivációval és a társadalmi beilleszkedés kérdéseivel. A nemzetközi tanulmányok jelentős része foglalkozik a szülők és még távolabbi generációk kulturális és társadalmi tőkéjének átörökítésével.A szociális kiadások társadalmi megítélésének kutatása egyenlőre még gyakorlatilag hiányzik a magyar szociológiai és szociálpolitikai kutatásokból.

Felhasznált irodalom

MAGYAR:

Albert Fruzsina (2014): Beruházás a gyerekekbe – a hátrányos helyzet továbbörökítésének megszakítása A nemzeti szakpolitikák vizsgálata Magyarország.
http://campus2.eipa.eu/courses/SOCINCL1428500/document/Hungary/IndependentexpertreportInvestinginchildrenBreakingthecycleofdisadvantageHungary.pdf

Andor Mihály (2001): Társadalmi egyenlőtlenség és iskola. *Educatio* 10 (1): 15-30.

Babusik Ferenc (2000): Kutatás a roma gyerekeket képző általános iskolák körében I. *Esély* 12 (6): 3–23.

Babusik Ferenc (2001): Kutatás a roma gyerekeket képző általános iskolák körében II. *Esély* 13 (1): 21–46.

Babusik Ferenc (2004): Hozzáférési különbségek az egészségügyi alapellátásban I. *Esély* 15 (4): 71–99.

Babusik Ferenc (2004): Hozzáférési különbségek az egészségügyi alapellátásban II. *Esély* 15 (5): 54–82.

Babusik Ferenc (2007): Magyarországi cigányság – strukturális csapda és kirekesztés. *Esély* 18 (1): 3–23.

Babusik Ferenc (2008): A romák foglalkoztatási diszkriminációja a munkaerőpiacon. *Esély* 19 (2): 47–70.

Baráth Árpád (2007): Kik a kirekesztettek és miért? A hátrányos megkülönböztetések fenomenológiája

Baranya megye kistérségi népességében és közellátásában. *Esély* 18 (5): 66–98.

Bass László (2006): Egy év – szociális problémák változásai egy hátrányos helyzetű kistérségben. *Esély* 17 (4): 31-47.

Bass László (szerk) (2012): Az ötödik év után. Egy félbeszakadt akciókutatás története 2006-2011. Gyerekesély Közhasznú Egyesület. Budapest. 2012

Bass László- Darvas Ágnes- Ferge Zsuzsa (2007): A Gyermekszegénység Elleni Nemzeti Program kimunkálása. A szegénységben élők helyzetének változása 2001 és 2006 között – különös tekintettel a gyermekes családokra. In: Banczerowski Januszné (Szerk): Stratégiai kutatások 2006-2007. Kutatási jelentések.

Bass László – Farkas Zsombor – Márton Izabella (szerk.): (2010): Vágóképek – rögzítve 2010. Magyar Szegénységellenes Hálózat Alapítvány Bp.

Bánlaky Pál - Kevy Bea (2000): Cigányok a faluban : Megélhetési stratégiák, kapcsolatok, előítéletek. *A falu* 15 (1): 7

Bényi Mária (2003): A cigánytelepek közegészségügyi helyzetében bekövetkezett változások 1997 óta. *Esély.*14(4):23-30

Bényi Mária - Kőszegi Erika (2006): Cigánytelepek Magyarországon, 2003. *Család, gyermek, ifjúság*, 15 (2):18-24.

Blaskó Zsuzsa (2010): Meddig maradjon otthon az anya? - a gyermekfejlődés szempontjai. Kutatási tapasztalatok és társadalompolitikai következtetések. *Esély* 21 (3).: 89-116.

Boreczky Ágnes (2000): Kultúraazonos pedagógia. *Új Pedagógiai Szemle* 50 (7-8): 81-92.

Boros Julianna (2011): A települési szegregáció feltételezett okai és következményei. *Acta Sociologica: pécsi szociológiai szemle: szociológiai tudományos szemle*, 4 (1): 71-79.

Danis Ildikó (2010): A fejlődés-lélektani perspektíva: gyermeki szükségletek. In Surányi Éva- Danis Ildikó- Herczog Mária (szerk.): Családpolitika más-más szemmel. Budapest: Gazdasági ás Szociális Tanács, 102-137.

Darvas Ágnes – Tausz Katalin (2003): Gyermekszegénység és társadalmi kirekesztődés. (első változat): Budapest. A Nemzeti Család - és Szociálpolitikai Intézet Folyóirata III. (1): pp. 2-10. (2004): www.szmm.gov.hu/download.php?ctag=download&docID=258

Darvas Ágnes - Tausz Katalin (2005): Az óvoda lehetőségei a gyermekszegénység csökkentésében. *Educatio* 14 (4): 777-786.

Darvas Ágnes - Farkas Zsombor (2012): A gyermekes családok helyzetének változása Magyarországon a válság éveiben: kormányzati szándékok a jogszabályok tükrében. *Esély* 23 (6): 31-50.

Darvas Ágnes - Ferge Zsuzsa (2012): Gyerekesély program a társadalmi és politikai mezőben. *Esély* 23 (6): 51-79.

Domokos Veronika - Heczeg Béla (2010): Terra Incognita: magyarországi szegény- és cigánytelepek felmérése - első eredmények. *Szociológiai Szemle* 20 (3): 82-89.

Domokos Veronika (2010): Szegény- és cigánytelepek, városi szegregátumok területi elhelyezkedésének és infrastrukturális állapotának elemzése különböző (közoktatási, egészségügyi, településfejlesztési): adatforrások egybevetésével. (Az elemzés a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség Koordinációs Irányító Hatóság LHH Fejlesztési Programiroda megbízásából készült.)

Erőss Gábor - Kende Anna (2010): Sajátos nevelési igény: közpolitikák, tudományok, gyakorlatok. *Educatio* 19 (4): 615-636.

Farkas Zsuzsanna (2002): Helyzetkép az észak-magyarországi szegény gyerekek iskolai életéről. *Szociológiai Szemle* 12 (4): 121-130.

Feischmidt Margit (2013): A szegregáció folyománya: kortárs és tanár diák kapcsolatok Európa multi-etnikus iskolai közösségeiben. *Esély* 24(2) 53-69.

Fejes József Balázs (2005): Roma tanulók motivációját befolyásoló tényezők. *Iskolakultúra* 25 (11): 3-14

Fellegi Dénes- Fülöp Orsolya (2012): SZEGÉNYSÉG VAGY ENERGIASZEGÉNYSÉG? Az energiaszegénység definiálása Európában és Magyarországon. ENERGIAKLUB Szakpolitikai Intézet Módszertani Központ. http://energiaklub.hu/sites/default/files/energiaklub_szegenyseg_vagy_energiaszegenyseg.pdf

Ferge Zsuzsa (2000): A társadalom pereme és az emberi méltóság *Esély* 12 (1): 42–48.

Ferge Zsuzsa (szerk.): (2007): Szolgáltatásokkal a gyermekszegénység ellen.Gyerekesély Füzetek 1. MTA GYEP Budapest.

Ferge Zsuzsa (2010): Társadalmi áramlatok és egyéni szerepek. Budapest: Napvilág Kiadó

Ferge Zsuzsa (2012): A gyermekes családok helyzetének változása Magyarországon a válság éveiben. *Esély* 23 (6): 4-30.

Ferge Zsuzsa- Darvas Ágnes (szerk) (2012): civil jelentés a Gyerekesélyekről, 2011. Gyerekesély Közhasznú Egyesület Budapest. 2012

Ferge Zsuzsa- Darvas Ágnes (szerk) (2014): civil jelentés a Gyerekesélyekről, 2012-2013. Gyerekesély Közhasznú Egyesület Budapest. 2014

Fertetics Mandy (2009): Anyabarát vállalati politikák és gyakorlatok Magyarországon. Budapest, JÓL-LÉT Közhasznú alapítvány
http://www.jol-let.com/info/alcoa_tanulmany_091104_vegleges.pdf

Forray R. Katalin (2009): Hátrányos helyzet - a cigányság az iskolában. *Educatio* 18 (4): 436-446.

Fónai Mihály - Fábián Gergely - Filepné Nagy Éva - Pénzes Mariann (2007): Szegénység, egészség és etnicitás: északkelet-magyarországi kutatások empirikus tapasztalatai. *Szociológiai Szemle* 17 (3-4): 53-81.

Földes Petra (2005): Változások a család és az iskola viszonyában - Szempontok az iskola szocializációs szerepének újragondolásához. *Új Pedagógiai Szemle* 55 (4): 39-44.

Förster, Michael- Tóth István György (1999): A családi támogatások és a gyermekszegénység Csehországban, Magyarországon és Lengyelországban. TÁRKI Társadalomtudományi Tanulmányok 16. Budapest, 1999
http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a400.pdf

Gábos András (2009): A gyermekszegénység csökkentésére irányuló kormányzati politikák: szakirodalmi áttekintés. Bp. TARKI.

Gábos András (2009): A gyermekszegénységgel és az ezzel összefüggő szakpolitikákkal kapcsolatos nemzetközi irodalom áttekintése és TARKI empíria. Bp. TARKI Társadalomkutatási Intézet Zrt. pp: 1-22.

Gábos András – Szivós Péter (2002): A jövedelmi szegénység alakulása, a gyermekes családok helyzete. In: Kolosi Tamás - Tóth István György - Vukovich György (szerk.): Társadalmi Riport 2002. Budapest: TÁRKI, 42- 59.

Gábos András – Szívós Péter (2003): A szegénység különböző metszetei. In.: Szívós Péter; Tóth István György (szerk.): Stabilizálódó társadalomszerkezet. TARKI Monitor jelentések.

Gábos András- Szivós Péter (2006): A gyermekszegénység és néhány jellemzője Magyarországon. In: Kolosi Tamás - Tóth István György - Vukovich György (szerk.): Társadalmi Riport 2006. Budapest: TÁRKI, 204-228.

Gordos Ágnes (2000): A kulturális és a társadalmi tőke szerepe az általános iskolás cigány gyermekek iskolai előmenetelében. *Új Pedagógiai Szemle* 50 (7-8): 93-101.

Havas Gábor (2004): Halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek - és az óvoda. *Iskolakultúra* 14 (4): 3-17.

Havas Gábor – Liskó Ilona (2005): Szegregáció a roma tanulók iskoláztatásában. Budapest; Felsőoktatási Kutatóintézet. Kutatás Közben 266. www.hier.iif.hu

Havasi Éva (2002): Szegénység és társadalmi kirekesztettség a mai Magyarországon. *Szociológiai Szemle* 12 (4): 51-71.

Havasi Éva (2005): A transzferjövedelmek szerepe a szegénység csökkentésében. *Esély* 16 (4): 66–86.

Hámori Szilvia - Köllő János (2011): Kinek használ az évvesztés? (Iskolakezdési kor és tanulói teljesítmények Magyarországon) Közgazdasági Szemle 58 (2): 133-157.

Hermann Zoltán – Varga Júlia (2012): A népesség iskolázottságának előrejelzése 2020-ig. Iskolázási mikroszimulációs modell. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek BWP – 2012/4. http://www.econ.core.hu/file/download/bwp/bwp1204.pdf

Herczog Mária (2008): A koragyermekkori fejlesztésre, programokra vonatkozó nemzetközi kutatásokról. *Család, gyermek, ifjúság*, 17 (1): 21-27.

Husz Ildikó - Marozsán Csilla (2014): Szociális nyári gyermekétkeztetés - egy rendelet tanulságai. *Esély* 25 (5): 55-7

Imre Anna (2002): Az iskolai hátrány összetevői. *Educatio* 11 (1): 63-72.

Jakab Péter (2005): Tanulási motivációk a hátrányos helyzetű gyermekek körében. *Educatio* 14 (4): 885-891.

Józsa Krisztián - Hricsovinyi Julianna (2011): A családi háttér szerepe az óvoda-iskola átmenet szelekciós mechanizmusában. *Iskolakultúra* 21 (6-7): 12-29.

Kapitány Balázs (2012): A hátrányos társadalmi helyzetek generációk közötti átörökítése: egy magyarországi követéses vizsgálat eredményei. *Esély* 23 (2): 3-37.

Kende Ágnes (2002): A magyar oktatás és a cigány gyerekek. *Család, gyermek, ifjúság*, 11 (1): 17-22.

Kende Ágnes (2013): Normál gyerek, cigány gyerek: Általános iskolai pedagógusok percepciója cigány gyerekekről, többségi-kisebbségi viszonyokról, együtt tanulásról és elkülönítésről. *Esély* 24(2): 70-81

Kereki Judit- Lannert Judit (2009): A korai intervenciós intézményrendszer hazai működése. Kutatási zárójelentés.http://www.fszk.hu/opi/szolgaltatas/korai-intervencio/FINAL_0302_MODOSITOTT_Zarotanulmany_KORINT.pdf

Kertesi Gábor- Kézdi Gábor (2004): Általános iskolai szegregáció – okok és következmények. MTA Közgazdaságtudományi Intézet Munkaerőpiaci Kutatások Műhelye. In.: Kertesi Gábor (szerk.): A társadalom peremén. Romák a munkaerőpiacon és az iskolában. 313-376. Budapest, Osiris, 2005.

Kertesi Gábor – Kézdi Gábor (2010): Iskolázatlan szülők gyermekei és roma fiatalok a középiskolában. Beszámoló az Educatio Életpálya-felmérésének 2006 és 2009 közötti hullámaiból. In: Kolosi Tamás - Tóth István György (szerk) Társadalmi Riport 2010. TÁRKI: Budapest, 2010, 371-407. old.

Kertesi Gábor - Kézdi Gábor (2012): Az óvodáztatási támogatásról - Egy feltételekhez kötött készpénz-támogatási program értékelése. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek, BWP 2012/6. Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete MTAKRTK KTI - BCE 2011. http://www.econ.core.hu/file/download/bwp/bwp1206.pdf

Kertesi Gábor - Kézdi Gábor (2012): A roma és nem roma tanulók teszteredményei közti különbségekről és e különbségek okairól. Közgazdasági Szemle, 59 (7-8): 798- 853.

Kovács Szilvia - Vári Annamária (2004): Gyermekes családok: a rendszerváltás óta eltelt időszak legnagyobb vesztesei. *Család, gyermek, ifjúság*, 13 (6): 22-31.

Kozma Judit (2003): A szegénység pszichológiai vonatkozásai. *Esély* 14 (2): 15–30. Kőszeghy Lea (2011): Habitat for Humanity: Éves jelentés a lakhatási szegénységről- 2011 http://www.habitat.hu/files/Eves_jelentes_a_lakhatasi_szegenysegrol_2011_Habitat_for_Humanity_Magyarorszag.pdf

Kurucz Erika (szerk.): (2010): Élethelyzetek a társadalom peremén. Roma kutatások, 2010. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet. Bp.

Ladányi János (2009): A burkolt szelekciótól a nyílt diszkriminációig. MTA TTI – MTA TK Bp.

Ladányi János (2012): Leselejtezettek. L'Harmattan, Bp. 2012.

Laki László (2006): A generációs reprodukció néhány jellegzetessége a lemaradó térségekben. *Esély* 17 (2): 4–28.

Liskó Ilona (2002): A cigány tanulók oktatási esélyei. *Educatio* 11 (1): 49-62.

Liskó Ilona (2002): A hátrányos helyzetű tanulók oktatásának minősége. *Új Pedagógiai Szemle* 52 (2): 56-69.

Messing Vera (2013): Az iskola mint szocializációs terep: kortárs-kapcsolatok, tanár–diák viszony nemzetközi összehasonlításban. *Esély* 24(2): 33-52

Messing Vera–Molnár Emília (2008): „… több odafigyelés kellett volna". A roma gyerekek iskolai sikerességének korlátairól. *Esély* 19 (4): 77–93.

Messing Vera - Molnár Emília (2011): Válaszok a pénztelenségre: szegény cigány és nem cigány családok megélhetési problémái. *Esély* 22 (1): 53-80.

Messing Vera - Molnár Emília (2011): Bezáródó kapcsolati hálók: szegény roma háztartások kapcsolati jellemzői. *Esély* 22 (5): 47-74.

Neményi, Mária (2005): Szegénység-etnicitás-egészség. In: Neményi Mária-Szalai, Júlia (szerk.) Kisebbségek kisebbségek. Budapest, Új Mandátum könyvkiadó. pp. 152-192.

Neményi Mária (2013): Oktatási esélyegyenlőtlenségek Európában és Magyarországon. *Esély* 24(2): 3-7.

Pik Katalin (2000): A cigány gyerekek és az óvoda esete. *Esély*, 11 (6): 24-41.

Radó Péter (2007): Oktatási egyenlőtlenségek Magyarországon *Esély* 18 (4): 24–36. Reszkető Petra - Scharle Ágota - Váradi Balázs (2011): A kisgyermekek napközbeni ellátásának bővítése: célok, eszköztár és várható társadalmi hatások. In: Nagy Ildikó - Pongrácz Tiborné (szerk.): Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2011. Budapest: TÁRKI - Nemzeti Erőforrás Minisztérium, 2011, pp: 171-191.

Sidlovics Ferenc (2005): Biztos kezdet. *Család, gyermek, ifjúság*, 14 (6): 55-57.

Simonyi Ágnes (2002): Családok peremhelyzetben városon és falun. *Szociológiai Szemle* 12 (4): 131-142.

Surányi Éva (2008): A gyermeki fejlődés hatása a felnőttkori munkaerőpiaci sikerességre. MATT. Biztos Kezdet Program.
http://www.biztoskezdet.hu/upload/munkaeropiaci_bevalas_es_korai%20fejlodes.pdf

Surányi Éva (2010): A gazdasági-társadalmi perspektíva: női munkavállalás, minőségi gyermekgondozás, termékenység. In Surányi Éva- Danis Ildikó- Herczog Mária (szerk.): Családpolitika más-más szemmel. Budapest: Gazdasági ás Szociális Tanács, 50-78.

Szalai Júlia (2010): A szabadságtalanság bővülő körei. Az iskolai szegregáció társadalmi "értelméről". *Esély*.21(3).:3-22.

Szalai Júlia (2013): Az esélyegyenlőség esélytelensége: osztályozás és etnikai szelekció az általános iskolában.*Esély.*24(2):8-32

Tausz Katalin (2006): A gyermeki szükségletek. MTA KTI Gyerekprogram Iroda. www.gyerekesely.hu

Tóth Olga (2011): A génektől a társadalomig: a koragyermekkori fejlődés színterei. Biztos Kezdet Kötetek I. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet.

ANGOL:

Alasuutari, M. (2014). Voicing the child? A case study in Finnish early childhood education. Childhood, 21(2), 242-259.

Albertini, Marco – Radl, Jonas (2012): Intergenerational transfers and social class: Inter-vivos transfers as means of status reproduction. *Acta Sociologica* 55 (2): 107–123.

Alderson, Priscilla (2011): Trends in research about health in early childhood: Economics and equity, from micro-studies to big business. *Journal of Early Childhood Research* 9 (2): 125–136.

American Academy of Pediatrics (2012): Policy Statement. Early Childhood Adversity, Toxic Stress, and the Role of the Pediatrician: Translating Developmental Science into Lifelong Health. Pediatrics, 129(1): 224-231.

Anderson, Elizabeth (2012): Race, culture, and educational opportunity. *Theory and Research in Education* 10 (2): 105– 129.

Backman, Olof- Ferrarini, Tomy (2010): Combating Child Powerty? A multilevel Assesment of Family Policy Institutions and Child Powerty in 21 Old and New Wellfare State. Journal of Social Policy, 39(2): 275-296.

Bamfield, Louise-Brooks, Richard (2006): Narrrowing the Gap: The Fabian Comission on Life Chances and Child Powerty. London: Fabian Society

Bargain, O.-Donni, O.-Kwenda, P (2011): Intrahousehold Distribution and Child Poverty:

Theory and Evidence from Côte d.Ivoire. Working Papers. Human Capital and Economic Opportunity Working Group Economic Research Center University of Chicago http://ftp.iza.org/dp6029.pdf

Baroody, Alison E. – Diamond, Karen E. (2012): Links Among Home Literacy Environment, Literacy Interest, and Emergent Literacy Skills in Preschoolers At Risk for Reading Difficulties. *Topics in Early Childhood Special Education* 32(2): 78-87

Beckfield, J. – Olafsdottir, S. – Bakhtiari, E. (2013): Health Inequalities in Global Context. American Behavioral Scientist, 57 (8): 1014 – 1039

Ben-Arieh, Asher – Frønes, Ivar (2011): Taxonomy for child well-being indicators: A framework for the analysis of the well-being of children. *Childhood* 18(4): 460–476.

Black, Sandra E. – Devereux, Paul J. – Salvanes, Kjell G. (2005): From the cradle to the labor market? The effect of birth weight on adult outcomes. National Bureau of Economic Research. http://ftp.iza.org/dp1864.pdf

Blekesaune, Morten (2013): Economic Strain and Public Support for Redistribution: A Comparative Analysis of 28 European Countries. *Journal of Social Policy.* 42 (1) 57–72.

Bodovski, Katerina – Youn, Min-Jong (2011): The long term effects of early acquired skills and behaviors on young children's achievement in literacy and mathematics. *Journal of Early Childhood Research* 9 (1): 4–19.

Bradbury, Bruce – Jenkins, Stephen P. – Micklewright, John (2001): The Dynamics of Child Poverty in Industrialised Countries. Published by the Press Syndicate of the University of Cambridge. http://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam031/00052996.pdf

Bradshaw, J. – D. Richardson (2009): „An Index of Child Well-Being in Europe". *Child Indicators Research* 2:319-351.

Bullock, Kate –Muschamp, Yolande –Ridge, Tess – Wikeley, Felicity (2010): Educational relationships in out-of-school-time activities: are children in poverty missing out again? *Education, Citizenship and Social Justice.*5(2):103–116.

Cavanagh, Shannon E. – Fomby, Paula (2012): Family Instability, School Context, and the Academic Careers of Adolescents. *Sociology of Education* 85 (1): 81–97.

Chase, E. – Walker, R. (2013): The Co-Construction of Shame in the Context of Poverty: Beyond a Threat to the Social Bond. *Sociology*, 47 (4): 739 – 754.

CHIP- Briefing (2003): CHIP Briefing In: Children and poverty: Some questions answered Childhood Poverty Reasearch and Policy Centre (Jenni Marshall)

http://www.childhoodpoverty.org/index.php?action=publicationdetails&id=46

Conley, Dalton – Bennett, Neil G. (2001): Birth Weight and Income: Interactions across Generations. *Journal of Health and Social Behavior.* 42 (December): 450–465

Conyers, Liza M. –Reynolds, Arthur J. – Ou, Suh-Ruu (2003): The Effect of Early Childhood Intervention and Subsequent Special Education Services: Findings from the Chicago Child-Parent Centers. *Educational Evaluation and Policy Analysis* 25 (1): 75–95.

de Graaf-Zijl, Marloes – Nolan, Brian (2011): Household joblessness and its impact on poverty and deprivation in Europe. *Journal of European Social Policy* 21 (5): 413-431.

Domagala-Krecioch, Agnieszka - Ocetkiewicz, Iwona (2012): (In)Equality in Education. *Practice and Theory in Systems of Education.* 7 (3): 241-246.

Dunifon, Rachel- Bajracharya Ashish (2012): the role of grandparents in he life of youth. *Journal of Family Issues* (33 (9): 1168-1194.

Estrada – Martinez et al. (2013): Families, Neighborhood Socio-Dmographic Factors, And Violent Behavior among Latino, White and Black Adolescents. *Youth & Society,* 45 (2): 221 – 242.

Faist, T. (2014). On the transnational social question: How social inequalities are reproduced in Europe. *Journal of European Social Policy*, 24(3), 207-222.

Farruggia, S. P. – Bullen, P. – Davidson, J. (2013):Important Nonparental Adults As an Academic Resource for Youth. *Journal of Early Adolescence*, 33 (4): 498 – 522.

Finseraas, Henning (2012): Poverty, ethnic minorities among the poor, and preferences for redistribution in European Regions. *Journal of European Social Policy* 22 (2): 164– 180.

Frumkin, L. A. (2013). Young children's cognitive achievement: Home learning environment, language and ethnic background. Journal of Early Childhood Research, 11(3), 222-235.

Gayman, Mathew – Turner, D. R. Jay – Cislo, Andrew M. – Eliassen, A. Henry (2010): Early Adolescent Family Experiences and Perceived Social Support in Young Adulthood. *Journal of Early Adolescence* 31(6):880–908.

Gerstl-Pepin, Cynthia I. (2006): The Paradox of Poverty Narratives: Educators Struggling With Children Left Behind. *Educational Policy* 20 (1): 143-162.

Goerres, Achim – Tepe, Markus (2012): Doing It for the Kids? The Determinants of Attitudes towards Public Childcare in Unified Germany. *Journal of Social Policy.* 41 (2): 349-372.

Hamm, Tricia (2010): Examining „Social Investment" Policy in a Multi-ethnic SURE START Area: Staff Perspectives. Social Policy and Society, 9(4): 503-514.

Harker, Lisa (2006): Delivering on Child Poverty:what would it take? Published by TSO (The Stationery Office http://www.smithmartinpartnership.com/downloads/DeliveringonChildPoverty.pdf

Holland, Megan M. (2012): Only Here for the Day : The Social Integration of Minority Students at a Majority White High School. *Sociology of Education* 85 (2): 101–20.

Jæger, Mads Meier (2011): Does Cultural Capital Really Affect Academic Achievement? New Evidence from Combined Sibling and Panel Data. *Sociology of Education* 84 (4): 281–298.

Jeager, M. M. (2012): The Extended Family and Children's Educational Success. American Sociological Review, 77 (6): 903 – 922.

Jo, Nam K. (2011): Between the cultural foundations of welfare and welfare attitudes: The possibility of an in-between level conception of culture for the cultural analysis of welfare. *Journal of European Social Policy* 21 (1): 5–19.

León, Francisco José (2012): Reciprocity and public support for the redistributive role of the State. *Journal of European Social Policy* 22 (2): 198– 215.

Lewis, Jane (2011): From SURE START to Childrens Center: An Analysis in Policy Change in Early Years Programs. Journal of Social Policy, 40(1): 71-88.

Menchini, L. – G. Redmond (2009): Poverty and deprivation among children in Eastern Europe and Central Asia. *International Journal of Social Welfare*, Vol. 18 (3): 225–236.

Minujin, Alberto –Delamonica, Enrique –Davidziuk, Alejandra –Gonzalez, Edward D. (2006): The definition of child poverty: a discussion of concepts and measurements. *Environment and Urbanization* 18 (2): 481-500.

Muccio, L. S., Kidd, J. K., White, C. S., & Burns, M. S. (2014). Head Start Instructional Professionals' Inclusion Perceptions and Practices. Topics in Early Childhood Special Education, 34(1), 40-48.

Nolan, B. –Whelan, C. T. (2010): Using Non-Monetary Deprivation Indicators to Analyze Poverty. *Journal of Policy Analysis & Management*, 29 (2): 305-325.

Neubourg, de Ch. et al (2012): Child Deprivation, Multidimensional Poverty And Monetary Poverty In Europe http://www.unicef-irc.org/publications/657

OECD (2009): Doing Better for Children. Paris: OECD, http://www.oecd.org/dataoecd/29/3/44362348.pdf

Offer, Shira (2012): The burden of reciprocity: Processes of exclusion and withdrawal from personal networks among low-income families. *Current Sociology* 1–18.

Pavelko, E. K. – Caputo, J. (2013): Social Inequality and Health across the Life Course. American Behavioral Scientist, 57 (8): 1040 – 1056.

Pemberton, Simon-Mason, Jeniffer (2009): Co-production and SURE START Children Centers: Reflecting Upon Users, Perspectives and Implications for Service Delivery, Planning and Evaluation. Social Policy and Society, 8(1): 13-24.

Phung, Viet-Hai (2008): Ethnicity ans Child Powerty under New Labor: Research Review. Social Policy and Society, 7(4): 551-563.

Roksa, Josipa – Potter, Daniel (2011): Parenting and Academic Achievement: Intergenerational Transmission of Educational Advantage. *Sociology of Education* 84 (4): 299-321.

Sonkoff, Jack-Garner, Andrew (2012): The Lifelong Effects of Early Childhood Adversity and Toxic Stress. Pediatrics, 129(1): 232-246.

Spencer, Nick (2010): Health Consequences of Poverty for Children. Published by End Child Poverty with the support of GMB.

http://www.endchildpoverty.org.uk/files/Health_consequences_of_Poverty_for_children.pdf

Sylva, Kathy – Melhuish, Edward – Sammons, Pam – Siraj-Blatchford, Iram – Taggart, Brenda (2011): Pre-school quality and educational outcomes at age 11: Low quality has little benefit. *Journal of Early Childhood Research* 9 (2): 109–124.

UNICEF (2002): A league table of educational disadvantage in rich nations. Innocenti Report Card, No.4 http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/repcard4e.pdf

UNICEF (2005): Child Poverty in Rich Countries. www.unicef-irc.org/publications/pdf/repcard6e.pdf

UNICEF (2006): Programming Experiences in Early Child Development. Early Child Development Unit www.unicef.org/earlychildhood

UNICEF (2007): Child Poverty in Perspective: An overview of child well-being in rich countries, Report Card 7. http://www.unicef.org/media/files/ChildPovertyReport.pdf

UNICEF (2007): An overview of child well-being in rich countries. A comprehensive assessment of the lives and well-being of children and adolescents int he economically advanced nations. http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/rc7_eng.pdf

UNICEF (2007): The state of the world's children 2007. Executive summary. http://www.unicef.org/sowc07/docs/sowc07.pdf

UNICEF (2008): The child care transition. A league table of early childhood education and care in economically advanced countries UNICEF Innocenti Research Centre. Innocenti Report Card 8. http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/rc8_eng.pdf

UNICEF (2010): The Children Left Behind. Innocenti Report Card 9. http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/rc9_eng.pdf

UNICEF (2011): A Multidimensional Approach to Measuring Child Poverty. Innocenti Research Centre, Florence http://www.unicef.org/socialpolicy/files/A_Multidimensional_Approach_to_Measuring_Child_Poverty%282%29.pdf

UNICEF (2012): Annual report 2011Nations Children's Fund (UNICEF) http://www.unicef.org/publications/files/UNICEF_Annual_Report_2011_EN_060112.pdf

UNICEF (2012): Progress for Children: A report card on adolescents (No. 10) Nations Children's Fund (UNICEF) http://www.unicef.org/publications/files/Progress_for_Children_-_No._10_EN_04272012.pdf

UNICEF (2012): Measuring Child Poverty: New league tables of child poverty in the world's rich countries. Innocenti Report Card 10, UNICEF Innocenti Research Centre, Florence. http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/rc10_eng.pdf

UNICEF (2012): The State of the World's Children 2012: Children in an Urban World United Nations Children's Fund (UNICEF) http://www.unicef.org/publications/files/SOWC_2012-Main_Report_EN_13Mar2012.pdf

UNICEF (2012): Inequities in Early Childhood Development: What the data say. United Nations Children's Fund (UNICEF)

http://www.unicef.org/publications/files/Inequities_in_Early_Childhood_Development_LoRes_PDF_EN_02082012.pdf

UNICEF (2014): The State of the World Children 2014 in Numbers. Every Child Counts. Revealing Disparities, Advancing Childrens Rights. New-York: United Nations Children's Fund. http://www.unicef.org/sowc2014/numbers/documents/english/SOWC2014_In%20Numbers_28%20Jan.pdf

2. Módszertani megjegyzések a kistérségi szükségletfelmérésről

VASTAGH ZOLTÁN

A kistérségi szükségletfelmérés koncepciója

Az alábbiakban a TÁMOP-5.2.3 gyerekesély programban résztvevő 23 LHH (leghátrányosabb helyzetű) kistérségben, 2013-2014 folyamán felvett kérdőíves felmérés módszertanának főbb sarokköveit ismertetjük, melynek célja, hogy bemutassák a kistérségekben élő gyermekes családok életkörülményeit.

Az adatfelvételeket a kistérségek megbízásából, a TÁMOP 5.2.3 „Integrált térségi programok, a gyerekek és családjaik felzárkózási esélyének növelésére" elnevezésű pályázat keretében készítették a partnerként bevont felsőoktatási intézmények hallgatói és oktatói, a kistérségben élő gyermekes családok reprezentatív mintáján. A program ideje alatt az első[1] és második körben bevont 11 kistérségben két felvételre, míg a harmadik körös 12 kistérségben egy kérdőíves felvételre került sor.

A kérdőíves felvételek szakmai hátterét, vagyis a mintaválasztást, az adatok ellenőrzését és az különálló felvételekből származó adatok egyesített adatállományba való összeszervezését az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Gyerekesély-kutató csoportja végezte.

A szükségletfelmérések elsődleges célja az, hogy segítségével felmérhessük és bemutathassuk a Gyerekesély Programban résztvevő kistérségek gyermekes családjainak életkörülményeit és legfőbb problémáit, illetve, hogy a program további fázisaiban a változások nyomon követéséhez és a hatásvizsgálatok szükséges alapköveket lefektessük. Azonban a kistérségi adatállományok összekapcsolásával létrejött egy olyan nagymintás adatbázis, melynek segítségével az ország legelmaradottabb térségeiben élő nagyrészt szegény gyermekek és családjaik életviszonyait mélyebben és célzottan is lehet elemezni.

Vagyis ez az adatfelvétel és adatállomány egyedülálló abból a szempontból, hogy nincs az országban még egy olyan hasonlóan nagy-mintás kutatás, amelyben a vidéki szegénység, illetve kifejezetten a leghátrányosabb térségekben élő gyermekek állnának a fókuszban, ezért a szükségletfelmérés olyan sérülékeny csoportokról szolgáltat többletinformációkat, amelyeket más adatgyűjtések kevésbé érnek el. A szükségletfelvételnek ez a sajátossága hozzásegít a gyermekkel kapcsolatos kutatások módszertani elmélyítéséhez és hátrányos helyzetű térségek szociális problémáinak mélyebb megértéséhez.

[1] Az első körben bevont 5 kistérségben 2011-ben készült az első felmérés, a korábbi MTA Gyermekszegénység Elleni Programiroda munkatársainak szakmai-módszertani támogatásával. Ennek az adatfelvételnek a kérdőívei szolgáltak alapul a későbbi felvételeknél is, azonban a kérdések körét lényegesen bővítettük. Az első öt felmérés eredményei a gyerekesely.tk.mta.hu honlapon elérhetők.

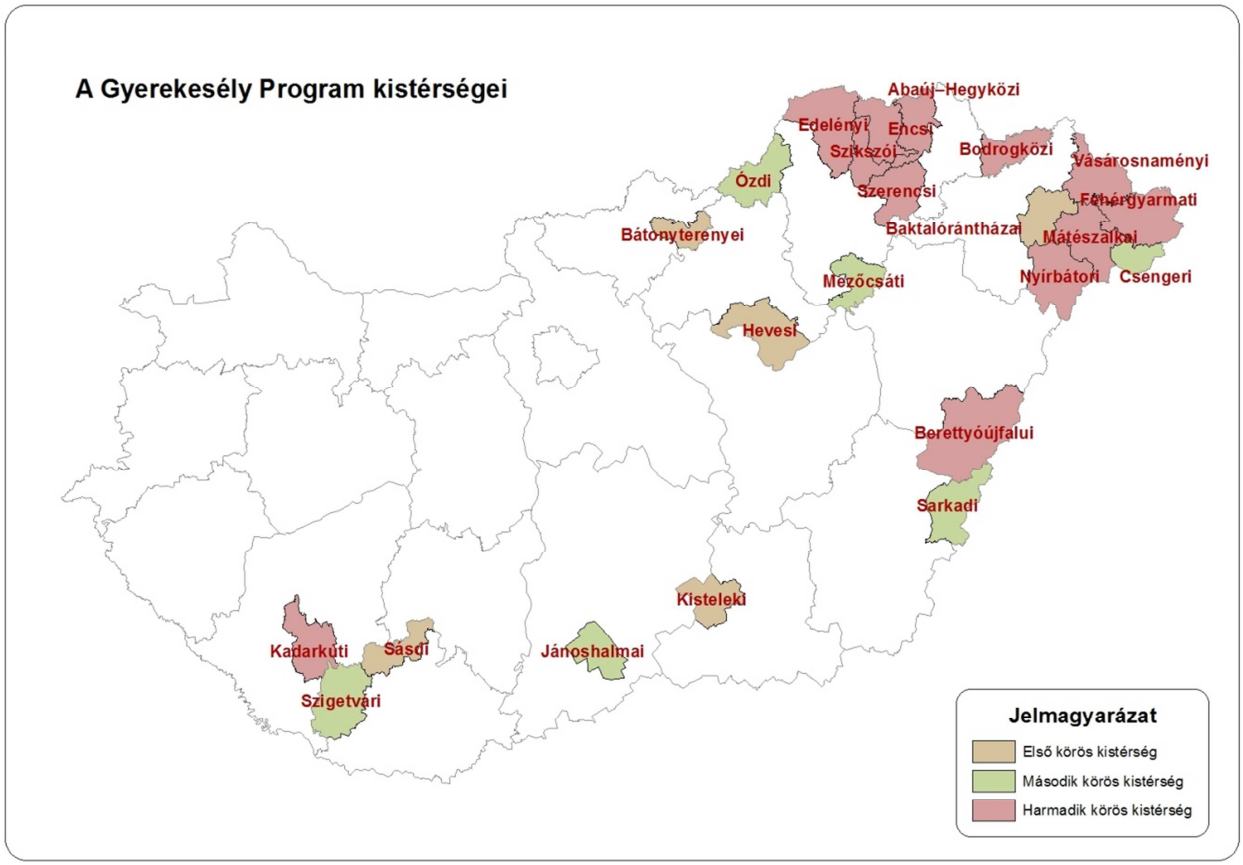

A kutatás kérdőíve

Az adatfelvétel során a mintába került családok körében elsőként egy háztartási kérdőív került kitöltésre. Ebben először a háztartás szerkezetére kérdeztünk rá. Minden háztartástagról felvettük az alap információkat: megkérdeztük a nemét, életkorát, iskolai végzettségét, gazdasági aktivitását. Információt gyűjtöttünk a jövedelmi viszonyokról, segélyekhez, támogatásokhoz való hozzáférésről, a háztartás anyagi lehetőségiről, a lakás állapotáról.

Következő lépésben a háztartásban élő minden 0-17 éves gyerekről külön kérdőívet vettünk fel. Ebben rákérdeztünk a szülőktől a gyermeki szükségletek kielégítettségére, a gyerekek egészségi állapotára, oktatási előmenetelére. A válaszadó elsősorban a gyerek(ek) édes- vagy nevelőanyja, másodsorban az édes- vagy nevelőapja, harmadsorban az a felnőtt személy volt, aki a gyerekek gondozásáért elsősorban felel.

A kérdőív kialakításakor a korábbi helyzetfelmérés kérdőívét tekintettük kiindulási alapnak, amelyet tapasztalataink alapján módosítottunk. Új témákat vezettünk be, egyes kérdéseket átfogalmaztunk, s az országos adatokhoz való viszonyítás érdekében – ahol lehetett, érdemesnek mutatkozott – kérdéseinket összehangoltuk a TÁRKI Háztartásmonitor kérdőívével.

Az országos referencia értékek egy része vagy a TÁRKI 2012-es országos reprezentatív felméréséből illetve az ehhez kapcsolt saját kérdésblokkunkból származik (TÁRKI Háztartásmonitor, 2012) más részük pedig a 2011-es Népszámlálás adataiból. A gyermeki szükségletek kielégítettségét szintén országos szintű KSH adatokkal, a 2009-es EU-SILC indikátoraival hasonlíthatjuk össze.

A háztartási kérdőív témablokkjai felölelték a háztartásszerkezet, a lakáskörülmények, a munkaerő-piaci részvétel, a jövedelmek, a főbb tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottság, az anyagi depriváció, a szociális alapszolgáltatások igénybevételének és az ezekhez való hozzáférés lehetőségeiről rendelkezésre álló információnak, az anyagi nehézségek és fizetési elmaradások, az egészségi állapot, a mentális, érzelmi állapot, a nemzetiségi hovatartozás, a társadalmi és politikai részvétel, a családi és rokoni kapcsolatok és a lakóhellyel való elégedettség témaköreit. A gyermek kérdőív pedig kérdéseket fogalmazott meg a gyermekek egészségi állapotára, szabadidő-eltöltési szokásaira, káros szenvedélyeire, iskolai előmenetelére, iskolán kívüli tevékenységeire, a tanulás és a játék otthoni tárgyi körülményeire, valamint a szülőknek a gyermek oktatási intézményéről, iskolai közösségről alkotott véleményére vonatkozóan.

A vizsgálati minta

A Szükségletfelmérés mintáját és almintáit többlépcsős rétegzett mintavételi eljárással alakítottuk ki. (Bass, 2013, 5.; Fekete, 2013, 6.; MTA-TK, 2011a, 2.;, 2011b, 2.) A mintaválasztás első lépcsőjében egy települési minta került kiválasztásra. A mintakeret kialakításakor rétegzési szempontokként vettük figyelembe, hogy az LHH térségekben élő gyermekes háztartások életkörülményeit befolyásolja:

- a háztartás lakóhelye (kistérségi központ, egyéb város, 1000 fő feletti települések, 1000 fő alatti kistelepülések)
- a háztartás roma kisebbséghez való tartozása (roma, nem roma)
- a háztartásban élő gyermekek száma (1,2,3 vagy több gyermek).

A települések kiválasztása településtípus illetve népességszám, valamint a roma népesség aránya szerint (nincs, alacsony, közepes arány) történt. A cél az volt, hogy az előzetesen meghatározott szempontok alapján kirajzolódó település-típusok mindegyike egyenlő esélyt kapjon a mintába való bekerülésre. Mivel a kisebbséghez való tartozásról nincsenek hozzáférhető háztartási szintű adatok, ezért a roma népesség településen belüli arányánál[2] a 2011. évi népszámlálás adatait vettük alapul, illetve a kistérségi szakemberek véleményét is figyelembe vettük.

A következő lépésben a népesség-nyilvántartás adataiból a kiválasztott településeken gyerekszám szerinti rétegzett mintát alakítottunk ki a gyermekes háztartások közül (ld. Függelék 2. táblázata). A háztartásokat az egy, két, és háromgyerekes háztartás kategóriákon belül, az országos és járási népesség–nyilvántartás valamint a jegyzőktől származó nyilvántartás adataiból véletlen számgenerálással választottuk ki.

[2] Mint ismeretes, a 2011. évi népszámlálás (is) nagy valószínűséggel alulbecsli a roma népesség arányát. A települések etnikai arány szerinti csoportosítását ezért előzetesen egyeztettük a kistérségi programban dolgozó munkatársakkal. Azoknál a településeknél, ahol a helyi szakemberek szerint a népszámlálás adataihoz képest lényegesen nagyobb a roma népesség aránya, a csoportba sorolást ennek megfelelően módosítottuk. Az átsorolás azonban csak néhány települést érintett.

Meghiúsulások és az adatfelvétel időbeli lebonyolítása

Az adatfelvételek kistérségenként önállóan történtek 2013 áprilisa és 2014 májusa között. A pontos időbeli eloszlást a Függelék 1. számú táblázata mutatja be. A lekérdezések során egyes településeken (elsősorban a városokban) jelentős mértékű visszautasításba ütköztünk, emiatt a minta elemszáma lecsökkent. A mintába kijelölt 7792 háztartás közül végül 6122 esetben volt sikeres a kikérdezés, amihez hozzájárult a pótcímezés is. A 6122 háztartásban 12879 gyerek élt, akik közül 12621-ről sikerült kérdőívet kitöltetnünk, azaz a háztartásokon belüli meghiúsulási arány csak 2,1 százalék volt. A meghiusulásokból és minőségi problémákból fakadó torzulást végül súlyozással korrigáltuk és ennek eredményeként állt elő a 23 LHH kistérség gyermekes családjait reprezentálni hivatott adatbázis.

Az adatok javítása és imputálása

Az adatok javítása kisebb részben a nyilvánvaló elírásokat, logikai hibákat, nagyobbrészt pedig a háztartási jövedelmet érintette. Az egyes kérdőíven szereplő jövedelmi tételek összesítése után az adatbázisban szereplő 6122 háztartás közül 332-nek (5,4%) egyáltalán nem volt értékelhető jövedelmi adata. Ezeknél a háztartásoknál jövedelemimputációt hajtottunk végre. Mivel adatbázisunkban a mintából következően amúgy is magas arányban vannak a hátrányos helyzetű szegény háztartások, így az imputálás fő szempontja az volt, hogy minél inkább csökkentsük azoknak a családoknak a számát, amelyek csak a jövedelmek elfelejtése miatt kerülnének a jövedelmi szegények közé.

Az imputálást olyan módon vittük véghez, hogy az egyes – háztartási szinten kérdezett – jövedelmi tételeket a háztartástagok gazdasági aktivitásával vetettük össze és így jelöltük ki azokat a jövedelemfajtákat, amelyekkel az egyes háztartások nagy valószínűséggel rendelkeztek, de az adott tételnél nem vallottak be jövedelmet. Az így imputálásra kijelölt tételek:

- közfoglalkoztatásból származó jövedelem (a közfoglalkoztatásból származó jövedelem egy hónapra eső mintabeli átlaga szorozva a háztartás tagjainak közfoglalkoztatásban töltött hónapjaival)
- nyugdíjak (saját jogú és hozzátartozói is) (a nyugellátásból származó jövedelem egy hónapra eső mintabeli átlaga szorozva a háztartás tagjainak nyugdíjban töltött hónapjaival)
- Gyes, Gyed, terhességi gyermekágyi segély (együtt kezeltük, mivel nem volt megbízható információnk korábbi munkaviszonyról és jövedelemről; a Gyes törvényben meghatározott legkisebb összege szorozva a három évnél fiatalabb gyermekek számával)
- családi pótlék (a családi pótlék törvényben meghatározott legkisebb összege szorozva a háztartásban élő családi pótlékra jogosult gyermekekre jutó hónapok számával)
- segélyek (a segélyből származó jövedelem egy hónapra eső mintabeli átlaga szorozva a háztartás tagjainak valamilyen fajta segélyen töltött hónapjainak számával)

Az ilyen módon, egy évre számított átlagos értékeket elosztottuk az év hónapjainak számával, majd a többi változatlanul hagyott jövedelmi tétellel együtt egyetlen segéd-változóban összegeztük. Amennyiben az így képzett havi jövedelem magasabbnak bizonyult a háztartások által bevallott jövedelemnél, úgy azt ezzel helyettesítettük. Ezzel az eljárással végső soron a minta 40,7 százalékánál (2491 háztartásnál) került sor kisebb-nagyobb korrekcióra

1. ábra: A szükségletfelmérés jövedelmi adatainak eloszlása imutálás előtt és után

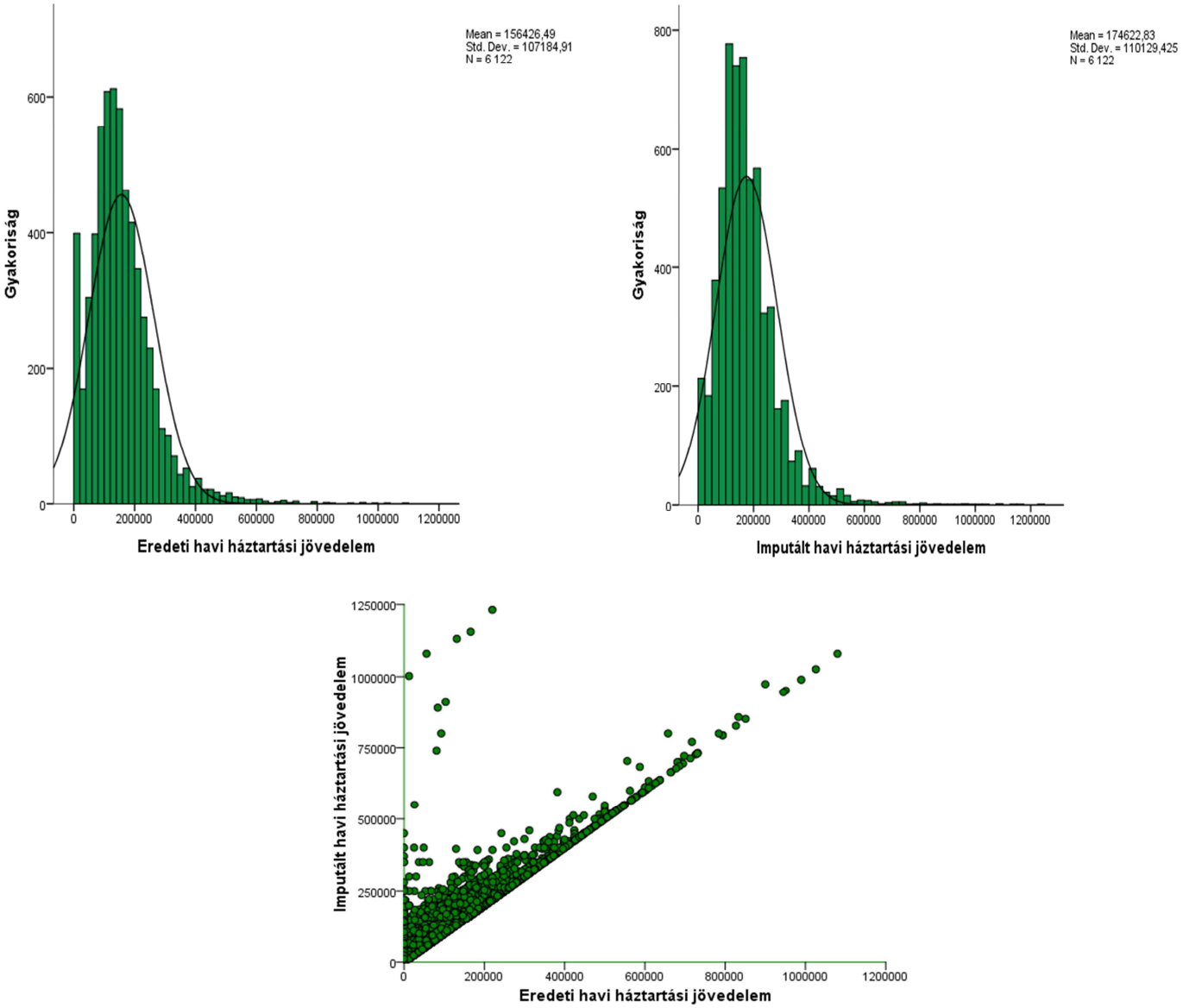

Az imputálás eredményeként így összesen 843 gyermek (a személyi minta 6,7 százaléka) került ki a jövedelmi szegények kategóriájából és került a nem szegények közé.

2. táblázat: A havi háztartási jövedelem eredeti és imputált értéke

		Imputált havi háztartási jövedelem	Eredeti havi háztartási jövedelem
N	Érvényes	6122	6122
	Hiányzó	0	0
Átlag		174622,83	156426,49
Medián		155020,00	140000,00
Módusz		200000,00	0,00
Szórás		110129,42	107184,91
Értékösszeg		1069040967,88	957642972,56

3. táblázat: A szegény gyermekek száma a mintában jövedelemimutálás előtt és után

Eredeti	Imputált		Összesen
	Szegény	Nem szegény	
Szegény	7605	843	8448
Nem szegény	0	4150	4150
Összesen	**7605**	**4993**	**12598**

Főbb képzett változók

Az elemzések egységesítésére és más adatokból – elsősorban az EU-SILC-ből – származó információkkal való összehasonlíthatóságra való törekvés érdekében több olyan változót képeztünk, amely végigkíséri a következő elemzéseket. Ezek közül kiemelkednek a szegénység és társadalmi kirekesztődés nemzetközi összehasonlítására szolgáló indikátorok, amelyek közül a relatív jövedelmi szegénységre, az anyagi deprivációra, illetve a háztartások munkaintenzitására vonatkozó változókat az EUROSTAT illetve a KSH meghatározásaihoz igazodva képeztük. Ennek megfelelően:

Relatív jövedelmi szegénynek tekintettük azokat a háztartásokat - és az ezekben élő személlyeket -, amelyek OECD2 fogyasztási egységgel korrigált nettó háztartási jövedelme az országos medián érték 60 százaléka alatt maradt.

Nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásnak tekintettük azokat a háztartásokat, amelyekben a munkaképes korú (18 és 59 év közötti) felnőttek az előző évben lehetséges (potenciálisan rendelkezésre álló) munkaidejük kevesebb, mint 20%-át töltötték munkával.

Súlyos anyagi deprivációval szembesülő háztartásnak tekintettük azokat a háztartásokat, amelyeket az alábbi kilenc kérdéskörből legalább négy jellezett:

1) hiteltörlesztéssel vagy lakásuk reszköltségeivel kapcsolatos fizetési hátralékuk van

2) lakásukat nem képesek megfelelően fűteni

3) váratlan kiadásokat nem képesek fedezni

4) nem tudnak legalább kétnaponta húst, halat, vagy ezzel egyenértékű tápanyagot fogyasztani

5) nem engedhetnek meg maguknak évente legalább egy hét üdülést

6) anyagi okból nem rendelkeznek személygépkocsival
7) anyagi okból nem rendelkeznek mosógéppel
8) anyagi okból nem rendelkeznek színes televízióval
9) anyagi okból nem rendelkeznek telefonnal

A fentiek mellett változót képeztünk az etnikai hovatartozásra vonatkotóan is. A Szükségletfelmérés háztartási kérdőívén három olyan kérdés szerepelt, amely alapján a gyermekeket nevelő család etnikai hovatartozására vonatkozó információkat tartalmazott. Ezek közül kettő a szülő önbesorolás szerinti etnikai hovatartozására vonatkozott, egy pedig arra, hogy a családban él-e önmagát románnak/cigánynak valló ember. Ezen kérdésekre adott válaszok alapján;
roma/cigány etnikumú családban élő gyereknek tekintettük (a) azokat, akiknek a válaszadó szülője saját bevallása szerint (elsődlegesen vagy másodlagosan) roma/cigány etnikumhoz (is) tartozóként határozta meg magát, illetve (b) a kétszülős nukleáris család esetében azokat, ahol a válaszadó (szülő) a társára vonatkozóan azt nyilatkozta, hogy az magát roma/cigány etnikumhoz tartozónak tekinti.
Kiterjesztett családok esetében (ahol a szülőkön kívül más felnőtt is él) az etnicitásra vonatkozó kérdésekből nem lehetett egyértelműen azonosítani a szülők etnikai hovatartozását (a minta 7,2 %-a), így őket kihagytuk a változó képzésekor.

Felhasznált irodalom

Bass László (2013): Bátonyterenyei kistérség – A kistérségben élő gyermekek, fiatalok és családjaik helyzetének, igényeinek és szükségleteinek felmérése 2013. Gyerekesély Műhelytanulmányok 2013/7, MTA TK, Budapest

Fekete Attila (2013): Hevesi kistérség – A kistérségben élő gyermekek, fiatalok és családjaik helyzetének, igényeinek és szükségleteinek felmérése 2013. Gyerekesély Műhelytanulmányok 2013/1, MTA TK, Budapest

MTA TK (2011a): Bátonyterenyei kistérség – A kistérségben élő gyermekek, fiatalok és családjaik helyzetének, igényeinek és szükségleteinek felmérése 2011. MTA TK, Budapest

MTA TK (2011b): Hevesi kistérség – A kistérségben élő gyermekek, fiatalok és családjaik helyzetének, igényeinek és szükségleteinek felmérése 2011. MTA TK, Budapest

II. FOGLALKOZTATÁS, DEPRIVÁCIÓ, LAKÁSKÖRÜLMÉNYEK

3. Gyerekszegénység a munkaerő-piaci helyzet tükrében

FEKETE ATTILA

Bevezetés

A „Legyen jobb a gyermekeknek!" Nemzeti Stratégia 2007-ben történő elfogadása óta 2013-ig a gyerekek életesélyei nem javultak, a szegénységben vagy társadalmi kirekesztettségben élő gyerekes háztartások aránya folyamatosan növekedett.[3] A legutolsó adatok szerint az elszegényedési folyamat 2014-ben megtorpant, bár a halmozottan szegények aránya, akiket egyaránt érint a relatív jövedelmi szegénység, a súlyos anyagi depriváció, és a nagyon alacsony munkaintenzitás, növekedett (KSH 2014).

Az elmaradott térségekben a szegénységben vagy társadalmi kirekesztettségben élő gyerekek aránya nem csak jóval meghaladja az országos átlagot, de a szegénység struktúrája is eltér az országos mintától. A gyerekszegénységet elsősorban nem a súlyos anyagi depriváció határozza meg, hanem a relatív jövedelemi szegénység (Fekete 2015).

Mivel a háztartások jövedelmi viszonyai alapvetően a háztartástagok munkaerő-piaci helyzetétől függnek, így a gyerekszegénység legfőbb oka a szülők hátrányos munkaerő-piaci helyzetében kereshető. A tanulmány célja az elmaradott kistérségekben élő gyerekes családok munkaerő-piaci helyzetének elemzése, a gyerekszegénység foglalkoztatottsághoz kapcsolódó okainak bemutatása.

A tanulmány első része Magyarország munkaerő-piaci helyzetének alakulását tárgyalja uniós összehasonlításban, az Európa 2020 stratégia céljaira fókuszálva. A tanulmány második része a leghátrányosabb helyzetű kistérségekben élő gyerekes családok munkaerő-piaci helyzetére fókuszál.

Munkaerő-piaci helyzet Magyarországon és az Európai Unióban

Magyarország az Európa 2020 stratégia keretén belül vállalta, hogy a 20-64 éves népesség foglalkoztatási rátáját 2020-ra 75%-ra növeli. A foglalkoztatottság nem kapcsolódik közvetlenül a gyerekszegénységhez, legalábbis azok az adatgyűjtések, amelyek közvetlenül megteremthetnék a kapcsolatot – egyelőre – hiányoznak. Közvetett kötődés azonban több ponton is mutatkozik. Egyrészt nyilvánvaló, hogy a szegénységből való kiemelkedés kulcsát a foglalkoztatási lehetőségek minőségi és mennyiségi bővülése jelentheti. Közvetett kapcsolatot jelent továbbá a nagyon alacsony munkaintenzitás mutatója, mely a szegénységben vagy társadalmi kirekesztésben élők kompozit mutatórendszerének része.

[3] Az összehasonlíthatóság miatt az EUROSTAT statisztikáiban megjelenő évszámokat használom és nem a KSH által hivatkozott referencia évet.

2010-ben a Nemzeti Együttműködés Programja megállapítja, hogy „a magyar gazdaság egyensúlyi és növekedési problémái mögött meghatározó módon az Európában kirívóan alacsony foglalkoztatási szint áll." (NEP 2010: 18) A foglalkoztatási helyzet javítását egy millió új munkahely létesítésével kívánták megteremteni, akkor még úgy, hogy „az egymillió új munkahelyet a Magyarországon működő vállalkozások teremtik meg." (u.o. 19.o.) Tulajdonképpen ezt az elképzelést vitte tovább az Európa 2020 stratégiában tett vállalás is.

A válságot követő 2009-2010-es mélypont után a foglalkoztatottsági ráta növekedésnek indult, s 2014-re elérte a 61,8%-ot. Ez egyben azt is jelentette, hogy míg 2010-ben az ország 9%-al maradt el az uniós átlagtól, 2014-re ez harmadára, 3%-ra csökkent. Ez a növekedés elsősorban nem a versenyszférában bekövetkező új munkahelyeknek volt köszönhető, hanem a közfoglalkoztatási rendszer kiterjesztésének. A közfoglalkoztatásnak a gyermekes családok életében játszott szerepéről a későbbiekben lesz szó. Amit azonban feltétlenül meg kell jegyezni, hogy a kormányzat a foglalkoztatási ráta javulásától az alacsony munkaintenzitású háztartásban élők arányának mérséklődését várta (MNRP 2013).

1. ábra: A foglalkoztatási ráta alakulása a 15-64 évesek körében (%)

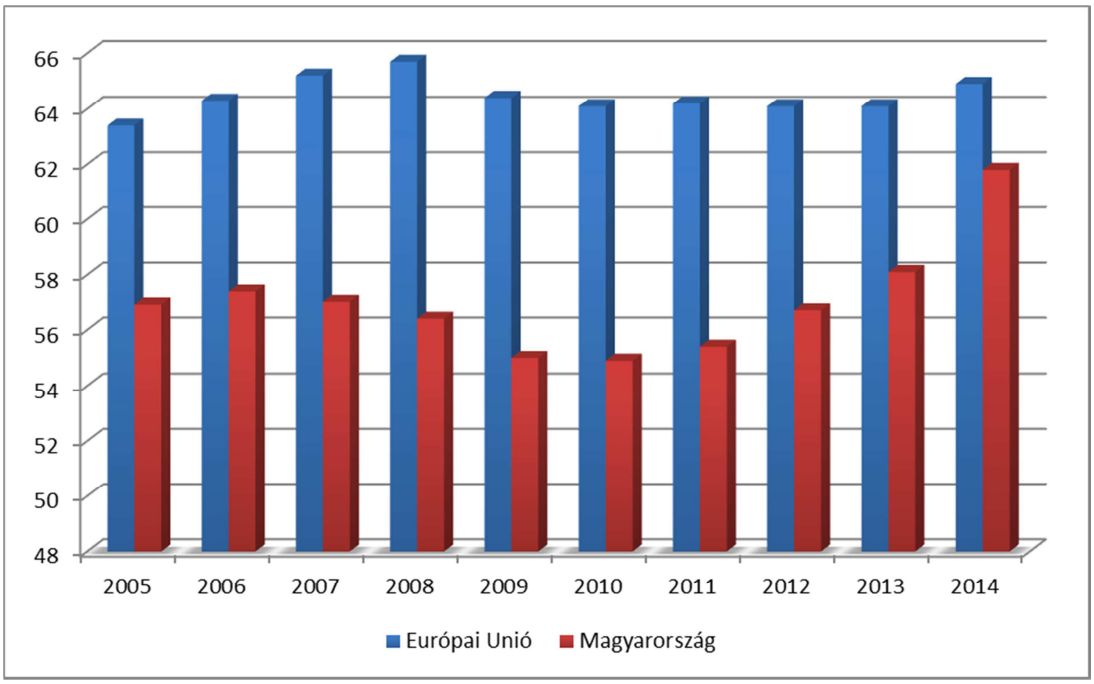

Forrás: Eurostat alapján saját szerkesztés

Az alacsony munkaintenzitású háztartásban élők arányának csökkentése szintén része az EU 2020 stratégiának, bár ebben a tekintetben a vállalások nem egészen egyértelműek. A magyarországi célok, a szegénységben vagy társadalmi kirekesztettségben élők kompozit mutatójának dimenziói – legalábbis elviekben - valamelyest eltérnek az EU2020 stratégiában lefektetett mutatórendszertől.

A magyar kormány a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégiába (NTFS) integrálta a Legyen Jobb a Gyermekeknek, 2007-2032 stratégiát. Ennek következtében a szegénység csökkentését mérő, a szegénységben vagy társadalmi kirekesztésben élők kompozit mutatórendszerétől eltérő vállalást tett. A

relatív jövedelmi szegénység mérséklése helyett a szegénységben élő gyermekes háztartások rátájának csökkentését tűzte ki célul, a nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásban élők arányát pedig felváltotta az aktív kereső nélküli háztartásban élők aránya (NTFS). A stratégia felülvizsgálatakor, 2014-ben ez utóbbi mutató tekintetében indoklás nélkül visszatértek az EU célkitűzés alkalmazásához.

Az NTFS II-ben annyi megjegyzést fűztek hozzá az aktív kereső nélküli háztartások mutatójának használatához, hogy: „Az aktív kereső nélküli háztartásokban élők arányának javulása nyomán csökken az alacsony munkaintenzitású háztartásokban élő gyermekek aránya is." (NTFS II 2014:73.o)[4]

Ez azonban nem feltétlen van így és ezt támasztja alá az idősoros statisztika is. A foglalkoztatott nélküli háztartásban élő gyerekek aránya 2003-ban még 13%-volt, de 2011-re a legmagasabb értéket jelentő 16,9%-ra növekedett. Magyarországnál ekkor csak két Uniós országban mértek ennél rosszabb értéket: az Egyesült Királyságban és Írországban.

2. ábra: Foglalkoztatott nélküli háztartásban élő 0-17 évesek aránya (%)

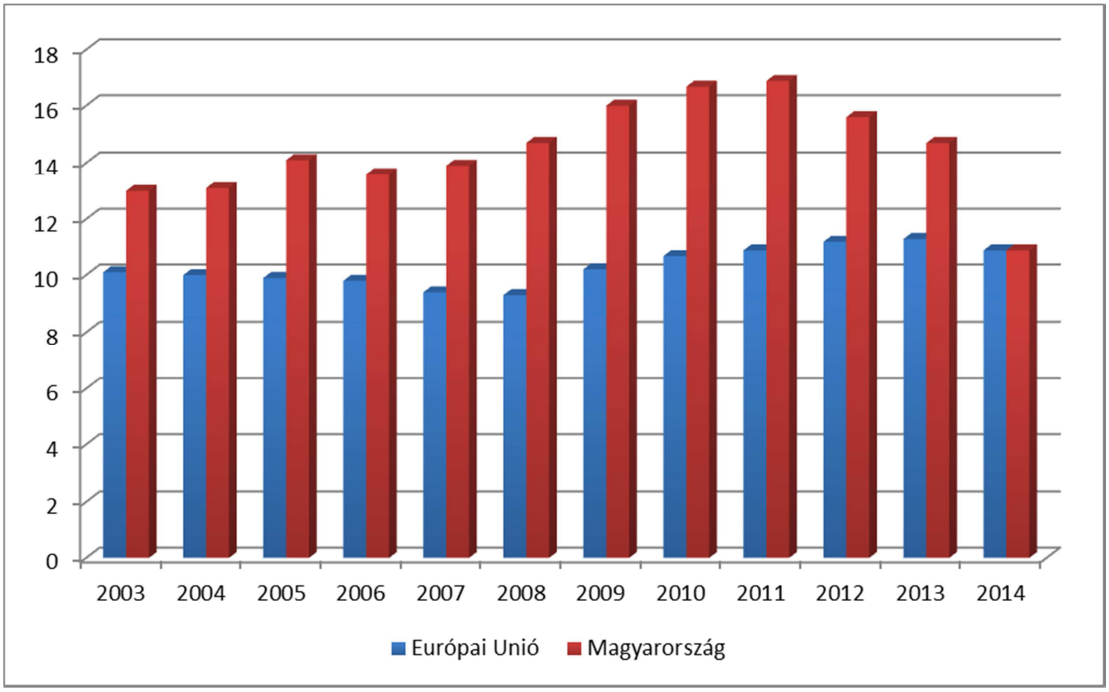

Forrás: Eurostat alapján saját szerkesztés

2014-re a foglalkoztatott nélküli háztartásban élő gyerekek aránya 10,9%-ra zuhant, s ezzel elértük az uniós átlagot. A nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásban élő gyerekek arányának változása azonban nem követte a foglalkoztatott nélküli háztartásban élő gyerekek arányának változását, mondhatni ellentétes utat járt be. Ha a nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásokban élő gyerekek arányának alakulását összehasonlítjuk az Európai Unióban, az új tagországokban és Magyarországon,

[4] Az elvi célkitűzések azonban hiába térnek/tértek el az EU céloktól, a gyakorlatban a relatív jövedelmi szegénység és társadalmi kirekesztődés bemutatásakor a Laeken-i indikátorokat veszik alapul. (pl. NTFS II, KSH 2013, KSH2014)

szembetűnik, hogy a 2005-ben mindhárom csoportban közel azonos arányban éltek gyerekek ilyen családokban.

3. ábra: A nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásban élő 0-17 évesek aránya(%)

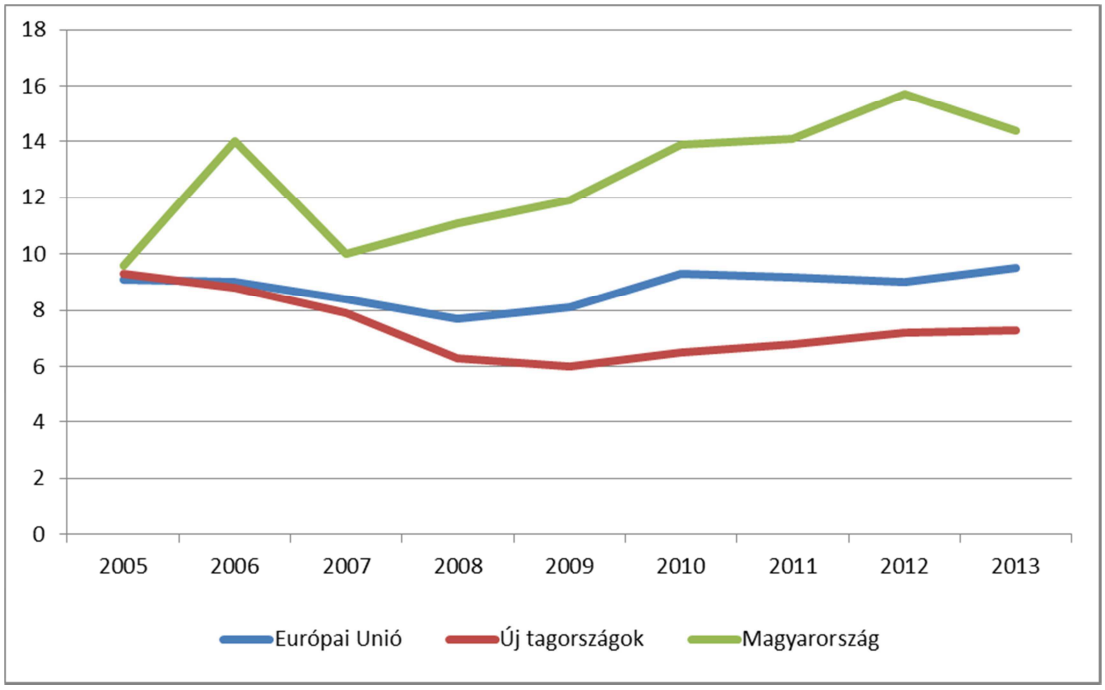

Forrás: Eurostat alapján saját szerkesztés

Az Unióban a nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásban élő gyerekek aránya 2005-2013 között 9% körüli értéken szinte stagnált. Az új tagországokban 2009-ig csökkent az érték, majd a trendje hasonlóképpen alakul, mint az EU-ban, de végig alatta maradt az uniós átlagnak. Magyarországon viszont ellenkező tendenciát tapasztalhatunk. 2005 után trendjében emelkedik a nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásokban élő gyerekek aránya, s 2012-ben 15,7%-on éri el – lokális – maximumát. 2013-ra már csökkenésbe fordul, de csökkenő tendenciáról korai beszélni, mert 2014-re 0,4% ponttal emelkedve 14,8%-ra növekedett.

Annak a magyarázata, hogy a foglalkoztatott nélküli háztartásokban élő gyerekek arányának alakulását nem követi a nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásban élő 0-17 évesek arányának változása, a közmunka rendszerében keresendő. Az elmaradott térségekben a munka nélkül lévőknek a közmunka jelenti az egyetlen kiutat/kényszert, de a közmunka nem jelent folyamatos foglalkoztatottságot. A pár hónapig tartó munkavégzés még nem feltétlen jelenti azt, hogy a háztartás kikerül a nagyon alacsony munkaintenzitású kategóriából.

Munkaerő-piaci helyzet a hátrányos térségekben

A GYEP kistérségek kiemelkedő problémája a foglalkoztatás alacsony szintje. A gyermekes családokban élő aktív korúak (15-64 évesek) alig több mint harmadának (37%) van állandó munkája. A foglalkoztatottak aránya az alkalmi munkásokkal és a közmunkát végzőkkel együtt 48%-ot tesz ki. Összehasonlításképpen: a TÁRKI Háztartásmonitor 2012. évi felvétele szerint országosan 53% volt a gyermekes családokban élő aktív korúak közül a nem közmunkásként foglalkoztatottak aránya, a foglalkoztatottak országos aránya pedig 2014-ben 61,8%-ot tett ki.

4. ábra: A 15-64 éves népesség gazdasági aktivitás szerinti összeetétele (%)

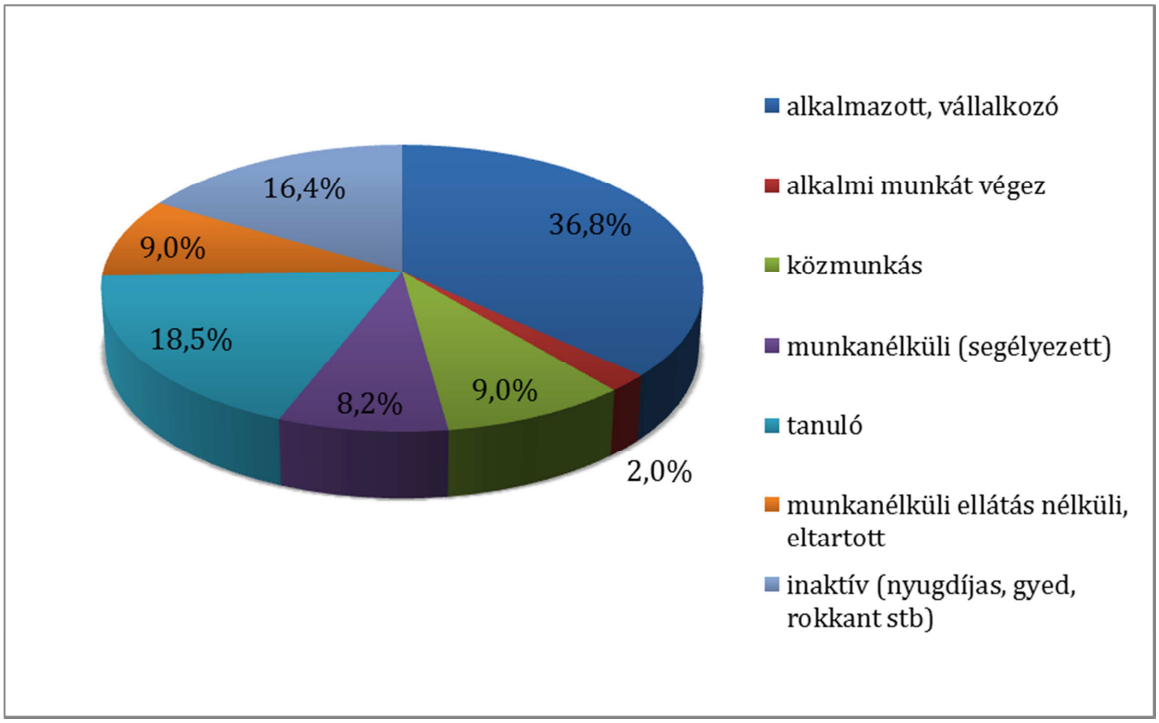

Forrás: MTA TK Gyerekesély-kutató Csoport Kistérségi Szükségletfelmérés, 2014

A foglalkoztatottak alacsony aránya magas munkanélküliséggel párosul. Nem önmagában a munkanélküliek aránya magas, hiszen az ellátásban részesülők aránya alig haladja meg az országos átlagot (7,7%). A segélyezett és az ellátást nem kapó munkanélküliek (5,3%), egyéb okból nem dolgozók együttes aránya azonban már meghaladja a 17%-ot.

A Gyerekesély programban készült korábbi felvételek (Civil jelentés 2012-13: 100.o) szűkebb körű adatai azt mutatják, hogy 2009-13 között ezekben a térségekben a foglalkoztatás úgy emelkedett, hogy csak az alkalmi munkavállalók és a közmunkások aránya nőtt. A munkahiány eredményeképpen a vizsgált térségben a gyerekek 28%-a olyan háztartásban él, ahol nincs foglalkoztatott, 16%-ban csak közmunkás foglalkoztatott van, s közel harmaduk nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásban. Emlékeztetőül az országos átlag 10,9% illetve 14,8%.

1. táblázat: A 0–17 évesek aránya a munkahiány mutatórendszerében (%)

		Nagyon alacsony munkaintenzitású háztartás	A családban csak közmunkás foglalkoztatott van	Nincs foglalkoztatott a háztartásban
Nemzetiség	Nem roma	21,8	9,1	18,4
	Roma	47,2	26,9	41,3
Gyerekek száma	Egy	23,9	10,6	21,4
	Kettő	25,4	11,7	18,8
	Három és több	42,4	21,6	38,4
Egy szülő gyerekkel	Igen	50	11,8	57,1
Jogállás	Község	35	21,5	28,6
	Város	29,6	10,1	26,8
Állandó népesség száma	<=500	32,6	35,1	22,3
	501–1000	34,2	27,8	26,2
	1001–3000	36,8	18,5	31,2
	3001–10000	27,1	12,1	24
	10001+	31,1	7,8	28,9
Összesen		**32,1**	**15,6**	**27,7**

Bármelyik mutatót vizsgáljuk, ha az arányszámok mások is, de a rossz, legrosszabb helyzetben lévő csoportok ugyanazok. A roma gyerekek, a nagycsaládban élők, a falusi gyerekek munkaerő-piaci szempontból kirívóan rossz helyzetű háztartásokban élnek. A munkahiány legjobban azokat a gyermekeket érinti, akiket egy szülő nevel. Ezeknek a gyerekeknek 57%-a olyan családban él, ahol nincs foglalkoztatott, míg fele nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásban nevelkedik.

Munkaerő-piaci szempontból a roma háztartások a nem romákhoz képest sokkal rosszabb helyzetben vannak. Majdnem minden második (47%) roma gyerek nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásban él, míg a nem roma gyerekeknek csak 22%-a. Az elmaradott térségekben a nem roma gyerekeknek is közel ötöde (18%) olyan családban él, ahol nincs foglalkoztatott, míg a roma gyerekek 41%-a él kereső nélküli háztartásban.

A munkahiányt tekintve az 1 és 2 gyerekes háztartások hasonló helyzetben vannak, köztük mindhárom mutató tekintetében csak pár százalék eltérés mutatkozik. Hozzájuk képest a nagycsaládban élő gyerekeket, akiknek 2 vagy több testvére van, sokkal inkább érinti a szülők rossz munkaerő-piaci pozíciója.

Felvételünk is azt bizonyítja, hogy a közmunka elsősorban falusi jelenség. A GYEP kistérségek községeiben a gyerekek ötöde él olyan háztartásban, ahol csak közmunkás foglalkoztatott van, míg városokban csak minden tizedik. Ez azonban nem feltétlen jelenti azt, hogy a városokban több munkalehetőség van, s ezért nincs is „szükség" közmunkára. A foglalkoztatott nélküli háztartásban élő gyerekek aránya alig (2%) különbözik a városokban és a községekben. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a városokban és a falvakban egyaránt magas (27-29%) a foglalkoztatott nélküli háztartásokban élő gyerekek aránya.

2. táblázat: A 0–17 évesek aránya a munkahiány mutatórendszerében területi bontásban (%)

Kistérség	Nagyon alacsony munkaintenzitású háztartás	A családban csak közmunkás foglalkoztatott van	Nincs foglalkoztatott a háztartásban
Abaúj-Hegyközi	31,8	22,6	22
Baktalórántházai	18,7	6,1	30,4
Bátonyterenyei	29,4	9	31,9
Berettyóújfalui	24,7	21,1	21,5
Bodrogközi	36,1	24,7	31,4
Csengeri	34,8	17,7	24
Edelényi	33,3	25,5	26,2
Encsi	41,7	16,3	34,6
Fehérgyarmati	21	28,9	16,1
Hevesi	33,2	7	42,3
Jánoshalmai	24,6	7	20,9
Kadarkúti	42,9	10,5	33
Kisteleki	30,9	2,9	22,3
Mátészalkai	29	17,9	22,4
Mezőcsáti	18,8	17,3	23,5
Nyírbátori	45,3	15,5	40,7
Ózdi	45,2	10,8	35,9
Sarkadi	38,3	14,1	25
Sásdi	21,8	12,2	21,8
Szerencsi	22,7	17,3	18,2
Szigetvári	20,1	14,2	19,8
Szikszói	30	22	28
Vásárosnaményi	25,1	18,2	20,2
Összesen	**32**	**15,6**	**27,7**

A táblázatban zölddel vannak jelölve az átlagnál jobb helyzetű kistérségek s pirossal a rosszabb helyzetben lévők. Látható, hogy területileg sem a munkaerő-piaci előnyök, sem a hátrányok nem halmozódnak.

Munkaerő-piaci hátrányok és jövedelem

A GYEP kistérségekben nem csak a foglalkoztatási szint alacsony, illetve magas a munkanélküliek aránya, hanem a jövedelmek is alacsonyak. A relatív jövedelmi szegénység kiterjedtségének magyarázatához hozzájárul, hogy az elmaradott térségekben az egy főre jutó havi nettó jövedelem 42 500 Ft, míg a gyermekes családok egy főre jutó jövedelmének az országos átlaga 66 100 Ft (KSH 2014). Tehát ezekben a térségekben az egy főre jutó jövedelem az országos átlag alig kétharmadát teszi ki. Még az OECD2-skála alapján nem szegénynek minősülő háztartások egy főre jutó átlagjövedelme - 63 000 Ft - sem éri el az országos átlagot, a szegényeké pedig – 23 600 Ft - messze alatta marad.

3. táblázat: Munkaerő-piaci helyzet és jövedelmi viszonyok

	Relatív jövedelmi szegénységben élők aránya (%)	Átlagjövedelem (Ft)
A háztartásban nincs foglalkoztatott	81,1	28 500
Nagyon alacsony munkaintenzitású háztartás	77,9	31 800
A háztartásban csak közmunkás foglalkoztatott van	74,8	32 800
Teljes minta	52	42 500

Igazából nincs nagy jövedelmi különbség azoknak a gyerekes családoknak a helyzetében, ahol egyáltalán nincs foglalkoztatott, ahol csak közfoglalkoztatott van, illetve nagyon alacsony munkaintenzitású a háztartás. Abban a családban, ahol csak közmunkában foglalkoztatott van, az egy főre jutó jövedelem mintegy 4 000 forinttal haladja meg annak a háztartásnak a jövedelmét, melyben senki sem dolgozik. Hasonlóképpen csekély a különbség, ha a relatív jövedelmi szegénységet nézzük. A foglalkoztatott nélküli háztartások 81%-a él szegénységben, míg a közmunkásként dolgozó családok háromnegyede. A közmunka lehetősége tehát alig javít valamit a gyerekes háztartások helyzetén.

Munkaerőpiac és iskolázottság

A munkalehetőségek hiánya mellett az elhelyezkedést jelentősen nehezíti az itt élők alacsony iskolázottsági szintje is. A gyermekes családokban élő felnőttek 38%-a általános iskolai végzettséget szerzett, de 8% még a 8 osztály elvégzéséig sem jutott el. Érettségit vagy magasabb fokozatot pedig még harmaduk sem szerzett. A 2011-es népszámlálás országos adatai szerint a 15 éves és idősebb népesség 95%-a legalább az általános iskola 8. osztályát elvégezte, míg a 18 éves és idősebb népességből 49% legalább érettségivel rendelkezik.

5. ábra: Iskolai végzettség szerinti megoszlás a GYEP kistérségekben (%)

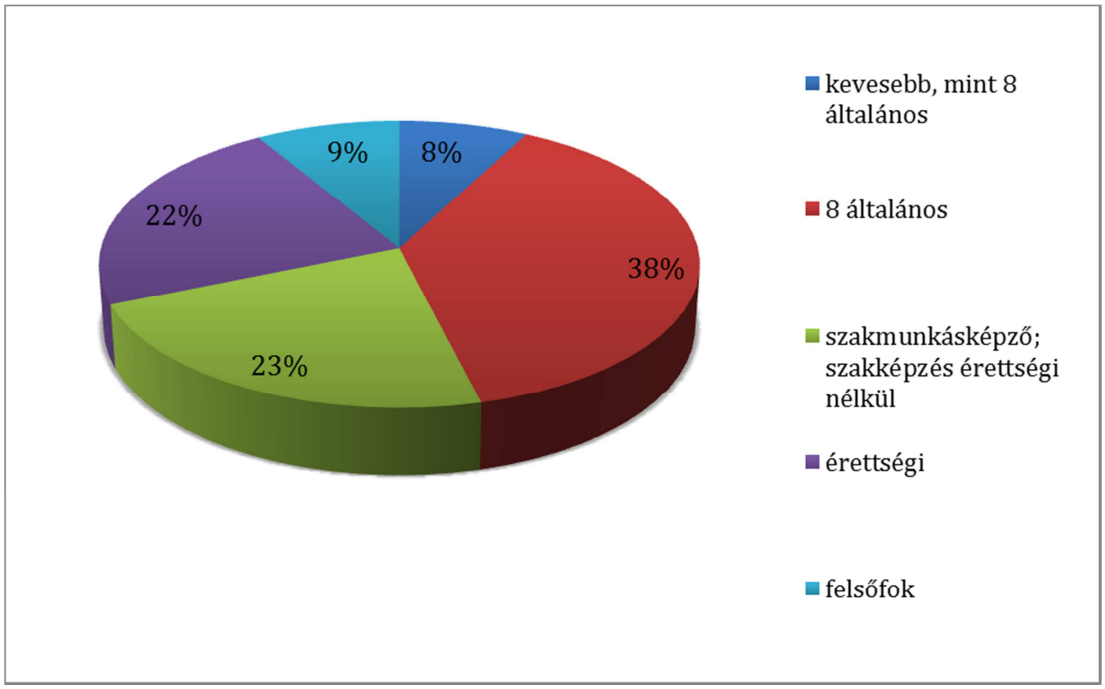

Forrás: MTA TK Gyerekesély-kutató Csoport Kistérségi Szükségletfelmérés, 2014

Az alacsony iskolai végzettség nagyban befolyásolja a munkaerő-piaci pozíciót. Nem meglepő, hogy a magasabb iskolai végzettségű háztartások között jóval kisebb arányban fordulnak elő munkaerő-piaci hátrányok. Éppen ezért a magasabb iskolai végzettség megszerzése nagyobb esélyt jelent a szegénységből való kitörésre. Magasabb iskolai végzettséget azonban azokban a családokban várnak el a gyerekektől, ahol a szülők már eleve képzettebbek. Az általános iskolát végzettek több mint kétharmada szerint gyereke legföljebb szakközépiskolát végez, s 15% szerint fog majd egyetemre járni. Az érettségizett szülőknek már 55%-a gondolja úgy, hogy gyerekük felsőfokú végzettséget szerez. A realitást, illetve a gyerekkel szembeni vágyálmot nem tudjuk különválasztani, de az elvárások azt jelzik, hogy a szegénységből való kilépéshez szükséges iskolázottság megszerzése generációkon átívelő folyamat – lehet. A helyzetet tovább súlyosbítja, hogy a munkaerő-piaci pozíció, illetve iskolázottság terén rosszabb helyzetben lévő romák mintegy fordítva gondolkodnak, mint a nem romák. A romák mintegy „visszafelé tekintenek", gyereküktől nem várják el legalább ugyanazt az iskolai végzettség megszerzését, ami a szülőknek van, megelégednek alacsonyabb iskolai végzettséggel is. Még a felsőfokú képesítést szerzett szülők esetében is ez a jelenség tapasztalható A nem romák „előre néznek", a szülők jellemzően azt szeretnék, ha gyerekük magasabb iskolai végzettséget szerezne mint ők. Ez azt jelenti, hogy a romák, akik többségében hátrányos helyzetben vannak, az iskolázottság tekintetében nehezebben is mozdulnak, mozdíthatók ki helyzetükből.

Összegzés

A válságot követő 2009-2010-es mélypont után Magyarországon a foglalkoztatottsági ráta emelkedésnek indult. Ez a növekedés elsősorban nem a versenyszférában bekövetkező új munkahelyeknek volt köszönhető, hanem a közfoglalkoztatási rendszer kiterjesztésének.

A GYEP kistérségekben sem az egy főre jutó jövedelmet, sem a relatív szegénységi arányt tekintve nincs nagy különbség azoknak a gyerekes családoknak a helyzetében, ahol egyáltalán nincs foglalkoztatott, ahol csak közfoglalkoztatott van, illetve nagyon alacsony munkaintenzitású a háztartás. A közmunka lehetősége alig javít valamit a gyerekes háztartások helyzetén.

Ezekben a kistérségekben a foglalkoztatottak alacsony aránya magas munkanélküliséggel párosul. A segélyezett és az ellátást nem kapó munkanélküliek, valamint az egyéb okból nem dolgozók együttes aránya jelentősen meghaladja az országos átlagot. A munkahiány legjobban azokat a gyermekeket érinti, akiket egy szülő nevel, a nagycsaládban élőket, a falusi és a roma gyerekeket.

A munkalehetőségek hiánya mellett az elhelyezkedést jelentősen nehezíti az itt élők alacsony iskolázottsági szintje is. A roma gyerekek ebből a szempontból is hátrányos helyzetben vannak, s nem csak azért, mert szüleik iskolázatlanabbak a nem roma gyerekekénél, hanem, azért is, mert a roma szülők kevésbé várják el gyereküktől, hogy magasabb iskolai végzettséget szerezzen.

Felhasznált irodalom

Ferge Zsuzsa – Darvas Ágnes szerk. (2014): Civil jelentés a gyerekesélyekről 2012-13. GYERE 2014

http://www.gyere.net/downloads/Civil_jelentes_2012-2013.pdf

Fekete Attila (2016): Depriváció a gyermekes családokban 2015. In: Vastagh Z. – Husz I. (szerk.): Gyerekesélyek a végeken MTA TK

KSH (2014): Munkaerő-piaci folyamatok 2013. Statisztikai Tükör 2014/19 KSH

KSH (2015): Munkaerő-piaci helyzetkép 2014. Statisztikai Tükör 2015/45 KSH

NTFS II (2014): Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia II 2014

NEP (2010): Nemzeti Együttműködés Programja 2010

NTFS (2011): Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia 2011-2020 Helyzetelemzés 2011

TÁRKI (2014): Társadalmi folyamatok Magyarországon a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia elfogadásának időszakában – 2009-2012

KSH (2014): A háztartások életszínvonala 2014 november.

4. Depriváció a gyermekes családokban

FEKETE ATTILA

Bevezetés

Tanulmányunkban a gyermekek, gyermekes családok helyzetét vizsgáljuk az EU2020 szegénységi indikátorai nyomán. A három fő mutató – relatív szegénység, nagyon alacsony munkaintenzitású háztartás, súlyos anyagi depriváció – közül megkülönböztetett figyelmet szentelünk az anyagi depriváció kompozit indikátorának és egyes elemeinek.

Az anyagi depriváció mutatórendszerének kiemelt elemzését az indokolja, hogy az utóbbi időben kételyek merültek fel azzal kapcsolatban, hogy vajon tényleg szegénynek tekinthetők-e azok, akiket a három szegénységi indikátor közül, kizárólag csak a súlyos anyagi depriváció érint, illetve hogy a súlyos anyagi deprivációs index itemei valóban hozzájárulnak-e a szegénység méréséhez?

A nemzetközi statisztikában használatos anyagi deprivációs index 9 kérdéssel méri a kirekesztettséget. Depriváltnak azokat a háztartásokat nevezzük, amelyek anyagi okokból kifolyólag a 9 tételből legalább hárommal, súlyosan depriváltnak pedig azokat, akik legalább négy tétellel nem rendelkeznek.[5] Hipotézisünk szerint a gyermekes családok szegénységi struktúrája – a szegénységi indikátorok egymásba kapcsolódásának aránya – más, mint az országos átlag, pontosabban fogalmazva; önmagában az anyagi depriváció jelentősége az LHH kistérségek gyermekes háztartásainál kisebb mint országos viszonylatban, mert a súlyos anyagi depriváció által érintett háztartások alapvetően jövedelmi szegények is.

Az elemzéshez az Eurostat táblázatait használtuk, valamint a Gyerekesély Program keretében a gyerekes háztartások körében készült kérdőíves felvétel adatbázisát, melyet 23 LHH kistérségben kérdeztek le.

Kételyek az anyagi depriváció mutatórendszerével szemben

Ahhoz, hogy megértsük, miért is vetődtek fel kételyek a súlyos anyagi depriváció mutatórendszerének validitásával szemben, a vizsgálódást a szegénységben és kirekesztettségben élők arányának alakulásával kell kezdenünk. Magyarországon a szegénységben vagy társadalmi kirekesztettségben élők aránya 2008 és 2013 között 28,2%-ról 33,5%-ra növekedett[6], míg a KSH legutóbbi adatai szerint[7] 2014-re 2,4 százalékponttal 31,1%-ra csökkent.

[5] Az anyagi deprivációs index tételei: a háztartás képtelen a nem várt kiadásokat fedezni; nem engedhet meg magának évi egy hét nyaralást; hiteltörlesztéssel vagy lakással kapcsolatos fizetési hátralékuk van; nem engedheti meg magának kétnaponta húsétel fogyasztását; nem képes az otthonát megfelelően fűteni. A háztartás anyagi okokból nem rendelkezik mosógéppel, színes TV-vel, telefonnal, személyautóval. Az EUROSTAT által alkalmazott kérdéssor megfogalmazásában kismértékben eltér a felmérésünkben alkalmazottól, tartalmát tekintve azonban ugyanaz. Nagyobb változtatást csak az élelmiszerre vonatkozó kérdésnél végeztünk, ahol eredetileg az szerepelt, hogy a háztartás megengedheti-e magának, hogy legalább kétnaponta húst, húsfélét fogyasszon.

[6] Eurostat - Data

[7] KSH 2014.

A szegénység vagy társadalmi kirekesztettség a gyerekeket fokozottan sújtja. A szegénységben vagy társadalmi kirekesztettségben élő gyerekek aránya Magyarországon jelentősen magasabb (2014-ben 41%) mint az Unió átlaga (28%), ráadásul, míg az EU-ban 2005-2013 között stagnált, addig hazánkban 2008 után növekedésnek indult ez az arány. A növekedés különösen szembeötlő az újonnan csatlakozott 12 ország adataival összehasonlítva. Magyarországon fordított folyamat játszódott le, mint az újonnan csatlakozott országokban, ahol a válság után stagnált, enyhén csökkent a szegénységben élő gyerekek aránya. Igaz, meg kell jegyezni, hogy a KSH utolsó adata szerint hazánkban is csökkent a mutató értéke.

1. ábra: Szegénységben vagy társadalmi kirekesztettségben élő gyerekek aránya (%)

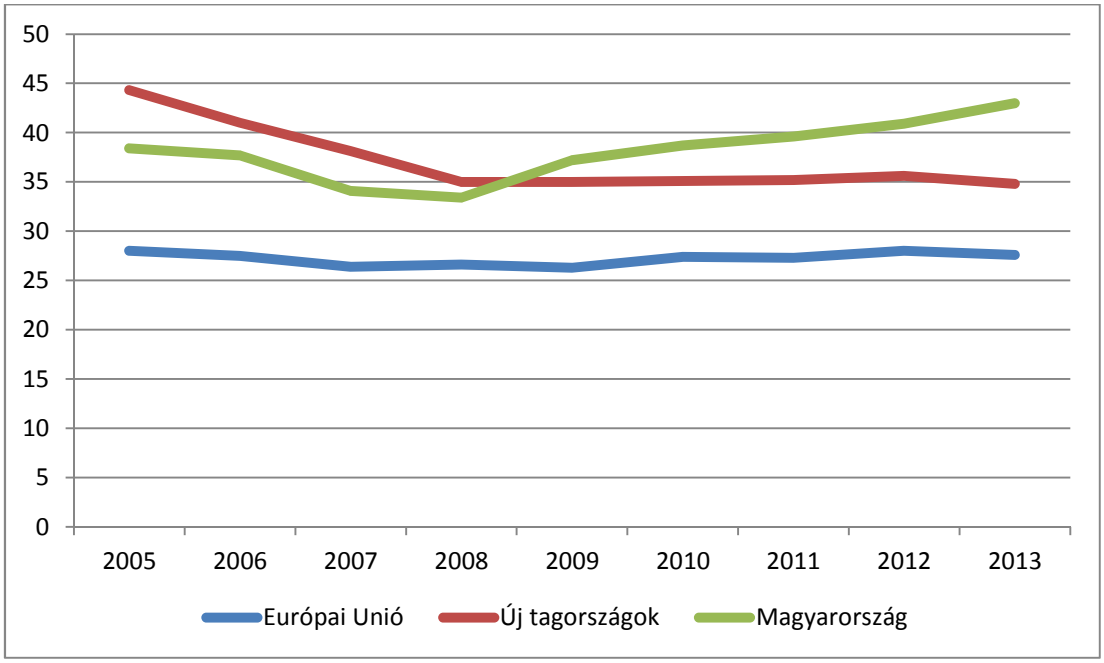

Forrás: Eurostat alapján saját szerkesztés (letöltés: 2015. november)

A szegénységben vagy társadalmi kirekesztettségben élők aránya egy összetett mutató, mely három részből áll. Ha valaki nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásban él, vagy érinti a jövedelmi szegénység, vagy a súlyos anyagi depriváció közül bármelyik is, akkor mondjuk, hogy szegénységben vagy társadalmi kirekesztettségben él. Magyarországon a kompozit mutató értéke úgy csökkent, hogy a relatív szegénység aránya növekedett (0,3 százalékponttal), a nagyon alacsony munkaintenzitású háztartások aránya csökkent (-0,2 százalékponttal) de legnagyobb mértékben a súlyos anyagi depriváció által érintettek aránya csökkent. (-2,9 százalékponttal) Tulajdonképpen a súlyosan nélkülözők/depriváltak arányának csökkenése vonta maga után az összetett mutató csökkenését is. Vizsgálata ezért is érdemel kiemelt figyelmet. (Azt is látni kell azonban, hogy a korábbi évhez képest 18 ezerrel többen voltak azok - összesen 461.000 fő - akiket mindhárom iménti probléma egyaránt sújtott, tehát egyaránt érintette a jövedelmi szegénység, a munkaszegénység és a súlyos anyagi depriváció is.)

Az anyagi nélkülözők aránya azonban a csökkenés ellenére is kimondottan magas, 2013-ban 26,8% volt s az Unióban csak Romániában 28,5%, és Bulgáriában 43% mértek magasabb értéket.[8] Ugyanakkor a relatív jövedelmi szegénység, bár növekvő tendenciát mutat, de értéke még így is az uniós átlag alatt marad. 2013-ban Magyarországon 14,3% volt, míg az uniós átlag 16,6%. A nagyon alacsony munkaintenzitású háztartások aránya 2007-2013 között az uniós átlag fölött volt, de alig 2 százalékponttal haladta meg azt, és az utóbbi években csökkenő tendenciát mutat. A nélkülözők, a súlyosan depriváltak aránya az, ami nem csak, hogy kirívóan magas uniós viszonylatban, de Magyarországon „másképp" is strukturálódik, mint általában az Unió országaiban.

Az Európai Unióban 5 olyan ország van, ahol magasabb a nélkülözők aránya, mint a relatív anyagi szegénységben élőké.[9] A jövedelmi szegények száma a súlyos anyagi depriváció által érintettekét átlagosan 1,7-szer haladja meg, míg nálunk ez az arány fordított.[10]

Mi lehet az oka ennek? A szakirodalomban felbukkan az a feltevés, hogy a magyar nép pesszimistább, s az anyagi depriváció által érintettek nagy része valójában nem is szegény. Az alábbiakban kísérletet teszünk, arra, hogy ezt a feltevést cáfoljuk, valamint rávilágítsunk arra, hogy a hátrányos helyzetű térségekben élő gyermekes családok szegénységi struktúrája eltér az országos átlagtól.

2014-ben Magyarországon 3,44 millió embert érintett a szegénység vagy társadalmi kirekesztődés kockázatának legalább egyik összetevője. Ebből mintegy 1,3 milliót csak a súlyos anyagi depriváció érintett, tehát nem tartoztak a jövedelmi szegények közé és nem éltek nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásban sem. A KSH szerint „az önmagukat saját bevallásuk szerint súlyosan nélkülözőknek vallók fele nem tartozik sem a jövedelmi, sem a munkaszegények közé. Valószínűsíthető, hogy az önbevalláson alapuló kérdésekre adott válaszokban a pesszimistább életszemlélet is közrejátszhat." KSH 2014 (16.o) Hasonló következtetésre jutott tanulmányában Bruder is: „A depriváció és a jövedelmi szegénység mutató összevetése bizonyítja, hogy az Eurostat-módszer szerinti szegénység nagyobb része, elsősorban a régi tagállamokban valójában nem nélkülöző." Bruder 2014 (10.o.)

Szalai a deprivációs index „torzító" hatását szintén az önbevallásra vezeti vissza. Mivel a mutató „mérése lakossági kérdőíves megkérdezéssel történik, tehát a válaszadó szubjektív megítélésének nagyobb teret enged, mint a másik két adat, így sokak szerint a mértékét a nemzeti karakterek különbözősége is befolyásolja. Sokan vélekednek úgy, hogy a borúlátóbb, panaszkodásra hajlamosabb nemzeteknél a számok eleve magasabbak." Szalai 2014 (3.o.)

Valójában a „másik két adat" a foglalkoztatottsági, és a jövedelmi viszonyokat feltáró adatok ugyanabból az EU-SILC keretében történő kérdőíves felvételből származnak, ugyanúgy önbevalláson alapulnak, mint a deprivációs index tételei. (KSH 2007; KSH 2008.) Nincs okunk feltételezni, hogy a deprivációs mutató tételeinél a válaszadók pesszimistább stratégiát követnek, mint jövedelmük bevallásánál.

[8] Az Eurostat előzetes adataik alapján Bulgáriban 2014-ben közel 10 százalékponttal csökkent ez az arány 33,1%-ra.
[9] Szalai 2014
[10] KSH 2014

Jövedelmi szegénység és anyagi depriváció

Mielőtt belemerülnénk a konkrét elemzésbe, szükségesnek tartjuk kiemelni a súlyos anyagi deprivációs mutatónak a szegénység mérésében betöltött szerepét. A szegénység és a társadalmi kirekesztődés nem azonos fogalmak, de összefonódnak és kiegészítik egymást Az emberek a nélkül is kirekesztődhetnek, hogy szegények lennének. (Atkinson 1998.) Mondhatjuk úgy is, hogy a szegénység többdimenziós jelenség, így ha csak egy szempontból vizsgáljuk, pl. jövedelem, akkor csak egy szeletét ragadjuk meg. A társadalmi kirekesztődés fogalmát, konszenzusos mérését az EU-ban éppen azért vezették be, hogy a szegénységet több dimenzióban lehessen megragadni, s ezáltal pontosabb képet kapjunk a szegénység természetéről.

A depriváción alapuló szegénységszámítási módszerek az anyagi javak és szolgáltatások egy társadalmilag elfogadott, szokásos köréből indulnak ki. Először Peter Townsend vizsgálta ebből a szempontból a különböző javakat és szolgáltatásokat. (Townsend, 1979) Megállapította, hogy melyek azok, amelyek a társadalom többsége számára rendelkezésre állnak, és melyek azok, amelyek kevésbé elterjedtek. A javakkal való rendelkezést, illetve azok hiányát egy deprivációs indexben összesítette. Módszerének lényege, hogy nem szűkíti le a szegénység fogalmát csak a jövedelem hiányára. Az anyagi depriváció figyelembevételével így egyrészt konkrét tartalmat adhatunk a szegénységnek, másrészt az aktuális anyagi helyzet mérése mellett meghatározhatjuk a tartós jövedelemhiányból adódó nélkülözést is. A deprivációs index kiterjeszti ugyan a szegények körét, de ezzel meghatározásukat pontosabbá is teszi. A halmozott depriváció mérése éppen azáltal segíti a szegények „beazonosítását", hogy a jövedelemmel mérhetővé tett szegényeken túl, ráirányítja a figyelmet a szegények valamivel tágabb, részben az előbbivel azonos, részben különböző, de legalább annyira fontos csoportjára. (Ferge, 1985)

Az anyagi depriváció EUROSTAT által alkalmazott összetett indikátorát két részre szokás bontani a „tartós" csoportba tartozik a fogyasztási cikkekkel való ellátottság: a háztartás anyagi okból nem rendelkezik színes televízióval, telefonnal, mosógéppel, személygépkocsival. A „törzs" elemei közül négy (a háztartás képes váratlan kiadás fedezésére, tudnak-e kétnaponta húst enni, megfelelően fűteni a lakást, fizetni a lakással kapcsolatos költségeket) az életfeltételek biztosításának anyagi aspektusát mutatják meg. Az anyagi deprivációt alkotó elemek talán legvitatottabb tétele, hogy a család el tud-e utazni egy hétre nyaralni. Általában – Magyarországon – is ez az az item, amelyiket a legtöbb család nélkülözni kényszerül. Még ha az egy hét nyaralás hiányának társadalmilag elfogadott szükségességét kétségbe is vonjuk, az item szorosan korrelál a depriváció törzs elemeit alkotó más mutatókkal, s jó közelítését adja a pénzügyi lehetőségeknek, pontosabban a szűkösségnek. (Guio-Maquet 2006)

A súlyos anyagi deprivációban élők aránya 2005-2013 között az EU-ban stagnált, mindössze egy százalékpontot csökkent 12%-ról 11%-ra. Az új tagországokban 2008-ig meredeken csökkent 32,9%-ról 22,2%-ra s a válság után egy lassan csökkenő tendencia folytatódott.

Magyarországon az új tagországok átlagához képest kedvezőbb volt a helyzet 2005-ben és 2008-ig, ha nem is olyan meredeken mint a többi újonnan csatlakozott országban, de csökkent (27,5%-ról 21,5%-ra)

a súlyos anyagi depriváciában élő gyerekek aránya. A válság után viszont meredek növekedésnek indult hazánkban ez az arány, s 2013-ra elérte a 35%-ot, s ezzel az új tagországokhoz viszonyítva is kedvezőtlen helyzetbe kerültünk. A KSH legutolsó adatai már némi bizakodásra adhatnak okot, hiszen 2014-re 32,4%-ra mérséklődött a súlyos anyai depriváciában élő gyerekek aránya.

2. ábra: Súlyos anyagi depriváciában élő gyerekek aránya (%)

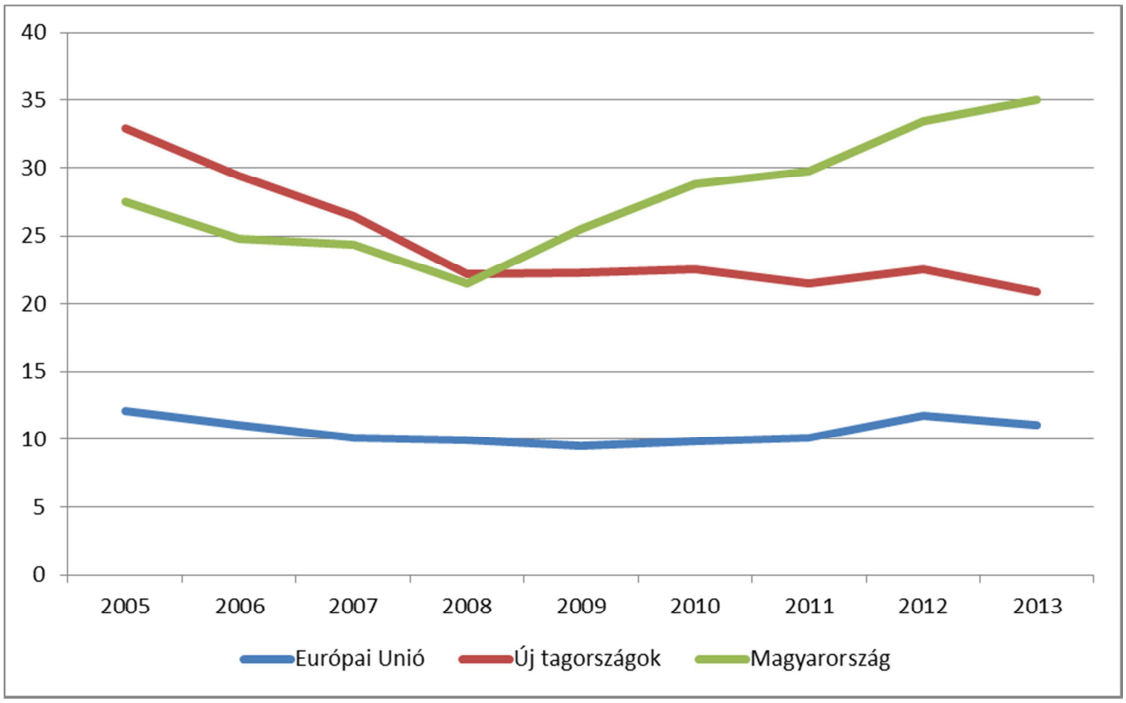

Forrás: Eurostat alapján saját szerkesztés (letöltés: 2015. november)

Az anyagi depriváció itemeinek alakulása uniós viszonylatban

A következőkben a gyerekes háztartásokat érintő anyagi depriváció egyes elemeinek időbeli alakulását vizsgáljuk 2007-13 között és hasonlítjuk össze az Unió, valamint az új tagországok átlagát a magyarországi értékekkel. A kilenc itemet megpróbáltuk az időszakban leírt trend alapján csoportosítani, bár az anyagi depriváció terén mutatkozó hiányok alakulása meglehetősen eltérő, mind folyamatában, mind pedig szintjében. A csoportosításra a folyamatok időbeli hasonlósága alapján tettünk kísérletet. A tendenciák alapján négy csoport tudunk megkülönböztetni:

1. a depriváció terén mutatkozó hiányok stagnálnak, a magyarországi értékek magasabbak, mind az uniós, mind az új tagországok szintjénél.
2. a depriváció szintjén mutatkozó hiányok enyhén növekednek, a magyarországi értékek az uniós átlagnál magasabbak, s nagyobb mértékben növekednek.
3. a deprivációs hiányok arányainak változása Magyarországon ellentétes tendenciát mutat mind az unió, mind az új tagországok trendjeivel.
4. a depriváció terén mutatkozó hiányok tendenciájában alacsonyabbak az uniós átlagnál.

1. A depriváció terén mutatkozó hiányok stagnálnak, a magyarországi értékek magasabbak, mind az uniós, mind az új tagországok szintjénél.

A gyerekes családok számára az egy hét közös nyaralás valamint a váratlan kiadás fedezése jelenti a legnagyobb problémát. A 2007-13-as időszakban mind az unióban, mind az új tagországok átlagában, és Magyarországon is csak pár százalékpontnyi elmozdulás történt.

Magyarországon a válság hatására azoknak a gyerekes háztartásoknak az aránya, amelyek egy nagyobb váratlan kiadást nem tudnának fedezni, 70%-ról, 79%-ra növekedett, s ezen a szinten stagnált a legutóbbi időkig. Az Unióban viszont csak 40%, az új tagországokban pedig 50% körül mozgott a hiányt szenvedő háztartások aránya.

3. ábra: Váratlan kiadások fedezetének hiánya a gyerekes családok körében (%)

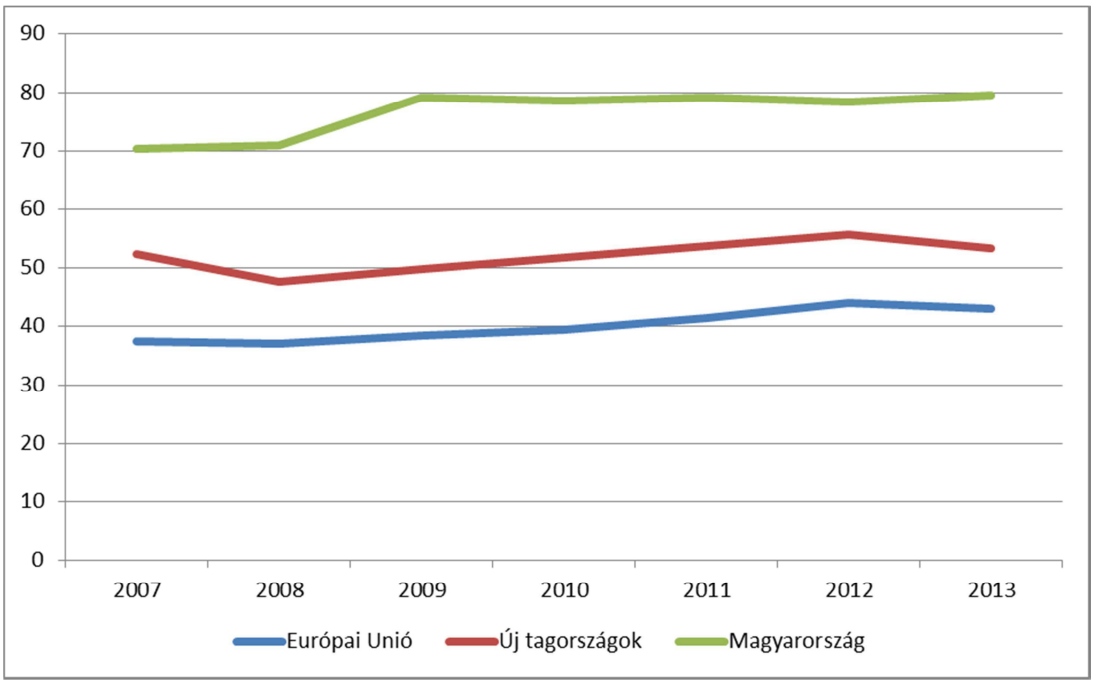

Forrás: Eurostat alapján saját szerkesztés (letöltés: 2015. november)

Azoknak a gyerekes családoknak az aránya, melyek anyagi okból nem tudtak elutazni egy hét közös nyaralásra, a válság utáni időszakban tendenciájában stagnált. Az Unióban 40% körül volt a hiányt szenvedő családok aránya, míg a Magyarországon és az új tagorszákban ennél jelentősen magasabb 68% illetve 61%.

4. ábra: Évi egyhetes, nem otthon töltött üdülés hiánya a gyerekes családok körében (%)

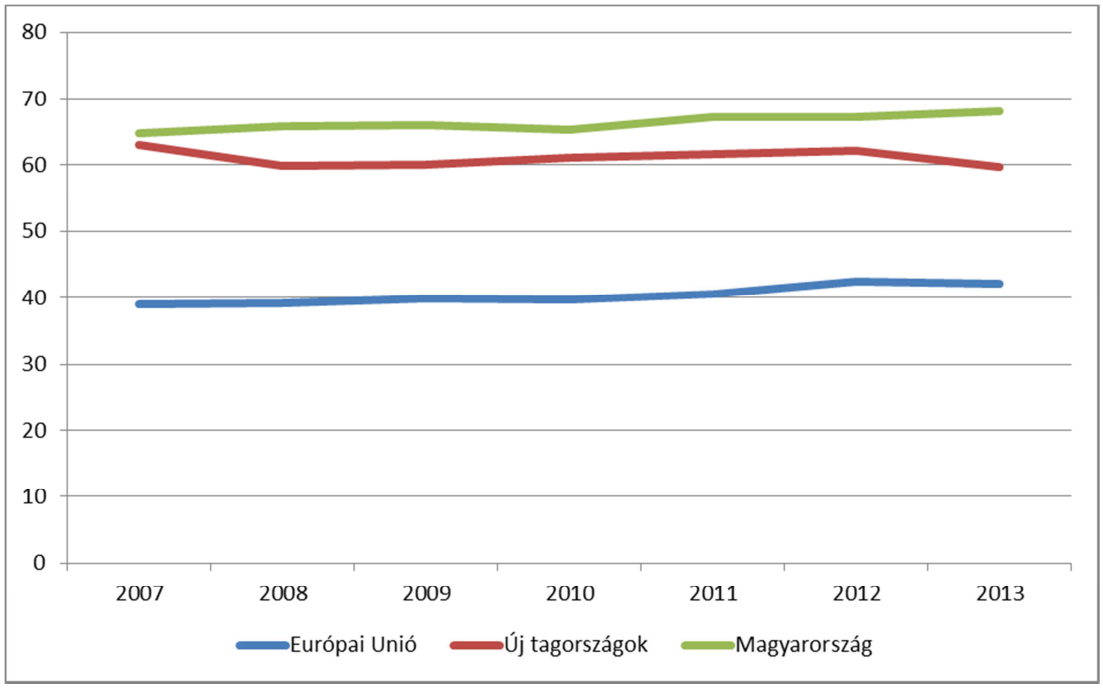

Forrás: Eurostat alapján saját szerkesztés (letöltés: 2015. november)

2. A depriváció szintjén mutatkozó hiányok enyhén növekednek, a magyarországi értékek az uniós átlagnál magasabbak, s nagyobb mértékben növekednek.

Azoknak a gyerekes háztartásoknak az aránya, melyeknek lakással kapcsolatos fizetési hátralékuk van, illetve nem engedhetik meg maguknak kétnaponta húsétel fogyasztását a vizsgált időszakban Magyarországon trendjében hasonlóképpen alakult, mint az Unióban és az új tagországokban, de Magyarország elmaradása növekedett.

A lakással kapcsolatos fizetési nehézségekkel küzdő háztartások aránya, amint a grafikon legyezőszerű alakjáról is látszik, Magyarországon nagyobb mértékben emelkedett. A 2008-2009-es évek minimum értékéhez képest a lakással kapcsolatos fizetési nehézségekkel küzdő háztartások aránya Magyarországon 12 százalékponttal növekedett, 22,4%-ról 34,4%-ra, míg az új tagországokban a növekedés mértéke 6, az Unió egészében pedig csak 3 százalékpont volt.

Azoknak a magyar gyerekes háztartásoknak az aránya, melyek nem tudtak kétnaponta húsételt fogyasztani 2007-ben még megegyezett az új tagországok átlagával, de míg az új tagországoknál a válság után csak egy százalékponttal növekedett a nélkülözők aránya, Magyarországon a tízszeresével, 10 százalékponttal. Az Unió egészében is alig haladta meg az egy százalékpontos növekedést azoknak az aránya, akik nem tudnak kétnaponta húsételt fogyasztani tehát Magyarország e téren az uniós átlagtól is jelentősen távolabb került.

5. ábra: Hiteltörlesztéssel vagy lakással kapcsolatos fizetési hátralék a gyerekes családok körében (%)

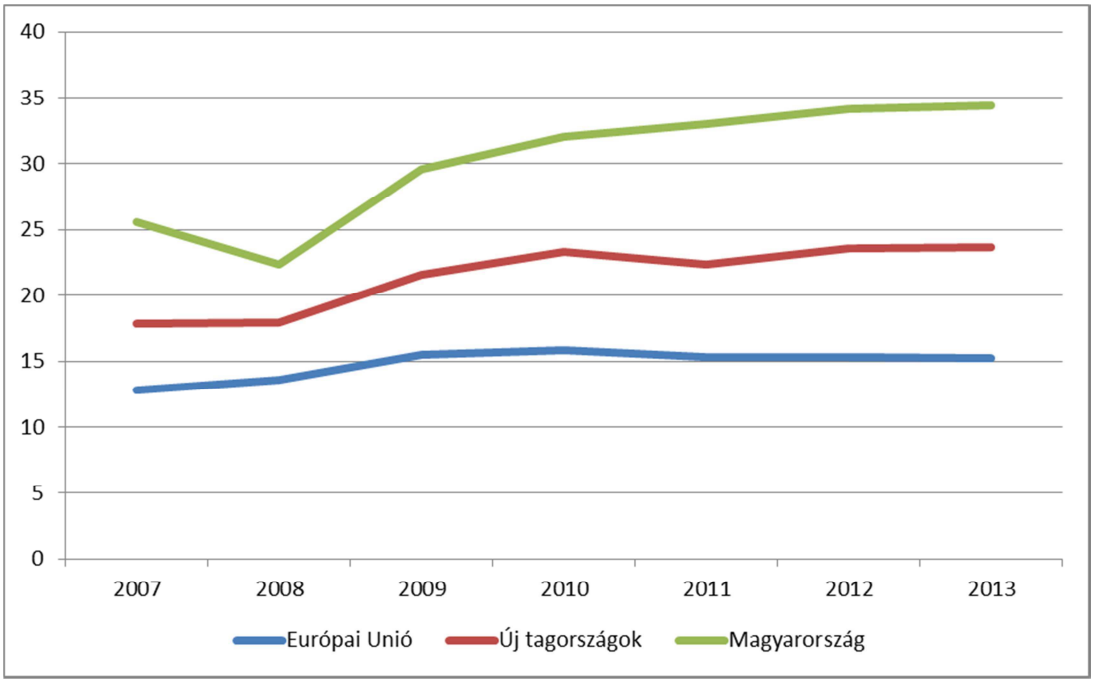

Forrás: Eurostat alapján saját szerkesztés (letöltés: 2015. november)

6. ábra: Kétnaponta hús, hal, vagy azzal egyenértékű tápanyag fogyasztásának hiánya a gyerekes családok körében (%)

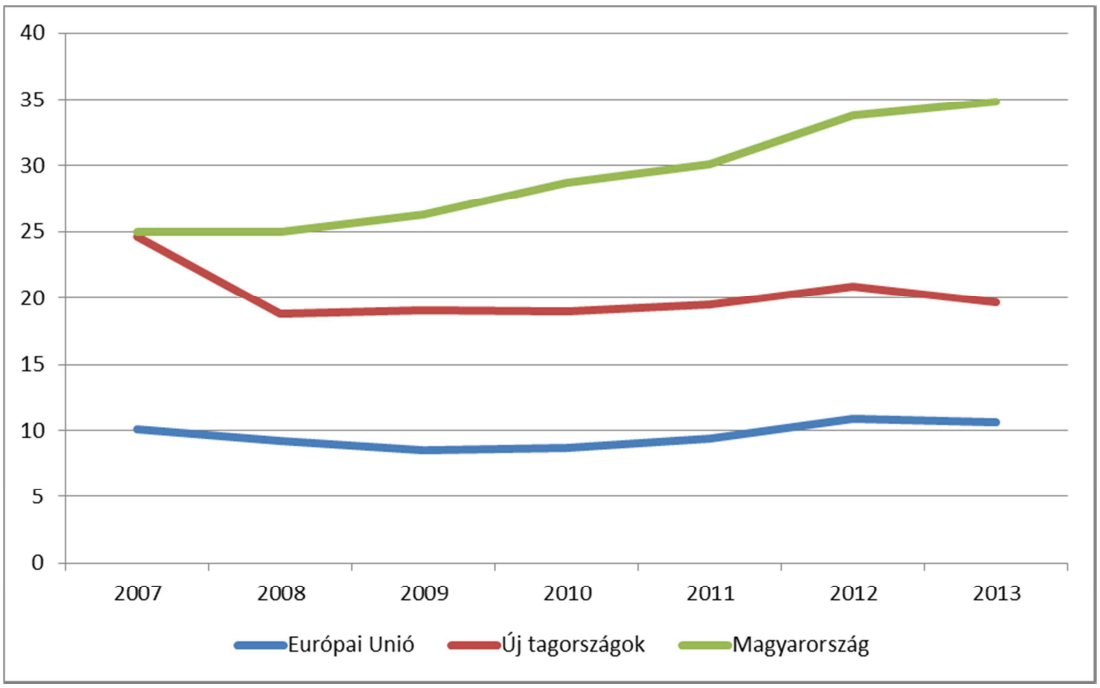

Forrás: Eurostat alapján saját szerkesztés (letöltés: 2015. november)

3. A deprivációs hiányok arányainak változása Magyarországon ellentétes tendenciát mutat mind az unió, mind az új tagországok trendjeivel.

Három arány tekintetében - a háztartás anyagi okokból nem rendelkezik telefonnal, személyautóval, illetve nem képes az otthonát megfelelően fűteni - a magyarországi értékek 2007-2013 közti változásai ellentétes tendenciát mutatnak mind az unió, mind az új tagországok trendjével.
A tendencia legjobban a gépkocsit nélkülöző gyerekes háztartások arányának változásában mutatkozik meg. Magyarországon 2008-2013 között 20,7%-ról 27%-ra növekedett a gépkocsit anyagi okokból nélkülözni kényszerülő háztartások aránya, míg 2007-től az Unióban alig érzékelhető mérséklődés, az új tagországokban pedig fokozatos (9 százalékpontos) csökkenés figyelhető meg.

7. ábra: Anyagi okból személygépkocsival nem rendelkezők aránya a gyerekes családok körében (%)

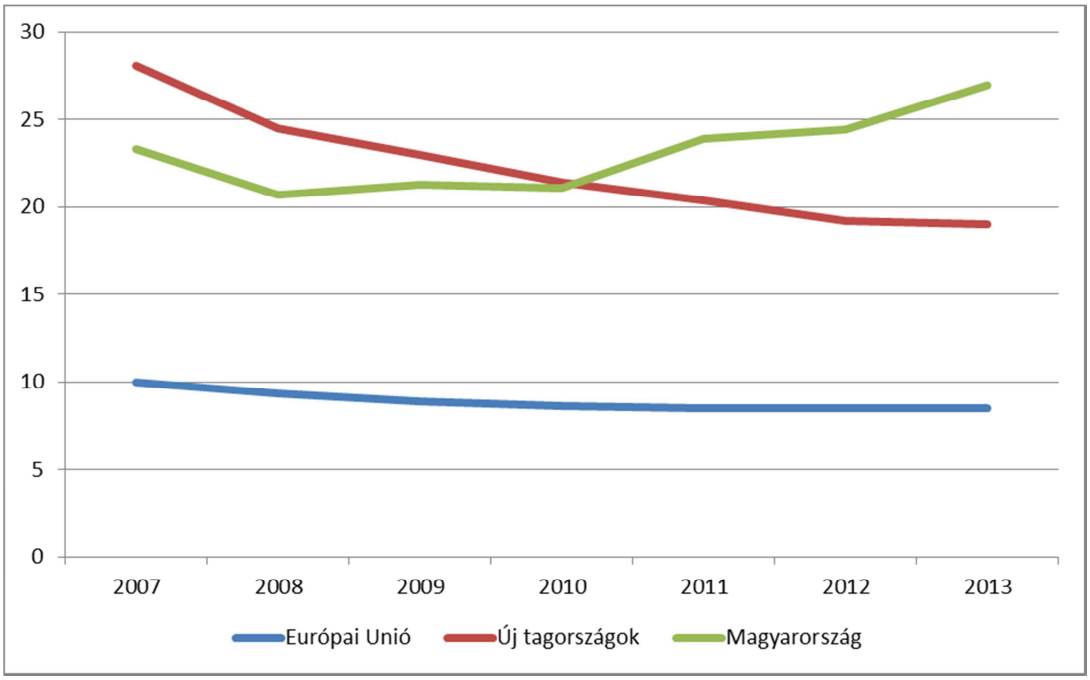

Forrás: Eurostat alapján saját szerkesztés (letöltés: 2015. november)

Azoknak a háztartásoknak az aránya melyek nem képesek otthonukat megfelelően fűteni azért érdekes, mert a mutató 2009-ig jobb volt mint az uniós átlag. 2009 kezdve az e tekintetben nélkülöző családok aránya növekedett, 8,2%-ról 13,3%-ra míg az új tagországok átlaga 9 százalékponttal csökkent.

8. ábra: Lakás megfelelő fűtésének hiánya a gyerekes családok körében (%)

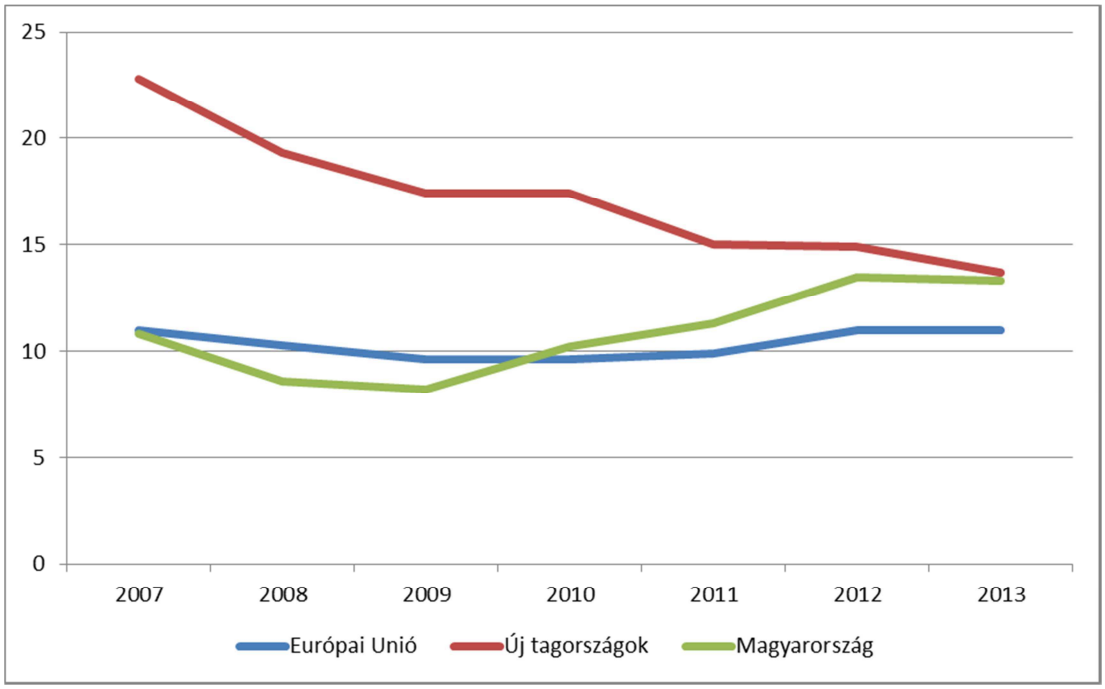

Forrás: Eurostat alapján saját szerkesztés (letöltés: 2015. november)

Azoknak a háztartásoknak az arányából, melyek anyagi okokból nem rendelkeznek telefonnal mélyenszántó következtetést nem lehet levonni, mivel a nélkülözők aránya csak pár százalék. A tendencia viszont ennek a tételnek az esetében is az, hogy a válság után hazánkban növekedett a nélkülöző gyerekes családok aránya, míg az új tagországokban és az EU-ban is csökkent.

9. ábra: Anyagi okból telefonnal nem rendelkezők aránya a gyerekes családok körében (%)

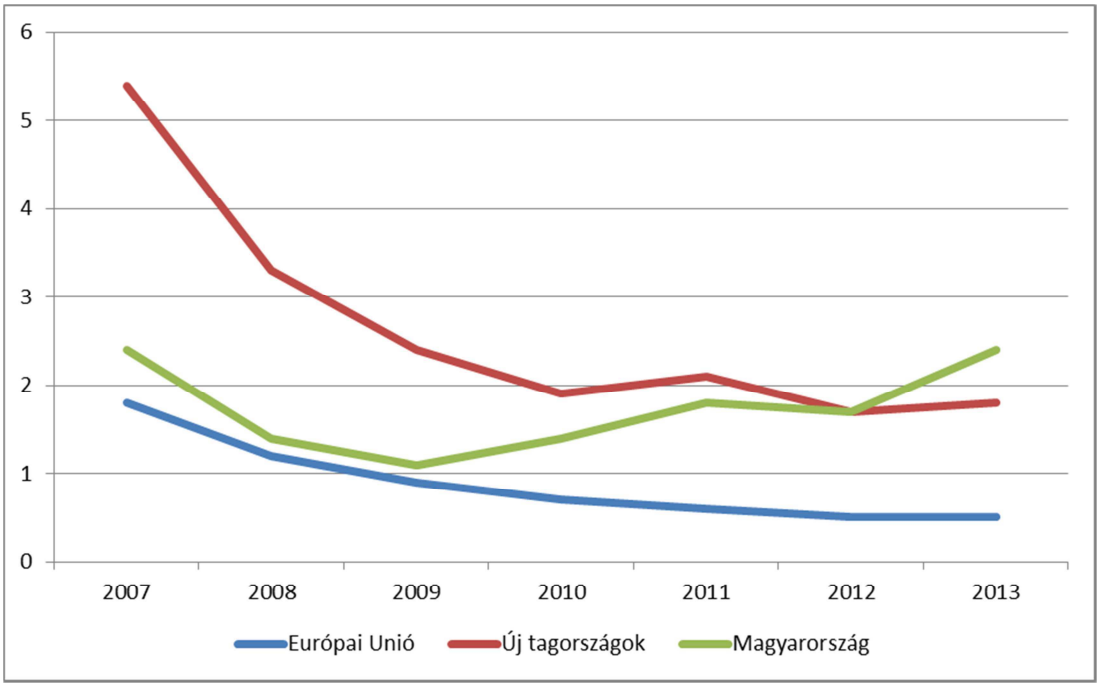

Forrás: Eurostat alapján saját szerkesztés (letöltés: 2015. november)

4. A depriváció terén mutatkozó hiányok tendenciájában alacsonyabbak az uniós átlagnál

Az anyagi depriváció 9 mutatója közül mindössze kettő olyan van, amelynek értékei a 2007-2013 között- - alacsonyabbak az új tagországok átlagánál, s az időszak egy részében az uniós átlag alatt mozognak. Ez a két tétel a színes tv-vel valamint a mosógéppel való ellátottság.

10. ábra: Anyagi okból színes televízióval nem rendelkezők aránya a gyerekes családok körében (%)

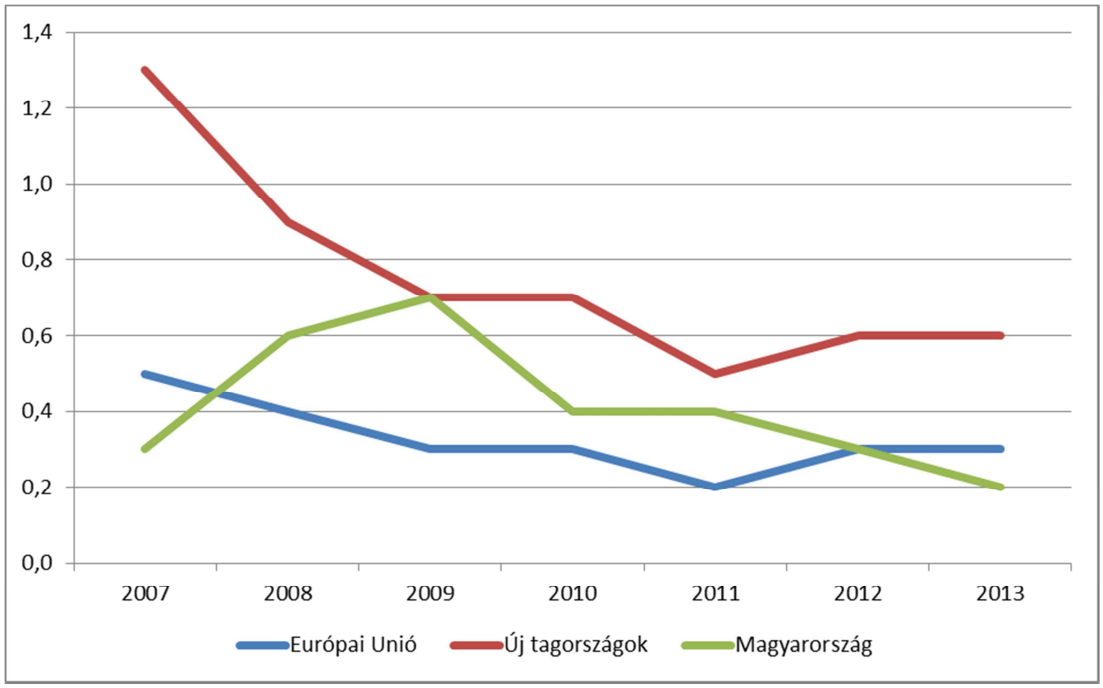

Forrás: Eurostat alapján saját szerkesztés

Mindkét tétel esetében a magyarországi ellátottság közelít a száz százalékhoz, a mosógéppel nem rendelkező háztartások aránya 2013-ban 1,1% míg színes tv-vel csak a 0,2% nem rendelkezett.

Összesítve azt látjuk, hogy a súlyos anyagi deprivációban szenvedő gyerekes háztartások aránya 2005-2013 között az Unióban, s az új tagországokban, ha különböző mértékben is, de csökkent, míg Magyarországon növekedett. A válság után az új tagországokban és az EU-ban kisebb mértékű ingadozásról, stagnálásról beszélhetünk, míg hazánkban több mint 10 százalékponttal növekedett az arány, s 2013-ra elérte a 31%-ot. A KSH újabb adatai szerint a növekedés megállt, s 2014-re 3 százalékpontos csökkenés következett be.

11. ábra: Anyagi okból mosógéppel nem rendelkezők aránya a gyerekes családok körében (%)

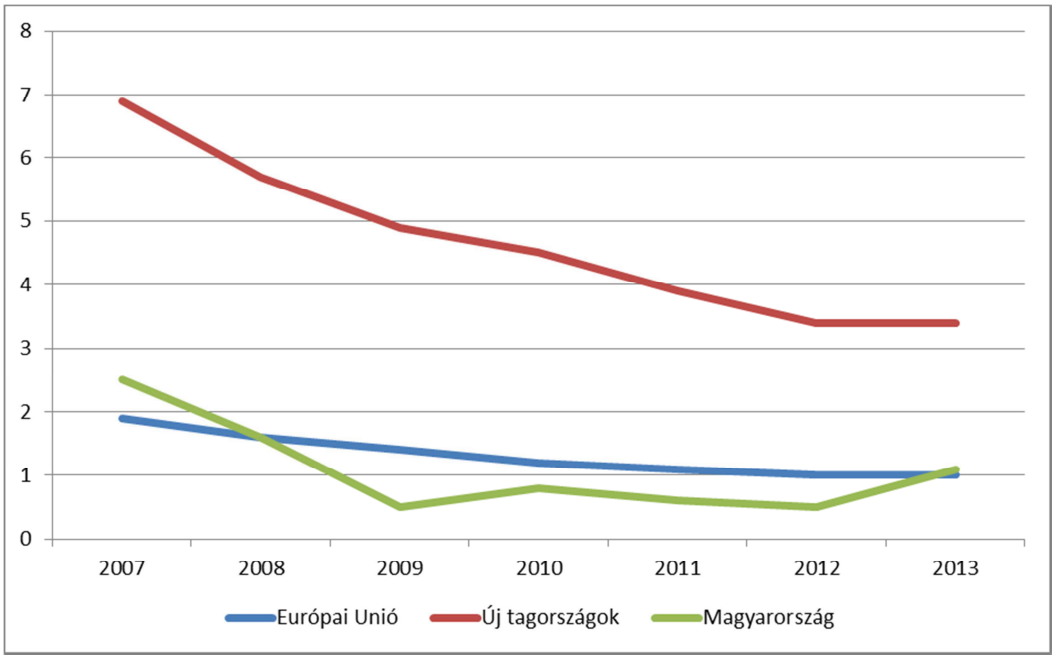

Forrás: Eurostat alapján saját szerkesztés (letöltés: 2015. november)

12. ábra: Súlyos anyagi deprivációban szenvedő gyerekes háztartások aránya (%)

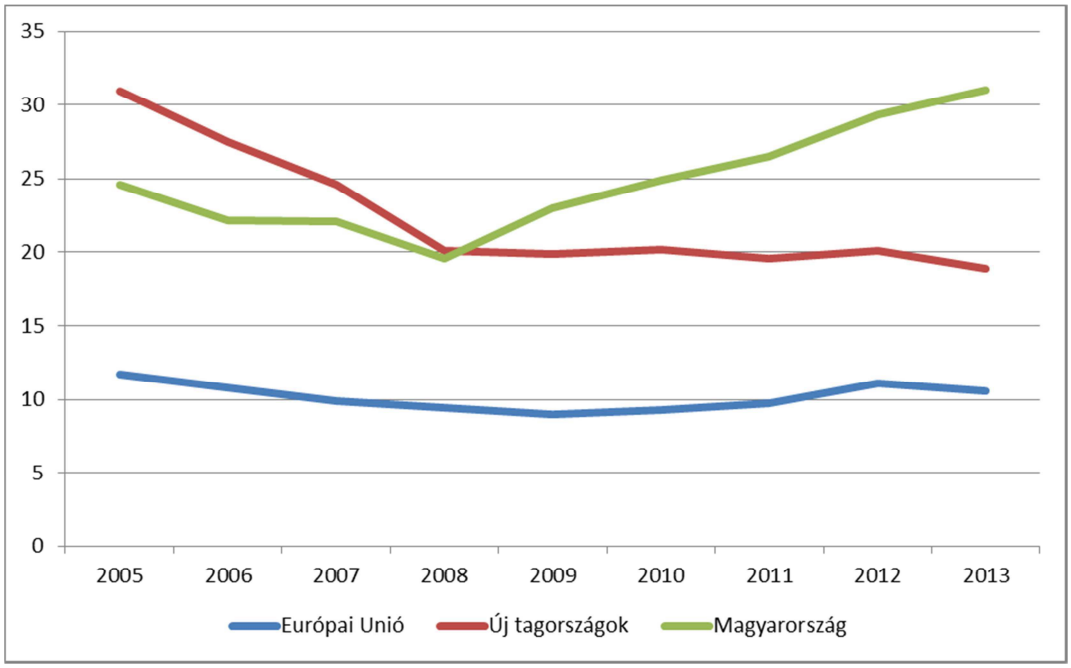

Forrás: Eurostat alapján saját szerkesztés (letöltés: 2015. november)

Megállapíthatjuk, hogy a 2008. évi válsággal Magyarországon rosszabbodtak a gyermekes családok körülményei, a súlyos anyagi depriváció arányának alakulása azt mutatja, hogy, az új tagországok jobban reagáltak válságra. Azt is láthatjuk, hogy az anyagi depriváció mérésére szolgáló 9 elem közül Magyarországnak öt tétel esetén jelentős (20 százalékpontot megaladó) az elmaradása az uniós átlaghoz

képest. Az öt tétel közül négy a deprivációs index fő csoportjába tartozik - váratlan kiadások fedezetének hiánya, évi egyhetes, nem otthon töltött üdülés hiánya, hiteltörlesztéssel vagy lakással kapcsolatos fizetési hátralék, Kétnaponta hús, hal, vagy azzal egyenértékű tápanyag fogyasztásának hiánya, - egy pedig az anyagi okból személygépkocsival nem rendelkezők aránya, az index tartós elemeinek része. A gyermekes családok helyzetének romlását nem csak egyes tételek arányainak egyre kedvezőtlenebbé válása okozta, hanem a hiányok halmozódása is.

A gyermekes családok helyzete Magyarországon

Az előző részben a magyarországi gyermekes háztartások helyzetét vetettük össze az új tagországok és az Unió gyermekes családjainak helyzetével. Ebben a részben a magyarországi gyermekes családok helyzetét az országos átlaggal hasonlítjuk össze.

2005-2014 között a súlyos anyagi depriváció által érintett gyerekes háztartások aránya nagyjából együtt mozgott az országos átlaggal. Nagyjából, mert a trend ugyan hasonló, de 2008, a válság éve után a különbség, ha minimálisan is de növekszik. A gyerekes háztartások valamelyest rosszabb helyzetbe kerülnek és a nélkülöző családok aránya távolodik az országos átlagtól.

13. ábra: Súlyos anyagi depriváció alakulása (%)

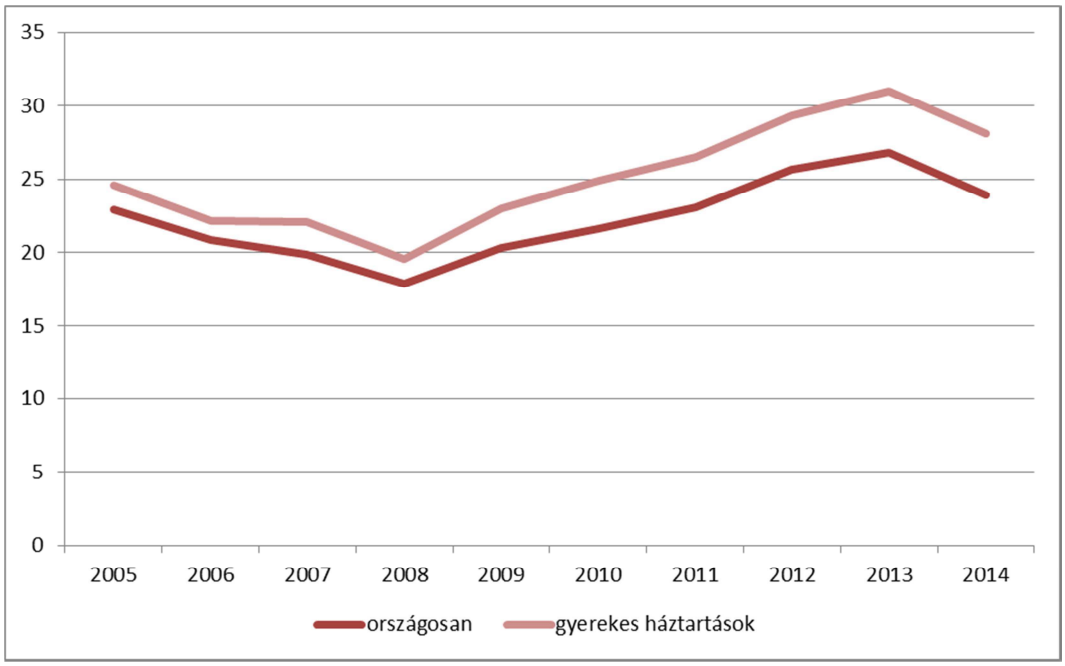

Forrás: Eurostat alapján saját szerkesztés (letöltés: 2015. november)

A grafikonon is látható, hogy a gyermekes háztartások helyzete és az országos átlag között nagy különbség – még – nincsen. Kérdés azonban, hogy a deprivációs index mely tételei okozzák a növekvő különbséget?

A hiányt szenvedő gyerekes háztartások aránya az anyagi depriváció egyes tételeit illetően az országos átlaghoz képest nem egyforma mértékben változott. Az anyagi deprivációs index tételeinek időbeli alakulása alapján az itemeket három csoporotba sorolhatjuk:

Az első csoportba a deprivációs indexnek azokat az összetevőit soroljuk, melyeket illetően a gyerekes háztartások a vizsgált időszakban végig jobb helyzetben voltak az országos átlagnál. Három item tartozik ebbe a csoportba, a mosógéppel, illetve színes tv-vel nem rendelkező, az otthonukat megfelelően fűteni nem tudó gyermekes családok aránya az időszak egészében alacsonyabb volt mint az országos átlag.

A deprivációs itemek másik csoportját azok a tételek alkotják, amelyek esetében a gyerekes családok 2005-2013 között végig rosszabb helyzetben voltak, mint az országos átlag. Ezek a következők: a háztartás képtelen a nem várt kiadásokat fedezni; hiteltörlesztéssel vagy lakással kapcsolatos fizetési hátralékuk van; anyagi okból nem rendelkeznek személygépkocsival.

A harmadik csoportot alkotják azok a tételek (kétnaponta hús, hal, vagy azzal egyenértékű tápanyag fogyasztásának hiánya, évi egyhetes, nem otthon töltött üdülés hiánya, anyagi okból nem rendelkezik telefonnal), melyeket illetően a gyerekes háztartások helyzete 2005-ben még jobb volt, mint az országos átlag, de 2013-ra már rosszabbá vált.

2009-2010-ig ezeket a tételeket illetően a gyermekes háztartások az országos átlagnál kisebb mértékű hiányt szenvedtek el. 2011-től azonban már az országosnál rosszabb helyzetben találjuk őket. A változás azért következett be, mert a helyzet országosan is romlott, de a gyerekes háztartásokat ez fokozottan érintette. A hiányt elszenvedő gyerekes háztartások aránya oly mértékben növekedett, hogy meghaladta az országos átlagot.

Ezek a különbségek azonban nem nagy mértékűek (pár százalékpontot jelentenek), de a gyerekes háztartások helyzetének rosszabbra fordulása – stagnálása – az országos átlaghoz képest minden item esetén megfigyelhető. Azoknak a tételeknek az esetében, melyekben a gyerekes háztartások az országos átlagnál jobb helyzetben voltak közeledés figyelhető meg, csökkent a különbség. Ezzel szemben ahol gyerekes háztartások rosszabb helyzetben voltak az országos átlagnál, helyzetük fokozottabb romlását láthatjuk. Tehát nem 1-2 deprivációs tétel okozza a gyerekes háztartások helyzetének romlását az országos átlaghoz képest, hanem mindegyik item lassú romlása.

Nem csak az országos átlag és a gyerekes háztartások helyzete között növekszik a különbség, hanem a szegénységi küszöb alatt és a szegénységi küszöb fölött élő gyerekes családok között is.[11]

Az anyagi deprivációs index minden iteme esetében a szegény és nem szegény gyerekes háztartások közti különbség trendszerűen, hol meredekebben, hol kisebb mértékben, de növekszik. Egy tétel tűnik kivételnek, de valójában ez sem jelenti a helyzet javulását. Azoknak a szegény és nem szegény háztartásoknak az aránya közti különbség, melyek egy váratlan kiadást nem tudnának fedezni csökkenő. A jelenség oka nem a szegény családok helyzetének javulása hanem, hogy már csaknem egyikük (97%) sem képes tartalékolni, míg a hiányt szenvedő nem szegények háztartások aránya is 54%-ról 75%-ra növekedett.

[11] OECD2 alapján számított szegénységi küszöb

Szegénység és a társadalmi kirekesztettség dimenzió

A szegénység struktúrájának elemzésére a Gyep kistérségekben élő gyerekes háztartások helyzetének vizsgálatával együtt kerül sor. Az alábbi táblázatból látható, hogy a hátrányos helyzetű területeken élő gyerekek helyzete mind a népesség egészénél, mind általában a 18 év alatti korosztályénál jelentősen rosszabb. Országos viszonylatban már a 18 év alatti gyerekek is minden mutató tekintetében nagyobb szegénységi kockázatnak vannak kitéve, mint a népesség egésze. Közel minden harmadik gyereket súlyos anyagi depriváció sújt, csaknem negyedük pedig relatív jövedelmi szegénységben él. A nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásokban élő gyerekek arány viszont alig magasabb, mint az országos átlag.

1. táblázat: Jövedelmi szegénység és társadalmi kirekesztettség 2014 (%)

	Országos		MTA
	Összesen	18 év alattiak	18 év alattiak
Jövedelemi szegénységben élők	14,6	24,6	57,6
Nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásban élők	12,2	14,8	32,1
Súlyos anyagi deprivációval érintettek	23,9	32,4	40,7
Szegénységben vagy társadalmi kirekesztettségben élők	31,1	41,4	69,7

Forrás: Eurostat, MTA Szükségletfelmérés alapján saját szerkesztés (letöltés: 2015. november)

Az elmaradott területeken élő gyerekek helyzete még súlyosabb. Mind a jövedelmi szegénységben, mind a nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásban élők aránya több mint kétszerese az országos értéknek. Egyedül a súlyos anyagi depriváció mértéke az - ami a fentiekhez képest - viszonylag kevéssé haladja meg az országos arányt. Míg Magyarországon a népesség 31%-a él szegénységben vagy társadalmi kirekesztettségben, a 18 év alattiaknak 41%-a, s a hátrányos helyzetű térségek élő gyerekeknek pedig 70%-a.

A három szegénységi dimenzió között átfedések is vannak, így a három mutató és azok metszetei hét csoportot alkotnak. Ezt a halmazt a továbbiakban szegénységi struktúrának nevezem. A 18 év alattiak, s ezen belül a hátrányos területeken élők szegénységi struktúrája szerkezetileg eltér az országos halmaztól, összetétele jóval kedvezőtlenebb képet mutat.

A szegénységi struktúra szerkezete az elmúlt 7 év folyamán egyre kedvezőtlenebbé vált. 2008-hoz képest országos viszonylatban úgy növekedett a relatív szegénységben élők rátája, hogy azoknak az aránya, akiket csak a relatív szegénység érint, mérséklődött, míg azoké, akik mind a három dimenzióban egyaránt szegénységi kockázatnak vannak kitéve, emelkedett. A szegénység kiterjedése fokozottan érint a gyermekeket. A 18 év alattiak körében a halmozott szegénységi kockázatúak aránya közel megduplázódott, 4,8%-ról 9,4%-ra emelkedett. Az elmaradott területeken élők helyzetéről nem áll rendelkezésre idősor, nem tudjuk hogyan változott a helyzetük – az országos tendenciákat tekintve

valószínűleg romlott – de 2014-ben az országos értékhez képest közel kétszer akkora arányban (17,4%) vannak köztük azok, akik mind a három dimenzióban egyaránt érintettek.

A hátrányos helyzetű térségben élő 18 év alattiak szegénységi struktúrája, a három szegénységi dimenzió megoszlása, más tekintetben is eltér az országos mintázattól. Az elmaradott területeken sokkal nagyobb szerepet játszik a relatív jövedelmi szegénység. Azoknak a gyerekeknek az aránya, akik „csak" relatív jövedelmi szegénységben élnek háromszorosa (16%), míg a jövedelmi szegénység és anyagi depriváció által egyaránt sújtottaké (15%) kétszerese a megfelelő országos értéknek. Az is kirívó, hogy milyen „alacsony" azoknak az aránya, akiket „csak" a súlyos anyagi depriváció sújt. Országos szinten önmagában, a súlyos anyagi depriváció által sújtott népesség és a 18 év alattiak rátája szinte megegyezik, (13%) míg a hátrányos helyzetű területeken ennek az értéknek a felét sem éri el (6%).

2. táblázat: Szegénységi struktúra 2014 (%)

	Országos		MTA
	Összesen	18 év alattiak	18 év alattiak
Relatív szegénység + súlyos anyagi depriváció + nagyon alacsony munkaintenzitás	4,7	9,4	17,4
Súlyos anyagi depriváció	13,2	13,8	6,3
Nagyon alacsony munkaintenzitás	2,1	1,6	4
Relatív szegénység	3,8	5,1	16,1
Relatív szegénység + nagyon alacsony munkaintenzitás	1,3	2,3	8,9
Súlyos anyagi depriváció + nagyon alacsony munkaintenzitás	1,2	1,4	1,9
Relatív szegénység + súlyos anyagi depriváció	4,8	7,7	15,2
Összesen	**31,1**	**41,3**	**69,8**

Forrás: Eurostat (letöltés: 2015. november), MTASzükségletfelmérés alapján saját szerkesztés

Ezek az adatok egyrészt azt mutatják, hogy a hátrányos helyzetű területeken élő gyerekek esetében az anyagi depriváció nem jár egyedül, szorosan kapcsolódik, másik tényezőhöz, elsősorban a relatív jövedelmi szegénységhez. Másrészt, amennyiben a jelenlegi helyzet nem változik s a szegénységben vagy társadalmi kirekesztettségben élők aránya az elkövetkező években is csökkenne, és továbbra is elsősorban azok kerülnének ki a szegénységi körből, akiket csak a súlyos anyagi depriváció érint, akkor az elmaradott térségekben élő gyerekek szegénysége nem fog mérséklődni.

Összegzés

A szegények körének meghatározásakor az anyagi depriváció mérése nem megkerülhető. Egyrészt mert segítségével konkrét tartalmat adhatunk a szegénységnek, másrészt az aktuális anyagi helyzet mérése mellett meghatározhatjuk a tartós jövedelemhiányból adódó nélkülözést is.

Európai viszonylatban Magyarországon a súlyos anyagi depriváció mértéke azért is magas, mert a 2008. évi válság után – az új tagországokhoz képest is - rosszabbodtak a háztartások életkörülményei. A gyermekes családok körében az anyagi depriváció mérésére szolgáló 9 elem közül Magyarországnak öt tétel esetében jelentős (20 százalékpontot megaladó) az elmaradása az uniós átlaghoz képest.

Az is megállapítható, hogy a szegénység vagy társadalmi kirekesztettség struktúrája a Gyep kistérségekben élő gyermekes családok esetében más mint országos viszonylatban. A gyerekes családok között a csak súlyos anyagi deprivációval érintettek aránya jóval alacsonyabb, az országos átlagnál. Ennek az a magyarázata, hogy a gyerekes családok szegénységi mintázatában jóval nagyobb szerepet játszik a jövedelmi szegénység és kisebbet a súlyos anyagi depriváció. A kirívóan alacsony egy főre jutó jövedelmek miatt a jövedelmi szegénység és a súlyos anyagi depriváció által érintettek köre összecsúszik. Ebből következően nem lehet azt mondani, hogy az elmaradott területeken élő gyerekes háztartásokban azért lenne magas a súlyos anyagi deprivációval sújtottak aránya, mert a családok pesszimisták.

Felhasznált irodalom

Atkinson, T. (1998): Társadalmi kirekesztődés, szegénység és munkanélküliség Esély 4: 3–18.

Bruder Emese (2014): Kik a szegények Európában? A szegénység mérésének alternatívája Területi Statisztika 54 (2): 152–171.

Ferge Zsuzsa (1985): Társadalmi struktúra - társadalmi hátrány. Szocpol. Ért. 4-5/I-II. (43-70)

Guio-Maquet (2006): Material deprivation and poor housing Draft paper for the conference "Comparative EU Statistics on Income and Living conditions: issues and Challenges" (Helsinki, November) http://stat.fi/eusilc/guio_maquet.pdf

KSH (2007): A társadalmi kirekesztődés nemzetközi összehasonlítása (Laekeni indikátorok), Módszertan, Statisztikai Tükör, 2007/47. I. évfolyam 47. szám.
http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/laekindikator/laekindikator04.pdf

KSH(2008): Az EU-SILC módszertana. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/eusilcmodsz.pdf

KSH (2012): A társadalmi kirekesztődés nemzetközi összehasonlítására szolgáló indikátorok, 2010, Módszertan. Statisztikai Tükör, 2012/3. VI. évfolyam 3. szám.
http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/laekindikator/laekindikator10.pdf

KSH (2014): A háztartások életszínvonala 2014.
www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/hazteletszinv/hazteletszinv.pdf

Szalai Piroska (2014): A szegénységről objektíven. http://www.kormany.hu/hu/nemzetgazdasagi-miniszterium/hirek/jelentosen-javultak-a-szegenysegi-mutatok

Townsend, P. (1979): Poverty in the United Kingdom. University of California, Berkley – Los Angeles

5. A gyermekek lakáskörülményei és néhány ezzel összefüggő egészségi probléma

VASTAGH ZOLTÁN

Bevezetés

Ebben az írásban a hátrányos helyzetű régiókban élő gyermekek lakáskörülményeivel foglalkozunk, különös figyelemmel arra, hogy milyen nehézségekkel szembesülnek e tekintetben az itt élő szegény gyermekek. A kérdés fontos abból a szempontból, hogy a szegénység átöröklődésének generációkon keresztül átívelő rossz köreinek fennmaradásához a rossz minőségű otthoni környezet is hozzájárul, hiszen ha nincs villany a lakásban, nincs megfelelő fűtés, vagy nyugodt hely a tanulásra, akkor az a gyerekek iskolai eredményeire is káros hatással lehet, de egészséges fejlődésüket is veszélyezteti. Alapvetően három oldalról mutatjuk be az LHH térségekben élő gyermekek lakáskörülményeit. Ezek; az objektív jellemzőkön alapuló komfortfokozat[12] , a zsúfoltság, és a szubjektív ítéleteknek is teret engedő lakásminőség[13]. Az első részben először ennek a három mutatónak az LHH kistérségekben mért értékeit vetjük össze az országos adatokkal – ezek közül is a számunkra releváns település-, illetve háztartástípus szerinti bontásokkal – amelyhez viszonylag jó alapot biztosít a KSH egy 2013-as elemzése. Ezután a fenti három mutatót a jövedelmi szegénységgel és nemzetiségi-etnikai hovatartozással összefüggésben vizsgáljuk, amikor is arra leszünk kíváncsiak, hogy a roma/cigány gyermekek milyen lakáskörülmények között élnek, a magukat magyar nemzetiségűnek valló családok gyermekeihez képest. Majd szintén ebből a szemszögből vizsgálunk meg néhány kifejezetten a gyermekek szempontjából fontos lakásjellemzőt. Végül a gyermekeknél jelentkező néhány tartós egészségi problémára térünk ki, valamint arra, hogy ezek közül melyek hozhatók összefüggésbe a lakáskörülményekkel illetve általában véve a szegénységgel és társadalmi kirekesztődéssel. Mivel a kutatócsoportunk tevékenységének és – ezzel összefüggésben - a szükségletfelvétel adatainak a fókuszában a gyermekek állnak, ezért hangsúlyoznunk kell, hogy az alábbiakban hivatkozott adatok nem a „helyi társadalom" egészére, hanem abból is kifejezetten a

12 A lakás komfortfokozatának az alapja a KSH 2011. évi népszámlálás során alkalmazott definíciója szerint:
Összkomfortos a lakás, ha rendelkezik legalább egy 12 m2-nél nagyobb lakószobával, főző- és fürdőhelyiséggel, WC-vel, központos (táv-, központi, cirkó) fűtéssel fűthető, továbbá biztosított a villany-, víz-, melegvíz- és csatornaellátottság.
A komfortos lakások a fűtés módjában különböznek az összkomfortosaktól: nem központos, hanem helyiségenkénti fűtésűek.
A félkomfortos lakásokban vagy a fürdőhelyiség vagy a WC hiányzik, a közművek közül csak a villany- és vízellátás biztosított.
A komfort nélküli lakás az előbbi kényelmi elemek közül legalább egy lakószobával és főzőhelyiséggel rendelkezik, legfeljebb egyedi módon fűthető. Az előbbi komfortfokozatok egyikébe sem sorolható lakások a szükség- és egyéb lakások.
Elemzésünk komfortfokozat mutatója ezen a meghatározáson alapul, de adataink nem tették lehetővé az összkomfortos és komfortos lakások megkülönböztetését, ezért ezeket egyetlen kategóriába vontuk össze. Ez szűkítés azonban nem korlátozza lényegesen az elemzést, hiszen a szegények esetében amúgy is az alacsonyabb színvonalú kategóriák elsősorban a fontosak.
13 A lakások minőségére vonatkozó kérdések közül az alábbiak szolgáltak a lakás minőségének becsléséhez:
Jellemző-e az alábbi problémák bármelyike a lakásra, amelyekben laknak? (válaszlehetőségek: 1 – igen, 2 – nem)
(1) beázik a tető? (2) nedves a padlózat, a falak? (3) korhad az ablakkeret, a padlózat?
A mutató értéke a három változóra adott „igen" válaszok összegeként adódik, mely ennek megfelelően:
nincs negatívum – ha egyik sem jellemző a lakásra; 1 negatívum – ha csak egyik probléma jellemző a lakásra; 2 negatívum – ha kettő probléma jellemző a lakásra; 3 negatívum – ha mindhárom probléma jellemző a lakásra.

gyermekekre, illetve a gyermekes háztartásokra vonatkoznak, ezért ez figyelembe kell venni minden országos adattal való összevetésben.

Háttér: Lakáshelyzet és egészségi problémák a leszakadó térségekben

Régóta jól tudjuk, hogy a gazdasági szempontból hátrányos helyzetű térségekben[14] lévő községek, aprófalvak társadalmi összetétele is kedvezőtlen képet mutat. A munkanélküliség, az iskolázatlanság és szegénység pedig nyilvánvaló módon megmutatkozik a magánháztartások legfontosabb vagyonelemének, a lakásnak[15] a jellemzőiben is. Különösen igaz ez Magyarország leszakadó térségeiben, ahol a szegénység, a munkaerő-piaci és társadalmi hátrányok már évtizedek óta összekapcsolódnak a térbeli elkülönüléssel és etnikai szegregációval.

Ezeknek a hátrányoknak a tartós összekapcsolódása a társadalmi kirekesztődés legsúlyosabb formái közé tartozik, amely nemcsak hogy szemmel láthatóan is megbélyegzi a kiszolgáltatottakat, hanem társadalmi integrációjukat is szinte lehetetlenné teszi.

A térbeli elkülönülés folyamatai és időszakonként változó (olykor gazdasági, olykor politikai) okai Magyarországon a hatvanas-hetvenes évektől jól dokumentáltak. A különböző gazdasági és politikai tényezők úgy tűnik rendszertől függetlenül egyre nehezebb helyzetbe hozták a leszakadó térségek településeit, mely hatására komoly vándorlási folyamatok indultak meg, melynek eredménye, hogy ezekről a településekről aki csak tehette elmenekült, s helyükre, a helyben maradó idősek mellé főleg cigányok költöztek. Az „elcigányosodás" (Havas, 1988, ill. 1999; Ladányi–Szelényi, 1998; Virág, 2004) egyik hatása, hogy csökkennek az e körzeteket jellemző amúgy sem magas ingatlanárak (vö.: Ladányi-Virág, 2009, 15.), ami azután véglegesen elnehezíti a földrajzi mobilitás lehetőségeit, másrészt pedig növeli a szegény gyermekek leszakadó településeken való koncentrációját is. Az eredetileg szociális szegregáció tehát a legtöbb esetben etnikai szegregációvá is alakul.

A cigányok[16] térbeli szegregációja tehát nem új jelenség. Ötven éve, 1971-ben a cigány népesség nagy része telepeken lakott; Budapesten 30, a vidéki városokban 52, míg a községekben 68 százalékuk. A szegregálódás a rendszerváltásig némileg enyhült, de az 1993 és 2003 közötti adatok újból erőteljes

14 Ladányi–Virág, 2009, 17.o.: „...a térbeli hátrányok különösen súlyos változata van kialakulófélben, amely már nemcsak az aprófalvakat, hanem - elsősorban az ország keleti, északkeleti és délnyugati peremén - a hetvenes évek körzetesítéséből korábban profitáló, nagyobb falvakat, sőt egyes kisebb városokat is hátrányosan érint. Ily módon az itt található gettósodó települések többsége egyre inkább összefüggő területet, gettósodó térséget alkot (Ladányi, 2004; Virág 2006), ahol az országosan jellemzővel ellentétes demográfiai és szociális folyamatok játszódnak le. Ezek tehát a következők:
(a) a gettósodó területhez tartózó települések összességében növekedik a lakónépesség,
(b) a 14 év alattiak lakónépességen belüli aránya jóval magasabb, mint az országos átlag,
(c) erősödik az etnikai koncentráció,
(d) az aktív korúak foglalkoztatottsága jelentősen elmarad az országos átlagtól

15 Babusik Ferenc 2007, 10.o: „...adott gazdasági aktivitási, illetve jövedelmi szint az időben nem oly mértékben állandó, mint maga a lakás: a jövedelem bizonytalanabb tényező. Ez az összefüggés a szegény rétegek körében ismerős konklúzióhoz vezet: nagyobb biztonságot nyújt, ha megmaradnak a rosszabb lakásviszonyok között, mintha változtatnak, mert tudják, hogy a jelenlegi (akár jobb) jövedelmi szint korántsem biztosíték a jövőre nézve. A romák számára nyomott munkaerőpiac egyúttal azt is jelenti, hogy a magyarországi roma népesség egy része nemcsak településszinten konzervált nyomorban él, de egyúttal konzerválódik a rossz vagy épp embertelen lakáshelyzete is. A cigány népességet érintő strukturális hátrányok tehát a lakáshelyzetben, a lakó- és életminőségben ugyancsak konzerválódnak."

16 Megjegyzendő, hogy az itt használt etnikai besorolás a kérdezettek önbevallásán alapul, amivel kapcsolatban Ladányi János és Virág Tünde a következőket írja: „a roma öndefinícióval élő népesség lényegesen alacsonyabb státuszú, mint azok, akiket a társadalmi környezet, illetve a szakértők románnak tekintenek" (Ladányi – Virág, 2009, 9.o.)

fokozódást mutattak, melynek eredményeként az elkülönülés mértékében 2003-ra újra csak az 1971-es arányok köszöntek vissza. A szegregáció formája ekkorra megváltozott, de mértéke újra ugyanakkora volt, mint 30 évvel korábban. (Janky Béla - Kemény István, 2004)

A hagyományos cigány-telepeken jórészt megszűntek, de „helyükön" - leginkább az északi régiókban, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében - új típusú telepek jöttek létre, (Janky Béla - Kemény István, 2004) olyan új típusú etnikai jellegű gettók ahol a cigányok: „már nemcsak a településen belül éltek elszigetelten, hanem maga a település vált elszigeteltté. Az ott lakók térben és társadalmilag oly messze kerültek más települések lakóitól, hogy a gettóból való elmozdulás mind fizikai, mind szimbolikus értelemben szinte lehetetlenné vált" Ladányi – Virág, 2009, 7-8.o., ill. Durst, 2004.)

2011-ben[17] az ország 833 településen és fővárosi kerületében összesen mintegy 1600 szegény illetve cigánytelep, szegregátum volt, amelyekben nagyjából 300 ezer ember élt. (HfHM, 16.old; MTA KRTK (2013) *„Ezek a telepek általában a település szélén vagy külterületeken helyezkednek el, ahova javarészt nem vezet betonút (422 telepnek csak a széléig vezet pormentes út, 184 telep pedig nem közelíthető meg pormentes úton). Ennél is nagyobb problémát okoz a szegregátumokban az elégtelen közmű ellátás. A telepek 16%-ában nincs vezetékes vízellátás, 77 telepen még közkifolyó sem található, 118 telepen pedig nincs közvilágítás."* (HfHM, 16.old)

A települési szegregálódás 1993 és 2003 közötti nagymértékű fokozódásának más mozgatórugói voltak, mint a rendszerváltozást megelőző időszaknak. A kilencvenes és a kétezres években felerősödtek a jómódú rétegek elkülönülési és elkülönítési törekvései, valamint a munkanélküliség és nélkülözés következtében a kedvezőbb és kedvezőtlenebb társadalmi helyzetű lakosság ellentétes irányú vándorlása újból felerősödött a falvak között. (Janky Béla - Kemény István, 2004)

A szegregáció fennmaradása ellenére a cigányok lakáskörülményei jelentős mértékben javultak az elmúlt két-három évtizedben. Ennek ellenére továbbra is sokkal rosszabbak, mint a többségi társadalomhoz tartozóké. Míg 1971-ben a cigányok kétharmada lakott putriban vagy kunyhóban, ez 1993-ra 6 százalékra, 2003-ra pedig 5 százalékra csökkent. 1993-ban a cigányok lakásainak egyharmada volt egyszobás, 43 százaléka kétszobás és 24 százaléka három- vagy többszobás (szemben az országos lakásállomány 16, 43 és 40 százalékos arányaival), 2003-ra 28, 42 és 30 százalékos megoszlást mutattak (miközben a teljes lakásállomány esetében 12, 41 és 47 százalékos arányok voltak megfigyelhetőek). (Janky Béla - Kemény István, 2004)

A Gyermekszegénység elleni Nemzeti Program összefoglaló részében szereplő becslés szerint 2001-ben 1,4 millió szegény élt roma tagot nem tartalmazó, és 450 ezer roma családtagot is tartalmazó háztartásban, míg 2006-ban a megfelelő számok 1,3 millió illetve 600 ezer főre változtak. 2001 és 2006 között ugyan az országos lakásmutatók tovább javultak, de a szegénységben élők lakásproblémáinak jellege és gyakorisága változatlan maradt. (Darvas Ágnes - Ferge Zsuzsa, 2007, 9.o) A helyzet azóta sem változott, így 2010-re is érvényes volt a megállapítás, hogy a romák lakhatási szegénység minden mért dimenziójában hátrányos helyzetben voltak a nem romákhoz képest. Igaz volt ez annak ellenére is, hogy

17 Nemzeti Fejlesztési Ügynökség 2011-es felmérése szerint. (HfHM, 16.old)

az elmúlt évtizedekben jelentősen javultak a roma lakosság lakhatási körülményei mind az alapszolgáltatásokhoz és infrastruktúrához való hozzáférés, mind a lakhatóság vonatkozásában.[18] (HfHM, 2011) Ekkor a roma háztartások 21%-a élt olyan lakásban, amelyben nem volt vezetékes víz (szemben a teljes lakosság 5%-val) 32%-ában nem volt WC (szemben a teljes népességben 6,6%-os arányával) és lakásaik *„csaknem harmadára volt jellemző a tetőbeázás, 40%-ában okozott problémát a nyílászárók, 17%-ában a padló korhadása, és közel felében a falak vizesedése, miközben az erre az időpontra vonatkozó országos adatok szerint csak a teljes népesség negyedét érintette ezek közül valamelyik probléma.”* (HfHM, 2011)

A 2011-es UNDP romakutatás[19] szerint a roma népesség 29%-a lakott nem megfelelő minőségű, romos lakásokban vagy telepi körülmények között, szemben a nem roma népesség 8 százalékával. (HfHM, 2013, 28) A felmérés szerint a romák 8 százaléka élt rossz minőségű (romos) lakásokban; 30 százalékuknak nem volt hozzáférése közművesített vízellátáshoz, harmaduknál nem volt közművesített szennyvízelvezetés és 81 százalékuk fűtött fával. A romák lakásai zsúfoltabbak is az országos átlagnál, hiszen egy lakóra átlagosan 21 négyzetméter lakóterület jut. Az egyetlen aspektus, amelynél a cigányok lakáskörülményei nem térnek el az országos átlagtól, az az áramellátás, mivel az ő háztartásaik 96 százaléka is árammal ellátott lakásban lakik[20]. (HfHM, 2012, 64-65)

A cigány gyermekek – és általában a gyermekek – nagyobb arányban laknak rossz lakáskörülmények között, mint a felnőttek, hiszen a szegényeket jellemző magasabb gyerekszám miatt – illetve részben éppen a sok gyermek következtében - a jövedelemszegény, lakásszegény, fizetési elmaradásokkal rendelkező, zsúfolt háztartásokban élnek arányiban többen. A szegénységben élő gyerekes háztartások ötöde 2001-ban és 2006-ban is olyan lakásban lakott, amelyben nem volt WC illetve fürdőszoba. A gyerekes háztartások 20 százaléka lakott zsúfolt lakásokban és 10 százalék nehezen megközelíthető épületben, mivel nem volt kiépített út. (Darvas Ágnes – Ferge Zsuzsa, 2007, 9.o) A gyermekek 8,5 százaléka lakott szüleivel egy szobában és 3,3 százalékuknak nem volt saját ágya. Ugyanakkor a gyerekek 11,7 százaléka élt nedves, dohos, 6,5 százalékuk sötét, levegőtlen, 8 százalékuk romos, huzatos lakásban és 8százalékuknál panaszkodtak arra, hogy nem lehet télen eléggé fűteni a lakóhelyiségeket. (Darvas Ágnes - Tausz Katalin, 2003, 12.o)

A Habitat for Humanity Magyarország 2013-as jelentésében is azt állapította meg - EU-SILC adatokra hivatkozva -, hogy miközben a magyarországi lakosok negyedének otthonában ázik be a tető, nedvesek a falak/padló/alap vagy penészesek az ablakok vagy a padló, ezek a súlyos lakásminőségi problémák a

18 Az adatok forrása a 2010-ben a Nemzeti Család-és Szociálpolitikai Intézet TÁMOP 5.4.1. kiemelt projektje keretében készült, a roma népesség helyzetének, társadalmi kirekesztettségének megismerését célzó kérdőíves kutatás.

19 UNDP-WB-European Commission regional Roma survey 2011. Készült az Európai Bizottság Regionális és Várospolitikai Főigazgatóságának megbízásából. Erről lásd.: Hegedüs József – Horváth Vera - Koltai Luca: Lakhatási jelentés 2012.

20 Ezzel kapcsolatban azonban megjegyzendő, hogy nagyjából a roma háztartások fele viszont felhalmozott valamilyen közüzemi tartozást, amely leginkább a villany vagy a vízszolgáltatás fizetési hátralékot jelent. (HfHM,2012, 64-65.HfHM, 2013, 18.old) Ehhez kapcsolódó új szegénységi fogalom az energiaszegénység. Bejáratott meghatározása ugyan még nincs, de az Energiaklub Szakpolitikai Intézet és Módszertani Központ 2011-ben megjelent tanulmányban szereplő ajánlás szerint egy háztartás akkor tekinthető energiaszegénynek, ha nem képes megfelelő szintre fűteni lakását, bevételeinek egy meghatározott hányadánál többet költ energiaszámláira, emellett az épület energetikai besorolása F-nél rosszabb. (Fellegi Dénes-Fülöp Orsolya (2012) Szegénység vagy energiaszegénység? Az energiaszegénység definiálása Európában és Magyarországon) Ez alapján az Energiaklub szerint a magyarországi háztartások 8–10%-a, azaz 300–380 ezer háztartás tekinthető energiaszegénynek.

gyermekes családokat, és ezáltal a gyerekeket nagyobb arányban sújtják. Ekkor 170 ezer gyerek élt olyan lakásban, ahol nem volt benti WC, és közel 136 ezer olyan lakásban, amelyben nem volt zuhany vagy fürdőkád. Ennél nagyságrendileg többen, a gyerekek harmada (mintegy 620 ezer gyerek) élt olyan, a légzőrendszeri megbetegedések és allergiás tünetek kialakulásának esélyét megsokszorozó lakásban, ahol beázott a tető, vagy nedvesek, penészesek a falak, a padló és/vagy az alap. (HfHM, 2013, 14-15-o.)

A gyermekek lakáskörülményei az LHH kistérségekben

A kutatási előzmények után most már rátérhetünk az általunk vizsgált 23 hátrányos helyzetű kistérségben élő gyermekek lakáskörülményeire, melyeket megpróbálunk összevetni az elérhető országos mutatókkal is. Nem egyszerű azonban a feladat, mivel kifejezetten a gyermekekre-, illetve a gyermekes háztartásokra vonatkozóan nem állak rendelkezésre olyan többdimenziós táblázatok, amelyek alapján az általunk fontosnak tartott mutatók összehasonlításához szükséges továbbszámítások elvégezhetők lennének. Kénytelenek vagyunk ezért egyszerű kétdimenziós kereszttáblákkal alapján képet alkotni az LHH kistérségek gyermekes háztartásainak relatív lakáskörülményeiről. Az ilyen egyszerűbb kereszttáblák közül elsősorban a településtípus és a háztartástípus szerinti bontások számunkra a relevánsak, hiszen mintánk egyrészt kifejezetten a leghátrányosabb helyzetű kistérségekre vonatkozik, amelyekben döntően falusias, kisvárosias települések találhatóak, másrészt pedig kizárólag gyermekes háztartásokat tartalmaz.

A lakás komfortossága szempontjából az első szembeötlő különbség, hogy az általunk vizsgált LHH kistérségekben mind a kisvárosokban, mind a községekben sokkal alacsonyabbak a legalább komfortos, és többszöröse a félkomfortos vagy komfort nélküli lakásokhoz tartózó százalékok a megfelelő településtípus szerinti kategóriába tartozó települések átlagához viszonyítva. Továbbá az is feltűnő, hogy míg országos átlagban a kisvárosok és a községek közötti eltérés ebből a szempontból nem jelentős, addig az LHH térségekben a községekben lényeges különbségek mutatkoznak.

Ezek az eltérések – elsősorban az előbbi - természetesen részben éppen abból a tényből fakadnak, hogy az országos adatok minden háztartástípust tartalmaznak, addig a szükségletfelmérés mintája csak a gyermekesekét. Azonban az azonos mintából származó – tehát a község-város szerinti – relatív eltéréseket ez önmagában nem magyarázza. Az bizonyosan kijelenthető, hogy elsősorban az LHH kistérségek községeiben élő gyermekei élnek relatíve jóval nagyobb arányban nagyon alacsony komfortfokozatú lakásokban. Közülük 3% szükséglakásban, 14% komfort nélküli, 19% félkomfortos lakásban kénytelen felnőni és még csak két harmaduk sem olyan szerencsés, hogy legalább komfortos körülmények között éljen.

1. táblázat: A szegény és nem szegény háztartásokban élők, lakásuk komfortfokozata és a település jogállása szerint országosan és az LHH kistérségekben (%)

Komfort	Országos (HKÉF)								
	Többi város			Község			Együtt		
	Szegény	Nem szegény	**Összesen**	Szegény	Nem szegény	**Összesen**	Szegény	Nem szegény	**Összesen**
Összkomfortos vagy komfortos	71,1	90,1	**87,3**	59,1	90,6	**84,3**	63,9	90,4	**85,7**
Félkomfortos	7,6	3,1	**3,8**	11,3	3,2	**4,8**	9,8	3,2	**4,3**
Komfort nélküli	16,8	2,0	**4,2**	25,3	2,7	**7,2**	21,9	2,4	**5,8**
Szükséglakás	4,4	4,7	**4,7**	4,3	3,6	**3,7**	4,3	4,1	**4,2**
Összesen	100,0	100,0	**100,0**	100,0	100,0	**100,0**	100,0	100,0	**100,0**
Komfort	LHH23								
	Többi város			Község			Együtt		
	Szegény	Nem szegény	**Összesen**	Szegény	Nem szegény	**Összesen**	Szegény	Nem szegény	**Összesen**
Összkomfortos vagy komfortos	55,6	87,1	**70,4**	55,2	77,8	**63,6**	55,4	83,2	**67,2**
Félkomfortos	24,3	10,0	**17,6**	21,8	14,2	**18,9**	23,0	11,8	**18,2**
Komfort nélküli	14,9	2,6	**9,1**	18,6	6,6	**14,1**	16,8	4,3	**11,5**
Szükséglakás	5,2	0,2	**2,9**	4,4	1,4	**3,3**	4,8	0,7	**3,1**
Összesen	100,0	100,0	**100,0**	100,0	100,0	**100,0**	100,0	100,0	**100,0**
N	3133	2788	**5922**	3394	2018	**5413**	6528	4807	**11335**

2. táblázat: A szegény és nem szegény háztartásokban élők, lakásuk minősége és a település jogállása szerint országosan és az LHH kistérségekben (%)

Lakásminőség	Országos (HKÉF)								
	Többi város			Község			Együtt		
	Szegény	Nem szegény	**Összesen**	Szegény	Nem szegény	**Összesen**	Szegény	Nem szegény	**Összesen**
Nincs negatívum	46,9	80,5	**75,5**	44,9	80,3	**73,2**	47,0	80,6	**75,9**
1 negatívum	25,8	12,6	**14,6**	22,0	12,3	**14,2**	24,2	12,9	**14,5**
2 negatívum	20,5	5,2	**7,5**	17,2	5,4	**7,8**	17,3	4,8	**6,5**
3 negatívum	6,8	1,7	**2,5**	15,9	2,0	**4,8**	11,4	1,7	**3,0**
Összesen	100,0	100,0	**100,0**	100,0	100,0	**100,0**	100,0	100,0	**100,0**
Lakásminőség	LHH23								
	Többi város			Község			Együtt		
	Szegény	Nem szegény	**Összesen**	Szegény	Nem szegény	**Összesen**	Szegény	Nem szegény	**Összesen**
Jó, elfogadható minőségű lakás	46,8	71,2	**58,3**	39,9	63,3	**48,6**	43,2	67,9	**53,6**
Lakás 1 negatívummal	21,7	19,2	**20,5**	24,7	19,3	**22,7**	23,3	19,3	**21,6**
Lakás 2 negatívummal	16,7	7,6	**12,4**	18,4	10,5	**15,4**	17,6	8,8	**13,9**
Lakás 3 negatívummal	14,8	2,0	**8,8**	17,1	6,9	**13,3**	16,0	4,1	**10,9**
Összesen	100,0	100,0	**100,0**	100,0	100,0	**100,0**	100,0	100,0	**100,0**
N	3133	2788	**5922**	3394	2018	**5413**	6528	4807	**11335**

A lakás más minőségi jellemzőit tekintve is hasonló mintázatot találunk, vagyis itt is azt látjuk, hogy miközben országos átlagban nincsenek érezhető eltérések a kisvárosok és a községek között különböző minőségű lakásokban élők eloszlásai között, addig az LHH kistérségek gyermekei esetében a községek és városok között jelentős eltéréseket találunk. Olyan lakásban, amely nem ázik be, nem nedvesek a falai illetve a padlója és nem korhadnak az ablakai sem, mindössze a gyermekek 58%-a lakik az általunk vizsgált LHH-s kistérségek városaiban és kevesebb mint fele a községeiben, ellenben olyan lakásban ahol mindhárom problémával szembesülnek 9, illetve 13 százalékuk.

A gyermekek lakáskörülményeinek szempontjából általunk fontosnak ítélt harmadik mutató a zsúfoltság, amely az előző kettővel ellentétben nem csak a lakás fizikai jellemzőnek mutatója, hanem szoros kapcsolatban áll a háztartás – és így a gyermekek – létszámával is. Ebből a szempontból tekintve az LHH-s kisvárosok és községek közötti fenti differenciákra, kicsit közelebb jutunk annak a kérdésnek a megoldásához is, hogy vajon a háztartás-összetétel különbségei mennyiben járulnak hozzá az országos és az LHH-s gyerek-minta településtípusok szerinti relatív eltéréseihez. A zsúfoltsági mutatóból kétségkívül azt látjuk, hogy az LHH-s községekben sokkal nagyobb arányban élnek az emberek olyan lakásokban, amelyekben az egy szobára jutók aránya meghaladja a két főt. Ebből arra következtethetünk, hogy a rosszabb komfort- illetve lakásminőségi mutatókkal rendelkező lakásokban élő gyermekeknek az LHH községekben megfigyelhető viszonylagosan magasabb aránya nem feltétlenül a kevesebb jó minőségű lakásból fakad, hanem hogy itt inkább ezekben koncentrálódnak a sokgyermekes háztartások.

3. táblázat: A szegény és nem szegény háztartásokban élők, lakásuk zsúfoltsága és a település jogállása szerint az LHH kistérségekben (%)

Zsúfoltság	LHH23								
	Többi város			Község			Együtt		
	Szegény	Nem szegény	**Összesen**	Szegény	Nem szegény	**Összesen**	Szegény	Nem szegény	**Összesen**
Nem zsúfolt	60	86	**72**	55	79	**64**	57	83	**68**
Zsúfolt	40	14	**28**	45	21	**36**	43	17	**32**
Összesen	100	100	**100**	100	100	**100**	100	100	**100**
N	2966	2686	**5652**	3334	1959	**5293**	6300	4645	**10945**

Mielőtt továbblépnénk, érdemes talán még egy pillantást vetnünk az LHH kistérségek városaiban és községeiben élő háztartások gyermekszám szerinti megoszlásaira is. Ezekből jól látszik, hogy a városokban az egy-két gyermekes, míg a falvakban a három vagy többgyermekes háztartások felülreprezentáltak, mind a kétszülős családok, mind a gyermeküket egyedül nevelők háztartástípusaiban. Igaz ez a megállapítás akár a szegény, akár a jobb módú háztartásokra tekintünk, de az is, hogy a nagyobb családoknak nagyobb hányada tartozik a szegények közé a községekben, mint a városokban. Vagyis mivel a szegény gyermekek az LHH kistérségekben is a nagyobb háztartásokban koncentrálódnak, ezért ha ezek a háztartások egyúttal alacsony komfortfokozatú vagy rossz minőségű lakásokban élnek, az könnyen vezethet a városi-községi országos arányoktól való eltolódására, akár

azonos lakásállomány mellett is. A három vizsgált lakáskörülményekkel kapcsolatos mutatóra visszatérve megállapítható, hogy nem mind egyformán függnek a háztartástípustól és a gyermekszámtól. A zsúfoltság nyilvánvalóan kevésbé érinti az egyszülős és az egy-két gyermekes háztartásokat, annak ellenére is, hogy a szegény egyszülős háztartásokban így is több gyermek él zsúfolt körülmények között, mint a jobb módú kétszülős családokban.

4. táblázat: A szegény és nem szegény háztartásokban élők, lakásuk zsúfoltsága és háztartástípusuk szerint az LHH kistérségekben (%)

Zsúfoltság	Legalább két aktív korú felnőtt gyermekkel			Egy szülő gyermekkel			Együtt		
	Szegény	Nem szegény	**Összesen**	Szegény	Nem szegény	**Összesen**	Szegény	Nem szegény	**Összesen**
Nem zsúfolt	55	82	**67**	75	89	**80**	57	83	**68**
Zsúfolt	45	18	**33**	25	11	**20**	43	17	**32**
Összesen	100	100	**100**	100	100	**100**	100	100	**100**
N	5528	4225	**9753**	680	336	**1017**	6208	4562	**10770**

5. táblázat: A zsúfolt lakásokban élők megoszlása háztartástípusok és gyermekszám szerint az LHH kistérségekben (%)

Gyerekek száma	Legalább két aktív korú felnőtt gyermekkel			Egy szülő gyermekkel			Együtt		
	Zsúfoltság								
	Zsúfolt	Nem zsúfolt	**Összesen**	Zsúfolt	Nem zsúfolt	**Összesen**	Zsúfolt	Nem zsúfolt	**Összesen**
1	6	36	**26**	3	35	**28**	6	36	**26**
2	14	41	**32**	12	34	**29**	13	40	**32**
3	26	16	**19**	14	19	**18**	25	16	**19**
4	18	5	**10**	15	10	**11**	18	6	**10**
5	15	1	**6**	16	2	**5**	15	1	**6**
6	10	1	**4**	23	1	**5**	11	1	**4**
7	11	0	**4**	17	0	**3**	12	0	**4**
Összesen	100	100	**100**	100	100	**100**	100	100	**100**
N	3244	6525	**9769**	204	813	**1017**	3448	7337	**10786**

A komfortfokozat esetében viszont ez nincs így. Annak ellenére, hogy az országos mintában az egy szülős gyermekes háztartásokban élők megoszlása komfortfokozat tekintetében nagyjából hasonló, mint a legalább két aktívkorú felnőttel bíró háztartásoké, sőt előbbiek esetében a jövedelmi szegények közül többen vannak kedvezőbb helyzetben – és ez az adat módszertanában közelebb áll a szükségletfelmérés mintájából nyerhető megoszlásokhoz –, az LHH kistérségekben ennek a fordítottja a helyzet. Itt az

egyszülős családokban élő gyermekek esetében összességében is kicsit rosszabb képet látunk, mint a több aktív korú felnőtt jelenlétében nevelkedőknél, de ez a kijelentés a szegény gyermekre vonatkozóan még egyértelműbb, hiszen több mint negyedük komfort nélküli vagy szükséglakásban él az LHH kistérségekben, miközben ez az arány az országos mintában „csak" 20%.

6. táblázat: A szegény és nem szegény háztartásokban élők, lakásuk komfortfokozata és háztartástípusuk szerint országosan és az LHH kistérségekben (%)

Komfortfokozat	Országos (HKÉF)								
	Legalább két aktív korú felnőtt gyermek(ek)kel			Egy szülő gyermek(ek)kel			Együtt		
	Szegény	Nem szegény	**Összesen**	Szegény	Nem szegény	**Összesen**	Szegény	Nem szegény	**Összesen**
Legalább komfortos	63,9	91,4	**86,3**	68,3	92,0	**85,0**	64,2	91,4	**86,2**
Félkomfortos	12,0	3,4	**5,0**	9,5	2,4	**4,5**	11,8	3,4	**5,0**
Komfort nélküli	20,3	1,6	**5,1**	20,3	2,3	**7,6**	20,3	1,6	**5,2**
Egyéb, szükséglakás	3,8	3,5	**3,6**	1,9	3,3	**2,9**	3,7	3,5	**3,5**
Összesen	100,0	100,0	**100,0**	100,0	100,0	**100,0**	100,0	100,0	**100,0**
Komfortfokozat	GYEP23								
	Legalább két aktív korú felnőtt gyermekkel			Egy szülő gyermekkel			Együtt		
	Szegény	Nem szegény	**Összesen**	Szegény	Nem szegény	**Összesen**	Szegény	Nem szegény	**Összesen**
Legalább komfortos	55,7	83,3	**67,7**	54,8	82,9	**63,9**	55,6	83,3	**67,3**
Félkomfortos	23,6	12,0	**18,6**	18,1	10,9	**15,8**	23,0	11,9	**18,3**
Komfort nélküli	17,1	4,1	**11,4**	14,4	6,0	**11,7**	16,8	4,2	**11,5**
Szükséglakás	3,7	0,5	**2,3**	12,7	0,3	**8,7**	4,7	0,5	**2,9**
Összesen	100,0	100,0	**100,0**	100,0	100,0	**100,0**	100,0	100,0	**100,0**
N	5714	4382	**10097**	716	341	**1057**	6431	4723	**11154**

A lakásminőség tekintetében viszont nem látszik érdemi különbség a két eltérő háztartástípusban élő gyermekek megoszlását tekintve. Bár a két minta megoszlásai a korábban említett okok miatt különbözik, de az azonos mintákon belül nem térnek el jelentősen a két háztartástípus szerinti megoszlások.

7. táblázat: A szegény és nem szegény háztartásokban élők, lakásuk minősége és háztartástípusuk szerint országosan és az LHH kistérségekben (%)

Lakásminőség	Országos (HKÉF)								
	Legalább két aktív korú felnőtt gyermekkel			Egy szülő gyermekkel			Együtt		
	Szegény	Nem szegény	**Összesen**	Szegény	Nem szegény	**Összesen**	Szegény	Nem szegény	**Összesen**
Jó, elfogadható minőségű lakás	42,0	81,4	**74,1**	41,8	67,8	**60,1**	42,0	80,8	**73,4**
1 negatívum	25,3	11,7	**14,2**	23,9	21,1	**21,9**	25,2	12,1	**14,6**
2 negatívum	18,7	5,5	**8,0**	18,7	7,7	**11,0**	18,7	5,6	**8,1**
3 negatívum	14,0	1,4	**3,7**	15,6	3,5	**7,1**	14,1	1,5	**3,9**
Összesen	100,0	100,0	**100,0**	100,0	100,0	**100,0**	100,0	100,0	**100,0**
Lakásminőség	GYEP23								
	Legalább két aktív korú felnőtt gyermekkel			Egy szülő gyermekkel			Együtt		
	Szegény	Nem szegény	**Összesen**	Szegény	Nem szegény	**Összesen**	Szegény	Nem szegény	**Összesen**
Jó, elfogadható minőségű lakás	43,3	68,3	**54,1**	41,4	66,8	**49,6**	43,1	68,2	**53,7**
1 negatívum	23,0	19,6	**21,5**	24,5	15,7	**21,7**	23,2	19,3	**21,5**
2 negatívum	17,4	8,3	**13,4**	19,7	10,8	**16,8**	17,7	8,4	**13,8**
3 negatívum	16,3	3,9	**10,9**	14,5	6,8	**12,0**	16,1	4,1	**11,0**
Összesen	100,0	100,0	**100,0**	100,0	100,0	**100,0**	100,0	100,0	**100,0**
N	5714	4382	**10097**	716	341	**1057**	6431	4723	**11154**

A roma gyerekek lakás- és lakókörülményei

A nemzetiségi, etnikai hovatartozás és a szegénység összefüggésében elsősorban a cigány gyermekek lakásviszonyai érdekesek, hiszen a már hivatkozott kutatási előzményekből is nyilvánvaló, hogy a magukat cigány nemzetiségűnek vallók között sokkal magasabb a szegénységi kockázat, mint a csak magyarnak vagy más egyéb nemzetiségűnek vallók között.

Ezt az ismert tudást a szükségletfelvétel adataival is csak alátámasztani tudjuk. A roma/cigány családban élő gyerekek[21] között mindhárom eddig vizsgált mutató szerint sokkal többen élnek rosszabb körülmények között, mint a magukat nem romaként meghatározó háztartásokban élő társaik. Az általunk vizsgált LHH kistérségekben legalább komfortos lakásban például csak 50%-uk, jó/elfogadható minőségű lakásban csak 36%-uk, és nem zsúfolt lakásban csak 46%-uk lakik, szemben a nem cigány nemzetiségű gyerekek 78, 65, illetve 82%-os arányával. Ha a szegényeket nézzük, akkor legalább komfortos lakásban él a szegény cigány gyerekek 46%-a, jó/elfogadható minőségű lakásban 32%-a, és két főnél kevesebb egy szobára jutó személlyel jellemezhető lakásban 44%-a, míg a nem cigány, de szegény háztartásban élő gyerekeknél ezek az arányok 66, 56, és 73%-on állnak.

[21] Lásd. jelen kötet „Módszertani megjegyzések…" fejezetét. (36. oldal)

8. táblázat: A szegény és nem szegény háztartásokban élők, lakásuk komfortfokozata és a válaszadók etnikuma szerint (%)

Etnikum	Komfortosság		Szegénység		**Összesen**
			Igen	Nem	
Nem roma	Összkomfortos vagy komfortos	N	1955	3361	**5316**
		%	66,1	87,7	78,3
	Félkomfortos	N	669	398	**1067**
		%	22,6	10,4	15,7
	Komfort nélküli	N	255	64	**319**
		%	8,6	1,7	4,7
	Szükséglakás	N	80	8	**88**
		%	2,7	0,2	1,3
	Összesen	N	2959	3831	**6790**
		%	100,0	100,0	100,0
Roma szülő	Összkomfortos vagy komfortos	N	1338	465	**1803**
		%	46,0	63,7	49,6
	Félkomfortos	N	662	116	**778**
		%	22,8	15,9	21,4
	Komfort nélküli	N	712	133	**845**
		%	24,5	18,2	23,2
	Szükséglakás	N	194	16	**210**
		%	6,7	2,2	5,8
	Összesen	N	2906	730	**3636**
		%	100,0	100,0	100,0
Más roma háztartástag	Összkomfortos vagy komfortos	N	258	106	**364**
		%	48,2	63,9	51,9
	Félkomfortos	N	147	47	**194**
		%	27,5	28,3	27,7
	Komfort nélküli	N	112	9	**121**
		%	20,9	5,4	17,3
	Szükséglakás	N	18	4	**22**
		%	3,4	2,4	3,1
	Összesen	N	535	166	**701**
		%	100,0	100,0	100,0
Összesen	Összkomfortos vagy komfortos	N	3551	3932	**7483**
		%	55,5	83,2	67,3
	Félkomfortos	N	1478	561	**2039**
		%	23,1	11,9	18,3
	Komfort nélküli	N	1079	206	**1285**
		%	16,9	4,4	11,5
	Szükséglakás	N	292	28	**320**
		%	4,6	0,6	2,9
	Összesen	N	6400	4727	**11127**
		%	100,0	100,0	100,0

9. táblázat: A lakások komfortfokozata a válaszadók etnikuma és gyermekszám szerint (%)

	Gyerekszám	Összkomfortos vagy komfortos	Félkomfortos	Komfort nélküli	Szükséglakás	Összesen
Nem roma	1 gyerek	81,5	15,0	2,6	1,0	**100,0**
	2 gyerek	83,0	13,5	2,5	1,0	**100,0**
	3 gyerek	75,7	16,3	6,5	1,5	**100,0**
	4 gyerek	62,4	20,4	12,7	4,5	**100,0**
	5 gyerek	48,6	29,5	21,9	0,0	**100,0**
	6 gyerek	36,8	39,1	19,5	4,6	**100,0**
	7 vagy több gyerek	77,0	14,9	8,1	0,0	**100,0**
	Összesen	78,3	15,8	4,7	1,3	**100,0**
		Összkomfortos vagy komfortos	Félkomfortos	Komfort nélküli	Szükséglakás	Összesen
Roma	1 gyerek	56,8	21,1	18,6	3,5	**100,0**
	2 gyerek	59,7	18,8	16,8	4,7	**100,0**
	3 gyerek	56,4	18,4	19,4	5,9	**100,0**
	4 gyerek	40,5	27,9	25,4	6,2	**100,0**
	5 gyerek	47,8	21,0	28,0	3,2	**100,0**
	6 gyerek	33,5	33,5	25,5	7,6	**100,0**
	7 vagy több gyerek	23,8	13,7	49,8	12,6	**100,0**
	Összesen	49,6	21,4	23,2	5,7	**100,0**
		Összkomfortos vagy komfortos	Félkomfortos	Komfort nélküli	Szükséglakás	Összesen
Más roma háztartástag	1 gyerek	62,1	21,0	12,9	4,0	**100,0**
	2 gyerek	63,7	15,4	20,3	0,5	**100,0**
	3 gyerek	38,7	46,0	13,1	2,2	**100,0**
	4 gyerek	49,0	37,8	3,1	10,2	**100,0**
	5 gyerek	40,6	20,3	32,8	6,3	**100,0**
	6 gyerek	52,5	37,5	10,0	0,0	**100,0**
	7 vagy több gyerek	40,4	21,1	38,6	0,0	**100,0**
	Összesen	51,9	27,6	17,2	3,3	**100,0**
		Összkomfortos vagy komfortos	Félkomfortos	Komfort nélküli	Szükséglakás	Összesen
Összesen	1 gyerek	76,6	16,2	5,6	1,5	**100,0**
	2 gyerek	76,3	14,9	6,9	1,9	**100,0**
	3 gyerek	66,0	19,0	11,8	3,2	**100,0**
	4 gyerek	49,3	26,0	18,7	5,9	**100,0**
	5 gyerek	47,3	23,8	26,4	2,4	**100,0**
	6 gyerek	36,0	35,1	22,7	6,2	**100,0**
	7 vagy több gyerek	35,8	15,0	40,7	8,6	**100,0**
	Összesen	67,3	18,4	11,5	2,9	**100,0**

Továbbá a gyermekszám szerinti táblázatból az az – egyébként szintén jól ismert – összefüggés is látszik, hogy minél nagyobb egy család, annál nagyobb a valószínűsége, hogy jövedelmi szegénységben él, és egyúttal annak is, hogy rosszabb komfortfokozatú lakásban. Ez a megállapítás igaz a cigány és nem-cigány háztartásokra is, de roma családokra vonatkozó megoszlások már alapesetben kedvezőtlenebbek.
Az előzőbb említett település-, háztartástípus, gyerekszám, szegénység illetve nemzetiségi hovatartozás változóknak a lakáskörülményekkel való összefüggését logisztikus regresszió-analízissel együttesen is megvizsgáltuk. Ennek előnye, hogy többet tudhatunk meg arról, hogy a cigány etnikumú gyermekek lakáskörülményei mennyiben következményei a háztartás illetve a szülők más területeken meglévő társadalmi hátrányainak. Ennek érdekében azonban az elemzésben korábban használt elemzési szempontokat érdemes kiegészíteni a háztartás munkaerő-piaci integráltságára reflektáló munkaintenzitás[22] mutatóval is, hiszen ez szoros összefüggésben áll a szegénység más formáival. Továbbá annak érdekében, hogy a feltárandó összefüggések részletgazdagabban mutatkozhassanak meg, a jövedelmi szegénység indikátorát nem az Eurostat által használt, hanem kibővített formában vonjuk be az analízisbe, ami itt annyit jelent, hogy a „nem szegényeket" is további három, a mediánjövedelemhez kötött kategóriára osztjuk, így kialakítva a szegények mellett az „átlag alatti jövedelemmel rendelkezők", az átlagjövedelemből gazdálkodók" és a jómódúak jövedelmi rétegeit[23].
A regresszió-analízis eredményei azt mutatják, hogy a településtípus önálló magyarázóereje gyenge vagy meg is szűnik, amint a többi változóval együtt vizsgáljuk hatását. A háztartástípus változó hasonlóan viselkedik a komfort és a lakásminőséggel való összefüggésben, a zsúfoltsággal viszon erős és szignifikáns összefüggést mutat. Eszerint az egyszülős háztartásokban jóval ritkábban fordul elő ez a hátrány, mint a legalább két felnőttet tartalmazókban. Az esélyhányadosok azt mutatják, hogy a magasabb gyermekszám és a lakás komfortfokozata egyértelműen kapcsolatba hozható, hiszen a referenciakategóriához – vagyis az 5 vagy több gyermekes háztartásokhoz – képest már a 4 gyermekes háztartások gyermekei is valamennyivel kisebb eséllyel laknak komfort nélküli lakásokban, és a testvér nélküli vagy legfeljebb egyetlen testvérrel rendelkező gyerekek már csak két-ötödnyi akkora eséllyel élnek ilyen körülmények között. Természetesen a jövedelmi réteg is szignifikáns összefüggésben áll a komfortfokozattal, de a jövedelmet erősen meghatározó munkaerő-piaci részvétel hatása is kimutatható marad. A nagyon alacsony munkaintenzitás értékkel rendelkező háztartásokban élő gyermekekhez képest a maradék négy kategórián felfelé haladva tendenciaszerűen csökken a komfort nélküli lakás esélyét mutató hányados, és ennek megfelelően a nagyon magas munkaintenzitású háztartásokban élő gyermekek már csak fele akkora eséllyel élnek alacsony komfortú lakásokban. A jövedelem növekedésével természetesen szintén emelkedik a legalább komfortos lakás esélyhányadosa, és itt még erősebb tendenciát figyelhetünk meg. A jövedelmi szegényekhez képes az átlag feletti jövedelmi

22 A háztartás munkaintenzitási indikátorának értéke a háztartás összes 18-59 éves korú tagja által elméletileg ledolgozható hónapok (nevező) és a ténylegesen ledolgozott hónapok (számláló) aránya, ahol a számításból kizárjuk a 18-24 év közötti tanulókat. Kategóriái: nagyon alacsony munkaintenzitású: 0-0,2; alacsony munkaintenzitású: 0,2-0,45, átlagos munkaintenzitású: 0,45-0,55; magas munkaintenzitású: 0,55-0,85; nagyon magas munkaintenzitású: 0,85-1.
23 Jövedelmi rétegek: az egy OECD" fogyasztási egységre jutó nettó háztartási jövedelem mediánjához kötve
Szegény: 0-60 %; Átlag alatti: 60-100 %; Átlagos: 100-140 %; Átlag feletti, Jómódú: 140-x %

kategóriába sorolható háztartásokban nevelkedő gyerekeknek több mint háromszor akkora esélyük van arra, hogy legalább komfortos lakásban nőhessenek fel. Ami azonban számunkra a szakirodalmi előzmények alapján a leginkább érdekelt, az az, hogy a cigány kisebbséghez való tartozás hatása is szignifikáns és erős maradt. A roma gyerekek 1,7-szer akkora eséllyel laknak komfort nélküli, félkomfortos vagy szükséglakásokban, mint nem roma társaik.

10. táblázat: A rossz lakáskörülményekkel összefüggésbe hozható kockázati tényezők logisztikus regressziós modelljei

		Komfortfokozat	Lakásminőség	Zsúfoltság	Zsúfoltság
		Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
Község		1,022	1,144***	0,951	1,098**
Legalább két felnőtt a háztartásban		1,048	0,867***	3,826***	2,618***
Háztartás gyermekszám szerint	1 gyermekes	0,441***	0,521***	0,012***	-
	2 gyermekes	0,401***	0,496***	0,021***	-
	3 gyermekes	0,567***	0,663***	0,087***	-
	4 gyermekes	0,867*	0,938***	0,143***	-
Munkaintenzitás	Nagyon magas	0,507***	0,553***	0,329***	0,191***
	Magas	0,665***	0,937	0,751***	0,422***
	Közepes	0,613***	0,964	0,719***	0,707***
	Alacsony	0,802***	1,383***	1,251***	1,108
Jövedelmi réteg	Szerény	0,466***	0,617***	0,733***	0,569***
	Átlagos	0,354***	0,513***	0,448***	0,387***
	Átlag feletti	0,278***	0,294***	0,468***	0,331***
Roma szülő		1,774***	1,693***	1,699***	2,515***
Konstans		1,222**	1,714***	2,885***	0,238***
Nagelkerke R2		0,206	0,168	0,514	0,253
Cox & Snell R2		0,148	0,126	0,368	0,181

* Szignifikanciaszint < 0,1.
** Szignifikanciaszint < 0,05
*** Szignifikanciaszint < 0,01.
Referenciakategóriák: város, egyszülős háztartás, 5 vagy több gyermek, nagyon alacsony munkaintenzitású háztartás, jómódúak.

A lakás komfortfokozata és minősége illetve a lakás zsúfoltsága minden családtagot egyformán érint, vannak gyermekeknek azonban vannak olyan sajátos szükségletei, amelyek talán még ezeknél is közvetlenebbül hatnak iskolai sikerességükre, egészségi állapotukra és ezeken keresztül későbbi életesélyeikre. Ilyen lakáskörülményekkel összefüggő tényezőknek tekinthető elsősorban az, hogy megfelelőek-e otthoni körülményeik a tanulásra és a pihenésre. Az alábbiakban egy-két bekezdés erejéig erre térünk ki.

Adataink szerint az LHH-s kistérségeken élő gyermekek 8 százaléka számára nem biztosított a saját, önálló fekhely, 4 százalékuknak a megfelelő hely a tanulásra és 15 százalékuknak nincs íróasztaluk sem. A jövedelmi különbségek és az etnikai hovatartozás nagyon markánsan módosítják az eloszlásokat. Az

önálló fekhely a szegény háztartásokban élő gyermekek több mint 12 százaléka számára nem biztosított, a szerény jövedelműeknél pedig majdnem 4 százalékuknak nem. A cigány kisebbséghez tartozó gyermekeknél sokkal magasabbak ezek az arányok, hiszen a szegény és roma gyerekek majdnem 18 százalékának nincs saját ágya és még a szerény jövedelmű háztartásokban nevelkedők közül is minden 10 gyermek közül egynél hiányzik. Íróasztala a szegény gyermekek 21,5, a szerény jövedelműeknek 6,6, míg az átlagjövedelműeknek 4,4 százalékának nincsen. A roma gyerekeknél ezek az arányok 32,8, 15,9 és az átlagjövedelműeknél meglepő módon 24,5 százalék. Arra a kérdésre, hogy ha íróasztal nem is biztosított a gyermekek számára, akkor legalább van-e megfelelő hely tanulásra, a cigány gyerekek 8,7 százalékánál volt nemleges a válasz a jövedelmi szegény háztatások esetében, 4,3 százalékuknál a szerény jövedelmű háztartásokban élőknél, és ugyancsak meglepő módon 12,2 százalékuknál az átlagos jövedelmű háztartásokban nevelkedőknél, szemben a többségi magyar gyerekekkel, akiknél az erre a kérdésre adott nemleges válaszok 2,8, 0,6 és 0,8 százalékos arányt tettek ki.

Betegségek és a lakáskörülmények

Ahogy korábban már szó esett róla, a Habitat for Humanity Magyarország 2013-as jelentésében azt állapította meg, hogy Magyarországon mintegy 620 ezer gyermek élt olyan rossz minőségű lakásban, amely akár a légzőrendszeri megbetegedések és allergiás tünetek kialakulásának esélyét is megsokszorozhatja. (HfHM, 2013, 14-15-o.) Ez a felvetés nem az egyedüli, amely a rossz lakáskörülmények és az egészségi problémák közötti lehetséges kapcsolatot felveti.

Dr. Csépe Péter, a szegregátumokra vonatkoztatható felvetése szerint, a telepszerű lakóövezetekben, a kedvezőtlen higiénés viszonyok, a szemétszállítás-, a folyóvíz hiánya[24] miatt bizonyos esetekben még ma is fennáll bizonyos fertőző betegségek - például tbc, a hepatitisz A vírus által okozott májgyulladás, a rühesség, a tetvesség és más bőrbetegség – terjedésének veszélye. (Csépe, 31-32.old)

Ez alapján joggal feltételezhető, hogy a szociális és etnikai szegregációban élő családok rossz lakáskörülményei a gyermekeik egészségi állapotára[25] nézve is káros hatással lehetnek.

Néhány korábbi elemzés eredményei szintén alátámasztani látszanak ezt az állítást. Egy 2003-as Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei kutatás eredményei szerint a cigány kisebbséghez tartozó gyermekeknél a szív-és érrendszeri betegségek, az agyi keringési zavarok, a gyomor-és nyombélfekély, a légzőszervi betegségek, az asztma, valamint az idegi-és pszichés betegségek fordulnak elő magasabb arányban, mint a nem romák között. (Fónai-Fábián-Filepné-Pénzes, 2007) Ebben kutatásban felvetették azt is, hogy a

24 Több településen előfordult, hogy a vízművek a díjhátralékos roma kolóniákban elzárta a vizet. Valószínűsíthetően emiatt tört ki az egyik keleti megye egyik cigánytelepén, nem sokkal később pedig két másik településen májgyulladás-járvány, ahol az összes fertőzött roma volt. Több példát hozhatnánk még fel az Országos Epidemiológiai Központ jelentései alapján, ahol a fertőzöttek nagy része vagy mindegyike roma volt, jelentős többségük gyermek. (Csépe, 33)

25 Babusik Ferenc (2007) 7.old.: „A megbetegedések arányának oksági elemzése, a marginális, halmozottan hátrányos helyzetű társadalmi csoportokra vonatkozó nemzetközi szakirodalom adatait megerősítve azt mutatja ki, hogy a háttérben egyértelműen szegénységfaktorok (szegregált lakókörülmények, lakásnak alig használható nedves épületek, a tiszta ivóvíz hiánya, munkanélküliség, rossz táplálkozás, alacsony iskolázottság, mélyen a létminimum alatti jövedelmek stb.) állnak."

Kiskundorozsmai orvosi körzetben lehetett találni olyan betegségeket, amelyek inkább érintették a cigány, mint a nem cigány embereket. A megfigyelt betegségek többségéről megállapítható volt, hogy a rossz lakásviszonyok, az elégtelen táplálkozás, a túlzsúfoltság összefüggésbe hozható ezek terjedésével. (Szirtesi, 1994, 1998, 1999)

kisebbségi származásúak kirekesztődése, diszkriminációja a mentális folyamatokon keresztül indirekt módon is rossz hatással lehet az egészségi állapotra, és szomatikusan is rossz egészségi állapotot eredményez. (Smith et al. 2000). (Fónai-Fábián-Filepné-Pénzes, 2007, 68.) Egy másik kutatás, amely 2002-ben Borsod-Abaúj-Zemplén megyében szintén a romák szociális helyzetét és egészségi állapotát vizsgálta, a vakság és csökkentlátás, tbc, süketség és csökkent hallás, asztma, gyomorfekély, hátgerinc elváltozások, pajzsmirigy betegségek, ischaemiás szívbetegségek, daganatos betegségek esetében is azt találta, hogy ezeknek az előfordulásra a roma népességen belül magasabb, mint a teljes népességben. (Babusik–Papp é.n.). A B-A-Z megyei kutatások eredményei alapján a szív,- érrendszeri, ezen belül a magas vérnyomás, szívkoszorúér betegség és az agyi keringési zavarok, a gyomor-és nyombélfekély, a látásproblémák, a légzőszervi betegségek, az asztma, valamint az idegi és pszichés betegségek magasabb arányban fordulnak elő a romák, mint a nem romák között. (Fónai-Fábián-Filepné-Pénzes, 2007, 74-75.)

A B-A-Z megyei és a Delphoi Consulting által végzett kutatások azt mutatták, hogy a cigányok körében a gyomor, vagy nyombélfekély., az asztma és daganatos megbetegedések fordulnak elő gyakrabban mint a nem romáknál. (Fónai-Fábián-Filepné-Pénzes, 2007, 76)

A Delphoi Consulting 2002-es adatai szerint a 19-34 éves cigány népesség gyakorlatilag minden betegségtípus esetében sokkal veszélyeztetettebb volt, mint a többségi társadalom tagjai. (Babusik – Papp, 2002, 16.) A Tbc esetében a nem, a gazdasági aktivitás mellett a rossz lakóviszonyok és a szegregáció szerepe is meghatározónak tűnt. (Babusik – Papp, 2002, 16.) A nem organikus mentális megbetegedések, melyek kialakulásában lényeges faktor a stressz, a kilátástalan életviszonyok, lényegesen jellemzőbbnek mutatkoztak a vizsgált roma népességben. Az adatok azt mutatták, hogy a nem organikus mentális megbetegedések leginkább a nőket, ezen belül a rossz lakáskörülmények között vagy szegregáltan élőket (14,4%), a munkanélkülieket (11,5 %, veszélyeztetik, de lényeges tényezőnek mutatkozott az alacsony jövedelem is. (Babusik–Papp 2002: 16.)

Korábban az MTA 1988 és 1995 közötti vizsgálatai is megállapították, hogy a magyar lakosság körében a szociális-gazdasági különbségek a depressziós tünetegyüttes közvetítésével vezettek a betegnapok magasabb számához és az észlelt egészségi állapot romlásához. A depressziós tünetegyüttes a hatvan évnél fiatalabb aktívak körében a legszorosabb kapcsolatban a szív- és érrendszeri megbetegedések miatti, majd a mozgásszervi, gyomor-, bel- és fertőző megbetegedések miatti betegnapokkal állt. (Puporka–Zádori 1999: 51.) A közösséghez tartozás érzése, bizonyítottan stresszcsökkentő hatást gyakorol, amely az általános biztonságérzettel jellemezhető lelkiállapot feltétele. „A magyarországi cigányok körében gyakori szenvedélybetegségek (az alkohol- és kábítószer-fogyasztas, sőt a dohányzás) kialakulásában szinten alapvetőnek tekinthető a(z általában közösségi) kötődési igény kielégítetlenségéből sarjadó depressziós, céltalan lelkiállapot.” (Puporka–Zádori 1999: 50) Az anómikus állapotok így a társadalom alacsony presztízsű és státusú csoportjainak (egészségi) állapotát veszélyeztetik leginkább. (Puporka–Zádori 1999: 52.)

Ezek alapján joggal feltételezhető, hogy az LHH-s kistérségekben élő gyermekek egészségi problémái között is jelentős eltérések lehetnek a szegény illetve jobb módú gyermekek között, de az is, hogy ezekben a lakással kapcsolatos tényezők akár önálló szerepet is játszhatnak. Ebből a szempontból is

külön figyelmet érdemelnek a cigány kisebbséghez tartozó gyermekek, hiszen mint azt az előbb is láttuk, a kapcsolódó szakirodalom szerint a szegénység, a kirekesztődés, és a szegregált telepi jellegű lakókörülmények is kockázati tényezőt jelenthetnek.

Kérdőívünk sajnos csak korlátozott mértékben és nagyon egyszerű formában tartalmazott a gyermekek tartós egészségügyi problémáira vonatkozó kérdéseket, ezért a következő adatokat és megállapításokat leginkább csak tájékoztató jellegel közölhetjük. Ennek ellenére azt reméljük, hogy ha pontos mechanizmusok leírására nem is, arra azért talán alkalmasak lehetnek, hogy az egyes betegségtípusok kockázatainak esélyeiről tájékozódjunk és ezzel az LHH-s térségekből származó mérésekkel is hozzájáruljunk a további kutatások alaposabb tervezéséhez.

Kérdőívünkön tíz egészségügyi probléma illetve problémacsoport kapcsán kérdeztünk rá arra, hogy az a szülő tudomása szerint előfordul-e gyermekénél vagy sem. A vizsgált térségekben ezek közül az allergia (62‰) és az asztma (55‰) fordul elő a gyermekek körében a leggyakrabban szülők válaszai alapján, de a mozgásszervi rendellenességek (25‰), a tartós idegrendszeri- illetve a keringési betegségek (11-11‰), az emésztőrendszeri betegségek (9‰), az egyéb légzőszervi betegségek (9‰) valamint a depresszió vagy más pszichikai betegségek (7‰) sem ismeretlenek. Ezzel szemben kóros soványságról vagy kövérségről alig-alig (2-2‰) számoltak be a szülők.

Ezeknek az egészségi problémáknak a szegénységgel illetve a lakáskörülményekkel való lehetséges összefüggésének feltárásához logisztikus regresszió segítségével próbáltunk közelebb kerülni. A modellekben lehetséges magyarázó változóként szerepelt a három korábban bemutatott lakáskörülményekkel kapcsolatos indikátor, továbbá a jövedelmi rétegek, a gyermekek száma, az etnikai hovatartozás változója, kiegészítve egy lakóhelyi szegregációt megragadni kívánó mutatóval[26] és a lakás megfelelő fűtésének hiányára utaló változóval. Bár a gyermekek egészségi problémáival kapcsolatos adataink többsége a kis előfordulási gyakoriságok miatt csak igen korlátozottan alkalmas ilyen mélységű elemzésre, néhány érdekességet mégis érdemes lehet kiemelni.

Kezdjük először is azokkal a betegségtípusokkal, amelyekről a kapcsolódó szakirodalom alapján már van több kevesebb ismeretünk és amelyekről korábban itt is ejtettünk már szót. Emlékeztetőül; a korábbi kutatások egybehangzóan azt találták (vö.: Babusik–Papp é.n.; Fónai-Fábián-Filepné-Pénzes, 2007) hogy az általunk is ellenőrizhető egészségi problémák közül a cigány népességen belül nagyobb eséllyel fordulnak elő a légzőszervi betegségek, az asztma, a szív-és érrendszeri betegségek, a gyomor-és nyombélfekély, valamint az idegi-és pszichés betegségek is (pl. depresszió) mint a nem romák között, valamint hogy az utóbbiak összefüggésben állhatnak a tartós kirekesztettségből, deprivációból és szegénységből fakadó kilátástalansággal.

A mi adataink csak a keringési betegségek esetében sugallják a roma származás relevanciáját, amelyeknél az LHH térségekben 1,6-szeres kockázatnövekedést látunk a roma gyermekek körében a

26 Sajnálatos módon nem volt információnk arról, hogy az adott lakás szegregált telepi környezetben helyezkedik-e el vagy sem, ezért kénytelenek voltunk erre vonatkozóan proxy változót képezni. Akkor tekintettünk egy lakást telepinek, ha komfortfokozata félkomfortosnál alacsonyabb volt, földút vezetett csak hozzá és lakói a cigány kisebbséghez tartozónak vallották magukat.

nem-romákhoz képest. Ennél az egészségi problémánál a községi lakóhely (1,7-szeresére) és a rossz lakásminőség (1,6-szeresére) emeli még a kialakulás esélyét[27]. A légzőszervekkel kapcsolatos egészségi problémák esetében a rossz minőségű lakás (2,2-szeres) és a nem megfelelő fűtés (2,1-szeres) mutatkozik esélynövelő tényezőként[28].

Korábbi társadalomtudományi területen született kutatásokból nem találtunk információkat az allergiás panaszokra vonatkozóan, de az orvostudományi, epidemiológiai területekről származó szakirodalom mélyrehatóan tájékoztat ezekről az egészségi problémákról. Ezek[29] alapján az allergiának nagyobb a kockázata a városokban élő és jobb módú[30] lakosság körében. Adataink részben alátámasztják az előbbi megállapítást, mivel azt mutatják, hogy az allergia előfordulásának esélye a községekben valóban csak 4/5-e volt a városi lakóhelyhez viszonyítva, illetve a magasabb jövedelmi rétegek felé haladva is egyre magasabb (az átlag feletti jövedelmi rétegben már 1,6-szeres) kockázatokat találtunk. Emellett az a szintén ismert tény is visszaköszönt, miszerint a testvérekkel rendelkező gyerekeknél kisebb eséllyel fordul elő allergia, mint az egykéknél. Eredményeink szerint a testvér nélküli gyerekekhez képest az 2-4 testvérrel rendelkezőknek 3/5-öd, az 5 vagy több testvérrel bíróknak pedig már csak tized akkora esélye van arra, hogy allergiás egészségi problémáik legyenek. Ezzel függhet össze az is, hogy a zsúfolt lakásban élő gyerekeknek csak 2/3-adnyi esélye van arra, hogy allergiások legyenek, mint a tágas lakásokban élő társaiknak. Az alacsony komfortfokozatú lakásokban élő gyermekek (7/10–es eséllyel) ebből a szempontból szintén kicsit védettebbnek tűnnek. Az egyetlen tényező, amely a rosszabb anyagi körülmények között élő gyerekek allergiakockázatát növelni látszik (1,4-es eséllyel) az a szegregáció, de ez is csak 0,1-es szignifikancia szinten. Ez utóbbi tényező a mozgásszervi problémák esetében is szignifikánsnak bizonyult, viszont ott annak az esélyét éppenhogy csökkenteni látszik, mivel az adatok azt mutatják, hogy a szegregált lakókörnyezetben élő gyerekeknél az előfordulás esélye nagyjából 1/4-re csökken.

Összegzés

Az LHH-s kistérségekben élő gyermekek lakáshelyzetét vizsgálva csak alátámasztani illetve kiegészíteni tudjuk a korábban született vizsgálatok eredményeit. Az LHH kistérségekben élő gyermekek lakáskörülményei lényegesen rosszabb képet mutatnak, mint az országos – felnőtt népességet is tartalmazó – összesítések, akár az alacsony komfortot, akár a minőségi problémákat, akár a zsúfoltságot

27 Itt a jövedelem hatása ellentmondásosnak tűnik, mivel az átlagos jövedelmi rétegbe való tartozás ugyan 2/5-ére csökkenti az előfordulás esélyét a szegényekhez képest, de az átlag feletti jövedelmi rétegbe tartozóknál már nem szignifikáns az eltérés.

28 A jövedelmi réteg itt is nehezen értelmezhető eredményeket produkált, mivel az mutatkozott, hogy a szegényekhez képest a legfelső, átlag feletti jövedelmi rétegbe tartozás 2,5-szeresére emeli e problémák előfordulásának esélyét.

29 Az asztma kialakulásában legnagyobb szerepet a genetikai öröklődés játszik, de nagy szerepe van a táplálkozásnak és a környezeti tényezőknek is (Lukács-Nagy-Vezér-Paulik, 2009), ezért gyakran civilizációs, városi problémának titulálják.
A modern, nagyvárosi életmódtól távoli térségekben az allergiás betegségek előfordulási gyakorisága alacsony. Ezt támasztja alá több, Dél-Afrikában, Etiópiában, Kenyában és Ghanában, illetve Kínában, Japánban, Koreában, Indiában és Szaud-Arábiában végzett kutatás. (Hutás, 2000; Kamitani -Wong - Dickson 1997)

30 „A jobb anyagi helyzetben levők esélye minden kategóriában szignifikánsan magasabb a legrosszabb anyagi helyzetűekhez viszonyítva" (Hermann, 2006, 14.o)

tekintjük. Különösen igaz ez az itt élő, szegény családban nevelkedő gyermekekre, akiket a rossz lakáskörülmények halmozódása különösen érint. Ez a megállapítás igaz mind az LHH-s térségek kisvárosaiban, mind pedig a községekben élő gyerekekre vonatkozóan. Ugyanakkor az LHH térségekre jellemző sajátosságnak tűnik, hogy (kis)városokban és községekben élők közötti különbségek ezeken a területeken jóval nagyobbak, mint amit az országos adatok településtípus szerinti bontásai alapján gondolhatnánk. Miközben az ország egészére vonatkozó adatok csak a szegény háztartások körében mutatnak lényeges eltéréseket a községekben és a kisvárosokban élők lakáskörülményei között, addig az LHH térségekben a jobb anyagi helyzetben lévő háztartások gyermekei közül is jóval többen laknak alacsony komfortfokozatú lakásokban a községekben, mint a kisvárosokban. Ez alapján úgy tűnik, hogy az LHH térségekben ez a probléma nem egyszerűen az alacsony jövedelem következménye, hanem a kedvezőtlen települési vagy településrészi adottságokkal (pl. közcsatorna-hálózat hiányával) is összefügghet.

Elemzésünk azonban azt mutatta, hogy dacára a községek és városok közötti különbségeknek, az alapvető összefüggés-rendszer az LHH térségekre vonatkozóan is érvényes; alapvetően az alacsony szintű munkaerő-piaci részvételből és az ezzel is összefüggő alacsony jövedelemből fakadnak a gyerekek rossz lakáskörülményei is. Ugyanakkor az is megmutatkozott, hogy a roma/cigány származású gyerekek, még az LHH térségekben élő többi szegény sorsú gyermekhez viszonyítva is sokkal kedvezőtlenebb fizikai környezetben nőnek fel. Adataink is megerősítették, hogy a rossz lakáskörülmények még az LHH térségeken belül is tovább differenciálják a jövedelmi szegénységben élőket, és az anyagi deprivációhoz illetve az alacsony szintű munkaerő-piaci részvételhez hasonlóan tovább halmozzák a szegény családok gondjait, habár az is igaz, hogy ezekben a térségekben sem csak a jövedelmi szegények szembesülnek ezekkel a problémákkal. Pedig a gyerekek megfelelő fejlődése szempontjából az otthon megfelelő fizikai adottságai talán még fontosabbak is, mint a felnőttekéből, hiszen sötét, hideg, nedves, zsúfolt lakásban, ahol nem biztosítottak a tanulás és a pihenés alapvető feltételei, nehéz nap mint nap felkészülni az iskolára és így nehéz ott jól teljesíteni. Márpedig adataink szerint a lakás alacsony komfortossága, rossz minőségi jellemzői és zsúfoltsága mellett az LHH-s térségek szegény gyermekei számára sokszor a lakáson belül sem biztosítottak az egészség megőrzéséhez illetve a tanuláshoz a megfelelő feltételek. Ezekben a térségekben a gyermek 8 százaléka számára nem biztosított a saját, önálló fekhely és 15 százalékuknak nincs íróasztala, de a jövedelmi szegény családokban 12 illetve 21 százalék, a cigány/roma etnikumú családokban pedig már a gyerekek 18 illetve 33 százaléka szenved ezekben hiányt. Ráadásul adataink alapján arra is következtethetünk – bár e tekintetben eredményeink megbízhatósági szintje nem engedi meg, hogy nagyon határozottan fogalmazzunk -, hogy a jövedelmi szegénység mellett a rossz minőségű és állagú lakás illetve a szegregált, leromlott lakókörnyék bizonyos esetekben akár a gyermekek egészségére nézve is kockázati tényezőt jelenthet.

Összegzésül tehát nem mondhatunk mást, minthogy a szegénység újratermelődéséhez illetve átöröklődéséhez Magyarország leghátrányosabb helyzetű térségeiben nem csak a szülők alacsony iskolázottsága, hektikus és időszakos munkaerő-piaci részvételük valamint az ezekből következő alacsony jövedelem, hanem gyermekeik rossz lakáskörülményei is jelentős mértékben hozzájárulnak.

Felhasznált irodalom

Kemény István szerk. (1999): A cigányok Magyarországon. MTA, Budapest, 163–204.

Kemény István szerk. (1976): Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról. MTA Szociológiai Kutató Intézete, Budapest, 9. p.

Balogi Anna - Bódy Éva - Kőszeghy Lea - Koltai Luca - Romhányi Balázs - Tomay Kyra (2013): Éves jelentés a lakhatási szegénységről; http://www.habitat.hu/hu/tudaskozpont/eves-jelentes-a-lakhatasi-szegenysegrol-2013?id=39

Babusik Ferenc (2005): Az esélyegyenlőség korlátai Magyarországon. L'Harmattan, Budapest

Babusik Ferenc (2007): Magyarországi cigányság – strukturális csapda és kirekesztés, http://www.esely.org/kiadvanyok/2007_1/babusik.pdf

Babusik Ferenc – Papp Géza (2002): A cigányság egészségi állapota – szociális, gazdasági és egészségügyi helyzet Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, Esély, 2002/6

Bass László - Darvas Ágnes - Ferge Zsuzsa (2007) A gyermekszegénység elleni nemzeti program kimunkálása – A szegénységben élők helyzetének változása 2001 és 2006 között – különös tekintettel a gyermekes családokra (ELTE TáTK, MTA Gyermek program Iroda), http://mta.hu/fileadmin/2007/11/MeH-MTA%20IV_7-38.pdf

Bényi M. (2006): Cigánytelepek Magyarországon, 2003. Család, gyermek, ifjúság, 2

Bernát Anikó (2014): Leszakadóban: a romák társadalmi helyzete a mai Magyarországon in: Társadalmi Riport 2014 (szerk. Kolosi Tamás - Tóth István György), TÁRKI, Budapest http://www.tarki.hu/hu/publications/SR/2014/ és http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/b333.pdf

Bernát Anikó (2005): A magyarországi cigányság helyzete közép-kelet-európai összehasonlításban in: Társadalmi Riport 2005 (szerk. Kolosi, Tamás - Tóth, István György - Vukovich György), Budapest: TÁRKI pp. 118-137., http://www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBL-A-691/publikaciok/tpubl_a_691.pdf

Civil jelentés a Gyerekesélyekről, 2012–2013 (szerk.: Ferge Zsuzsa - Darvas Ágnes) A kötet megjelenését az Emberi Erőforrások Minisztériuma, Emberi Erőforrás Támogatáskezelő segítette. http://www.gyere.net/downloads/Civil_jelentes_2012-2013.pdf

Dr. Csépe Péter (2010): Hátrányos helyzetű csoportok egészségfelmérése és egészségfejlesztése különös tekintettel a roma populációra, Doktori értekezés http://phd.semmelweis.hu/mwp/phd_live/vedes/export/csepepeter.d.pdf

Darvas Ágnes - Tausz Katalin (2003): Gyermekszegénység és társadalmi kirekesztődés, http://3sz.hu/sites/default/files/uploaded/darvas_agnes-tausz_katalin_-_gyermekszegenyseg_es_tarsadalmi_kirekesztodes.pdf

Domokos Veronika (2010): Szegény- és cigánytelepek, városi szegregátumok területi elhelyezkedésének és infrastrukturális állapotának elemzése különböző (közoktatási, egészségügyi, településfejlesztési) adatforrások egybevetésével. Budapest: Ecotrend Bt.

Domokos Veronika (2010): Szegény-és cigánytelepek, városi szegregátumok területi elhelyezkedésének és infrastrukturális állapotának elemzése

Durst Judit (2001): „Nekem ez az élet, a gyerekek" Gyermekvállalási szokások változása egy kisfalusi cigány közösségben. Századvég Új Folyam 2001. 22. szám ősz
http://www.c3.hu/scripta/szazadveg/22/durst.htm

Durst Judit (2004): „Az biztos, hogy ebben a faluban senki nem lesz hajléktalan", Beszélő, 2004.11.sz. november
http://beszelo.c3.hu/cikkek/%E2%80%9Eaz-biztos-hogy-ebben-a-faluban-senki-nem-lesz-hajlektalan%E2%80%9D

Durst Judit (2004): A lakáshelyzet változása a láposi cigányoknál (1850–2004), Beszélő, 2004/11

Durst Judit (2002): "Innen az ember jobb, hogyha meg is szabadul". Adalékok egy kisfalusi cigányközösség szegénységéhez. Esély, 2002/4

Fábián Zoltán – Kolosi Tamás – Róbert Péter (2000): „Fogyasztás és életstílus" in: Társadalmi riport 2000, (szerk. Kolosi Tamás - Tóth István György - Vukovich György) Budapest, TÁRKI, Pp. 225–259.

Fellegi Dénes - Fülöp Orsolya (2012) Szegénység vagy energiaszegénység? Az energiaszegénység definiálása Európában és Magyarországon. Energiaklub Budapest,
http://energiaklub.hu/sites/default/files/energiaklub_szegenyseg_vagy_energiaszegenyseg

Forray R. Katalin (2013): Cigány egészség, cigány betegség - Mitől betegebbek?, Educatio 2013/2 pp. 177–186. http://epa.oszk.hu/01500/01551/00064/pdf/EPA01551_educatio_13_02_177-186.pdf

Fónai Mihály – Fábián Gergely – Filepné Nagy Éva – Pénzes Mariann (2007): Szegénység, egészség és etnicitás: Északkelet-magyarországi kutatások empirikus tapasztalatai, Szociológiai Szemle 2007/3–4, 53–81,
http://www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBL-A-847/szoc_szemle_2007_2/TPUBL-A-847.pdf

Gregor Anikó - Sik Endre (2012): A hátrányos helyzetű kistelepülések társadalma TÁRKI Regionális Műhelytanulmányok 2014/2. szám, Budapest

Hahn Endre - Tomka Miklós - Pártos Ferenc (1979): A közvélemény a cigányokról. Tömeg-kommunikációs Kutatóközpont, Tanulmányok, beszámolók jelentések. Budapest, 1979. 8. sz.

Havas Gábor (1999) Cigányok a szociológiai kutatások tükrében, in. A cigányok Magyarországon, (szerk. Glatz Ferenc), MTA, Budapest,
http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/romak/a_ciganyok_magyarorszagon/pages/003_Ciganyok_a_szociologiai_kutatasok.htm

Havas Gábor (1999): „A kis települések és a romák" in.: A cigányok Magyarországon. (szerk. Glatz Ferenc), MTA, Budapest,
http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/romak/a_ciganyok_magyarorszagon/pages/008_A_kistelepulesek_es_a_romak.htm

Hegedűs József – Kovács Róbert – Tosics Iván (1994): Lakáshelyzet az 1990-es években. in: Társadalmi Riport 1994 (szerk: Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovics György), Budapest, Tárki, 1994. 137–64.

Hegedüs József – Horváth Vera (2013): Éves jelentés a lakhatási szegénységről – 2012 – Habitat for Humanity Magyarország

Dr. Hutás Imre (2000) A fejlett világ járványa: az allergia, Magyar Tudomány 2000 október, http://epa.oszk.hu/00700/00775/00023/1242-1251.html

Dr. Herman Dóra (2006) Krónikus betegségek – Kutatási jelentés – Országos lakossági egészségfelmérés, Országos Szakfelügyeleti Módszertani Központ, http://www.oefi.hu/olef/OLEF2003/Jelentesek/KronikusBbetegsegekOLEF2003.pdf

Janky Béla - Kemény István (2004): A 2003. évi cigány felmérésről, Népesedési, nyelvhasználati és nemzetiségi adatok, Beszélő 2003. október

Janky Béla - Kemény István (2003): A cigányok foglalkoztatottságáról és jövedelmi viszonyairól - A 2003. évi országos cigánykutatás alapján, Esély 2003/6

Janky Béla (1999): A cigány nők helyzete, in: A nők helyzete (szerk.: Pongrácz Tiborné – Tóth István György), Budapest, Munkaügyi Minisztérium–TÁRKI, 217–238.

Juhász Pál (1985) A visszatorlódásról. 1985. Kritika, 1.

Juhász Pál (1986): Mai képünk a parasztságról és a falusi társadalom néhány jellegzetességéről, Medvetánc, 6–7. évf. 1986. 4. sz. – 1987. 1. sz. 5–19. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_13_Juhasz_Pal_A_piacgazdasag_intezmenyei_es_kulturaja/ch03.html#id509280

Kapitány Balázs – Spéder Zsolt (2004): Szegénység és depriváció. Társadalomszerkezeti összefüggések nyomában, Budapest: KSH Népességtudományi Kutatóintézet

Kamitani A., Wong Z. H. Y., Dickson Ph.: Absence of genetic linkage of chromosome 54q31 with asthma and atopy in the general population. Thorax 52. 816-817. 1997

Kemény István (1976): Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról (szek. Kemény István), MTA Szociológiai Kutató Intézete, Budapest, 1976.

Kemény István (1976): A magyarországi cigányok helyzete. In: Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról. Szerkesztette: Kemény István. Budapest, MTA Szociológiai Kutató Intézet.

Kemény István - Janky Béla – Lengyel Gabriella (2005): A magyarországi cigányság 1971-2003, Gondolat Kiadó Kör, Budapest; http://www.kisebbsegkutato.tk.mta.hu/a-magyarorszagi-ciganysag-1971-2003

Kemény István – Janky Béla (2004): Települési és lakásviszonyok, Beszélő 2004 4.sz. április, 2004. április, Évfolyam 9, Szám 4 http://beszelo.c3.hu/cikkek/telepulesi-es-lakasviszonyok

Kopasz Marianna (2004) „Lakóhelyi szegregáció és társadalmi feszültségek a magyarországi településeken", in: Társadalmi riport 2004, Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.). Budapest: TÁRKI, Pp

Kopp Mária - Skrabski Árpad - Szedmak Sándor (1998): A szociális kohezió jelentősége a magyarországi morbiditás és mortalitás alakulásában, in: Népegészség, orvos, társadalom. (szerk. Glatz Ferenc) MTA, Budapest, 32-34.

Koltai Luca (szerk.)(2014): Éves jelentés a lakhatási szegénységről – 2013 – Habitat for Humanity Magyarország

Kőszeghy Lea (szerk.) (2012): Éves jelentés a lakhatási szegénységről – 2011 – Habitat for Humanity Magyarország

Kőszeghy Lea (2009) Housing conditions of Roma and Travellers in Hungary. Thematic report for the FRA, http://fra.europa.eu/fraWebsite/attachments/RAXEN-Roma%20Housing-Hungary_en.pd

KSH (2013) Szegénység, lakáskörülmények, lakókörnyezet, 2012, Statisztikai tükör 2013/33, *https://www.**ksh**.hu/docs/hun/xftp/stattukor/**szegenyseg**.pdf*

Ladányi János – Virág Tünde (2009): A szociális és etnikai alapú lakóhelyi szegregáció változó formái Magyarországon a piacgazdaság átmeneti időszakában. KRITIKA - 2009. július–augusztus: http://www.egyenlobanasmod.hu/tanulmanyok/hu/ladanyi-szegregacio.pdf

Ladányi János – Szelényi Iván (1998): Adalékok a csenyétei cigányság történetéhez. In: Kereszty, Zsuzsa–Pólya Zoltán (szerk): Csenyéte Antológia. Bár Kiadó, Csenyéte–Budapest–Szombathely. 9–25. o.

Ladányi János – Szelényi Iván (2004): A kirekesztettség változó formái. Napvilág Kiadó, Budapest.

Letenyei László - Rácz Attlia (2011) Mintavétel terepmunka közben, in: Kurucz, E (szerk.) Roma kutatások, 2010 - élethelyzetek a társadalom peremén, Nemzeti Család-és Szociálpolitikai Intézet Budapest 2011 http://www.modernizacio.hu/download.php?id=589

Linder Bálint (2010): "Bérlakásprogramról mindig mindenki beszél" - Hegedüs József közgazdász, szociológus, a Városkutatás Kft. ügyvezető igazgatója, in: Magyar Narancs 2010.08.12. http://magyarnarancs.hu/belpol/berlakasprogramrol_mindig_mindenki_beszel_-_hegedus_jozsef_kozgazdasz_szociologus_a_varoskutatas_kft_ugyvezeto_igazgatoja-74337

Lukács Anita – Nagy Ágnes – Vezér Tünde – Paulik Edit (2009): Szociodemográfiai jellemzők szerepe az allergiás betegségek prevenciójában óvodás korú gyermekek körében, Egészségtudomány, 2009. 4.szám, http://www.higienikus.hu/egeszsegtudomany/cikk/2009_4/Paulik.pdf

Marketing Centrum (2009): Roma társadalom http://www.marketingcentrum.hu/index.php?page=reszletek&id=33;

Messing Vera (2011): Megjegyzések egy „Roma"project margójára, „Roma Társadalom" TÁMOP 5.4.1. kiemelt projekt, V., Kutatási pillér, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, http://socio.hu/uploads/files/2011_2/3messing.pdf

Mészáros Árpád – Fóti János (1993): A cigány népesség jellemzői Magyarországon. Statisztikai Szemle, 74 (11): 908–929

MTA KRTK (2013): Vidékkutatás 2012-2013. Az etnikus és nem etnikus szegénység mérséklését szolgáló szakpolitikai beavatkozások tapasztalatai vidéki térségekben. (Témavezető: Dr. Váradi Mónika Mária)

Nékám Kristóf (2007): Lakás és allergia, in.: Lakás és egészség (szerk: Dr. Rudnai Péter), Országos Környezetegészségügyi Intézet, (kézirat) http://oki.wesper.hu/files/dokumentumtar/RP_kezirat_final-1-lakasesegeszseg_pt.pdf

Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia (1. számú melléklet) – Mélyszegénység, Gyermekszegénység, Romák – (2011– 2020) Helyzetelemzés,

http://www.romadecade.org/cms/upload/file/9323_file16_roma_hu_strategy_annex1_hu.pdf

Roma lakosság egészségügyi állapot kutatás, 2009. Eduinvest. 29. o.

„Roma Társadalom" TÁMOP–5.4.1-8/1 „B" komponens: Zárótanulmány (szerk.: Letenyei László-Varga Attila)

http://szocioteka.unideb.hu/adatlap/zarotanulmany_roma_tarsadalom_tamop__54181_b_komp/352.html

Dr. Rudnai Péter (2006): A városi levegőszennyezettség hatása az egészségre, különös tekintettel az allergiás légzőszervi betegségekre,

https://www.levego.hu/sites/default/files/kapcsolodo/rudnai_0604.pdf (letöltve: 2015.11.11.)

Setét Jenő (2007): Kézikönyv Telepeken, telepszerű lakókörnyezetben élők programja. Budapest: Szociális és Munkaügyi Minisztérium. http://www.nfu.hu/download/11647/telep.doc

Szakolczai Árpád (1882): A cigányság értékrendjének sajátosságai. Szociológia, 1982/4. 521. p.

Szirtesi Zoltán (1998): A cigányság egészségügyi helyzete, Budapest, Agroinform.

Teller Nóra (2011) Adaptációs csapdák. Hipotézisek a romák lakásmobilitásáról a 2010-es roma adatfelvétel lakásváltoztatási kérdéseire adott válaszok és a korábbi cigányfelvételek lakásmobilitási adatai alapján, in: Kurucz, E (szerk.) Roma kutatások, 2010 - élethelyzetek a társadalom peremén, Nemzeti Család-és Szociálpolitikai Intézet Budapest 2011

The Situation of Roma in 11 EU Member States - Survey Results at a Glance

http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/2099-FRA-2012-Roma-at-a-glance_EN.pdf

UNDP/World Bank/EC regional Roma survey 2011

http://cps.ceu.edu/news/2012-10-16/undpworld-bankec-regional-roma-survey-2011

Városkutatás Kft. – Metropolitan Research Institute (2009) Lakhatási szükségletek Magyarországon (Hegedüs József - Eszenyi Orsolya - Somogyi Eszter - Teller Nóra), http://www.habitat.hu/hu/tudaskozpont/lakhatasi-szuksegletek-magyarorszagon?id=10

Virág Tünde (2003): Gettósodó térség, gettósodó iskolarendszer, Kisebbségkutatás, 2003/2

III. OKTATÁS, NEVELÉSI KÖRNYEZET, SZABADIDŐ

6. Oktatási esélyek egyenlőtlensége a hátrányos helyzetű kistérségekben
A szelektív iskolaválasztás tényezői, motivációi, és az oktatás minőségével való összefüggései[31]

KISS MÁRTA

Bevezetés

A tanulmány a szelektív iskolaválasztás okait, mértékét és következményeit tárgyalja az MTA Gyerekesély-kutató Csoport által a leghátrányosabb helyzetű térségekben végzett nagymintás reprezentatív adatbázis elemzése alapján.[32] E társadalmi jelenség vizsgálata azért fontos, mert az „elhordás" elsődleges mechanizmusként még az oktatáspolitikánál is jelentősebb mértékben járul hozzá az iskolai szegregációhoz (Kertesi–Kézdi 2014), ami végeredményben a hátrányos helyzetű gyerekek még nagyobb lemaradásához vezet. A szelektív iskolaválasztás témájában ugyan jelentős számú publikáció született, azonban ezek többnyire a városokra koncentrálnak, míg jelen írás a leghátrányosabb helyzetű, falusias jellegű térségek helyzetéről kíván jelentést adni, ahol a helyzet legalább annyira kiélezett – mint ahogyan azt később adatokkal is igazoljuk – hiszen itt a romák aránya az általános iskolákban jóval meghaladja az országos átlagot. E térségekben tehát a szelektív iskolaválasztás következményei is hatványozottan jelentkeznek a – kutatócsoport legfőbb célcsoportját jelentő – leghátrányosabb helyzetű gyermekek integrációját és jövőbeli perspektíváit illetően.
Jelen tanulmány arra keres választ, hogy a leghátrányosabb helyzetű (továbbiakban LHH) falusias térségekben mekkora azok aránya, akik elviszik gyermekeiket a helyi iskolákból, hogyan jellemezhető ez a kör, és mely tényezőkkel magyarázható a szelektív iskolaválasztás. Vizsgáljuk továbbá, hogy van-e különbség az eljárók és helyben maradók által látogatott iskolák minősége között: hogyan értékelik a szülők gyermekük iskoláját és a benne zajló oktatás minőségét, van-e szignifikáns eltérés a két csoport megítélése között, illetve az intézmények Országos Kompetenciamérésből származó minőségi mutatóit illetően.

Elméleti keret

Az oktatási intézmények közötti szelekció következtében bekövetkező spontán szegregációs folyamatot plasztikusan szemléltető példával kezdjük elméleti összefoglalónkat, melyet a Kadarkúti kistérségben

[31] A tanulmány a Socio.hu 2016/4. számban megjelent írás másodközlése. Jelen tanulmány nem tartalmazza a módszertani fejezetet, hiszen e kötetben önálló fejezetben részletesen ismertetjük a módszertani tudnivalókat.
[32] Ezúton is szeretnénk megköszönni a szöveget lektoráló szakértők alapos és konstruktív javaslatait, észrevételeit.

2015 nyarán végzett terepmunkánk[33] során egy oktatás területén dolgozó interjúalanyunk vázolt fel. A folyamat úgy kezdődött, hogy egy magas presztízzsel bíró szülő elkezdte elhordani a gyermekét a régebben jó hírnévnek örvendő, de egyre több roma gyermeket tömörítő helyi iskolából egy távolabbi intézménybe. Nagy valószínűséggel nem szándékosan, de a család példát mutatott ezzel a többi középosztálybeli szülő számára, akik nem akartak lemaradni a többiektől, és gyakran erőn felül, de felvállalták a gyermekek távoli intézménybe való elhordását. Ezt a folyamatot tovább erősítette az iskola azzal, hogy buszt küldött minden reggel a gyerekekért, amelynek következtében már nemcsak a nagyobbakat, hanem a kistestvéreket is felültették a hajnali buszra. Ezzel a helyi iskola – az elmondottak szerint – válságos helyzetbe került: egyrészt a „nehezebben kezelhetőként" aposztrofált gyerekek maradtak ott, másrészt az intézmény alig tudta biztosítani az osztályok beindításához szükséges minimális gyermeklétszámot. Ezt a problémát a közeli, száz százalékban romák által lakott település iskolájának beolvasztásával sikerült megoldani, amely intézmény e folyamat hatására 2015-ben tanuló nélkül maradt. A kisvárosi iskola ezzel végérvényesen a szegregáció útjára lépett: egyre több szülő jelzi az igazgatóság felé informálisan, hogy bár nagyon szeretné gyermekét helybeli iskolába járatni, ha ez a tendencia nem változik, másik intézményt fog választani. Ezzel pedig elérkeztünk a társadalmi csapdahelyzethez: a roma származású gyerekek növekvő aránya (és a jelenséghez társított prekoncepciók sora) egyre nagyobb számban készteti a többségi szülőket gyermekük elhordására. E folyamat eredményeként pont azok a hátrányos helyzetű gyerekek maradnak az etnikailag szegregált – és prognosztizálhatóan csökkenő oktatási színvonalú – intézményekben, akiknek a legnagyobb szükségük lenne a heterogén iskolai közegre és a magas szakmai kvalitással bíró pedagógusok munkájára.

Jelen írás arra vállalkozik, hogy a hátrányos helyzetű térségekben helyzetképet adjon a szelektív iskolaválasztás társadalmi integrációt veszélyeztető jelenségéről. Hipotézisünk szerint az a tény, hogy egy általános iskolás gyermeket a lakóhelyéről egy másik település valamilyen szempontból jobbnak ítélt oktatási intézményébe eljáratnak, összefüggést mutat a szülők iskolai végzettségével, jövedelmével, valamint a helyi iskola színvonalának megítélésével, melyet erősen befolyásol az iskolába járó gyermekek etnikai összetétele.[34] A téma kutatói hangsúlyozzák, hogy nemcsak az etnikai szegregáció maga, hanem gyakran már a veszélye is elhordásra készteti a szülőket (lásd pl. Havas 2008, Messing–Molnár 2008, Balázs–Kovács 2012, Virág 2012). A vizsgálatok szerint mindez hatással van az érintett iskolák kistérségi intézmények között elfoglalt helyére, szerepére és társulási lehetőségeire is. Az iskola átalakítások tömegesen a 2000-es évek közepe táján zajlottak, de mint említett példánkból is látszik, a mai napig zajlanak ilyen folyamatok.

Több kutató elemzi az önkormányzatok és az oktatáspolitika szerepét a különböző társadalmi hátterű tanulók, osztályok, iskolák közötti eloszlásában (lásd pl. Zolnay 2006; 2010, Kertesi–Kézdi 2009, 2014). Míg korábban az iskolák szabadon dönthettek – az önkormányzatok megítélésétől függően – szabad

[33] A kutatás elsősorban a Gyerekesély programelemek fenntartási tapasztalatainak összegyűjtésére irányult, kvalitatív módszerrel 9 kistérségben végeztük, összesen 90 darab interjú került rögzítésre.

[34] További meghatározó tényezők, melyeket jelen tanulmányban nem áll módunkban vizsgálni: a szülők munkahelyének helyszíne (azaz ingázók-e), valamint a közlekedési lehetőségek.

kapacitásuk terhére a tanulók felvételéről, körülbelül tíz éve a jogalkotók különböző fékeket építenek be a rendszerbe a szelektív iskolaválasztás lehetőségeit korlátozandó (Zolnay 2010). 2013 óta az oktatási rendszer „központosítottabbá vált", kevesebb teret engedve a helyi önkormányzatoknak, ugyanakkor „a szabad iskolaválasztás joga és az iskolák legfontosabb ösztönzői" továbbra is érintetlenek maradtak (lásd részletesebben Kertesi–Kézdi 2014:6-7). Törvény írja elő például az „esélyegyenlőség érdekében" a körzethatárok rendszeres felülvizsgálatát,[35] ami ugyan megnehezíti a nem körzetes intézményekbe való bejutást,[36] ugyanakkor a szabad iskolaválasztás jogán a szülők könnyen átlépik a körzethatárokat – ha kell a kiskapuk kihasználásával is (Papp Z. 2012).

A kis településeken – melyek térségeinkben jellemzők – a helyzet bizonyos tekintetben még kiélezettebb: a kis intézményhálózattal rendelkező szűk lokális oktatási piacok ugyanis ki vannak szolgáltatva a környező iskolacentrumok szívóhatásának (lásd Havas 2008, Zolnay 2010), e települések esetében „elvileg is képtelenség bármilyen esélykiegyenlítő oktatáspolitikát érvényesíteni" (Zolnay 2010:41). Zolnay felhívja a figyelmet a helyi közoktatási intézmények sorsát nagyban meghatározó helyi elit érdekeltségére: szerinte a legrosszabb a helyzet akkor, ha az irányító elit már nem is a faluban él, vagy vállalkozását nem oda telepíti. A kutató rámutat, hogy e jelenségek hatásai messze túlmutatnak a közoktatáson, a kistelepüléseken észlelhető gettósodás mértéke pedig jóval nagyobb, mint azt a „szociális problémák, illetve problémahordozók területi koncentrációja önmagában indokolná" (Zolnay 2010: 41).[37] Összességében tehát levonható a következtetés: a szelektív iskolaválasztás minden ellentétes törekvés ellenére továbbra is nagyban befolyásolja az iskolák tanulói összetételét, valamint a társadalmi különbségeket a falusi kisiskolákban (is), mint ahogyan ezt jelen tanulmány is bizonyítani fogja.

Egyéni szinten ugyanakkor racionálisnak nevezhető a szülők döntése, miszerint a szegregálódás útjára lépő oktatási intézményekből „kimentik" gyermekeiket. Adatokkal igazolható tény ugyanis, hogy azokban az osztályokban, ahol a roma gyerekek többségbe kerülnek, csökkenni kezd az egész osztály iskolai teljesítménye, amit a tanulmányi eredmények illetve a kompetenciamérések is bizonyítanak (Kézdi–Kertesi 2005a, 2012, Zolnay 2006, Messing–Molnár 2008, Fejes 2013, Papp Z. 2015). Ugyanakkor kutatások bizonyítják, hogy nem a roma gyerekek rontják le az osztály teljesítményét, hanem a roma gyerekek arányának növekedésével párhuzamosan az egész osztály teljesítménye romlik, olyan

[35] Az esélyegyenlőség érvényesülésének közoktatásban történő előmozdítását szolgáló egyes törvények módosításáról szóló 2008. évi XXXI. törvény megváltoztatta a felvételi körzethatárok kialakítását szabályozó rendelkezéseket. A hatályos jogszabály 132. § (11) bekezdése értelmében a fenntartóknak 2008. december 31-ig át kellett áttekintenie a körzethatárokat, és azokat szükség szerint a törvénymódosítás által meghatározott feltételekhez kellett igazítania. A nevelési - oktatási intézmények működéséről és a köznevelési intézmények névhasználatáról szóló 20/2012. (VIII. 31.) EMMI rendelet 24. § (1) bekezdése szerint „ A felvételi körzetek megállapításához a kormányhivatal minden év november utolsó napjáig beszerzi az illetékességi területén található települési önkormányzatok véleményét, a mely tartalmazza a település jegyzőjének nyilvántartásában szereplő, a településen lakóhellyel, ennek hiányában tartózkodási hellyel rendelkező halmozottan hátrányos helyzetű általános iskolába járó gyermekek létszámát intézményi és tagintézményi bontásban."

[36] Ez azonban nem igaz a „körzettel nem rendelkező iskolákra", pl. az egyházi fenntartású iskolákra. Az egyházi intézmények szerepe a szelektív iskolaválasztásban éppen ezért fontos lehet, jelen tanulmányban azonban nem áll módunkban az iskolák fenntartó szerinti vizsgálata.

[37] Az egyiskolás települések esetében Havas és Liskó (2005) eredményei szerint: amennyiben az eljárók a helyi iskola tanuló létszámához viszonyítva 30%-ot tesznek ki, ott minden jel arra utal, hogy a helyi társadalom az iskolai szegregáció alakítója.

mechanizmusok működnek, melyek a csoport egészére hatnak. Messing és Molnár (2008) kutatásai alapján ilyen többek között a tanár percepciója a romák arányáról az osztályban, ami megbélyegzi az osztályközösséget, és visszahat a gyerekek iskolai teljesítményére is, illetve hasonlóképp az egész osztályra hatnak az önbeteljesítő jóslatként működő alacsony elvárások (Fejes 2013). Kertesi és Kézdi a „tanulással szembehelyezkedő kortárscsoporti szubkultúra" kifejezéssel illeti a szegregált közösségben gyakran fellépő jelenséget, amely a diákok motiválatlanságból ered. A szubkultúra ugyanis leértékeli a „tanulással kapcsolatos tevékenységeket, és az iskolával, tanárokkal szembeni ellenállásra buzdítja a közösség tagjait." (Kertesi–Kézdi 2009: 963) Végeredményben tehát a „közösségbe való bekerülés" miatt válnak „problémássá" a diákok. (Fejes 2013:4)

Nemcsak a tanulmányi eredményeket rontja, ha egy osztályba túlnyomórészt roma gyerekek kerülnek, hanem a továbbtanulási szándékra is negatívan hat. Messing és Molnár (2008:84) kutatása szerint negyven százalék a határ, amit ha meghalad a roma gyerekek aránya, „meredeken lezuhan a gimnáziumban továbbtanulni vágyók, és háromszorosára emelkedik az érettségit nem adó iskolákban továbbtanulni tervezők aránya, a kiegyensúlyozottabb etnikai összetételű osztályok tanulóihoz képest". Liskó (2008) eredményei alapján a továbbtanuló roma fiatalok kétharmada érettségit nem adó szakiskolákban megy,[38] ahonnan viszont a tankötelezettségi korhatárt elérve jelentős részük lemorzsolódik még a szakmai ismeretek elsajátítása előtt,[39] ezzel teljesen esélytelenné válva a munkaerőpiacon való elhelyezkedésre. Csupán 4-5%-ra tehető a romák egy-egy évfolyamában azok aránya, akik megszerzik az érettségit (Liskó 2002, Havas 2005).

Mindez tehát a kollektív cselekvés csapdájának (Olson 1987) iskolapéldája: bár a társadalom számára hosszú távon nagyon kedvezőtlen hatásai vannak, a gyermekek elhordása a marginalizálódó intézményekből az egyén szintjén racionális magatartás. A szülő tehát a szegregálódás folyamatára utaló jelek esetében úgy értékeli, jobban jár, ha elviszi gyermekét az adott intézményből. Ezzel azonban befolyásolja a tanulók társadalmi összetételét, azaz közvetett módon hozzájárul a spontán szegregáció folyamatához. (lásd Havas–Kemény–Liskó 2001, Kézi–Kertesi 2005a, 2009, Virág 2012). A szülőkhöz hasonlóan akár az iskolák is racionális cselekvőnek tekinthetőek, amikor a „jobban haladó" és „tehetséges" diákokat kiválogatják előmenetelük – és nyilván az intézmény jó hírnevének fenntartása – céljából. E magyarázat alapján Szalai (2010) a szegregációt a „racionális szelekció melléktermékének" nevezi, ahol a gyengébbek „tömörítése" nem cél, hanem végeredmény. A szerző ugyanakkor kiemeli, hogy e széles körben elterjedt érvelés nem elégséges a jelenség magyarázatára. A „jól haladók

[38] Havas (2008:134) szerint az alacsony iskolázottságú szülők még a „Kádár-rendszerben kialakult tradíciók folytatásaként kezelik a szakképzést", és nem látják a megváltozott helyzetet és lehetőségeket. Az általános iskolák is felelőssé tehetők a kialakult helyzetért, akik „nem tájékoztatják megfelelőképpen" a diákokat a lehetőségekről, és gyakran a közeli szakiskolákkal kötött alkuk alapján küldik oda a tanulókat. A „súlyos tudáshiánnyal küzdő", „funkcionális analfabétákat is befogadó" intézményekben azonban az oktatás színvonala és a tanulók iránti elvárások nagyon alacsony színvonalúvá válnak egy idő után, a megszerezhető bizonyítvány értéke jelentősen leértékelődik – amit, mint azt a fentiekben bemutatjuk eleve igen keveseknek sikerül megszerezni.

[39] A cigány tanulók száma a szakképző iskolák első két évében gyakorlatilag évente megfeleződik, vagyis a szakképző iskolákba beiratkozó cigány tanulók háromnegyed részének még arra sincs esélye, hogy egyáltalán elkezdje a szakmatanulást. (Liskó 2002)

védelmében alkalmazott szelekció" ugyanakkor létezik, és a szülők racionális elhordásához hasonlóan az ördögi kör részét képezi.

Kertesi és Kézdi (2009) három hatásmechanizmust nevezett meg, melynek következtében a szegregálódó intézményekben az oktatás minősége leromlik. Egyrészt a tanulási nehézségekkel küzdő gyermekek oktatása nagy többletterhelést jelentene, amit a pedagógusok többsége nem tud felvállalni, inkább lecsökkenti a gyerekek iránti elvárásokat, követelményeket. Másrészt a tanulási nehézségekkel küzdő gyerekek egy osztályban való tömörítése kedvezőtlen csoportnormákhoz, szubkultúrához vezethet, ahol akár kiközösítéssel is járhat az, ha valaki tanulni szeretne (mint ahogy arról fentebb már szóltunk). Harmadrészt az oktatási rendszer anyagilag nem értékeli a tanárok plusz erőfeszítéseit, ami kontraszelekcióhoz vezet. A szegregálódó osztályokat, intézményeket a magasabban képzett, jobb pedagógiai eszköztárral rendelkező szakemberek elhagyják, a szolgáltatások minősége pedig leromlik. (Kertesi–Kézdi 2009: 962-963). Fejes (2013) kutatásai alapján 20-25%-ra becsüli azt a kritikus arányt, ami fölött a roma gyerekek tanulóközösségbeli aránya maga után vonja az oktatási környezet és színvonal csökkenését.

Feischmidt (2013:3) a szegregált intézmények fenntartó mechanizmusaként megemlíti, hogy azok léte mind a többségi iskolák tanárainak, mind a kisebbségi, szegregált iskolák pedagógusainak érdekeit kiszolgálják. Az előbbiekét azért, mert „nem kell bajlódniuk a szerintük kezelhetetlen gyerekekkel", a második csoportnak pedig munkát, megélhetést nyújt. Még a roma származású gyerekek szülei is érdekeltek az intézmények fenntartásában, hiszen „a speciális, többnyire csak kisebbségi gyerekek által frekventált iskolákban nagyobb biztonságban gondolják gyermekeiket". [40]

A kollektív cselekvés csapdája pedig éppen az, hogy mivel a tehetősebb, jobban képzett (elsősorban középosztálybeli nem roma) szülők azok, akik el tudják hordani gyermekeiket egy távolabbi iskolába, éppen azok maradnak a „szegregálódó" vagy más néven „gettódosó" intézményekben, osztályokban, akiknek leginkább szükségük lenne a „heterogén", magas oktatási színvonalat képviselő iskolai közegre. Több kutatás is bizonyítja (Kézdi–Surányi 2008, Szalai 2010, stb.), hogy az integrált környezetben a roma gyerekek teljesítménye nő, „sokan közülük a többségi gyerekek teljesítményét is túlszárnyalták" (Szalai 2010:6).

Minthogy a társadalom szegénységben élő csoportjai általában társadalmi és lakóhelyi elkülönültségben élik életüket, az iskola lenne az a helyszín, ahol lehetőség nyílna arra, hogy középosztálybeli kapcsolatokat teremtsenek (Kézdi–Kertesi 2009). Granovetter (1973) „gyenge kötéseknek" nevezi azokat a kapcsolatokat, melyek az egymáshoz hasonló társadalmi státuszú egyének szoros kötelékeiből kivezetnek és új lehetőségekhez, információkhoz biztosítanak hozzáférést. Ugyanakkor kutatók sora elemzi: az iskolai szegregáció megszüntetése nem elegendő ahhoz, hogy ezek a gyenge kötések, más társadalmi körökbe mutató kapcsolatok valóban létre is jöjjenek. A teljesség igénye nélkül felsorolásszerűen megemlítünk néhány javaslatot a probléma orvoslására: a kutatók felhívják a figyelmet

[40] Korábbi írások beszámoltak róla, hogy míg az önkormányzatok voltak a fenntartók, nekik is érdekükben állt fenntartani a status quo-t, gyakran többletköltséget is vállaltak, mert ez „kényelmes megoldást" jelentett a roma gyerekek iskolai elkülönítésére (Havas–Liskó 2005).

arra, hogy már korábban, az iskola előtt el kell kezdődnie a gyerekek tömeges integrált nevelésének. Friedman és Surdu (2009) – az iskolák és tanácsadó központok reformja mellett – az integrált és romák által nagyobb arányban látogatott iskola előtti „pre-school" intézmények szükségességét is megemlíti. Clotfelter (2000) az iskolán kívüli szabadidős tevékenységek jótékony hatására, Chetty és munkatársai (2015) pedig a marginalizálódó rétegek lakóhelyi elkülönülését megszüntető intézkedések szükségességére hívják fel a figyelmet.

Az általános iskolásokból álló alminta jellemzői

Az MTA Gyerekesély-kutató Csoport 11355 gyermeket számláló (súlyozott) adatbázisában az 1-8. osztályos általános iskolai képzésben részt vevő diákok száma 5449 fő volt az adatfelvétel időszakában. Korcsoport szerint a 6-16 év közötti (tanköteles korú) gyerekeket válogattuk le: nem kerültek be a mintába azok a 6 évesek, akik nem járnak még iskolába, illetve a 14-16 évesek közül csak azok kerültek be, akik az adatfelvétel időpontjában általános iskolai képzésben vettek részt (akár 6 vagy 8 osztályos gimnáziumi vagy szakközépiskolai intézményi keretek között). Mivel az iskolák neve nyitott kérdésként szerepelt a kérdőívben, ezek beazonosítására volt szükség. A gyerekek által látogatott intézményeket ezután elláttuk a – 2013. október végi állapotokat tükröző – KIR adatbázisban szereplő feladatellátási helyek OM azonosítóival, melyek segítségével mód nyílt saját adatfelvételünk eredményeinek összekapcsolására az akkori legfrissebb, 2014-es Országos Kompetenciamérés (OKM) telephelyi eredményeit tartalmazó adatbázissal. Ezzel lehetővé vált az általunk vizsgált 23 leghátrányosabb helyzetű kistérség általános iskoláinak szélesebb körű elemzése, valamint a felmért vélemények összevetése a kompetencia vizsgálatok eredményeivel. Összesen 400 intézményt[41] sikerült azonosítani, melyet a mintából 5225 gyermek látogatott az adatfelvétel időpontjában (224 fő esetében nem tudtuk azonosítani a megadott intézményt, vagy adathiánnyal szembesültünk).

A gyerekek települések közötti megoszlása a következő képet mutatja: a gyerekek legnagyobb része 3000 fő feletti (54%), egyharmaduk 1000-3000 fő közötti településeken él, míg nagyjából 15% 1000 fő alatti aprófaluban lakik. A mintába kerülő gyermekek által lakott 234 településből 60 településen egyetlen iskola sincs, míg 139 esetben egy, 34 esetben több iskola van. (Az iskolák számát a telephelyek címe alapján azonosítottuk.)

A mintába kerülő iskolások életkor alapján viszonylag egyenletes eloszlást mutatnak a 6, 15 és 16 évesek kivételével. (Lásd 1. sz. ábra) Ezen eredmények közül csupán a 6 évesek aránya tűnik alacsonynak, tekintettel arra, hogy a 6-14 éveseket szokás általános iskoláskorúnak tekinteni. Mivel azonban a leválogatott mintába csak azok kerülhettek be, akiknél a szülő azt válaszolta, hogy iskolába jár a gyermek, a 6 évesek alacsony aránya későbbi iskolakezdésre utal.

[41] Az intézmények túlnyomó többsége (60%) olyan, ahol az adatfelvételbe bekerült gyerekek közül 1-10 fő jár. Az intézmények 15%-ába 11-20 fő, 14%-ába 21-40 fő jár, míg az intézmények 11%-ába 41-80 gyermek jár. Az OKM adatbázisa alapján elmondható, hogy a mintába került gyerekek nagy része „nagy" (44%) vagy „közepes" nagyságú iskolába jár (37%), nagyjából egyötödük „kis iskolába" (19%).

1. 1. ábra: Általános iskolai képzésben részt vevők kormegoszlása (%)

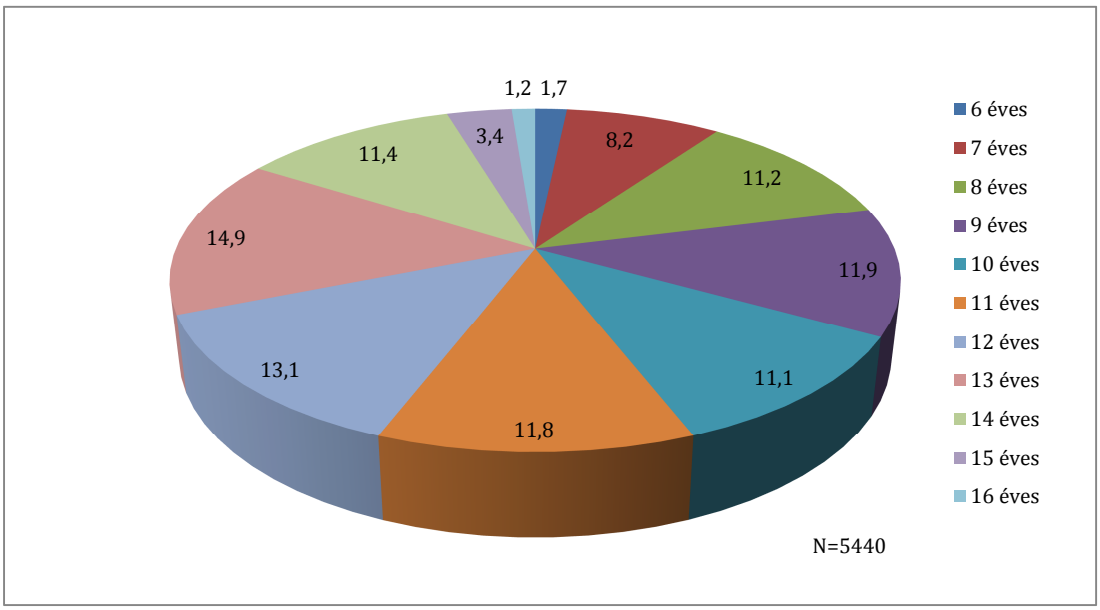

E kérdés tisztázása érdekében megvizsgáltuk a teljes súlyozott mintában (11355 gyermek esetében) az iskolakezdés évére vonatkozó kérdést, mely alapján látszik, hogy az LHH kistérségekben az általános iskolásoknak csupán 38%-a kezdte el hat évesen az iskolát, 54% hét, 3% pedig nyolc évesen ment először oktatási intézménybe. A későbbi iskolakezdés okaként a gyerekek 52%-ánál év vesztesség, 13%-nál szülői kérés, 7,3% esetében iskolaéretlenség, 1,8%-nál betegségek, 4%-nál pedig egyéb okot jelöltek meg a válaszadók.

Mivel egyes szerzők szerint (pl. Kemény 1996, Babusik 2003) a roma származású gyerekek jellemzően később mennek általános iskolába, megnéztük az iskolakezdés időpontját etnikai bontásban is. Ez az összefüggés azonban mintánkban nem bizonyult szignifikánsnak, azaz nincs eltérés e tekintetben a roma[42] és a nem roma családban élő gyerekek között: az LHH-ás kistérségekben általános volt a felmérés időszakában a tendencia, hogy a gyerekek jellemzően 7 évesen kezdték az iskolát. (A roma családban élő gyermekek aránya a teljes mintában 34,8%, azaz 3663 fő, míg a nem roma családból származók aránya 65,2%, azaz 6873 fő.)

A gyerekek 75%-a normál tantervű osztályba jár, 12,5% tagozatra, míg 2% gyógypedagógiai oktatásban vesz részt. Adatbázisunk szerint – a szülők bevallása alapján – a gyerekek 9,6%-a ismételt évet

[42] A háztartási kérdőívben három kérdés szerepelt, amely alapján a gyermekek etnikai hovatartozására vonatkozóan következtetni tudtunk. Két kérdés a szülő önbesorolás szerinti etnikai hovatartozására vonatkozott, egy pedig arra, hogy a családban él-e önmagát románnak/cigánynak valló ember. Ezen kérdésekre adott válaszok alapján roma/cigány etnikumú családban élő gyereknek tekintettük (a) azokat, akiknek a válaszadó szülője saját bevallása szerint (elsődlegesen vagy másodlagosan) roma/cigány etnikumhoz (is) tartozóként határozta meg magát, illetve (b) a kétszülős nukleáris család esetében azokat, ahol a válaszadó (szülő) a társára vonatkozóan azt nyilatkozta, hogy az magát roma/cigány etnikumhoz tartozónak tekinti. A kiterjesztett családok esetében (ahol a szülőkön kívül más felnőtt is él) az etnicitásra vonatkozó kérdésekből nem lehetett egyértelműen azonosítani a szülők etnikai hovatartozását, így őket kénytelenek voltunk kihagyni a mintából (ez a minta 7,2 %-át jelenti).

(háromnegyedük egyszer, a többiek többször), és 117 főt (1,6%) tanácsoltak el az iskolából, vagy vált magántanulóvá. Az OKM adatbázisa szerint a „sajátos nevelési igényű (SNI) gyerekek külön osztályban való tanításának" mértéke országos szinten 5,5%, míg az LHH kistérségekben a szegregált osztályok aránya ennél valamivel magasabb (7,3%). Mintánkban „a kisegítő, felzárkóztató osztályba" járók aránya a válaszadók szerint 5% volt, ami kis mértékben meghaladja az OKM országos átlagát.

A szelektív iskolaválasztás mérése és korlátai

Ahhoz, hogy megvizsgálhassuk azt a kört, akik nem kényszerből, hanem önként, saját elhatározásból hordják el a településről gyermeküket egy másik iskolába, ki kellett zárni azon településeken élő gyermekeket a vizsgálatból, ahol nincsen általános iskola, így 4960 fős adatbázist kaptunk. Mivel a kérdőív nem tartalmazott arra vonatkozóan kérdést, hogy a gyermek körzetes iskolába jár-e, kizártuk az elemzésből azon városokban élő gyermekeket, ahol több iskola is van (hiszen a településen belüli szelekciót nem tudtuk mérni).[43] Ismert, hogy a településen belüli szelekció meghatározó jelentőségű, sőt a szelektív iskolaválasztást a témában íródott irodalmak többnyire városi jelenségként aposztrofálták (lásd Kertesi–Kézdi 2013, Zolnay 2006, Szalai 2010). Ugyanakkor az általunk vizsgált LHH-ás térségekben a helyzet más: mintánkban az általános iskolába járó gyerekek által lakott 234 településből ugyanis összesen csupán 34-ben van egynél több iskola. Ez azt jelenti, hogy az általános iskolásokat tartalmazó adatbázisba bekerült a gyerekek 86%-a olyan településen él, ahol egy, vagy egyetlen iskola sincs.[44] Így tehát elmondható, hogy az LHH-ás térségekben az egyiskolás települések jellemzőek, ezért releváns a jelenséget akkor is vizsgálni, ha a településen belüli szegregáció nem mérhető.

A szelektív iskolaválasztást tehát 2620 fő körében tudtuk vizsgálni, akiknek túlnyomó többsége falusi (82%), nem egészen egyötöde pedig kisvárosi gyermek (18%). A tanulmány tehát a továbbiakban az LHH kistérségekben, egyiskolás településeken élő, falusi (falusias környéken élő) gyermekek szüleinek szelektív iskolaválasztását, annak okait és összefüggéseit tárgyalja.

Ebben az értelemben az eljárók aránya 15,3% lett (388 fő),[45] ami egyébként nem jelenti azt, hogy a valóságban ennyi azok aránya, akiket önszántukból hordanak el a szülők lakóhelyükről, hiszen potenciális eljárók lehetnek azok is, akiknek településén nincs iskola, de nem a saját körzetük iskolájába járnak. Ez az arányszám nem vonatkozik továbbá azokra, akik a többiskolás településeken belül szelektálnak, emellett azt sem szabad elfelejteni, hogy „csak" azon gyerekek kerülhettek be az elemzésbe, akiknek szülei válaszoltak arra a kérdésre, hogy hova jár a gyermek iskolába, és a válaszok kódolhatóak voltak a KIR adatbázis szerint.

[43] 2340 fő esett ki az adatbázisból, akik olyan városban élnek, ahol több iskola is van, így lehetőség nyílik a településen belüli szelekcióra. A leválogatást a KIR (2013 év végi) adatai alapján végeztük.

[44] A 234 településből 60-ban egyetlen iskola sincs, míg 139 esetben egy, és 34 esetben több iskola van. (Az iskolák számát a telephelyek címe alapján azonosítottuk.)

[45] Ha csupán a falvakat (kis és nagyközségeket) nézzük a mintában, akkor az eljárás még nagyobb mértékű, 16,7%-os.

Az eljárók arányának szórása térségenként igen nagy: míg a legalacsonyabb eljárási arányt felmutató Csengerben csupán 2,9%-os, addig a legmagasabb eljárást a közeli Vásárosnaményi kistérségben mértük, 32,2%-ot. A 23 térség közül 13-ban az átlagot elérő vagy meghaladó eljárási arányt mértünk, az arányszám 5 térségben 20% fölött van (lásd a függelék 1. sz. ábráján). Jelen tanulmányban nincs lehetőség a területi különbségek okainak elemzésére, ugyanakkor, ez fontos további kutatási irány lehet. Összességében elmondható, hogy a 15,3%-os arányszám azt a sokaságot jelöli, akik biztosan nem kényszerből, hanem többségük feltehetően a jobb lehetőségek reményében a helyi iskolából egy másik településre ingáznak tanulás céljából: őket nevezem a továbbiakban „mobilaknak" vagy „eljáróknak".

A szelektív iskolaválasztás okai

A kor és az iskolaválasztás

Hipotézisünk szerint az elhordás tényét magyarázza, hogy a gyermek alsós vagy felsős. A felsősök körében feltételezésünk szerint nagyobb arányú az elhordás mértéke, mint az alsósok között, hiszen a kisebb gyermekek esetében az utaztatás megterhelőbb, mint a nagyobbaknál. Az alsósok helyben tartása annyira markáns célként lebegett a települési vezetők szeme előtt – sokszor erőteljes szülői nyomás hatására (is) –, hogy ez az iskolatársulások kialakítása során (a 2000-es évek második felében) számos hosszan tartó vitát eredményezett, melynek feloldhatatlansága következtében több esetben nem is jött létre a megegyezés, vagy ha igen, akkor is jelentősen terhelte az intézmények közötti együttműködést, kapcsolatot (Fekete 2008, Balázs–Kovács 2012, Váradi 2012, Virág 2012). Emellett feltételezhetően az is közrejátszik a felsősök nagyobb arányú elhordásában, hogy közeledve a 14 éves korhoz a szülők olyan iskolába szeretnék vinni gyermeküket, ahol nagyobb az esélye a továbbtanulásra (ehhez azonban a továbbtanulás szándéka szükséges).[46]

A felvett adatok alapján ugyanakkor kiderült, hogy nincs szignifikáns összefüggés az eljárás és aközött, hogy valaki alsós vagy felsős (osztályok alapján). Megvizsgáltuk a kor és az elhordás közötti összefüggést is, amely azonban szintén nem mutatott szignifikáns összefüggést.[47] Levonható tehát a következtetés, hogy az elhordást alapvetően nem a gyermekek kora határozza meg. Továbbá az is látszik, hogy az elhordás, azaz a szülők által generált spontán szegregáció jelensége az általunk vizsgált térségekben már az alsó tagozatban megkezdődik.

A következőkben azt vizsgáltuk, hogy a gyermekek számára a szülők milyen iskolai végzettséget prognosztizáltak: azt kaptuk, hogy az eltérés a két csoport (mobil és nem mobil) várakozásai között

[46] Általában a felsősök nagyobb arányú mobilitásában szerepet játszik az is, hogy a települések nagyobb hányadában maradt meg az iskola összevonások után alsó tagozat, mint felső. Ugyanakkor ez a mi mintánkban nem magyarázza a nagyobb eljárást, ugyanis pont a „kényszerelhordást" kiküszöbölendő, leválogattuk azon gyerekek adatait, akik olyan településen élnek, ahol nincs alsó vagy felső tagozat, azaz 8 osztályos általános iskola.

[47] Bár az összefüggés nem szignifikáns (p=0,64) a kereszttáblát megnézve az látszik, hogy nagyon kis emelkedés érezhető a kor növekedésével, de igazán csak egy kiugró arány van – nem meglepő módon – a 14 évesek körében a legmagasabb az elhordás, itt 18,3%. Ugyanakkor az átlagot közelítő arányszámok vannak már alsó tagozatban is.

ugyan szignifikáns – főként a felsőfokú és szakközép-/szakiskolai végzettségek esetében nagyobb az eltérés –, de a két változó közötti kapcsolat gyenge.[48] Az adatok azt mutatják, hogy a gyermek iskolai végzettségének prognózisa közötti fő különbség abban nyilvánul meg, hogy míg az eljárók jelentős része (43%) felsőfokú végzettséget vár gyermekétől, addig a helyben maradók esetében majdnem ugyanakkora arányban (41%) valamilyen szakma megszerzését jósolják a szülők. (Lásd részletesebben a függelék 1. sz. táblázatában.)

Annak, hogy az összefüggésünk nem eléggé erős az eljárás és a prognosztizált iskolai végzettség között, az lehet a magyarázata – melyet más kutatások is alátámasztanak – hogy az iskolai végzettség prognosztizálása erősen függ a gyermek életkorától, a középiskola felé közeledve a várakozások egyre inkább a realitásokhoz közelítenek (Husz 2013). Ezt az összefüggést ellenőriztük mintánkban is, és valóban negatív irányú szignifikáns összefüggést találtunk a gyermek kora és a prognosztizált iskolai végzettség között: minél idősebbek a gyermekek, annál jobban csökken a felsőfokú/gimnáziumi végzettségűek, és nő az alsóbb iskolai végzettségűek aránya a szülők várakozása szerint.[49] Ezért megnéztük az iskolai végzettség prognózisát egy adott korosztályra vonatkozóan, méghozzá a 14 évesek körében, akiknél a legmagasabb eljárási arányt mértük. Azt kaptuk, hogy az összefüggés valamivel erősebb lett, tovább nőtt a különbség a felsőfokú végzettséget és szakmát prognosztizáló elhordók és helyben járók között.[50] Ez tehát azt jelenti, hogy az összefüggés valós: azon gyermekek szülei, akik eljáratják gyermekeiket a helyi iskolából, magasabb iskolai végzettséget prognosztizálnak gyermeküknek, mint a helyben maradók.[51] Azonban az is kiderült, hogy a kor előrehaladtával a szülők egyre „reálisabban" mérik fel gyermekük esélyeit, és csökken a magasabb végzettség aránya a jóslatok között.

Az anya iskolai végzettsége

Tapasztalataink és a szakirodalom állítása szerint az elhordás egyértelműen a középosztálybeli, magasabb végzettségű, nem roma származású családok „privilégiuma" (Balázs–Kovács 2012, Virág 2012) Ezt az állítást tesztelendő az alábbiakban először külön-külön majd együttesen vizsgáljuk meg az anya iskolai végzettségének, az etnikai hovatartozásnak, valamint a szegénységnek és a jövedelmi helyzetnek az elhordással való kapcsolatát. (A modellépítés fázisai a függelék 3. sz. táblázatában nyomon követhetőek.)

[48] Cramer's V=0,119, p=0,000.
[49] Spearman Correlation = -0,146 (pg<0,05). Lásd a függelék 2. sz. táblázatában.
[50] Cramer's V=0,236, p=0,004. A felsőfokú végzettséget prognosztizáló szülők aránya a helyben járók között 23%, míg az eljárók esetében 48%. A szakmát prognosztizáló szülők aránya a helyben járók körében 46%, míg az eljárók esetében 38%.
[51] Fekete (2016) rámutatott, hogy a roma szülők pesszimistábbak: kisebb, még a sajátjukénál is alacsonyabb iskolai végzettség elvárásokat támasztanak gyerekeik felé. A nem roma szülők nagyobb arányban bíznak abban, hogy gyermekük náluk magasabb iskolai végzettséget szerez majd.

Az édesanya iskolai végzettsége közepesen erős befolyásoló tényezőnek bizonyult,[52] ugyanakkor a felsőfokú végzettség tekintetében erősen meghatározza a gyermek elhordásának esélyét. Az eljáró gyerekek 47%-ának édesanyja érettségizett, egyötödük diplomázott. A helyben maradó gyerekek esetében az édesanyák túlnyomó többsége (57%) nyolc osztállyal vagy annál is kevesebbel rendelkezik, 24%-ának van érettségije, és csak 7%-uk felsőfokú végzettségű (lásd 2. sz. ábra).

2. ábra: Az eljáró és helyben tanulók megoszlása az édesanyák legmagasabb iskolai végzettsége szerint (%)

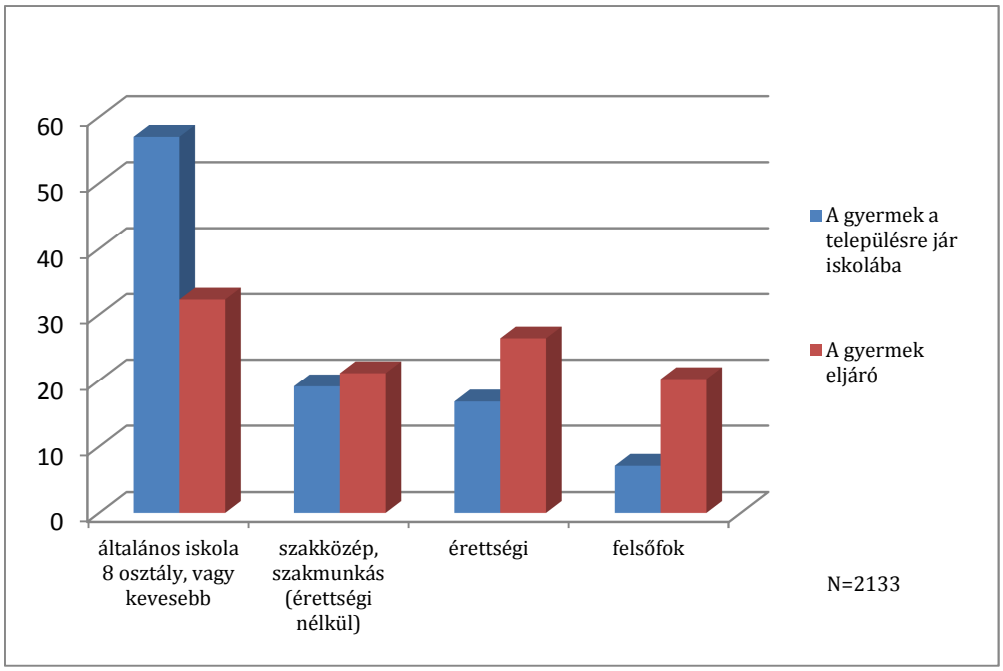

Ezután bináris logisztikus regressziós eljárással megvizsgáltuk, hogy mekkora annak az esélye, hogy egy magasabb végzettségű anya gyermeke eljárjon a helyi iskolából egy nyolc, vagy annál kevesebb osztállyal rendelkező édesanya gyermekéhez képest. Eredményként a következőket kaptuk: annak, hogy egy szakközépiskolai/szakmunkás végzettséggel bíró szülő gyermeke eljárjon a helyi iskolából kétszeres az esélye, annak, hogy egy érettségivel rendelkező szülőé 2,7-szeres, annak viszont, hogy egy felsőfokú végzettségű szülő gyermeke ingázzon, ötszörös esélye van egy nyolc vagy annál alacsonyabb végzettségű szülőhöz képest (lásd függelék 3. sz. táblázatát).

Etnicitás

A kereszttábla-vizsgálat azt mutatja, hogy míg az eljáró gyerekek 84,5%-a nem roma családból, 15,5%-uk roma családból származik, addig a helyben maradók esetében 56,4% a nem roma származásúak aránya

[52] Cramer's V=0,217; p=0,000.

és 43,6% a roma családból származók aránya.[53] Látszik tehát, hogy az elhordás, valóban a nem roma családok privilégiuma, valamint, hogy a helyben maradók között a roma családból származó gyerekek aránya több mint negyven százalék.

Az esélyhányadosokat vizsgálva a következőket kaptuk: annak esélye, hogy egy nem roma származású család gyermeke eljárjon a településről, több mint négyszer akkora, mint a roma származásúak esetében. Ha az anya iskolai végzettségét bevonjuk változóként az elemzésbe (azaz a származást kontrolláljuk az anya iskolai végzettségével) az etnicitás hatása csökken ugyan, de még így is erőteljes maradt: két ugyanolyan végzettségű anya esetén is háromszor akkora eséllyel visznek el a helyi iskolából egy nem roma származású gyermeket, mint egy roma családban élőt. (lásd függelék 3. sz. táblázat) Ezzel párhuzamosan bár az iskolai végzettség hatása csökken, az érettségivel és diplomával rendelkezők esetében megmarad, míg a szakközép- és szakmunkás végzettségűek esetében eltűnik (a legfeljebb általános iskolát végzettek csoportjához képest).[54]

Ez tehát azt jelenti, hogy az LHH falusias térségekben élők esetében az etnicitás erőteljesebb hatást gyakorol a gyermek helyi iskolából való elhordására, mint az anya iskolai végzettsége (bár ez utóbbi hatása is jelentős marad a magasabb végzettségűek esetében).

Szegénység és jövedelem

A jövedelmi szegénység[55] csak minimális szinten befolyásolja annak esélyét, hogy a gyerekek helyben tanulnak-e: ez az összefüggés jóval gyengébb, mint az etnicitás és az elhordás közötti.[56] Azok között, akik eljárnak a településről 47,8% jövedelmi szegény, míg azok közül, akik helyi iskolába járnak 62,8% tartozik ebbe a kategóriába. Látható, hogy mindkét csoport esetében igen magas a jövedelmi szegény családok aránya, ami nem csoda, hiszen a falusias minta esetében is nagyon magas, átlagosan 61% a szegények aránya. Éppen ezért nem meglepő, hogy az esélyhányadosok vizsgálatakor gyakorlatilag a jövedelmi szegénység (eljárásra gyakorolt) hatása eltűnik, amint bevonjuk a modellbe az iskolai végzettséget és az etnicitást. (Ezzel szemben a roma származás, valamint az anya iskolai végzettségének

[53] Az etnikai arány az leválogatott, falusias (egyiskolás) mintában: nem roma általános iskolások aránya: 60,8%, roma általános iskolások aránya: 39,2%.

[54] Míg az esélyhányados a gimnáziumot végzettek esetében 2,77-ről 1,48-ra csökken, addig a felsőfokú végzettségűek esetében 5,04-ről a felére, 2,56-ra csökken.

[55] A szegény kategória az OECD 2 fogyasztási egység szerinti nettó háztartási jövedelem mediánjának 60%-ánál kevesebb jövedelemmel rendelkezőket fedi. A kérdőíven szerepelt egy kérdés, amiben a válaszadónak a háztartás összes nettó jövedelmét kellett megadnia, ezen kívül szerepeltek az egyes jövedelemforrásokra vonatkozó kérdések is. A tételes (szükség esetén imputált) jövedelmi adatokat minden háztartás esetében egyetlen segéd-változóban összegeztük. Amennyiben a válaszadó az első kérdésre nem adott elfogadható választ, vagy a tételek alapján számított összjövedelem magasabb volt, mint az egy összegben bevallott, úgy a tételes jövedelmek összegét vettük a háztartás jövedelmének.

[56] A 2x2-es kereszttábla vizsgálat alapján a szegénység és az elhordás összefüggése igen gyenge: Phi=0,110; p= 0,000. Az etnikai hovatartozás és az anya iskolai végzettsége az elhordással összevetve ennél erősebb összefüggést mutattak.

hatása – legalábbis a felsőfokú végzettségűek esetében – szinte változatlan marad. (Lásd függelék 3. sz. táblázatát).[57]

Annak, hogy a jövedelmi szegénység miért nem befolyásolja erősen az LHH (falusias jellegű) térségek lakóinak esetében a szelektív iskolaválasztást, oka lehet, hogy a minta túlnyomó része a jövedelmi szegény kategóriába esik. Ezt támasztják alá a jövedelmi adatok is: jelen vizsgálatba bevont 2620 általános iskolás gyerek közül 61%, azaz 1587 fő él a meghatározott szegénységi küszöb alatt. A gyerekek 68%-a 40.000 Ft/fő, vagy annál kisebb jövedelmű családban él, 89%-uk 60.000 Ft/fő jövedelemmel rendelkező családban él.[58] Összességezvén az eredményeket az látszik, hogy alapvetően nem a jövedelem befolyásolja a gyermekek, helyi iskolából való elhordását. Az esélyhányadosokat megvizsgálva – az anya iskolai végzettsége, az etnicitás és a jövedelmi szegénység változóinak együttes bevonásakor – a következő eredményt kaptuk: a nem roma családból származó gyermeket háromszoros eséllyel hordják el a helyi iskolából egy roma családból származóhoz képest még akkor is, ha ugyanolyan végzettségűek és ugyanolyan szegények. Egy felsőfokú végzettségű szülő pedig még akkor is csaknem két és félszer akkora eséllyel hordja el gyermekét (egy 8 általános vagy alacsonyabb végzettségű anyához képest) a helyi iskolából, ha származásuk ugyanaz, és mindketten a szegények kategóriájába tartoznak a háztartás jövedelme alapján.

Szelektív iskolaválasztás és az iskolák minőségének és eredményességének összefüggései

Az iskolák szubjektív megítélése

A következő fejezetben azt vizsgáljuk, hogy mi a különbség a szelektív iskolaválasztók és a helyben maradó gyerekek által látogatott iskolák szubjektív megítélése között. (A helyben járó diákok szülei tehát a körzetes iskolát, míg az eljáró gyermekek szülei a választott iskolát értékelték.) A válaszadóknak tíz állítást kellett értékelni négyes skálán (lásd a függelék 4. sz. táblázatát). Az állítások négy szempont szerint csoportosíthatóak. Vannak, amelyek a pedagógusokat és az iskola pedagógiai koncepcióját értékeltették („Jók a pedagógusok"; „Figyelembe veszik a gyerek kéréseit, igényeit"; „Partnernek tekintik a szülőket"). Három kérdés az iskola felszereltségére, az oktatás feltételeire irányult („Az iskola

[57] Tekintettel az LHH minta sajátosságára, vagyis arra, hogy a vizsgált térségekben élők között sokkal nagyobb arányban élnek jövedelmi szegénységben érintett emberek, a szegények kategóriáján belül megkülönböztettük a (1) medián 60-40%, a (2) medián 40%-a alatti jövedelemmel rendelkezőket is. Ennek eredményeképpen ugyanakkor a főbb tendenciák nem változtak: ugyan a legszegényebbekhez képest (40% medián alatt) kétszeres annak esélye, hogy a nem szegények elhordják gyermeküket (azelőtt 1,8-szeres volt), de a többi változó bevonásával a hatás ugyanúgy eltűnt. A későbbiekben meggondolandó más indikátorok bevonása a jövedelmi szegénység helyett, mellett a kép árnyalása érdekében.

[58] Megvizsgálva az elhordás és a család jövedelme közötti összefüggést, azt kaptuk, hogy ugyan szignifikáns eltérés van az eljáró és helyben tanuló gyermekek családjainak átlagos jövedelme között, de mindkét csoportnak igen alacsony a havi jövedelme. A gyermeküket eljárató családok átlagosan havi 7500 forinttal magasabb egy főre jutó jövedelemmel rendelkeznek, mint a helyben tanulók családjai. Míg az eljárók családjában átlagosan nagyjából 42000 Ft egy főre jutó jövedelem, addig a helyben járó körzetes gyerek családjában nagyjából 34500 Ft.

berendezése, bútorzata megfelelő"; „Az iskola eszközökkel való felszereltsége megfelelő", „Túlzsúfoltak az osztályok"), és további kettő a gyerekközösségre vonatkozott („Jó a gyerekközösség"; „Sok az erőszakos, verekedő gyerek"). Végezetül egy kérdés a gyermek fejlődésének értékelésére irányult („A gyerek jól fejlődik".). Emellett külön kérdés irányult annak megítélésére, hogy „mennyire jellemző az iskolára a drogprobléma és a túlzott alkoholfogyasztás", valamint az, hogy magas a „roma tanulók aránya", később a válaszadóknak azt is értékelni kellett, hogy „melyik jobb: ha a roma és a nem roma gyerekek egy, vagy ha külön osztályba járnak?"[59]

Közvetlenül az oktatás minőségére irányuló kérdést (például „Jó az oktatás minősége"), amely azt mutatta volna, hogy a szülők hogyan értékelik a gyermek által látogatott intézményben zajló oktatási munka eredményességét, sajnos nem tartalmazott kérdőívünk. Így az oktatás szubjektív megítélésével kapcsolatosan a kérdőív két állítását tudtuk összefüggésbe hozni, amelyeket a szülőknek értékelni kellett: az egyik a tanárokra vonatkozik („Jók a pedagógusok"), a másik a gyermek fejlődésére irányul, azaz elvileg az oktatás eredményességét (is) mérné („A gyerek jól fejlődik"). Ugyanakkor kiderült, hogy egyik kérdés esetében sem volt markáns eltérés a két csoport véleménye között.

A kereszttábla eredményei alapján elmondható, hogy a tanárokkal alapvetően mindkét csoport elégedett. A mobil gyerekek szülei közül valamivel többen voltak olyanok, akik teljesen egyet értettek az állítással (60%), de a helyben tanulók szüleinek nagy része is hasonlóképpen nyilatkozott saját iskolájának tanárairól (53%). Kicsivel nagyobb volt az eltérés a gyermek fejlődésére irányuló kérdés esetében, amire azonban nem csak az iskolai oktatás, hanem az otthoni, családi környezet hatása is lehet (Perpék–Fekete 2016). Míg az eljáró gyerekek szülei közül 77% értett egyet teljesen az állítással, miszerint „gyermeke jól fejlődik", addig ugyanez az arány a helyben tanulók szülei körében 67%-os. Az iskola eszközökkel való felszereltségére, eszközökkel, bútorokkal való ellátottságát mindkét csoport hasonlóan jónak értékelte, nem mutatkozott szignifikáns eltérés a vélemények között (lásd függelék 4. táblázat). Erőteljesebb véleménykülönbség a helyben maradók és elhordók között csupán a gyerekközösségre vonatkozó egyik állítással („Sok az erőszakos, verekedő gyerek"), valamint a roma származású diákok arányának megítélésében mutatkozott. Emellett a „jó a gyerekközösség", valamint a drog és alkoholproblémák megítélésével összefüggésben jelentkezett gyenge kapcsolat. Az alábbiakban ezt a négy összefüggést tárgyaljuk. (Lásd Függelék 4. táblázat, kiemelt sorok)

A 3. ábrán látszik, hogy míg az eljáró gyermekek szüleinek nem egészen egyharmada értékelte úgy, hogy a gyermek által látogatott, azaz nem körzetes iskolára inkább vagy teljesen igaz, hogy „sok az erőszakos, verekedő gyerek", addig ugyanezt az állítást a helyben járó diákok szülei kétszer akkora arányban (61%) érezték inkább, vagy teljesen igaznak a körzetes iskolára vonatkozóan. A gyerekközösséget ugyanakkor mindkét csoport egyértelműen „inkább vagy teljesen" jónak ítélte (míg az eljárók szüleinek 92%, addig a helyben maradók 79%-a). Az alkohol és drogfogyasztást a szülők viszonylag kis része értékelte inkább vagy teljesen jellemzőnek, a helyben járók esetében ez az arány 13% körüli, az eljárók esetében 8%.

[59] A kérdésblokk végén pedig a válaszadók az iskola erősségeit, és hiányosságait, fejlesztendő területeit nyitott kérdésben kifejthették, ezekkel azonban jelen tanulmány keretein belül nem foglalkozunk.

A gyermek által látogatott iskolára vonatkozó kérdésekkel kapcsolatban az eljárók és helyben maradók szüleinek véleménye közötti legnagyobb különbséget a roma származású tanulók magas arányának megítélésével kapcsolatban mértük. Mint a fenti ábrán látható: azon családok közül, ahol a gyermek eljáró, csupán a szülők 36%-a ítélte úgy, hogy inkább vagy teljesen jellemző a romák magas aránya, míg a helyben járó gyermekek által látogatott (körzetes) iskolára vonatkozóan a szülők 78%-a válaszolta ugyanezt. Másként közelítve a dolgot: ott, ahol a válaszadók az iskolában „nagyon jellemzőnek" értékelték a romák magas arányát (csaknem a minta fele: összesen 1110 fő a 2445-ből), a megkérdezett családok gyermekei közül 5% volt „bejáró" és 95% helyi.

3. ábra: A gyerekközösséggel kapcsolatos állítások szülői értékelése a gyermek által látogatott iskola esetében

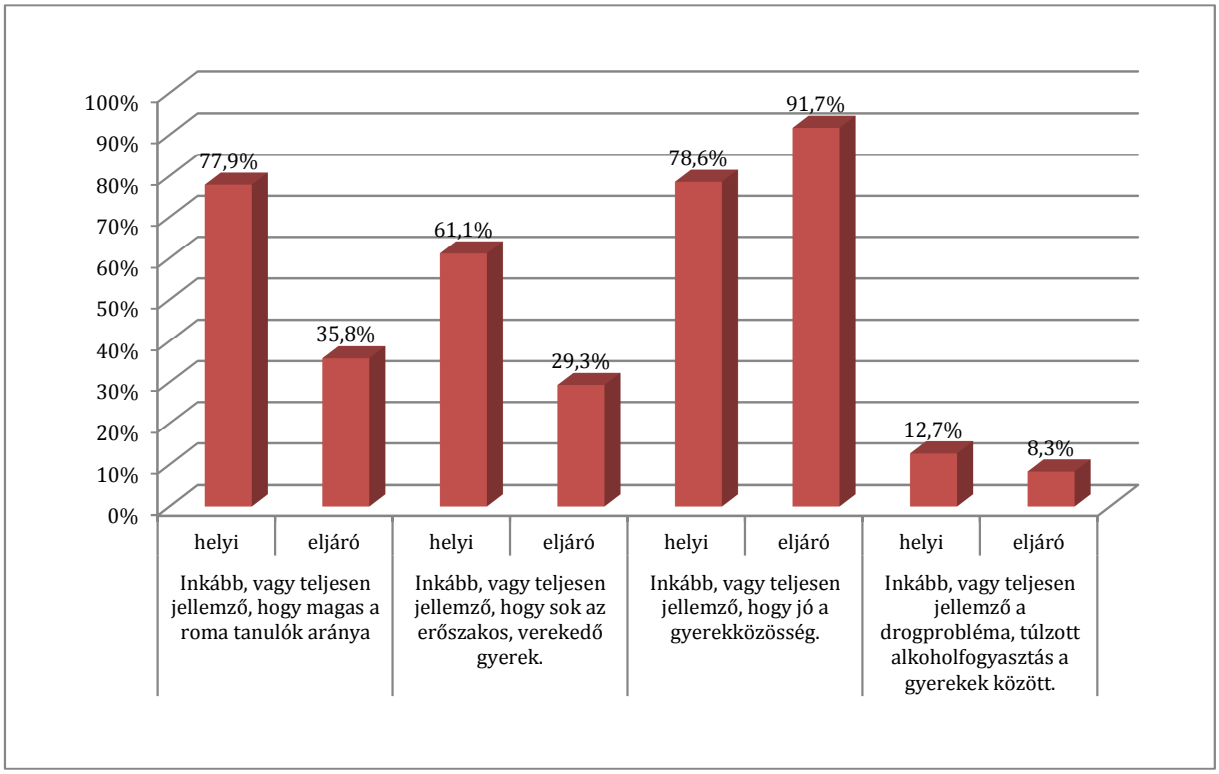

Összességében tehát a fentebb elemzett tényezők közül csupán a roma származású gyerekek arányának, valamint az agresszív, verekedős gyerekek arányának megítélése az eljáró és helyben maradó gyerekek szülei között volt jelentősebb eltérés.

A szelektív iskolaválasztás összefüggései az Országos Kompetenciamérés mutatókkal és eredményekkel

Az előző fejezetben tárgyalt összefüggések, melyek a különböző (helyi és választott) iskolák megítélését vizsgálták, azt mutatják, hogy jelentős különbség van az eljáró és helyben tanuló gyerekek szüleinek megítélése között az iskolába járó roma gyerekek arányát illetően. Az alábbiakban megvizsgáltuk a roma

gyerekek és a bejárók arányának összefüggését az Országos Kompetenciamérés (OKM) 2014-es telephelyi adatbázisából származó (saját adatbázisunkkal összekapcsolt) adatok alapján is (mindkét adat az iskolákban az adatlapokat kitöltő illetékesek becslésén alapszik).[60] Nem meglepő módon az általunk vizsgált 23 kistérségben a mintába került általános iskolai képzést nyújtó intézmények körében negatív irányú szignifikáns összefüggést találtunk: azaz minél magasabb a roma származású diákok becsült aránya, annál alacsonyabb a bejárók aránya az intézményben.[61] A 4. ábrán látható, hogy a Gyerekesély-kutató Csoport adatbázisából leválogatott, falusi térségekben élő általános iskolások közül az eljárók (az intézmény szempontjából bejárók) és a helyben tanulók aránya hogyan oszlik meg a különböző etnikai arányú iskolák között (OKM becsült iskolai szintű adat).

4. ábra: Bejárók (azaz eljárók) és helyben tanulók megoszlása (MTA Gyerekesély adatok) – az iskolák becsült roma aránya szerinti bontásban (OKM)

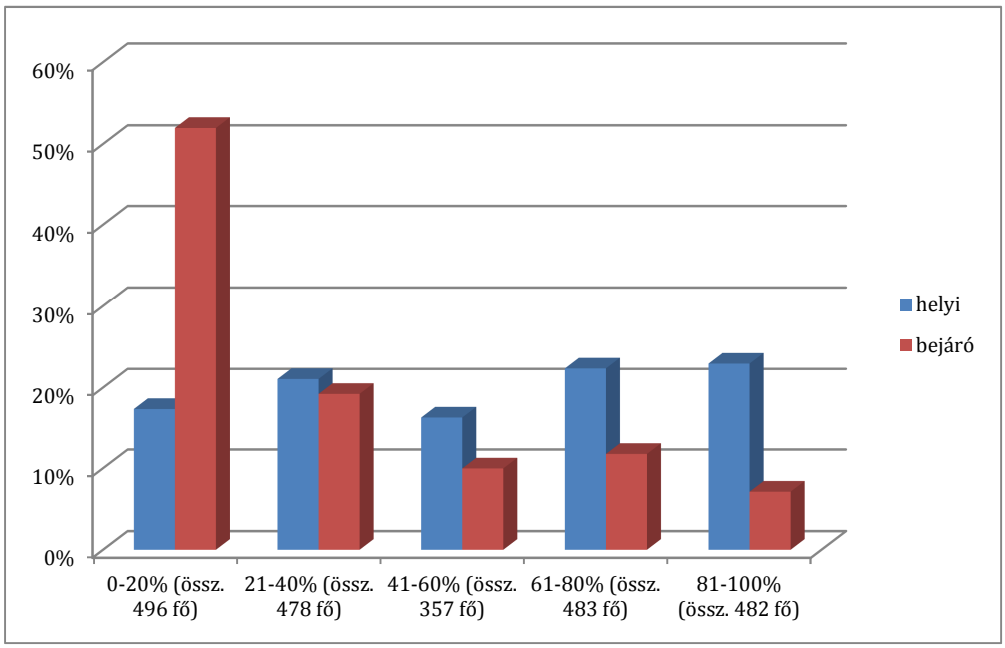

Ez alapján látszik, hogy az eljárók túlnyomó többsége (71%) olyan intézménybe jár, ahol a romák aránya nem haladja meg a 40%-ot (ebből 52% olyanba, ahol a roma-arány alacsonyabb, mint 20%) és csupán 19% látogat 60% feletti roma-arányszámmal rendelkező, ún. „gettó iskolát" (Havas–Liskó 2005). Ehhez képest a nem mobil, azaz körzetes iskolába járó gyerekek 62%-a szegregálódó (azaz 40% fölötti roma-arányú) intézményt látogat (közülük 45% olyan szegregált általános iskolába jár, ahol a romák becsült aránya már meghaladja a 60 százalékot). Csupán 38% azok aránya, akik olyan intézményt látogatnak, ahol a romák becsült aránya nem éri el a 40%-ot: ők azok, akik „heterogén iskolai közegben" tanulnak.

[60] „Megítélése szerint, az Önök telephelyén milyen százalékos arányban vannak az általános iskolás tanulók között olyanok, akikre érvényesek az alábbi jellemzők?" „Roma származású" „Más településről (kerületből) bejáró"

[61] Az OKM rendszere kétféle bejárási adatot különböztet meg: a „más településről bejárók" és a „más iskolai körzetből bejárók" arányát. Mindkét esetben szignifikáns összefüggést kapunk, azonban a „más iskolai körzetből bejáró" gyerekek becsült aránya erősebben korrelál (Pearson' R: 0,392; p=0,000) a becsült roma aránnyal, mint a „más településről bejárók" becsült aránya. (Pearson' R: 0,263; p=0,000). Minthogy azonban a kutatás nem tartalmazott iskolakörzetre vonatkozó kérdést, így jelen tanulmányban a „más településről bejáró" gyerekek arányával tudtunk számolni.

Összességében tehát elmondható, hogy az általunk vizsgált leghátrányosabb helyzetű, falusias jellegű térségekben a helyi iskolát látogató gyermekeknek több mint hatvan százaléka szegregálódó intézménybe jár, míg az eljárók több mint hetven százaléka heterogén iskolai közegben tanul, ahol 40% alatti a roma-arány.[62]

Első látásra megdöbbentő, hogy még az eljáró gyerekek csaknem egyharmada is 40% fölötti a roma aránnyal rendelkező iskolába jár. Az adatok elemzésekor azonban tudni kell, hogy a becsült roma arányszámok kiemelkedően magasak az LHH térségekben (de országos szinten is emelkedtek). Papp Z. (2015) OKM adatokon alapuló számításai szerint a roma tanulók becsült aránya az iskolákban országos szinten 2005 és 2013 között 11,63%-ról 14,92%-ra nőtt. A legmagasabb becsült roma tanulói aránnyal rendelkező járások pedig éppen az általunk vizsgált célterületeken vannak.[63] Míg az 50% fölötti becsült roma aránnyal rendelkező telephelyek aránya országos szinten 10,6% (Lásd Papp Z. A. 2015), amely ráta a leválogatott, falusi egyiskolás mintánkban 39%-os (196 azonosított intézményből 78).

Kompetencia eredmények és eljárás

Annak érdekében, hogy teljes képet kapjunk az eljárókról, valamint motivációikról, meg kell vizsgálni azt is, hogy jobb minőségű oktatást nyújtó intézményekbe járnak-e, mint a helyben tanulók. Az iskolák minőségét a 8. osztályos évfolyamok kompetenciaeredményeivel mértünk. A kérdésre egyértelmű igen a válasz: az eljárók és a helyben tanulók intézményei között szignifikáns eltérés mutatkozik mind matematikából, mind szövegértésből, de az utóbbi pontszámok esetében valamivel nagyobb különbségek jelentkeznek a két csoport átlagai között. Az 5. ábrán látszik, hogy míg matematikából a két csoport között átlagosan 30 pontnyi a különbség, addig szövegértésből 45 pontnyi (az eljárók javára). [64]

Matematikából az összes, vizsgálatba bevont intézmény átlagosan magasabb képességpontokat ért el, mint szövegértésből (ez országosan is így van), és a mezőny is kiegyenlítettebb az eljárók és helyben tanulók között, mint szövegértés tekintetében. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a lemaradás az országos átlagokhoz képest az általunk vizsgált LHH-ás kistérségek esetében eleve nagyobb szövegértésből, mint matematikából, mint ahogy ez az 5. ábráról is leolvasható: míg az országos szinttől való eltérés az általunk vizsgált 23 LHH kistérségekben matematikából átlagosan 59 pontnyi volt, addig szövegértésből

[62] A teljes falusi minta, azaz 2296 gyerek megoszlása a különböző roma-arányú iskolák között: 0-40% roma-arány: 42,4%; 41-60% roma-arány: 15,5%; 61-100% roma-arány: 42%.

[63] Szécsényi 61,58% Edelényi 59,52% Hevesi 55,32% Cigándi 54,11% Kunhegyesi 52,15% Encsi 52,06% Szikszói 51,41% Ózdi 49,09% Vásárosnaményi 47,79% Sellyei 47,73% Barcsi 47,73%.

[64] A varianciaanalízis eredményei szerint az átlagtól való eltérés az eljárók esetében szignifikáns ($p<0,05$). A függelék 2. ábrája az eljáró és helyben tanuló gyermekek által látogatott intézményekben mért kompetenciaeredményeket mutatja, ahol a képességpont-átlagokat 5 egyenlő csoportba osztottuk, és a két-két szélső kategóriát szemléltettük. A az eljáró és helyben tanuló gyerekek által látogatott iskolák között a szövegértés-képességpontok alapján a jobb teljesítményt nyújtó (1480-1800 pont) intézmények között mutatkozott nagyobb eltérés: míg a szövegértés terén a jobb eredményeket elérő iskolákba jár az eljárók 71%-a, addig a helyben tanulóknak csak az 51%-a. Matematikából markánsabb különbség az alsó kategóriába sorolt intézmények között van: míg a matematika kompetenciák terén rosszabbul teljesítő iskolákba (1200-1503) jár a nem mobil gyerekek 41%-a, addig az eljáró gyerekek esetében ez az arány csak 24,5%.

88 pontnyi volt. Míg az országos átlagot matematikából a vizsgált 23 kistérségből három meghaladta, addig szövegértésből mindegyik alatta volt. (Lásd függelék 3-4. ábra)

Összességében tehát elmondható, hogy az eljáró gyerekek valóban jobb teljesítményt nyújtó iskolákba járnak, mint helyben tanuló társaik. A leghátrányosabb helyzetű térségekben élő gyermekek mindkét felmért tudásterületen jelentős hátránnyal küzdenek, de szövegértés tekintetében még nagyobb a lemaradásuk.

5. ábra: Matematika és szövegértés képességpont-átlagok az eljáró és helyben tanuló 8. osztályos diákok iskoláiban (OKM adatok 2014)

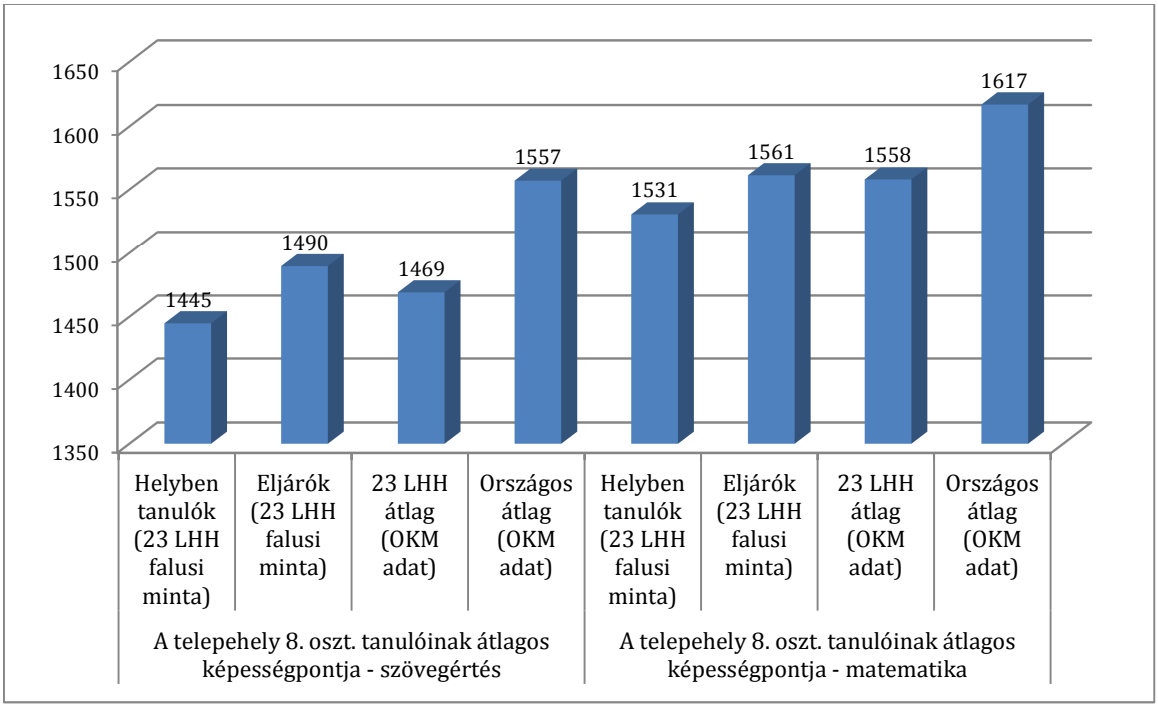

Saját számítás: MTA TK Gyerekesély-kutató Csoport és az OKM összekapcsolt adataiból

Kimutatható ugyan, hogy az iskolai roma arány növekedésével csökkennek az átlagos kompetencia eredmények – főként szövegértésből – (Papp Z. 2015),[65] a szakértők egyértelmű állítása szerint az iskolai teljesítmények terén való lemaradást nem az etnicitás, hanem a családi háttér befolyásolja leginkább: a szülők iskolai végzettsége, munkaerő-piaci aktivitása, a család szegénysége, lakóhelyi hátránya, stb. (Kertesi–Kézdi 2009, 2012, Papp Z. 2012, 2015, Boreczky 2000, Földes 2005) Az pedig – amit jelen vizsgálat is kimutatott, – hogy a szövegértési feladatokban rosszabbul teljesítenek a hátrányos helyzetű diákok, mint matematikából, azért van, mert az ehhez szükséges készségek megszerzésének esélye még inkább a családi szocializáció függvénye, mint a matematika esetében (például mennyit olvasnak a gyereknek, milyen a szülők szókincse).[66] A problémát súlyosbítja, hogy a rossz családi háttér hatásait

[65] Míg egy 0-5% roma aránnyal rendelkező iskolában a szövegértési kompetenciák országos átlagpontja 1581, addig ugyanez az arány egy 20-30%-os roma arányú intézményben átlagosan 1500 pont, egy 50% feletti roma-arányú iskolában pedig 1372 pont (Papp Z. 2015).

[66] Boreczky Ágnes (2000) szerint a különbséget sokan a nyelvi kódok eltérő elsajátításával magyarázzák, ám az eltérő tanulási folyamatok hatásait sem szabad figyelmen kívül hagyni. A család szocializációs hasairól lásd részletesebben a kutatócsoportból Perpék-Fekete (2016) tanulmányát.

nagyban fölerősíti a nem megfelelő iskolarendszer és az iskolai szegregáció (Kertesi–Kézdi 2012). A „korai és jelentős" mértékű szelekciós hatásra hívja fel – többek között – a figyelmet az Országos Kompetenciamérés jelentése is, amelynek következtében kialakuló „homogén összetételű iskolák" és a többi intézmény közötti különbségek megnőnek a kompetenciaeredmények tekintetében (Balázsi et al 2014:20).[67]

Főbb eredmények és tendenciák

A tanulmány első felében azt vizsgáltuk, hogy mekkora a szelektív iskolaválasztók köre a leghátrányosabb helyzetű kistérségekben, és milyen tényezők befolyásolják a gyermekek helyi iskolából történő elhordását. Mintánkban (az LHH kistérségekben, egyiskolás településeken élőgyermekek) az önkéntesen eljárók, vagyis iskolát szelektíven választók aránya ebben az értelemben 15,3%.

A vizsgálatok azt mutatták, hogy a mobil gyerek többsége olyan nem roma családokból származik, akik a szegények között a „kevésbé szegények" közé tartoznak. Jellemző továbbá – a szakirodalom állításait alátámasztva –, hogy édesanyjuk végzettsége általában magasabb, mint a helyben maradóké: legalább szakközépiskolai végzettség vagy szakmunkás bizonyítvány kell ahhoz, hogy magasabb legyen az elhordás esélye. A legfeljebb nyolc osztályt végzettekhez viszonyítva az esélyhányados igazán az érettségizettek (2,7-szeres) és a felsőfokú végzettségűek (ötszörös) esetében magas. Az etnikai származás bevonásával ez a hatás azonban csak az érettségizettek és a felsőfokú végzettségűek esetében maradt meg. A számítások azt mutatják, hogy mintánkban az etnikai származás hatása a legerősebb a vizsgált tényezők közül (az esélyhányados még a kontrollváltozók bevonása után is háromszoros). Kimutattuk továbbá, hogy a szelektív elhordás, és ennek következtében kialakuló spontán szegregáció térségeinkben már alsó tagozatban megkezdődik.

A tanulmány második felében a szelektív iskolaválasztás okait vizsgálva első lépésben azt néztük, hogy a kérdőívben feltett, oktatási intézményt értékelő kérdésekre milyen választ adtak a szülők. Kiderült, hogy a helyben járó és az elhordó szülők csoportjainak véleménye között csupán a gyerekközösség összetételére (roma gyerekek aránya) és viselkedésére vonatkozó kérdések esetében mutatkozott komolyabb eltérés. Míg a helyben tanuló gyerekek szülei csaknem 80%-a úgy ítéli meg, hogy – inkább vagy nagyon – jellemző a magas roma-arány a gyermek által látogatott intézményben, addig ugyanez a ráta a mobil gyermekek szülei esetében csupán 36% (ebből csak 15% a „nagyon jellemző" megítélés). Emellett ez utóbbi csoport tagjai közül fele annyian értékelték „inkább" vagy „teljesen" igaznak, hogy sok az erőszakos, verekedő gyerekek az iskolában (62%) mint a mobil gyerekek szülei (29%). Az eljárás és a roma származású gyerekek iskolai arányának összefüggését vizsgálandó, bevontuk a vizsgálatba az OKM adatbázis – becslésen alapuló – intézményi szintű adatait. Ezen mutatók egyértelműen alátámasztják a sejtést, hogy az elhordás a többi tényezőnél erősebben korrelál a (becsült) iskolai roma aránnyal.

[67] Az általános iskolai évfolyamoknál a telephelyeken belüli különbségekből származik a teljes variancia 69-72%-a, a telephelyek közötti különbségek pedig a varianciának 28-31%-át adják. (OKM 2014 Országos Jelentés, 20. oldal).

Megvizsgáltuk továbbá, hogy az OKM kompetencia eredmények alapján hogyan jellemezhetőek azok az iskolák, amelyeket a mobil gyerekek látogatnak, illetve ahova helyben tanuló társaik járnak. Az objektív eredménymutatók szerint az eljáró gyerekek jellemzően olyan iskolákba járnak, melyek egyértelműen jobban teljesítenek a kompetenciavizsgálatok során, mint ahova a nem mobilak járnak. A különbség szövegértésből nagyobb, de matematikából sem elhanyagolható mértékű.

Felmérésünk eredményei alátámasztani látszanak – az eddig főként városi terepeken vizsgált, illetve a falusi térségekben kvalitatív kutatások alapján leírt – az állítást, miszerint a szülők szelektív iskolaválasztásának legfőbb oka térségeinkben az oktatási intézményekben érzékelhető roma-diákok aránya (és nyilván az ehhez társított vélekedések). Természetesen az ingázás felvállalása a család anyagi helyzetének is függvénye, hiszen a szülők közül nem mindenki tudja vállalni a gyermek elhordását. Kiderült azonban, hogy ez a kérdés elsősorban nem a család jövedelmi helyzete, hanem sokkal inkább az anya iskolai végzettsége, és etnikai származása határozza meg.

Amint a jobban kvalifikált nem roma származású szülők „megérzik" a szegregálódás veszélyét, elviszik gyermeküket az iskolából. Az eljárók csaknem több mint hetven százaléka olyan intézményt látogat, ahol 40% alatti a roma gyerekek aránya, míg a helyben tanuló társaik 62% szegregálódó, közülük 45% pedig szegregált intézménybe jár. Ezt bizonyítják a telephelyi OKM adatok is: amint a romák aránya 40% fölé kerül, minimálisra csökken az iskolába más településről bejáró gyerekek száma. Kutatásaink alátámasztják tehát, hogy 40-50 % között van valahol a határ, ahol érezhetően megindul a szegregálódás folyamata, amelynek következményeként a szakirodalom szerint (Kertesi–Kézdi 2005a, 2012, Messing–Molnár 2008, Papp Z. 2015) megkezdődik az iskola/osztály eredményeinek leromlása is. Ezzel pedig elérkeztünk a tanulmány elméleti keretei között felvázolt társadalmi csapdahelyzethez. Jelen írásnak nem célja a helyzet lehetséges megoldásainak tárgyalása, „csupán", hogy a leghátrányosabb helyzetű térségekben mért eredményekkel bizonyítsa az égető társadalmi probléma kezelésének fontosságát.

Hivatkozások

Babusik Ferenc (2003): Késői kezdés, lemorzsolódás – cigány fiatalok az általános iskolában, Új Pedagógiai Szemle, 53 (10): 3-18.

Balázs Éva - Kovács Katalin (2012): Kistérségi és mikrotérségi társulások a közoktatásban. In Balázs Éva - Kovács Katalin (szerk.) Többcélú küzdelem. Budapest: Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, 17-69.

Balázsi Ildikó – Lak Ágnes Rozina – Ostorics László – Szabó Lívia Dóra – Vadász Csaba (2015): Országos Kompetenciamérés 2014. Országos jelentés.

Boreczky Ágnes (2000): Kultúraazonos pedagógia. A differenciáláson innen és túl. Új Pedagógiai Szemle, július-augusztus.

Clotfelder, T. Charles (2000): Interracial contact in high school extracurricular activities. Working paper 7999, Cambridge: National Bureau of Economic Research. Internetes elérhetőség: http://www.nber.org/papers/w7999 (letöltve: 2016. 09.16.)

Chetty, Ray – Hendren, Nathaniel – Katz, Lawrence F. (2015): The Efects of Exposure to Better Neighborhoods on Children: New Evidence from the Moving to Opportunity Experiment Harvard University and NBER. http://scholar.harvard.edu/files/hendren/files/mto_paper.pdf (letöltve: 2015.08.03.)

Feischmidt Margit (2013): A szegregáció folyománya: kortárs és tanár-diák kapcsolatok Európa multi-etnikus iskolai közösségeiben. Esély, 2:53-69.

Fejes József Balázs (2013): Miért van szükség deszegregációra? In: Fejes J. B. – Szűcs N. (szerk.) A szegedi és hódmezővásárhelyi deszegregációt támogató Hallgatói Mentorprogram. Öt év tapasztalatai. Szeged: Belvedere Meridionale, 15–35.

Fekete Attila (2008): Iskolák a határon. Falu, 23., (2):23-34.

Fekete Attila (2016): Gyerekszegénység a munkaerő-piaci helyzet tükrében. In: Vastagh Zoltán – Husz Ildikó (szerk.) Gyerekesélyek a végeken. Tanulmányok a leghátrányosabb helyzetű kistérségek gyermekeinek életkörülményeiről. MTA Gyerekesélykutató-Csoport, Budapest

Földes Petra (2005): Változások a család és az iskola viszonyában. Szempontok az iskola szocializációs szerepének újragondolásához. Új Pedagógiai Szemle, 55., (4):39-44.

Friedman, Eben – Surdu, Mihai (2009): School as ghetto. Systemic Overrepresentation of Roma in Special Education in Slovakia. Roma Education Fund. Internetes elérhetőség: http://www.romaeducationfund.hu/sites/default/files/publications/school_as_ghetto.pdf (letöltve: 2016.09.16.)

Granovetter, Marc (1973): The Strength of Weak Ties. American Journal of Sociology, 78: 1360–1380.

Havas Gábor (2008): Esélyegyenlőség, deszegregáció. In: Fazekas János – Köllő János – Varga Júlia (szerk.) Zöld könyv. A magyar közoktatás megújításáért. Budapest: Ecostat, 121-139.

Havas Gábor – Kemény István – Liskó Ilona (2001): Cigány gyerekek az általános iskolákban. Oktatáskutató Intézet, pp. 68.

Havas Gábor – Liskó Ilona (2005): Szegregáció a roma tanulók általános iskolai oktatásában. Kutatás közben, 266, Budapest: Felsőoktatási Kutatóintézet

Husz Ildikó (2013): Encsi kistérség. A kistérségben élő gyermekek, fiatalok és családjaik helyzetének, igényeinek és szükségleteinek felmérése. Budapest: MTA TK

Kemény István (1996): A romák és az iskola. Educatio, 1:71-83.

Kertesi Gábor – Kézdi Gábor (2005a): Általános iskolai szegregáció. Okok és következmények. I. rész. Közgazdasági Szemle, LII., (ápr.): 317–355.

Kertesi Gábor – Kézdi Gábor (2005b): Általános iskolai szegregáció. Okok és következmények. II. rész. Közgazdasági Szemle, LII., (máj.): 462-479.

Kertesi Gábor – Kézdi Gábor (2009): Általános iskolai szegregáció Magyarországon az ezredforduló után. Közgazdasági Szemle, LVI., (nov.): 959–1000.

Kertesi Gábor – Kézdi Gábor (2012): A roma és nem roma tanulók teszteredményei közti különbségekről és e különbségek okairól. Közgazdasági Szemle, LIX., (júl.-aug.): 798–853.

Kertesi Gábor – Kézdi Gábor (2014): Iskolai szegregáció, szabad iskolaválasztás és helyi oktatáspolitika 100 magyar városban. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek, 6., Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapesti Corvinus Egyetem, Emberi Erőforrások Tanszék

Kézdi Gábor – Surányi Éva (2008): Egy integrációs program hatása a tanulók fejlődésére. Educatio, 4: 467–479.

Kovács Katalin – Váradi Monika (2012): „Már mindenki együttműködik, aki földrajzilag, fizikailag együtt tud működni". In Balázs Éva – Kovács Katalin (szerk.) Többcélú küzdelem. Budapest: Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, 159–207.

Liskó Ilona (2002): Cigány tanulók a középfokú iskolákban. Kutatás közben, 234. Budapest: Oktatáskutató Intézet

Liskó Ilona (2008): Szakképzés és lemorzsolódás. In: Fazekas János – Köllő János – Varga Júlia (szerk.) Zöld könyv. A magyar közoktatás megújításáért. Budapest: Ecostat, 95 – 121.

Messing Vera – Molnár Emília (2008): „…több odafigyelés kellett volna" A roma gyerekek iskolai sikerességének korlátairól. Esély (4): 77-93.

Olson, Mancur (2006 [1987]): A kollektív cselekvés logikája. Gazdaságszociológia. In Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.) Budapest: Aula Kiadó, 100–107.

Papp Z. Attila (2015): Iskolai eredményesség és a roma tanulói arány összefüggésrendszere az OKM adatok alapján. MTA TK Kisebbségkutató Intézet, 2015.

Papp Z. Attila (2012): Az iskolaválasztás motivációi és kisebbségi perspektívái. Kisebbségkutatás 21. (3):399–418.

Perpék Éva – Fekete Attila (2016): Otthoni nevelési környezet és iskolai teljesítmény. In: Vastagh Zoltán – Husz Ildikó (szerk.) Gyerekesélyek a végeken. Tanulmányok a leghátrányosabb helyzetű kistérségek gyermekeinek életkörülményeiről. MTA Gyerekesélykutató-Csoport, Budapest

Szalai Júlia (2010): A szabadságtalanság bővülő körei. Az iskolai szegregáció társadalmi „értelméről". Esély, 3:3–22.

Váradi Monika Mária (2012): A Bizonytalanság bizonyossága: változások és konfliktusok zalai kisiskolák világában. In Balázs Éva – Kovács Katalin (szerk.) Többcélú küzdelem. Budapest: Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, 65-110.

Vastagh Zoltán (2016): Módszertani megjegyzések a kistérségi szükségletfelmérésről. In: Vastagh Zoltán – Husz Ildikó (szerk.) Gyerekesélyek a végeken. Tanulmányok a leghátrányosabb helyzetű kistérségek gyermekeinek életkörülményeiről. MTA Gyerekesélykutató-Csoport, Budapest

Virág Tünde (2012): „A sötét Abaújtól – most leghátrányosabb – ennyi az előrelépésünk…" In Balázs Éva – Kovács Katalin (szerk.) Többcélú küzdelem. Budapest: Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, 243–275.

Zolnay János (2006): Kényszerek és választások. Oktatáspolitika és etnikai szegregáció Miskolc és Nyíregyháza általános iskoláiban. Esély, 4: 48-71.

Zolnay János (2010): Olvashatatlan város. Közoktatási migráció és migrációs iskolatípusok Pécsen. Esély, 6:41–65.

Függelék

1. táblázat: A gyermek legmagasabb iskolai végzettségére vonatkozó szülői prognózis

		Milyen iskolai végzettséget fog gyermeke szerezni?						Össze-sen
		Legfeljebb 8 osztály	Szakiskola	Szakközép-iskola	Gimnázium	Felsőfok	NT	
A településre jár iskolába	N	132	349	533	305	617	194	2130
	%	6,2%	16,4%	25,0%	14,3%	29,0%	9,1%	100%
Máshova jár iskolába	N	15	54	69	41	166	40	385
	%	3,9%	14,0%	17,9%	10,6%	43,1%	10,4%	100%
Összesen	**N**	**147**	**403**	**602**	**346**	**783**	**234**	**2515**
	%	**5,8%**	**16,0%**	**23,9%**	**13,8%**	**31,1%**	**9,3%**	**100%**

2. táblázat: A gyermek legmagasabb iskolai végzettségére vonatkozó szülői prognózis a gyermek kora alapján

			Milyen iskolai végzettséget fog gyermeke szerezni?						Összesen
			Legfeljebb 8 osztály	Szakiskola	Szakközép-iskola	Gimnázium	Felsőfok	NT	
Hány éves	6	N	1	7	11	8	18	6	51
		%	2,0	13,7	21,6	15,7	35,3	11,8	100,0
	7	N	9	20	39	33	72	28	201
		%	4,5	10,0	19,4	16,4	35,8	13,9	100,0
	8	N	24	31	63	40	91	41	290
		%	8,3	10,7	21,7	13,8	31,4	14,1	100,0
	9	N	15	34	72	39	106	31	297
		%	5,1	11,4	24,2	13,1	35,7	10,4	100,0
	10	N	13	40	74	42	84	39	292
		%	4,5	13,7	25,3	14,4	28,8	13,4	100,0
	11	N	17	42	63	36	105	21	284
		%	6,0	14,8	22,2	12,7	37,0	7,4	100,0
	12	N	19	52	97	44	101	29	342
		%	5,6	15,2	28,4	12,9	29,5	8,5	100,0
	13	N	23	96	91	54	113	35	412
		%	5,6	23,3	22,1	13,1	27,4	8,5	100,0
	14	N	20	56	83	56	88	16	319
		%	6,3	17,6	26,0	17,6	27,6	5,0	100,0
	15	N	13	22	21	4	23	4	87
		%	14,9	25,3	24,1	4,6	26,4	4,6	100,0
	16	N	3	9	8	1	1	0	22
		%	13,6	40,9	36,4	4,5	4,5	0,0	100,0
Összesen		**N**	**157**	**409**	**622**	**357**	**802**	**250**	**2597**
		%	**6,0**	**15,7**	**24,0**	**13,7**	**30,9**	**9,6**	**100,0**

3. táblázat: A szelektív iskolaválasztás esélye az anya iskolai végzettsége, etnicitása és jövedelmi helyzete alapján

		1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell
		Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
Anya iskolai végzett-sége	Szakmunkás, szakképzés érettségi nélkül	1,951**		1,127		1,083
	Legalább érettségi	2,777**		1,478**		1,396
	Felsőfok	5,041**		2,568**		2,403**
Nem roma			4,199**	2,997**		2,980**
Nem szegény					1,837**	1,140

** Szignifikanciaszint < 0,05
Referenciakategóriák: nyolc általános, vagy kevesebb; roma; szegény

4. táblázat: A gyermek általlátogatott általános iskola megítélése a szülők által

Mennyire igazak a következő állítások a gyermek jelenlegi iskolájára? (teljesen; inkább nem igaz; inkább igaz; egyáltalán nem igaz)	Cramer's V	Szignifikancia
Jók a pedagógusok.	0,053	0,076
Figyelembe veszik a gyerek kéréseit, igényeit.	0,063	0,02**
Partnernek tekintik a szülőket.	0,078	0,00**
A szülők bekapcsolódhatnak a programok kialakításába, szervezésébe.	0,068	0,01**
Jó a gyerekközösség	0,137	0,00**
A gyerek jól fejlődik.	0,078	0,00**
Az iskola berendezése, bútorzata megfelelő	0,047	0,146
Az iskola eszközökkel való felszereltsége megfelelő.	0,035	0,391
Sok az erőszakos, verekedő gyerek.	0,298	0,00**
Túlzsúfoltak az osztályok.	0,058	0,04**
Mennyire jellemző az iskolára….(teljesen jellemző; inkább jellemző; inkább nem jellemző; egyáltalán nem jellemző)		
...hogy magas a roma tanulók aránya?	0,369	0,00**
...drogprobléma, túlzott alkoholfogyasztás a gyerekek között?	0,116	0,000

** Szignifikanciaszint < 0,05

1. ábra: Eljárási arányok a 23 vizsgált LHH-ás kistérségben

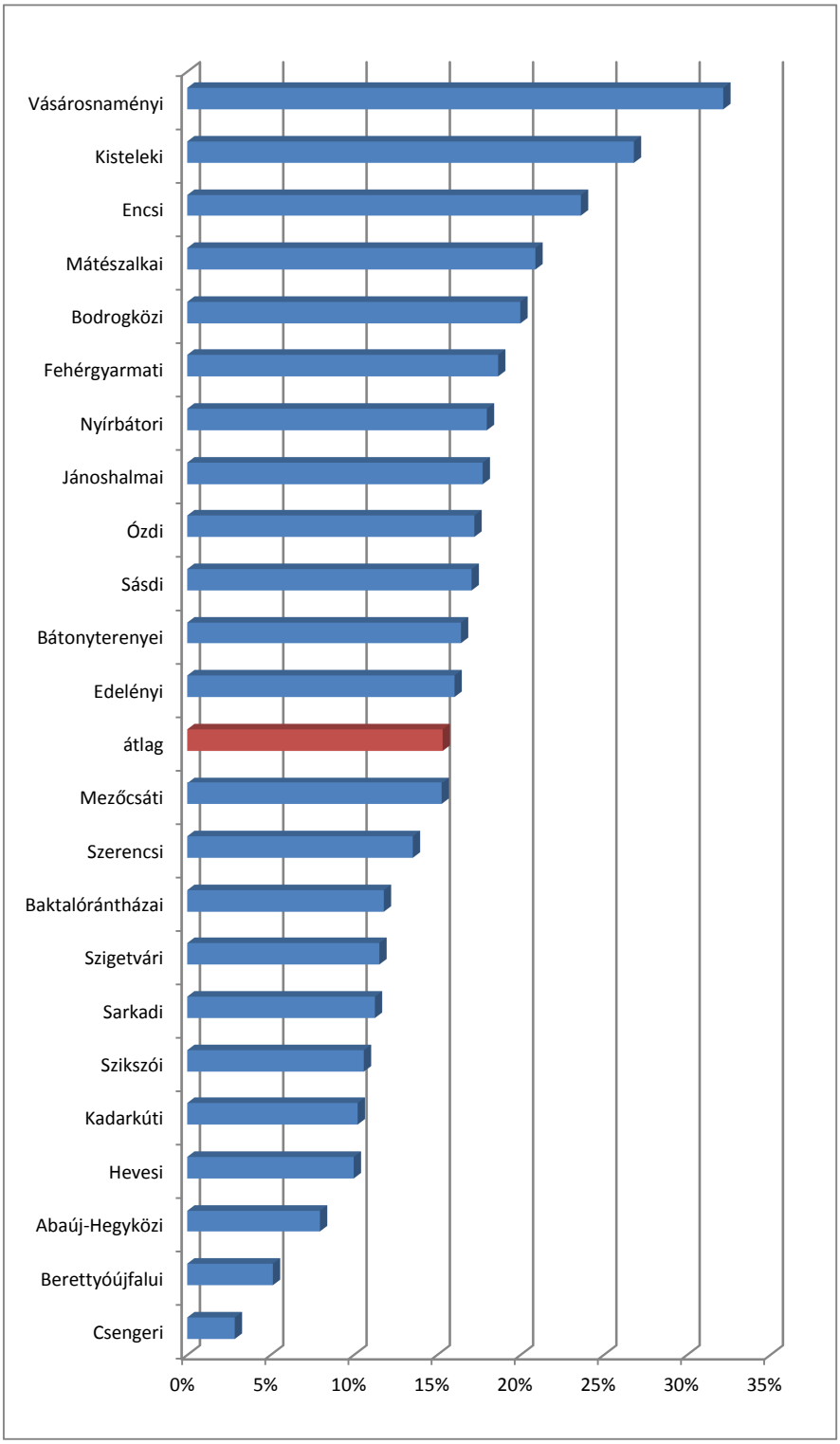

2. ábra: Az eljáró és helyben tanuló gyerekek által látogatott iskolák kompetenciaeredményei a két szélső kategória feltüntetésével

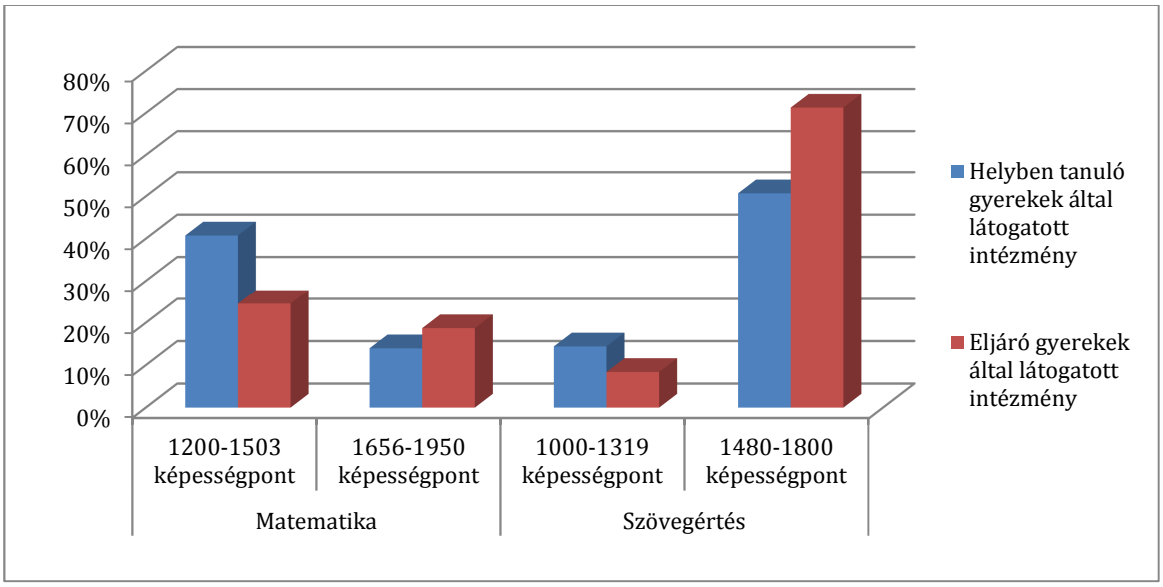

3. ábra: Átlagos képességpontok matematikából a 23 LHH-ás kistérségben

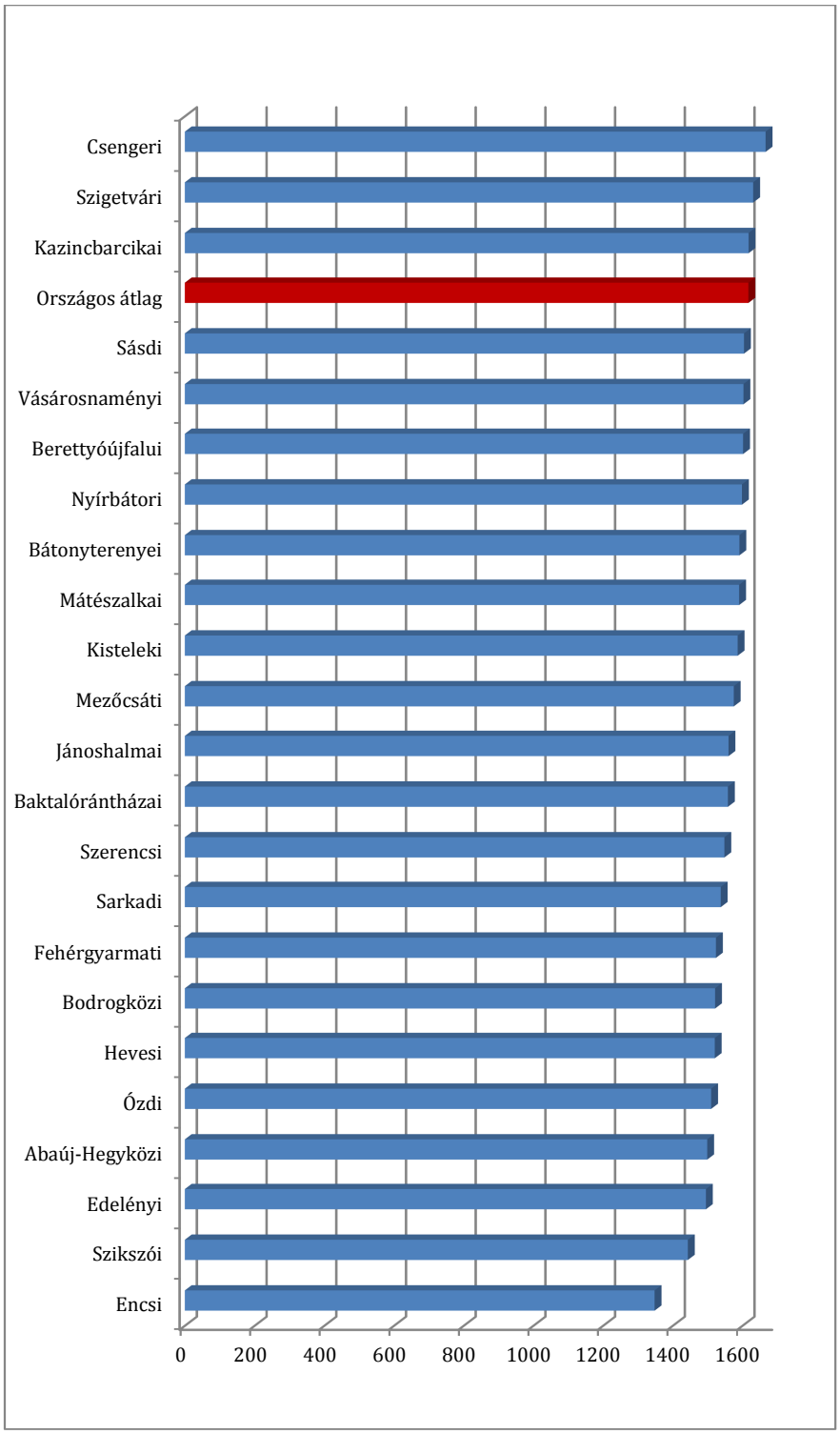

Forrás: OKM 2014 telephelyi adatok (8. osztályosokra vonatkozóan)

4. ábra: Átlagos képességpontok szövegértésből a 23 LHH-ás kistérségben

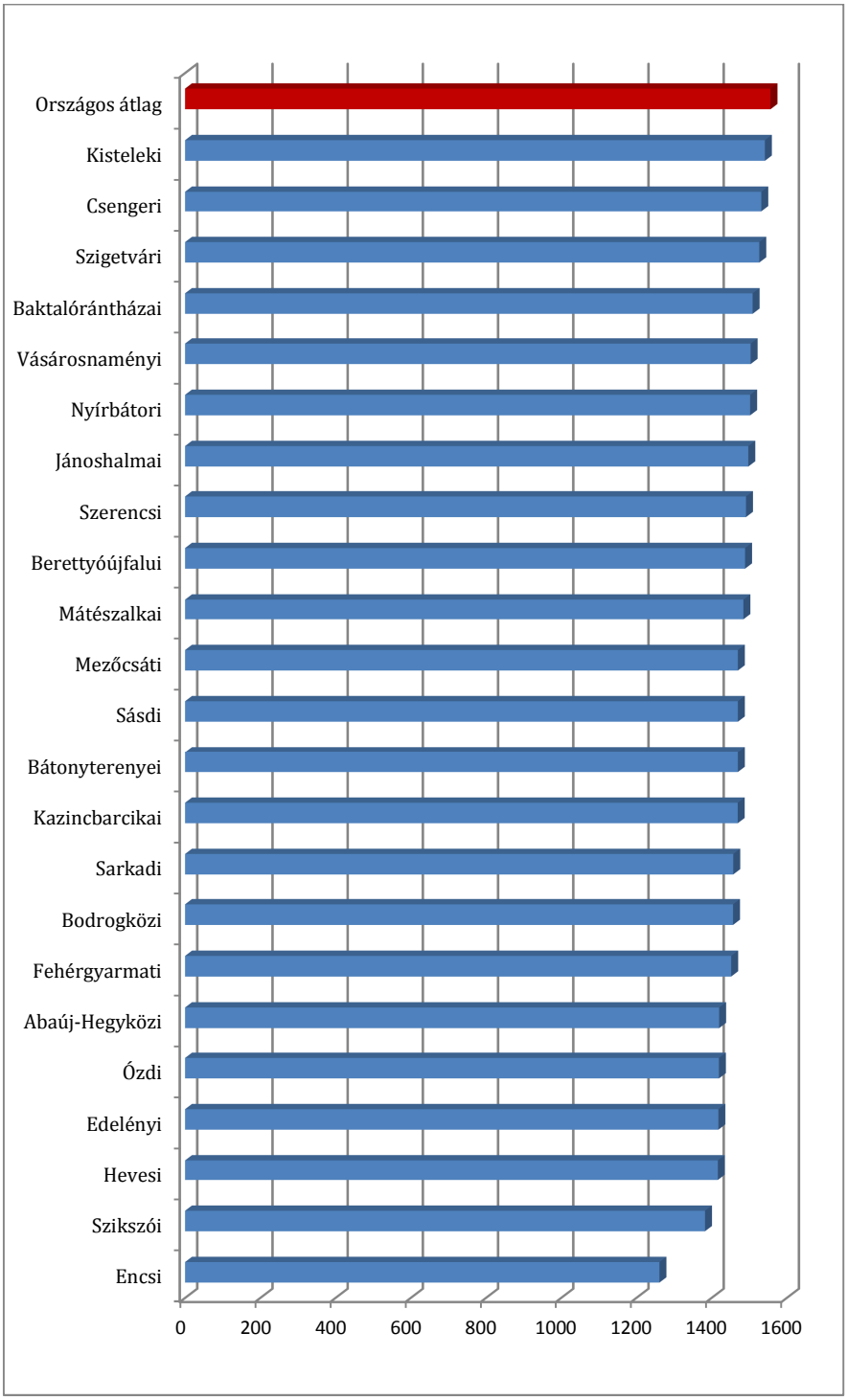

Forrás: OKM 2014 telephelyi adatok (8. osztályosokra vonatkozóan)

7. Otthoni nevelési környezet és iskolai teljesítmény

PERPÉK ÉVA – FEKETE ATTILA

Kutatások sora igazolja, hogy az otthoni nevelési környezet és a gyermek iskolai teljesítménye között pozitív összefüggés van. A tanulmány ezt az összefüggést vizsgálja a különböző családtípusokban az általános iskolások körében 23 leghátrányosabb helyzetű (LHH) térségben. Elemzett adataink kérdőíves adatgyűjtésből származnak, amely a gyermekes családok körében folyt 2013-2014-ben. Az eredmények minél sokrétűbb értelmezésére - kiegészítésként - a terepen készült interjúk egy részét is felhasználtuk. A gyermekes családokra reprezentatív mintánkba az országos átlagnál lényegesen több szegény és roma család került, így adekvát képet kaphatunk arról, hogyan befolyásolja a nevelést és a tanulói sikerességet a család anyagi helyzete és etnikai hovatartozása a legelmaradottabb területeken.

Számos hazai kutatás rámutatott, hogy a roma tanulók gyengébben teljesítenek az iskolában, mint nem roma társaik, ennek magyarázata pedig a rosszabb társadalmi-gazdasági státusban keresendő. A szakirodalom alapján tehát azt várjuk, hogy alapvetően a család jövedelmi viszonyai határozzák meg a tanulmányi előmenetelt az elmaradott kistérségekben is. A nemzetközi kutatási eredmények egy részének fényében ugyanakkor joggal feltételezhetjük, hogy az otthoni nevelési környezet egyes elemei nemcsak a szegénységgel függnek össze, azt erőteljesen befolyásolja a gyermek szűkebb és tágabb szocializációs közege, egy ebben a közegben elterjedt és elfogadott nevelési kultúra, parenting. A parenting pedig módosíthatja a család anyagi helyzetének hatását az általános iskolások teljesítményére.

Elemzésünkben külön vizsgáltuk az anyagi ráfordítást igénylő és nem igénylő nevelési tényezőket. Eredményeink szerint az anyagi áldozatot nem igénylő nevelési tényezőkben közel áll egymáshoz az egyes családtípusok nevelési gyakorlata. A legnagyobb eltéréseket éppen az olyan, anyagi ráfordítást és előzetes szervezést igénylő tételekben tapasztaltuk, amelyek összhangban vannak az iskolai elvárásokkal és közvetlenül javíthatják az iskolai teljesítményt. Azt találtuk, hogy a tanulmányi eredményt legerősebben az befolyásolja, hogy a szülők milyen iskolai végzettséget várnak el a gyerektől.

Elméleti és kutatási előzmények: az iskolai teljesítményt befolyásoló tényezők

Fontos hangsúlyozni, hogy a családi háttér és az ezzel összefüggő nevelési környezet nem az egyetlen tényező, amely meghatározza az iskolai teljesítményt. A kutatások – közöttük a hazai kompetenciamérés - számba vesznek olyan egyéb releváns tényezőket, mint az iskola típusa és képzési formája, területi elhelyezkedése, a település jellege[68], az osztály és az iskola etnikai összetétele stb. Ezzel az iskolarendszer vagy az iskolai szegregáció teljesítményre gyakorolt, családi impulzusokra rárakódó hatása is mérhetővé válik. A tanulók teljesítményét differenciálják továbbá olyan egyéni tényezők alapján

[68] A különböző iskolatípusok például: általános iskola, szakiskola, hat- vagy nyolcosztályos gimnázium; tagozatos-nem tagozatos iskola. Az iskolák között különbséget tehetünk még területi alapon közigazgatási egységek (régió, megye, járás) vagy településtípusok (falu, város, járási székhely, megyeszékhely, Budapest) szerint is.

is, mint a nem illetve a gyermektől elvárt vagy remélt iskolai végzettség. Ezeken felül az említett tényezők kombinációját is bevonják az elemzésekbe (Országos Kompetenciamérés 2014). Abban azonban a kutatók nagy része egyetért, hogy a tanulók eredményességét a családi háttér, a gyermek szocioökonómiai környezete befolyásolja a legerőteljesebben. A kutatásoknak van ugyanakkor egy olyan vonulata, amely az otthoni nevelési környezet, a családi kultúra, a parenting felől közelíti meg a kérdést.

Otthoni nevelési környezet, parenting

Több kutatás rámutatott, hogy a(z otthoni) nevelés(i környezet, parenting) és a gyermek iskolai teljesítménye (kulturális tőke) között pozitív összefüggés van. A családtagok rendszeres együttléte, interakciója a családon belüli *társadalmi tőke* egyik fontos forrása is egyben (Coleman 1988). A családtagok együtt töltött idejét a – negatív vagy pozitív töltetű - családi integráció vagy kohézió (Harcsa 2014, Angell 1936, Olson et al. 1979, Leslie, Tucker 1993) indikátoraként is használják. A tágabban értelmezett nevelés vagy családi szocializáció pedig *kulturális tőke*ként definiálható, illetve azzá konvertálható (Bourdieu 1997).

A családi környezet és az iskolai teljesítmény összefüggését vizsgáló kutatásokat más-más szempontból összegzi érzékletesen Pusztai (2009) és Kertesi, Kézdi (2012). Az emberi és társadalmi tőke kutatások közül valószínűleg James S. Coleman kutatásai a legismertebbek. Coleman a családon belüli társadalmi tőke (és részben a pénztőke és emberi tőke) iskolai eredményességre gyakorolt hatását többek között 1988-ban publikált tanulmányában vizsgálta. Coleman amellett érvel, hogy az emberi tőke nem adható tovább a társadalmi tőke közvetítése nélkül. A családon belüli társadalmi tőke pedig a szülők és gyermekek közötti kapcsolatban ölt testet. Tulajdonképpen abban az időben és a figyelemben ragadható meg, amit a szülők - elsősorban az anya - a gyerek(ek)re fordítanak. Coleman eredményei szerint a családon belüli - és az azon kívüli - társadalmi tőke növeli a középiskolai tanulók teljesítményét, kulturális tőkéjét. Vagyis azokban a családokban, ahol mindkét szülő jelen van, kevés a gyermek (így egy gyerekre több figyelem jut) és az anya elvárja a gyerektől a továbbtanulást, kisebb az iskolaelhagyás, a hiányzás esélye (Coleman 1988)[69]. Coleman elméletével szemben azóta több kritika is felmerült, ezekre a következő részben térünk ki.

Nem újkeletű megállapítás, hogy a különböző hátterű családokban különböző elvek és elvárások mentén nevelik a gyermekeket. Ebben a témában többek között Annette Lareau végzett három fázisból álló, interjúkon és megfigyelésen alapuló kutatást, amelyben 8-10 éves, fekete és fehér amerikai gyerekeket és

[69] Coleman empirikus adatai a High School and Beyond kutatás 4000 amerikai állami iskolába járó diákjára vonatkoznak. Függő változóként a 10. és 12. osztály tavasza közötti kimaradási rátát használta súlyozott logisztikus regressziós modellben. A társadalmi tőkét mérő magyarázó változóként szerepeltette a következőket: a) egy vagy két szülő jelenléte (a szülők hiányát strukturális hibának vélte); b) testvérek száma (a társadalmi tőke és az egy gyermekre fordított idő a testvérek számával fordítottan arányos); c) a szülők és gyerekek egymáshoz viszonyított száma, aránya (két szélső érték: két szülő és egy testvér, egy szülő és négy testvér); d) az anya elvárja-e gyermekétől, hogy egyetemre menjen vagy nem; e) a három tényező (szülők, testvérek, továbbtanulás) együtt. Az eredmények azt mutatják, hogy az iskolából való kimaradás esélyét valóban növeli a szülők hiánya, a testvérek magas száma, valamint az, ha az anya nem várja el gyermekétől, hogy továbbtanuljon. (Coleman 1988).

azok családjait vizsgálták. Lareau (2002) kimutatta, hogy a középosztálybeli családok – etnicitástól függetlenül - az ún. *„összehangolt művelés"* hívei. Ezen családokban a szülők arra törekszenek, hogy gyermekeik képességeit a szervezett szabadidős tevékenységeken keresztül bontakoztassák ki. Ezek általában idő- és energiaigényes elfoglaltságok a család, elsősorban az anyák számára. A meggyőző nevelési stílusban fontos a szerepe a beszélgetésnek, érvelésnek, meggyőzésnek. Ehhez képest a munkásosztálybeli és a szegény szülők a spontán *természetes növekedés* elvét vallják. Eszerint a gyermek fejlődéséhez „csupán" az alapvető feltételeket (étel, biztonság, szeretet) kell biztosítani. Ezek a gyerekek tekintélyelvű nevelést kapnak, több a nem szervezett szabadidejük, intenzívebb a kapcsolatuk a nagycsaládjukkal[70].

A kutatási eredmények alapján az sem vitás, hogy a család társadalmi státusával összefüggő nevelés hatást gyakorol a gyermek iskolai teljesítményére. A Lareau-féle meggyőző nevelési stílus hatását tesztelte például Bodovski és Farkas (2008). Eredményeik egyrészt megerősítették, hogy a szülők társadalmi-gazdasági státusa és nevelési stílusa között pozitív összefüggés van. Másrészt kimutatták, hogy az összehangolt művelésben részesült gyerekek teljesítménye jobb. A jobb teljesítmény az olvasási teszteredményekben és a nyelvre és írásra vonatkozó tanári értékelésekben is megmutatkozik. Az összehangolt művelést egy 29 itemes skálával mérték, amelyben a szülői felelősségről, a gyermek szabadidejéről, a szülő és az iskola közötti kapcsolatról és a gyermek könyveinek számáról kérdezték a szülőket. Elemzésükbe bevonták továbbá a szülők várakozásait a gyermek iskolai végzettségét illetően, a tanár gyermekről és családjáról alkotott véleményét és néhány szociodemográfiai változót.

A család osztály-hovatartozása, a nevelés és az iskolai teljesítmény (matematikai és olvasási pontszámok) összefüggését érzékletesen mutatta ki továbbá Roksa és Potter (2011). Modelljükben a vizsgált családokat négy osztályba sorolják: a stabil közép, új közép, stabil munkás és új munkás osztályokba. Eredményeik szerint a legmagasabb státusú, stabil középosztálybeli családok gyerekeinek a legjobb az iskolai teljesítménye, az alacsony státusú stabil munkásosztálybelieknek pedig a legrosszabb. A kutatók az iskolai előmenetelben megmutatkozó különbségek egy részét a nevelésbeli – valamint a családi erőforrásokban megmutatkozó - különbségeknek tulajdonítják (Roksa - Potter, 2011:314). A nevelés sokféleképp konceptualizálható, erre ők három tényezőt használnak, ezek a kulturális tevékenységek, a Lareau-féle összehangolt művelés[71] és az anya elvárásai a gyermek iskolai végzettségét illetően.

Már többször utaltunk rá, hogy a gyermekek megfelelő szocializációjához nélkülözhetetlen a minőségi családi együttlét. A közös kulturális eseményeken kívül ilyen együttlét még például a családi étkezés vagy a meseolvasás. A családi körben elköltött főétkezések nemcsak a kommunikáció színterei, de egyes

[70] A Lareau-féle nevelési típusok tehát a gyerekek szabadidő eltöltési szokásait is befolyásolják. Erről lásd még pl. Zeller (2016).

[71] A szerzők a magas kulturális tevékenységeket (múzeum, koncert) vonták be az elemzésbe. Az összehangolt művelést Lareaut követve a gyerek szervezett, tanórán kívüli tevékenységeivel és a szülő iskolai eseményeken való részvételével (önkéntesség, rendezvények, szülő-tanár egyesületi vagy PTA találkozók, beszélgetés osztályfőnökkel, tanárokkal) mérték (Roksa - Potter, 2011:303).

kutatási eredmények szerint a gyermekkori elhízás esélyét is csökkentik (Anderson, Whitaker 2010)[72]. Azt is kimutatták, hogy azon gyerekek írás-olvasás és kommunikációs készségei fejlettebbek, akiknek a szülők óvodás korukban és korábban rendszeresen olvastak mesét, könyvet nézegettek, mondókáztak velük. A szülői nevelési gyakorlat több elemére a PISA-felmérésekben is rákérdeztek. A magyarországi adatokból az derül ki, hogy azok a gyerekek, akiknek kiskorukban olvastak mesét, jobb szövegértési eredményeket értek el. A többet mesélő szülők pedig jobbmódúak voltak. Újfent bebizonyosodott, hogy a nevelési szokásokat erőteljesen befolyásolja a család szocioökonómiai helyzete (OECD 2010, Kertesi - Kézdi 2012). Kérdőíves felmérésünkben az említett családi szabadidős tevékenységekről, étkezésekről és mesélésről is szerepeltettünk kérdéseket.

A fentebb bemutatott kutatások tehát az otthoni nevelési környezetre, a családi kultúrára, a parentingre helyezik a hangsúlyt, ezzel összefüggésben térnek ki a család szociökonómiai hátterének szerepére. Coleman idézett kutatására ez nem igaz, elemzésének központi eleme a család szerkezete és az otthoni nevelési kultúra volt, a család gazdasági-társadalmi helyzetét nem vonta be az elemzésbe. Sőt, arra is utal, hogy az alacsony iskolai végzettségű, kevés emberi tőkével rendelkező családokban is lehet magas a társadalmi tőke és ez javíthatja a gyermek iskolai teljesítményét, növelheti emberi tőkéjét. Elméletével szemben egyebek mellett az merült fel kritikaként, hogy a családi társadalmi tőke nem egymagában és közvetlenül „felelős" az iskolai sikerességért (Pusztai 2009). A családon belüli társadalmi tőke ugyanakkor kisebb-nagyobb mértékben képes kompenzálni a nemzetiségből és társadalmi státusból eredő hátrányokat (McNeal 1999), illetve *„mérsékli a kulturális tőke újratermelődésének faji- és osztálydeterminizmusát"*. (Pusztai 2009:38). Hasonló eredményre jutottak Meier (1999) és Teachman et al. (1996) is, akik azt emelik ki, hogy a családi társadalmi tőke (a gyermekek és szülők közötti szoros kapcsolat, interakció, közös időtöltés, tevékenység) az a csatorna, amely közvetíti a szülők anyagi (gazdasági) és emberi tőkéjét a gyerekek felé[73]. Ez a megközelítés Bourdieu elképzeléséhez is közel áll.

Pierre Bourdieu (1997) a nevelést beruházásnak, a kulturális tőke rejtett és leplezett átadásának tekinti a családon belül. Bourdieu a „beruházás" kifejezést használva az emberi tőke iskola (Schultz, Becker 1964) szóhasználatát követi, egyszersmind kritizálva az elméletet, és kiterjesztve azt a formális oktatáson kívülre. Bourdieu szerint mind az oktatási rendszer, az iskola (Bourdieu 1978), mind az otthoni „nevelési rendszer", a család átörökíti a fennálló társadalmi struktúrát, az egyenlőtlenségeket. A családi nevelés Bourdieu tőkefajtái közül leginkább a gyermek belsővé tett, elsajátított, inkorporált kulturális tőkéjét alakítja. A hosszú ideig tartó nevelés révén a gyermekben egyfajta, a család anyagi, kulturális és társadalmi hovatartozását is hordozó habitus alakul ki. A belsővé tett kulturális tőke, mint minden más tőkefajta átváltható gazdasági és társadalmi tőkére. Bourdieu elméletében kiemelt

[72] Hasonló befolyásoló tényezők voltak még: elegendő mennyiségű alvás és korlátozott tévénézés/számítógép használat.

[73] A kritikák másik része a testvérek szerepét illetően fogalmazódott meg. Pusztai (2009:41) a következőket jegyzi meg: *„… a többgyermekes családstruktúrának akár haszna is lehet, hiszen több gyermek zárt, egységes normákra alapozott bizalmas kapcsolatával, az iskolára vonatkozó hasznos információk áramoltatásával nagyobb társadalmi tőkét biztosíthat a tanulónak."* Coleman megállapításával ellentétben tehát a testvérek számával párhuzamosan az adott diák emberi tőkéjének is növekednie kellene

jelentőségű a családi körben, a gyerekekkel töltött, „gazdasági kényszerektől mentes" idő. Ez a szabadidő szavatolja ugyanis a kulturális tőke átadását a családban. A szabadidő - elsősorban az anyáé - Coleman elméletében is kulcsfontosságú a családi társadalmi tőke kialakításában és fenntartásában.

HOME

A nemzetközi kutatási gyakorlatban az ún. HOME (Home Observation for Measurement of the Environment) skála az egyik legelterjedtebb mérőeszköz az otthoni nevelési környezet és a szülői attitűdök feltérképezésére. A HOME indexet Robert H. Bradley és Bettye M. Caldwell dolgozta ki (Bradley, Caldwell 1984, Bradley et al. 1988b). A HOME egyes életkori alskálái[74] tulajdonképpen megmutatják, hogy melyek azok a tényezők, amelyek a gyermeki fejlődésre kiemelten hatnak.

A HOME index megalkotása óta számos normalizálási, standardizálási és felülvizsgálati folyamaton esett át (lásd pl. Bradley 1994, Bradley, Corwyn és Whiteside-Mansell 1996, Bradley, Corwyn, Burchinal, McAdoo és Coll 2001). A HOME skálának létezik egy rövidített, 53 itemes változata, amelyet például az USA-ban a National Longitudinal Survey of Youth felmérésekben[75] alkalmaznak a 15 év alattiakra négy korcsoportban. A rövidített változat a gyermekek kognitív stimulációját és érzelmi támogatását az életkornak megfelelő kérdésekkel méri a családban. A kognitív jellegű kérdések a gyermek/család lakókörnyezetére, játékaira, könyveire, olvasási, tanulási-tanítási, szabadidő eltöltési szokásaira vonatkoznak. Az érzelmi támogatás-itemek a családi együtt étkezésre, a gyermekkel való beszélgetésre, gyereknevelési attitűdökre, elvekre és szokásokra, a gyermekkel szembeni elvárásokra, a családtagokkal együtt töltött időre kérdeznek rá. Kiegészítő indikátorokat fejlesztettek ki továbbá a városi szegény gyerekek otthoni környezetének felmérésére (Ertem et al. 1997). A HOME-nak vannak mind megkérdezésen, mind megfigyelésen alapuló kérdéscsoportjai. A kérdezett az anya, emellett a gyermek nevelési környezetét a kérdezőbiztos is értékeli.

A HOME-indexet alkalmazó kutatások jellemzően hat év alatti gyermekeket vizsgálnak és általában pozitív kapcsolatot fedeznek fel a HOME-pontszámok és a gyermek teljesítménye között. Jelen kutatás szempontjából fontos megjegyzés, hogy Bradley és Corwyn (2005) is azt állítja, hogy relatíve kevés azon elemzések száma, amelyekbe iskolás korú gyermekek családját vonják be. Az említett szerzők 2005-ben részletesen áttekintették azokat a világszerte végzett kutatásokat, amelyekben alkalmazták a HOME skálát. Tanulmányukkal a kulturális különbségek és társadalmi-gazdasági helyzet nevelésben (parenting) betöltött szerepére mutatnak rá. Az áttekintett kutatási eredmények szerint a családoknak Afrikától Európáig és Ázsiától Amerikáig vannak bizonyos közös alapelveik arról, hogy a szülőknek mit kell megadniuk a gyermekeknek, és hogy a szülők hogyan készítsék fel utódaikat arra, hogy a társadalom hasznos tagjai legyenek. További konzisztens eredmény Bradley és Corwyn szerint, hogy a család

[74] A skála négy korcsoportra vonatkozóan tartalmaz kérdéseket: 0-2 évesek (Infant/Toddler változat, 45 item), 3-5 évesek (Early Childhood/Preschool változat, 55 item), 6-9 évesek (Middle Childhood/Elementary változat, 59 item) és 10-14 évesek (Early Adolescent változat, 60 item).

[75] A felmérés kérdéseit lásd: https://www.nlsinfo.org/content/cohorts/nlsy79-children/other-documentation/codebook-supplement/appendix-home-sf-scales

társadalmi-gazdasági helyzete összefüggésben áll a HOME pontszámokkal, különösen igaz ez a szülők iskolázottságára és a család jövedelmi helyzetére. Ugyanakkor, a kulturális különbségek és egyéb kontextuális változók is hatnak arra, hogy a társadalmi-gazdasági státus mennyire befolyásolja a családi nevelési környezetet. Erre példaként Bahrein esetét hozzák fel, ahol a születési sorrend volt az a változó, amelyik a legerősebben korrelált a HOME pontszámokkal. További közvetítő változó az, hogy az anya modern vagy tradicionális nevelési elveket vall-e. A modernebb anyák Európában, Ázsiában és Afrikában is érzékenyebben, kevésbé büntetően és stimulálóbban viselkedtek gyermekeikkel, mint a tradicionálisabbak. Így egy dél-afrikai népcsoport körében például a szülői aspirációk és a gyerekek iskolai teljesítményét támogató viselkedés befolyásolta a családi helyzet és a HOME-eredmény összefüggését. Bradley és Corwyn szerint a nyugati társadalmakra jellemző általános tapasztalat, hogy a gyermeki kompetenciák (ki)fejlődését és ezáltal a jobb teljesítményt elősegíti az otthoni stimuláció; valamint a gyermekek jóllétét növeli, ha a szülők felismerik és kielégítik gyermekeik valódi igényeit (parental responsiveness). (Bradley - Corwyn 2005:474-475).

Hazai kutatási eredmények dióhéjban

A magyarországi kutatások nagy hangsúlyt fektetnek a tanulói eredményesség és a család társadalmi-gazdasági helyzetének összefüggéseire. Az eredmények évtizedek óta igazolják, hogy a családi háttér jelentősen befolyásolja a gyerekek iskolai pályafutását (Gazsó 1976, Ferge 1980). A szülők iskolázottsága és foglalkozása ugyanis szoros összefüggésben áll a gyerekek iskolai teljesítményével. Róbert (2004) azt emeli ki, hogy nemzetközi összehasonlításban a magyar gyerekek – olvasási és szövegértési - kompetenciája erőteljesebben függ össze a családi háttérrel. A szerző következtetéseit az OECD által támogatott PISA 2000 eredményeiből vonta le. Ugyanez olvasható ki a későbbi PISA-adatokból (PISA 2009, PISA 2012) is. A teljesítmény és a családi háttér összefüggése különösen szembeötlő, amikor iskolák közötti eredménykülönbségeket vizsgálunk. Egy iskolán belül ugyanis eleve kisebb a különbség a tanulók tudásszintje és társadalmi háttere között. A társadalmi hátrányok iskolai újatermelődése tehát lényegében évtizedek múltán is jellemző a magyar társadalomban. Ezt az állítást a legfrissebb és a korábbi országos kompetenciamérés eredményei egyaránt alátámasztják. A 2014-es eredmények szerint a jobb családi hátterű családok gyermekei mindhárom - hatodik, nyolcadik és tizedik évfolyamos - korosztályban magasabb pontszámokat érnek el mind matematikából, mind szövegértésből. A különbség pedig már a legfiatalabb vizsgált korcsoportban megjelenik. Az otthoni környezetet a kompetenciamérésekben a nemzetközi standardokhoz hasonló családiháttérindex-mutatóval és változónként külön-külön is mérik. A családiháttér-index tartalmazza az apa és az anya iskolai végzettségét, az otthon található könyvek számát, a gyerek könyveinek számát, a számítógép jelenlétét a családban, valamint 2013-tól a gyerek halmozottan hátrányos helyzetét.

A kompetenciamérések eredményei területi egyenlőtlenségeket is mutatnak. Az általunk vizsgált, komplex programokkal fejlesztendő/fejlesztett 23 térségben a kompetenciapontszámok mindkét területen alacsonyabbak az országos átlagnál. Az elmaradás különösen a szövegértési pontszámokban

szembeötlő. A 2014-es kompetenciamérés telephelyi szintű, 8. osztályosokra vonatkozó adatai szerint a szövegértés átlagpontszám az országban 1557, a 23 „Gyerekesély" térségben 1469. (Matematikából a megfelelő pontszámok 1617 és 1558.) Kijelenthető továbbá, hogy az országos átlaghoz képest az LHH térségek általános iskoláiban nagyobb a helyi gyerekek és kisebb a bejárók aránya. Az elmaradott kistérségek iskoláinak „bezáródásán" kívül jellemző, hogy a szegregálódó településekről a gyerekeket más körzetek iskoláiba járatják a mobilabb szülők. (Kiss 2016).

Az általunk vizsgált 23 LHH térségben a helyi iskolába járó, immobil gyerekek között jóval magasabb a romák aránya; ezek a helyi iskolák pedig rosszabb minőségűek. Az „elhordást" az etnicitás mellett számos egyéb tényező befolyásolja, így például az anya iskolai végzettsége, az iskola etnikai összetétele, az intézmény szubjektív megítélése („magas a romák aránya", „sok az erőszakos, verekedő gyerek"). A 2014-es kompetencia eredményekből pedig világosan látszik, hogy azokban az iskolákban, ahova magasabb arányban járnak roma gyerekek, az országos átlaghoz képest gyengébben teljesítenek a tanulók. Az ezen iskolákban mért pontszámok közötti eltérés nagyobb – a szocializációs különbségeket erőteljesebben mérő - szövegértésből, mint matematikából (MTA 2013-2014-es és OKM 2014-es telephelyi, 8. osztályosokra vonatkozó adatok alapján Kiss 2016).

A család szociökonómiai hátterének vizsgálatához képest Magyarországon kevesebb figyelem irányult az otthoni nevelési kultúra, a parenting kutatására. A HOME indexet, pontosabban a rövidített HOME kamaszkori alskáláját nagy mintán a TÁRKI-Educatio Életpálya-felmérésben alkalmazták először[76]. Az Életpálya-felmérés alapsokasága a 2006 májusában nyolcadik osztályos tanulók. A kutatás ezen fiatalok középiskolai pályafutását vizsgálja 2006-tól évi rendszerességgel (Kertesi - Kézdi 2010, 2012). E kutatás, lévén iskolások a célcsoportja, fontos helyet foglal el a világszerte végzett HOME-felmérések sorában[77]. Kertesi Gábor és Kézdi Gábor – az egészségi állapot mellett - az otthoni nevelési környezetet olyan közvetítő mechanizmusként értelmezik, amely továbbadja, továbbörökíti a társadalmi hátrányokat és előnyöket. A roma és nem roma tanulók iskolai eredményeit vizsgálva kimutatják, hogy a roma tanulók alacsonyabb kompetencia pontszámait társadalmi és nem etnikai okok magyarázzák. A társadalmi okok között a szegénységet, a szülők iskolázatlanságát, az alacsony munkaerőpiaci aktivitást, a lakóhelyi hátrányokat említik.

A roma tanulók iskolai sikertelenségét tanulmányozva Fejes (2005) is azt állapítja meg, hogy ez lényegében a rossz anyagi háttérre vezethető vissza. A tanulói eredményességet erősen befolyásolja a motiváció, a motiváció pedig a szocializációs szokásokból eredeztethető. Az anyagi helyzet kihat a szocializációra, a hátrányos helyzetű csoportoknak sajátos az időgazdálkodása, érzelemkifejezése, nyelvhasználata, fegyelmezéshez való viszonya (lásd még Bauer 2015).

Többek között a TÁRKI Educatio 2006-os felmérés tapasztalatait felhasználva néhány HOME-kérdést mi is beépítettük a kérdőívünkbe. A 2013-as és 2014-es Gyerekesély-felmérésekben *kognitív* stimulust mérő HOME-itemek szerepeltek a gyerek könyveinek számáról, olvasási szokásairól, különóráiról, iskolán

[76] Az otthoni környezet felmérésének módszertanát Medgyesi (2007) mutatja be részletesen.

kívüli elfoglaltságairól. Az *érzelmi* támogatást jelentő, szülőkkel közös tevékenységek közül rákérdeztünk az együtt étkezésre, a család mesélési gyakorlatára, a kulturális programokra, a tévében látottak megbeszélésére. A kérdezőbiztosok megfigyelése alapján képet kaptunk továbbá a gyermek lakókörnyezetéről, annak berendezéséről, tisztaságáról, rendezettségéről, biztonságáról (kognitív aspektus), az anya gyermekkel való viselkedéséről (érzelmi aspektus). Jelen tanulmányban az önbevalláson alapuló kérdéseket elemezzük. Felmérésünk újszerű, hiszen a HOME indexet, illetve annak egyes itemeit kevesen építették be eddig kutatásukba itthon, hátrányos helyzetűekre célzott nagymintás adatfelvételben pedig mi alkalmazzuk először.

Kutatási kérdések, adatforrás, módszertan

Általánosan megfogalmazva arra a kérdésre keressük a választ, hogy a 23 elmaradott térségben különbözik-e a gyerekek otthoni nevelési környezete az egyes családtípusokban? Konkrétabban: szeretnénk egyrészt megtudni, hogy a szegény-nem szegény és a roma-nem roma családokban – és ezek kombinációiban - különbözőképpen nevelik-e a gyerekeket? Ha igen, arra is kíváncsiak vagyunk, hogy ezekben a családtípusokban eltérnek-e a tanulók általános iskolai eredményei?

Várakozásaink szerint a vizsgált LHH térségekben az otthoni nevelési környezetet alapvetően a család jövedelmi helyzete befolyásolja. Ha ez a várakozásunk beigazolódik, a legnagyobb eltérést a szegény és nem szegény családok között várjuk, a roma és nem roma családok között kisebb különbségekre számítunk. Azt is feltételezzük, hogy a szegény és nem szegény családok eltérő nevelési stílusa eltérő tanulói eredményességhez vezet az általános iskolában. A nemzetközi kutatási eredmények egy részének fényében ugyanakkor joggal feltételezhetjük, hogy az otthoni nevelési környezet egyes elemei nemcsak az anyagi helyzettel függnek össze, azt erőteljesen befolyásolja a gyermek szűkebb és tágabb szocializációs közege, egy ebben a közegben elterjedt és elfogadott nevelési kultúra, parenting. A parenting pedig módosíthatja a család anyagi helyzetének hatását az általános iskolások teljesítményére.

Kutatásunkban a 23, Gyerekesély programot működtető LHH kistérségben[78] élő általános iskolás gyerekeket vizsgáljuk. A kérdőíves adatfelvételt a térségi Gyerekesély programok végezték 2013-ban és 2014-ben a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Gyerekesély-kutató Csoport módszertani támogatásával. A kérdezés hallgatói kutatótáborok keretében, felsőoktatási intézmények bevonásával történt. Az adatfelvétel **mintáját** többlépcsős rétegzett mintavétellel alakítottuk ki. Első lépésben kistérségenként települési mintát vettünk úgy, hogy a bevont települések az állandó népesség száma és a romák aránya szerint reprezentálják a kistérséget. A települési mintavételhez a 2011-es népszámlálási adatokat vettük alapul. A második lépésben kistérségenként a gyermekes családok közül gyermekszám (egy-, két-, három- és többgyerekes családok) szerint reprezentatív mintát vettünk.

[78] A felmérést a következő 23 kistérségben végeztük: Abaúj-Hegyközi, Baktalórántházai, Bátonyterenyei, Berettyóújfalui, Bodrogközi, Csengeri, Edelényi, Encsi, Fehérgyarmati, Hevesi, Jánoshalmai, Kadarkúti, Kisteleki, Mátészalkai, Mezőcsáti, Nyírbátori, Ózdi, Sarkadi, Sásdi, Szerencsi, Szigetvári, Szikszói, Vásárosnaményi kistérség. Azóta a kistérségek járásokká alakultak.

Minden felkeresett családban kétféle kérdőívet töltöttünk ki. Az ún. háztartás kérdőívvel a háztartás, valamint az ott élő háztartástagok alapvető jellemzőit vizsgáltuk. A 18 év alatti gyerekekről egyenként ún. gyermek kérdőívet töltöttünk ki. Az adatok országos és nemzetközi összehasonlíthatósága érdekében kérdőíveink számos kérdése a TÁRKI 2009-es háztartás és gyermek kérdőíve alapján készült. Az elemzésünkben használt jövedelmi és etnicitás adatok a háztartás kérdőívből, az otthoni nevelési környezetre és a gyermek iskolai teljesítményére vonatkozó adatok a gyermek kérdőívből származnak.

Elemzésünkben a **függő változó** a tanulók iskolai eredményessége. Az iskolai eredményesség konceptualizálása és operacionalizálása igen változatos az áttekintett kutatásokban. Jelenthet ugyanis egy független értékelési rendszerben (például PISA, kompetenciamérés) elért pontszámot, tanulmányi átlagot, évismétlést, iskolából való kimaradást, lemorzsolódást, hiányzást, továbbtanulást, a tanuló vagy a szülő által megfogalmazott továbbtanulási szándékot, illetve ezek kombinációját. A kutatás jelen, első fázisában az iskolai teljesítményt az utolsó általános iskolai *tanulmányi átlag*gal mérjük. Kiegészítésként azt is megvizsgáltuk, hogy milyen iskolai kudarcokkal szembesült a gyermek:

- Ismételt-e évet az általános iskolában?
- Járt-e kisegítő, felzárkóztató osztályba?
- Volt-e magántanuló, eltanácsolták-e?

Ugyanakkor, hogy objektívebb képet kapjunk a vizsgált gyerekek teljesítményéről, a kutatás későbbi szakaszában a kompetenciaeredményeket is be szeretnénk vonni az elemzésbe. A diákok és az iskolák, valamint a gyerekek megfelelő kompetenciaeredményeinek beazonosítása igen problémás a kérdőív kérdések és a szülők válaszai alapján[79]. Első körben tehát azért döntöttünk ezen, az iskolák közötti minőségi különbségeket nem kidomborító változó mellett, hogy minél kisebb adathiánnyal végezhessük el az elemzést.

Az iskolai teljesítmény **magyarázó változó**ként a *szegénység*et, az *etnicitás*t és az *otthoni nevelési környezet*et használjuk. Több kutatási eredmény szerint a roma tanulók gyengébb iskolai teljesítményét inkább a rosszabb társadalmi-gazdasági státus (szegénység, a szülők iskolázatlansága, a szülők alacsony munkaerőpiaci aktivitása, lakóhelyi hátrányok – lásd pl. Kertesi - Kézdi 2010, 2012, Papp Z. 2015), semmint az etnikai hovatartozás magyarázza. A vizsgált 23 LHH kistérség és a mintánk is homogén az országos átlaghoz képest, lényegesen magasabb a szegények és romák aránya. Az elemzésben románnak tekintjük azt a gyermeket, akinek legalább az egyik szülője roma. A társadalmi kirekesztettségben élő gyerekek közül a szegénységben élőkkel foglalkozunk. Azt tapasztaljuk ugyanis, hogy míg országosan a kirekesztettség három dimenziója (alacsony munkaintenzitás, jövedelmi szegénység, anyagi depriváció) közül az anyagi depriváció a legjellemzőbb, a vizsgált térségekben a jövedelmi szegénység a legerősebb (Fekete 2016a). A jövedelmi szegénység mérésekor küszöbként az OECD2 skálával számított ekvivalens jövedelem mediánját vesszük alapul. Azokat tekintjük szegénynek, akiknek a mediánjövedelem 60%-ánál kevesebb az egy fogyasztási egységre jutó havi jövedelmük.

[79] Kiss Márta sikeresen beazonosította az iskolákat és azok telephelyi szintű kompetenciapontszámait (Kiss 2016). A későbbiekben ezekre az eredményekre is szeretnénk alapozni.

A jövedelmi helyzeten és az etnikai hovatartozáson túl magyarázó változókként a gyermek szabadidejéhez kapcsolódó jellemzőket és tevékenységeket (Lareau 2002, Bodovski - Farkas 2008, Roksa - Potter 2011, Kertesi - Kézdi 2010, 2012), valamint az anya iskolai végzettségre vonatkozó elvárásait (Coleman 1988, Bodovski - Farkas 2008, Roksa - Potter 2011) használjuk. A független változói itemek jó része a HOME-kérdések közül való[80]:

- A gyerek együtt szokott-e étkezni szüleivel?
- Milyen gyakran szokott a gyermek együtt étkezni szüleivel?
- Van-e a gyermeknek az életkorának megfelelő könyve?
- Körülbelül hány életkorának megfelelő könyve van?
- Szoktak-e Önök otthon a gyermeknek mesét olvasni vagy mondani?
- Milyen gyakran szoktak a gyermeknek mesét olvasni vagy mondani?
- Milyen gyakran olvas a gyermek kedvtelésből?
- Meg szokták-e beszélni a gyermekkel a TV-ben látottakat?
- Volt-e a gyermek a család szervezésében múzeumban, zenei vagy színházi előadáson?

Továbbá:

- Biztosított-e megfelelő hely tanulásra, házi feladat elkészítésére
- Biztosított-e fizetett különóra (nyelv, zene, fejlesztő foglalkozás, sport, stb.) (HOME-kérdés is)
- Biztosított-e fizetős iskolai kirándulásokon és programokon való részvétel?
- Biztosított-e zsebpénz?
- Szokott-e a gyermeke számítógépet használni?
- Milyen iskolai végzettséget fog a gyermeke szerezni? [81]

A kérdezett alapesetben a gyerek édes- vagy nevelőanyja volt. Ha az anya nem volt elérhető, akkor az apát, vagy végül azt a felnőtt személyt kérdeztük, aki a gyerekek gondozásáért elsősorban felel.

*Módszer*ként kereszttábla elemzést, varianciaanalízist és lineáris regressziót használtunk. Kereszttáblával vizsgáltuk meg az otthoni nevelési környezetet a különböző családtípusokban. Varianciaanalízissel és lineáris regresszióval a tanulmányi átlag, a nevelési stílus, az etnicitás és a szegénység összefüggését elemeztük. Az eredmények érzékeltetésére ezen kívül felhasználtuk tereptapasztalatainkat is. A gyermekes családok helyzetét és szükségleteit felmérő kérdőíves adatgyűjtést több kistérségben interjúkkal egészítettük ki. Elemzésünkhöz összesen 64 darab, 2013-2014-ben készült interjút használtunk fel. Ezek közül választottuk ki az otthoni nevelési környezetre és tanulói eredményességre vonatkozó idézeteket.[82]

[80] A kérdőív kérdések megalkotásakor elsősorban a TÁRKI-Educatio Életpálya-felmérésére (Medgyesi 2007) és a NLSY79 Child HOME-SF itemeire támaszkodtunk.

[81] Elemzésünkhöz elsősorban a gyermek kérdőív 11-13. és 29-32. kérdéseit, valamint a háztartás kérdőív 17. és 33-34. kérdéseit használjuk.

[82] Az idézett interjúkat Szoboszlai Katalin, Pálfi Diána, Farkas Rita, Singh-Bahadur Szilvia és Szontágh Éva készítették.

Eredmények

A felmérés során összesen 6122 háztartás és 12623 gyerekről gyűjtöttünk adatokat, súlyozás utáni adatbázisunk 11355 gyereket tartalmaz. A 23 LHH térségben mind a szegények, mind a romák aránya felülreprezentált. A szegény gyerekek aránya Magyarországon 25% (EUROSTAT 2015), a vizsgált elmaradott térségekben több mint kétszer ekkora (MTA TK Gyerekesélykutató-Csoport, 2013-2014). A Gyerekesély kistérségekben a roma gyerekek aránya (32,6 %) is többszörösen meghaladja az országos átlagot.

A 11355 fős adatbázisból almintánkban 5449 általános iskolás[83] gyerek szerepel, az elemzést az ő körükben végeztük el. A vizsgált gyerekek 57%-a él jövedelmi szegénységben. Az elemzésbe bevont általános iskolások 33,5%-a roma. A szegénységi kockázat eltérő a nem roma és roma gyerekeknél. Míg a nem roma gyerekek között 41%, addig a romák között 76% a szegények aránya. Ha a szegénységi küszöb felett élő gyerekeket vesszük alakul, közöttük 88% a nem roma és 12% a roma gyerekek aránya.

A kutatási kérdések megválaszolásához először az etnicitás és a szegénység változókból egy négykategóriás változót hoztunk létre: szegény roma, nem szegény roma, szegény nem roma, nem szegény nem roma gyerek változókat. Az egyszerűség kedvéért több helyütt a nem szegényekre „tehetősekként", „jómódúakként", vagy „gazdagabbakként" hivatkozunk - bár ez országos viszonylatban nem jelent tehetősséget, jómódot vagy gazdagságot. Az elemzésben ábrák vagy táblázatok formájában a szignifikáns (szignifikancia szint=<0,05) eredményeket ismertetjük, de a nem szingnifikáns eredményekre is utalunk, illetve jó részüket a Függelékben közöljük.

1. *ábra: A háztartások egy főre jutó átlagjövedelme a jövedelmi szegénység és az etnicitás mentén (N=5109)*

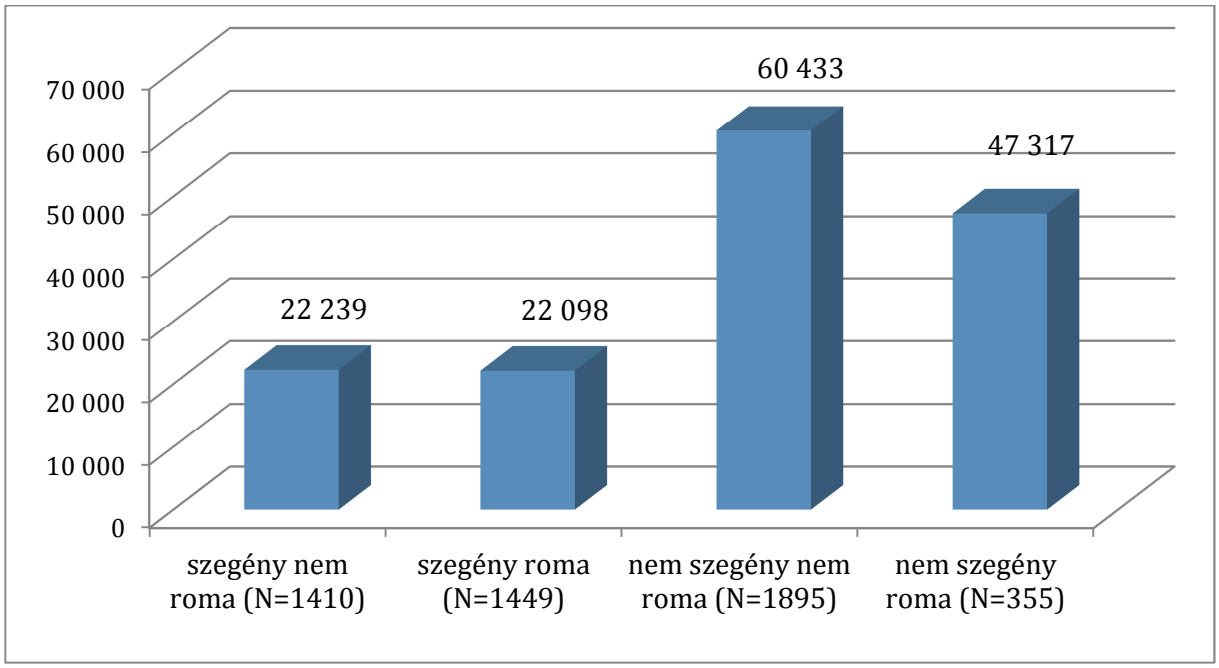

[83] Az adatbázisból azokat a 18 év alatti gyerekeket szűrtük ki, akik 1-8. osztályba járnak.

A 23 LHH térségben az általános iskolás gyereket nevelő családok havi nettó átlagjövedelme 38 100 forint, ez a magyarországi gyerekes családok egy főre jutó jövedelmének (66 100 Ft, KSH 2014) mindössze 58%-a. Jövedelmi értelemben szegény mintáról van tehát szó. A teljes mintára vonatkozó átlagjövedelem egyébként ennél kicsivel magasabb, 42 500 Ft (Fekete 2016a). A családkategóriák elemszáma beszédesen írja le a hátrányos helyzetű térségek – általános iskolás gyereket (is) nevelő – társadalmát (1. ábra), amely a jövedelem mentén viszonylag homogén. Egy széles szegény réteget találunk magas roma aránnyal, míg a legszűkebb réteget a nem szegény romák alkotják. Jövedelem tekintetében az országos átlaghoz képest csupán mérsékelt, de helyi szinten kézzelfogható különbségek mérhetők a szegénységi küszöb alatt és felett élő családok között. A térségekben a szegény, általános iskolás gyereket nevelő családok átlagjövedelme nem különbözik az etnicitás mentén, a tehetősebbekről ez nem mondható el.

Otthoni nevelési stílus és környezet

Elsőként kereszttábla elemzéssel azt néztük meg, hogy milyen az otthoni nevelési környezet az említett négy kategóriában. Az anyagi ráfordítást igénylő és az anyagi ráfordítást nem igénylő változókat külön-külön vizsgáltuk. Eredményeink szerint az anyagi áldozatot és előzetes szervezést igénylő nevelési tényezőket tekintve a tehetősebb nem roma gyerekek otthoni nevelési környezete a leginspirálóbb, a szegény roma gyerekeké pedig a legkevésbé az. Ebből a szempontból a jobbmódú roma gyerekek családjának nevelési stílusa a szegény nem roma gyerekekéhez áll közel. A korábbi kutatási eredményekkel összhangban azt gondoljuk, hogy az elemzésünkben használt etnikum változó mögött számos más, további kutatást igénylő jellemző (képzettség, munkaerőpiaci helyzet, lakókörülmények, életesélyek, hagyományok) húzódhat meg. Az anyagi befektetést nem igénylő területeken a szegények és nem szegények, valamint a romák és nem romák nevelési gyakorlata közelebb áll egymáshoz.

„Anyagias" változók

Az anyagi ráfordítással járó tételek közül például a könyvekhez való viszonyban, a gyerekek könyvekkel való ellátottságában érzékelhető tetemes különbség a romák és nem romák között.

1. táblázat: A gyerekek otthoni nevelési környezete: könyvek (%, N=5066)

Van-e a gyermeknek az életkorának megfelelő könyve?		Van	Nincs	Összesen
Jövedelmi szegénység és etnicitás	Szegény nem roma	84,4	15,6	100,0
	Szegény roma	61,7	38,3	100,0
	Nem szegény nem roma	95,6	4,4	100,0
	Nem szegény roma	75,4	24,6	100,0
Összesen		**81,5**	**18,5**	**100,0**

Életkorának megfelelő könyve (nem tankönyv) a gazdagabb nem roma gyerekek majd' mindegyikének van (96%), míg a szegény roma gyerekek mindössze 62%-ának (1. táblázat). A szegény nem roma gyerekek is magasabb arányban (84%) rendelkeznek életkoruknak megfelelő könyvvel, mint a tehetősebb roma gyerekek (75%). Azt, hogy a könyvek beszerzésénél nem csak az anyagiak számítanak mutatja, hogy azok a jobbmódú romák és nem romák, ahol a gyereknek nincs könyve, hasonlóan alacsony (kb. egyharmad) arányban mondták, hogy azért, mert nem engedhetik meg maguknak. A könyvek fontosságának eltérő megítélése kitűnik abból is, hogy a szegényeket összehasonlítva a roma gyerekek 17%-ának van 20 vagy több könyve, míg a nem roma gyerekek esetében ez az arány közel 40%. Abban viszont, hogy a gyerek milyen gyakran olvas kedvtelésből, csupán kis eltérést tapasztalunk az egyes családtípusokban. (Függelék)

Számottevő a különbség a négy családtípus között abban, hogy a gyermek jár-e fizetős különórára: míg a tehetősebb nem roma gyerekek közel fele (47,5%), addig a szegény roma gyerekeknek mindössze tizede (2. táblázat). A különórára járás sem pusztán anyagi kérdés, ez többszörösen is megfigyelhető. Egyfelől a szegény nem romák (31%) háromszor akkora arányban áldoznak gyermekeik különórájára, mint a szegény romák (10%). Másfelől a tehetősek között lényegesen magasabb a különórára járó nem roma gyerekek aránya (47,5%), mint a romák között (16%).

2. táblázat: A gyerekek otthoni nevelési környezete: fizetett különóra (%, N=5020)

Biztosított-e fizetett különóra (nyelv, zene, fejlesztő foglalkozás, sport, stb.)		Igen	Nem	Összesen
Jövedelmi szegénység és etnicitás	Szegény nem roma	30,6	69,4	100,0
	Szegény roma	9,9	90,1	100,0
	Nem szegény nem roma	47,5	52,5	100,0
	Nem szegény roma	16,1	83,9	100,0
Összesen		**30,1**	**69,9**	**100,0**

A fizetős iskolai kirándulásokon, programokon való részvétel is erősen eltér a különböző családtípusokban (3. táblázat). A jobbmódú nem roma gyerekek döntő többsége (91,5%) részt vesz ugyanis ilyenekben, míg ez a jobbmódú romáknak csak 71%-ára igaz. A tehetősebb romák és nem romák között tehát 20%-os eltérést tapasztalunk a nem romák javára. A szegények között is van különbség e tekintetben: míg a szegény nem roma gyerekek 78%-a jár fizetős iskolai programokra, addig a szegény roma gyerekeknek csak a fele. Az anyagi helyzet a roma gyerekeknél erősebben differenciál, mint a nem romáknál.

3. táblázat: Otthoni nevelési nevelési stílus és környezet: fizetős iskolai kirándulások, programok (%, N=5005)

Biztosított-e fizetős iskolai kirándulásokon és programokon való részvétel?		Igen	Nem	Összesen
Jövedelmi szegénység és etnicitás	Szegény nem roma	78,4	21,6	100,0
	Szegény roma	49,9	50,1	100,0
	Nem szegény nem roma	91,5	8,5	100,0
	Nem szegény roma	70,6	29,4	100,0
Összesen		**74,8**	**25,2**	**100,0**

Abban, hogy a gyermek részt vett-e közös kulturális programon a szülőkkel, a tehetősebb családok gyermekei között tapasztaljuk a legnagyobb különbséget. A gazdagabb nem roma gyerekeknek ugyanis fele, míg a romáknak csupán bő ötöde jutott el családi szervezésben múzeumba, zenei vagy színházi előadásra. A családdal közös szabadidős programokat nyilván a kínálati oldal is meghatározza, a helyi kulturális kínálat pedig nem túl széles az elmaradott térségekben. Ez igaz az iskolán kívüli fejlesztő foglalkozásokra, szabadidős programokra is.

4. táblázat: A gyerekek otthoni nevelési környezete: családi szervezésű kulturális program (%, N=5060)

Volt-e a gyermek a család szervezésében múzeumban, zenei vagy színházi előadáson?		Igen	Nem	Összesen
Jövedelmi szegénység és etnicitás	Szegény nem roma	32,6	67,4	100,0
	Szegény roma	13,6	86,4	100,0
	Nem szegény nem roma	49,8	50,2	100,0
	Nem szegény roma	21,9	78,1	100,0
Összesen		**32,9**	**67,1**	**100,0**

Meg kell jegyeznünk, hogy a többi anyagi jellegű tételben az arányokat tekintve nincsenek jelentős különbségek a különböző kategóriába tartozó gyerekek között. Számítógépet szintén a tehetősebb nem roma gyerekek használnak legnagyobb arányban (94%), a szegény romák legkevésbé (81%), a két csoport közötti különbség azonban kisebb, mint a fenti tételekben. Számítógéphez a gyerekek nem csak otthon, hanem az iskolában vagy közösségi tereken, helyeken is hozzájuthatnak. Zsebpénzt a tehetős roma családok adnak a legnagyobb arányban a gyerekeiknek (75%). A szegények között gyakorlatilag nincsenek etnikai különbségek e téren: a szegény romák (63,5%) és a szegény nem romák (63%) azonos arányban adják ezt meg gyerekeiknek (Függelék).

Az anyagi ráfordítást igénylő nevelési tényezőket elemezve azt mondhatjuk, hogy a nem roma családok inkább beruháznak a gyerekek nevelésébe, anyagilag többet fordítanak képességeik kibontakoztatására,

fejlesztésére a Lareau (2002)-féle „összehangolt művelést" juttatva eszünkbe. A romák pedig kevésbé szervezetten, más eszközökkel, az élet más területein fejlesztik gyerekeiket, mint a nem romák. Ez a nevelési stílus a „természetes növekedéshez" áll közelebb. A szegények között a nem romák többet költenek a gyerek fejlesztésére, amely ráfordítás az iskolai előmenetelt is javíthatja. Amint azt már korábban bemutattuk, a szegény romák és nem romák átlagjövedelme között nincsen eltérés, ezért körükben a jövedelmi egyenlőtlenség például nem indokolja, nem támasztja alá a különböző arányú ráfordítást (1. ábra). Ezt a képet több dolog is árnyalja. Például az, hogy a nem roma családok átlagjövedelme eleve magasabb, mint a romáké. Továbbá: a hátrányos helyzetű térségekben igen szűkös a kínálat iskolai és iskolán kívüli, az iskolai eredményességet közvetve javító kulturális és egyéb programokban, fejlesztési lehetőségekben; általános, a teljes gyerekes társadalmat érintő hozzá nem férés jellemző ezekhez a szolgáltatásokhoz.

„Nem-anyagias" változók

Az anyagi ráfordítást nem igénylő, *„nem-anyagias"* nevelési tételekben is megvizsgáltuk a négy családtípus közötti esetleges eltéréseket. Azt tapasztaltuk, hogy a 9 év alatti gyerekek 72%-ának mondanak mesét a szülők (5. táblázat). Az etnicitás mentén ebben a tételben is észrevehetők a különbségek, az anyagi helyzet mentén szinte alig. Fentebb láthattuk, hogy a könyvekhez is másképp viszonyulnak a roma és nem roma gyerekek szülei. Azt, hogy a roma gyerekeknek alacsonyabb arányban mesélnek a szüleik, csak részben magyarázza a könyvek hiánya, hiszen a mesemondásra, a fejből mesélésre is rákérdeztünk. A könyvből való meseolvasás azonban jobban közvetíti az iskolában elvárt gondolkodásmódot, érvrendszert, értékeket, normákat. Ha már mesélnek a szülők, a mesélés gyakoriságában nincsen szignifikáns eltérés a négy családtípus között (Függelék).

5. táblázat: A gyerekek otthoni nevelési környezete: mesélés (%, N=2151[84])

Szoktak-e Önök otthon a gyermeknek mesét olvasni vagy mondani?		Igen	Nem	Összesen
Jövedelmi szegénység és etnicitás	Szegény nem roma	74,6	25,4	100,0
	Szegény roma	61,8	38,2	100,0
	Nem szegény nem roma	80,2	19,8	100,0
	Nem szegény roma	64,9	35,1	100,0
Összesen		**72,4**	**27,6**	**100,0**

Az LHH térségekben gyerekekkel foglalkozó szakemberek egy része úgy érzi, hogy a családokban a szülők és a gyerekek kevés időt töltenek együtt meséléssel, mondókázással, játékkal. A szakemberek olykor sarkosan, olykor – sajnos – elítélően, olykor bizakodva és bátorítóan nyilatkoznak a szülőkről, az anya-gyermek kapcsolatról.

[84] A kérdés a 0-9 évesekre vonatkozott, mi itt a 9 év alatti általános iskolások adatait közöljük.

„Elfelejtenek mesélni most már az anyukák, és kinevetnek, amikor mondom. ... Nézi a tévét, és az a mese. ... Mondókát mondtam és mutogattam, és akkor elkezdett kacagni az anyuka, na, én ezt nem fogom neki mondani. .... Az, hogy én itt egyszer egy héten elmondom, az kevés, a gyereknek azt mindennap kellene. És akkor ezt nagyon nehéz a szülőknek úgy beadagolni, hogy nekik is tenni kell azért ..., hogy jobban fejlődjön a gyerek. ... Úgy gondolom, hogy ha megmutatjuk nekik, hogy ezt így kell, akkor talán nagyobb az esély." (Vásárosnaményi kistérség, védőnő, Szontágh 2013b:41).

„... nagyon jónak tartom ... a fiatalon szülő anyákat megtanítani vagy azokat, akik nem tanulták meg az ő szüleiktől hogyan kell jól nevelni, szerintünk jól nevelni. ... táplálkozási szokások, együtt mesélés, játszás és tanulás, ezek mind olyan témakörök, amiket nagyon jónak tartok. Ez megoldás lehet. ... a gyerekek szabadidejének a hasznos eltöltését kellene jól megszervezni, erre lehetne kitalálni jó ötleteket." (Berettyóújfalui kistérség, óvodavezető, 2013)

„... szülővel együtt vannak, tehát a szülőt is próbálják a munkatársak kicsit arra ösztönözni, hogy hogy kellene ezt otthon csinálni, és egy idő után a gyereknél is és a szülőnél is kialakul arra az igény, hogy amit megkap mondjuk a gyerek, meg ő is a kisközösségben, a Gyerekházban, azt otthon is csinálja. Gondolok itt arra, hogy együtt játszik a gyerekkel a Gyerekházban, hogyha esetleg nem játszana otthon a gyerekkel, akkor egy idő után együtt fog játszani otthon a gyerekkel, mert őbenne is lesz egy ilyen igény. És ez jól működik. ... Szeretik." (Mezőcsáti kistérség, családgondozó, 2013)

„A nevelést ... sajnos a szülőknél kellene elkezdeni. ... úgy gondolják, hogy nevelje az iskola, nevelje az élet, az utca." (Csengeri kistérség, Biztos Kezdet gyerekház munkatárs)

A felkeresett családokban a gyerekek jó része (89%) jövedelmi helyzettől és etnikumtól függetlenül együtt szokott étkezni mindkét szülőjével. A roma családokban kicsivel magasabb azon gyerekek aránya, akik hetente többször vagy minden nap együtt étkeznek szüleikkel. A tévében látottak megbeszélése a szegények között szinte azonos, 73-74%-os arányban fordul elő. A tévés műsorok tartalmát megbeszélő tehetősebb csoportban sem tapasztalhatók lényegi eltérések (romák: 78%, nem romák: 82%). Azt, hogy a gyerekeknek biztosítanak-e megfelelő helyet tanulásra, a nem anyagi tételek között vizsgáljuk, igaz, ennek a tételnek lehet anyagi vonzata is (pl. íróasztal, lámpa), de ennek nem feltétlenül kell így lennie. A tanuláshoz megfelelő helyet a legtöbb családban biztosítani tudják a szülők, a jobbmódú romák közül gyakorlatilag mindenki. (Függelék).

A gyermek jövőjére vonatkozó szülői elvárások és elképzelések visszahatnak a gyerekekre. Adataink szerint az iskolai végzettségre vonatkozó aspirációkat mind az anyagi helyzet, mind az etnikai hovatartozás befolyásolja, de az etnikai hovatartozás erőteljesebben. A legnagyobb különbséget a jobb anyagi helyzetű romák és nem romák között mértük. A tehetősebb nem roma gyerekek 61%-ától várják ugyanis a felsőfokú képesítés megszerzését, a tehetősebb roma gyerekeknek pedig mindössze negyedétől (2. ábra).

2. ábra: A gyerekek otthoni nevelési környezete: a gyermek iskolai végzettségére vonatkozó elvárás (%, N=4635)

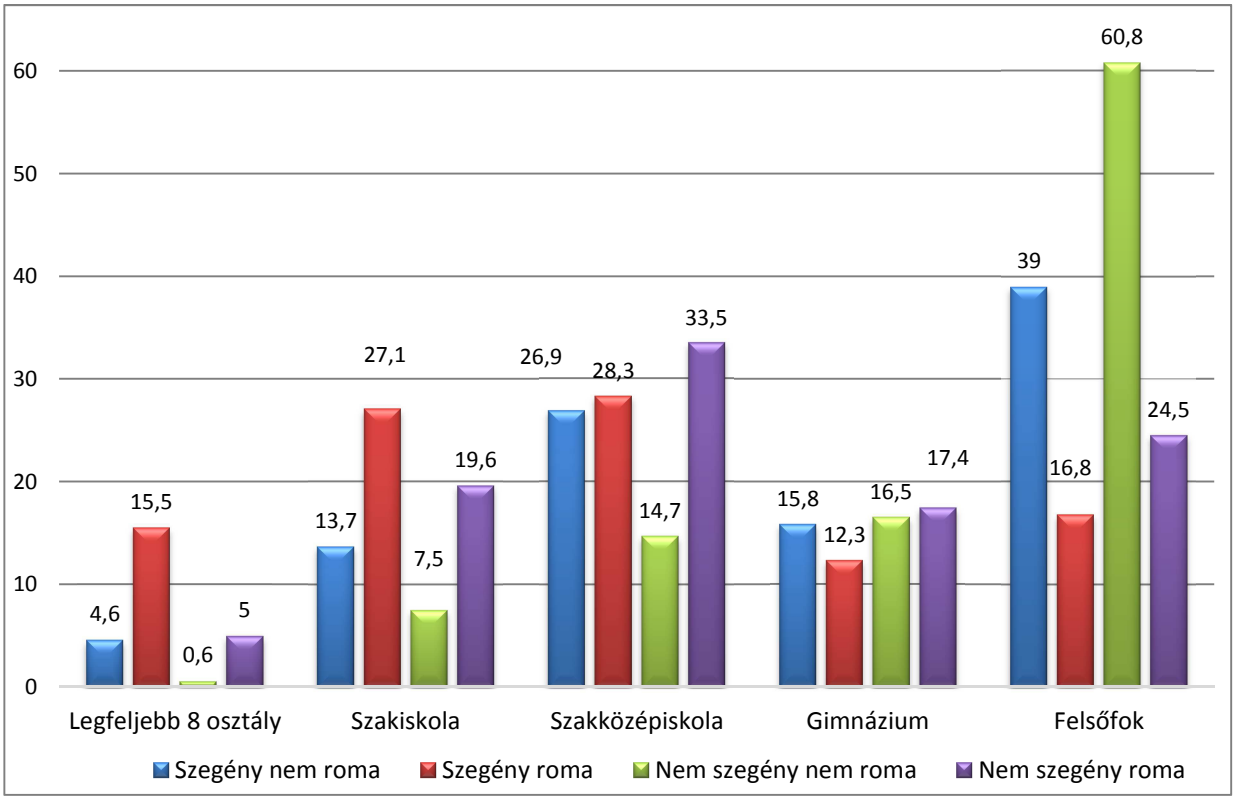

A szegény gyerekek körében is kitapinthatók, ám kisebb mértékűek a különbségek: a szegény nem roma gyerekek 39%-ától, a szegény roma gyerekeknek pedig 17%-ától várnak felsőfokú végzettséget. Közel 16% - a többi kategóriában mértnél nagyságrendekkel magasabb – azon szegény roma gyerekek aránya, akiknek legfeljebb az általános iskola elvégzését vizionálják szüleik. A megkérdezett szülők körében a gimnáziumnak kicsi az „értéke". A válaszok azt tükrözik, hogy ha a szülők úgy érzik, a gyermek eljut az érettségiig, akkor az inkább szakközépiskolai legyen, vagy pedig szerezzen diplomát. A szülők elvárásaikat sokszor a saját pozíciójukhoz, előmenetelükhöz, végzettségükhöz mérten fogalmazzák meg. Eredményeink szerint iskolai végzettségtől függetlenül a nem romák magasabb iskolai végzettséget várnak el gyereküktől, legalábbis a felsőfokú végzettség terén. A különbség az iskolai végzettség növekedésével növekszik. A szülői példa, a szülői szemlélet fontosságát jól szemlélteti az alábbi idézet:

> *„... nagyon sok ... gyerek hazamegy, és* [a szülő] *azt mondja, minek az a könyv, úgyse' érsz vele semmit ... úgy gondolja, hogy ha neki nem sikerült, akkor nem sikerül a gyereknek sem. Tehát hogyha a szülő szemléletén nem tudunk változtatni ... . hét-nyolc gyereket tudtunk megmenteni* [a tanodában], *nem kell osztályt ismételnie. ... Amelyik gyereknek nem segített a szülő, azon nem tudtunk* [segíteni]*."* (Vásárosnaményi kistérség, nemzetiségi önkormányzati munkatárs, Szontágh 2013b:51-52).

Tanulói eredményesség

Iskolai kudarcok

Megvizsgáltuk, hogy a különböző anyagi helyzetű és etnicitású gyerekek között mennyire jellemzőek az iskolai kudarcok (évismétlés; kisegítő, felzárkóztató osztály; magántanuló, eltanácsolás az iskolából, Függelék). A bukás (11%) és a magántanulóvá válás (1,5%) átlagos arányban fordult elő a szegény nem roma és a tehetősebb roma gyerekeknél. A másik két családtípusban az arányok szignifikánsan eltérnek az átlagtól, a nem roma gyerekeknél lefelé, a romáknál felfelé. Ugyanez a helyzet akkor is, amikor azt néztük meg, hogy mely gyerekek szembesülnek a három közül legalább egy iskolai kudarccal (6. táblázat).

6. táblázat: Általános iskolai tanulói kudarcok (évismétlés, kisegítő osztály, magántanuló): legalább egy szempontból nem eredményes gyerekek aránya (%, N=5108)

Legalább egy szempontból nem eredményes		Nem érinti	Kudarcos	Összesen
Jövedelmi szegénység és etnicitás	Szegény nem roma	74,4	25,6	100,0
	Szegény roma	55,8	44,2	100,0
	Nem szegény nem roma	90,2	9,8	100,0
	Nem szegény roma	72,4	27,6	100,0
Összesen		**74,8**	**25,2**	**100,0**

A kisegítő, felzárkóztató osztályba járás tekintetében is megegyeznek a tehetősebb roma és a szegény nem roma gyerekekre vonatkozó eredmények (4-4%). A többi kategória értékei szignifikánsan eltérnek az átlagtól. A romák esetében az anyagi helyzet erősen megosztja a válaszokat: a tehetősebb roma gyerekek 4%-ára, a szegényeknek pedig 11%-ára jellemző ez a fajta iskolai sikertelenség. A nem romáknál ezt alig tapasztaltuk, mivel a szegény nem roma gyerekek 4%-a, a módosabbaknak pedig 2%-a járt kisegítő, felzárkóztató osztályba (Függelék).

Tanulmányi átlag

Az összes általános iskolásra vetített tanulmányi átlag 3,98 a mintánkban. A nem szegények és szegények tanulmányi átlaga között 0,30; a nem romák és romáké között 0,47 a különbség. A tanulmányi átlag, az etnicitás és jövedelmi helyzet összefüggését első lépésben varianciaanalízissel vizsgáltuk a négy kategóriában (3. ábra). Legnagyobb különbség a szegény roma és a módosabb nem roma gyerekek tanulmányi átlaga között mutatkozik. A szegény nem roma gyerekek tanulmányi eredménye szignifikánsan magasabb a roma gyerekekénél mind a szegényekénél, mind a nem szegénykénél. A tehetősebb roma gyerekek is csak megközelítették a szegény nem roma gyerekek tanulmányi átlagát. A szegénységen túl tehát az etnikai hovatartozás is befolyásolja a tanulmányi eredményt - ebben szerepe

lehet az iskolai diszkriminációnak is. Kvantitatív elemzésünk erre a kérdéskörre nem terjed ki, az interjús tapasztalatok kapcsán térünk vissza rá.

3. ábra: Általános iskolai tanulmányi átlag a jövedelmi szegénység és etnicitás függvényében (N=4440)

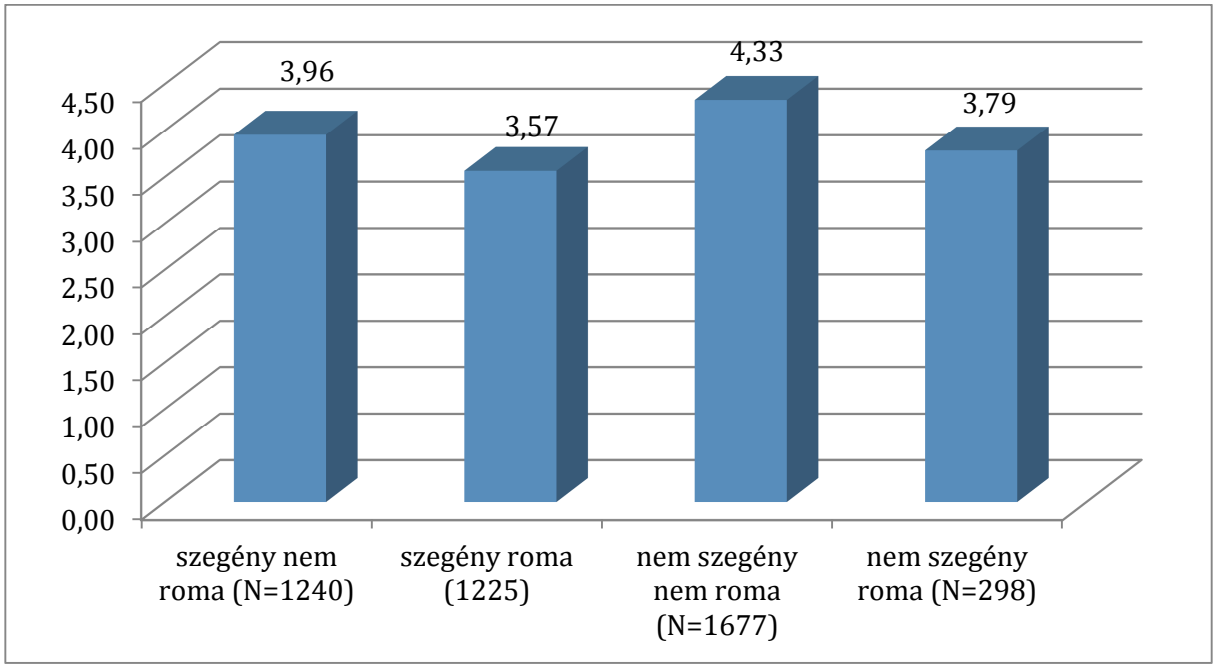

A következő lépésben a tanulmányi átlag alakulását lineáris regressziós modellekben vizsgáltuk. Magyarázó változóként először az etnicitást és a szegénységet szerepeltettük (7. táblázat). Azt kaptuk, hogy a tanulmányi átlagra mindkét változó szignifikánsan negatívan hat és a jövedelem hatása valamivel gyengébb. Kétváltozós modellünkben a konstanssal jelölt 4,13-as átlagot 0,34-dal rontja, ha a gyermek szegény és 0,44-dal, ha a gyermek roma. Ebben a tekintetben várakozásaink nem igazolódtak. Eredeti szándékunk is az volt, hogy e két tényezőn kívül újabb változókat vonunk be az elemzésbe és ezt a modell gyenge magyarázó ereje (R^2=0,126) is indokolttá tette. A következő ütemben az etnicitás és szegénység mellett az összes, nevelési stílusra és otthoni környezetre vonatkozó változót[85] bevontuk a modellbe a tanulmányi átlageredmény magyarázatára (Függelék). A nevelési stílus változókat előtte dichotómmá alakítottuk[86]. Ezután egyenként kihagytuk a nem szignifikáns itemeket. Az általános iskolai teljesítményt magyarázó szignifikáns változókat a 8. táblázat szemlélteti.

[85] A meseolvasásra vonatkozó változót tudatosan hagytuk ki a regresszióból, mert jelentősen – körülbelül ötödére - csökkentette az elemzett minta nagyságát. A kérdést ugyanis a 0-9 éves gyerekek szüleinek tettük fel, így az általános iskolások közül legfeljebb az alsós szülőktől kaptunk érvényes válaszokat.

[86] Az olvasás gyakoriságára és a szülő által vizionált iskolai végzettségre vonatkozó változókat meghagytuk ordinális mérési szintűnek. Az ezekhez tartozó együtthatók így bár szó szerint nem értelmezhetők, de az összefüggés irányára rámutatnak.

7. táblázat: Általános iskolai tanulmányi átlag a jövedelmi szegénység és etnicitás összefüggésében (%, N=4440)

Mennyi volt a gyermek utolsó tanulmányi átlageredménye?	Standardizálatlan együtthatók		Standardizált együtthatók	Szign.
	B	Std. hiba	Beta	
Konstans	4,313	0,019		0,000
Jövedelmi szegénység	-0,336	0,026	-0,192	0,000
Etnicitás	-0,435	0,028	-0,238	0,000

Miután csak a szignifikáns változókat szerepeltettük az elemzésben, a modell magyarázó ereje jelentősen megnőtt (R^2=0,445). Az otthoni nevelési környezet változók hatására az etnicitás magyarázó ereje el éppen nem tűnt, de jelentősen lecsökkent. Az összes szignifikáns változó közül ez befolyásolja legkevésbé az iskolai eredményességet. Ez az eredmény összhangban áll előzetes feltevéseinkkel. A nevelési tényezők bevonása a jövedelmi szegénység iskolai sikerességre gyakorolt hatását is csökkentette, de az etnicitásnál kevésbé. Eredményeink szerint a legnagyobb mértékben az befolyásolja a tanulmányi előmenetelt, hogy a családban milyen iskolai végzettséget várnak el a gyerektől (az együttható nagysága 0,31). A gyermek iskolai végzettségére vonatkozó aspirációk bonyolult folyamatok eredményeként alakulnak ki, szerepet játszhat benne többek között a szülő iskolai végzettsége, tanulási tapasztalatai, az iskolai végzettség vélt munkaerőpiaci haszna. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a gyermek tanulmányi teljesítménye is visszahathat az iskolai végzettségre vonatkozó elvárásra, hiszen minél jobban tanul egy gyerek, a szülei annál magasabb iskolai végzettséget várhatnak el tőle. Hasonlóképpen, például a gyerek kora is befolyásolhatja az elvárt iskolai előmenetelt: minél idősebb a gyerek, a szülői elvárás annál inkább közelíthet a realitáshoz (lásd még Husz 2013). Ezeket az elemeket a kutatás egy későbbi szakaszában kívánjuk részletesebben megvizsgálni.

A tanulmányi eredményt pozitívan befolyásolja még a különórára járás, aminek nem feltétlenül van anyagi vonzata. Ez mérsékelten, 0,16-dal javítja a tanulmányi átlagot. A fizetett különórákra (nyelv, zene, fejlesztő foglalkozás, sport) nem kaptunk szignifikáns eredményt. Az anyagi vonzattal rendelkező tételek közül a fizetős iskolai programok és kirándulások, valamint a családi szervezésű kulturális programok hatnak pozitívan a tanulmányi átlagra, 0,15-os és 0,12-os növekedést eredményezve. Nem találtunk érdemi összefüggést a tanulmányi átlag és az otthon található könyvek között, valamint a számítógéphasználat és a tanulásra biztosított megfelelő hely változók sem voltak szingifikánsak. A zsebpénz és a jó tanulmányi átlag között kis mértékű és negatív összefüggést mértünk. A szülők ezt az eszközt nem használják, illetve szűkös anyagi helyzetük mellett nem használhatják a tanulmányi teljesítményt motiváló és/vagy azt jutalmazó tényezőként[87].

[87] A zsebpénz gyereknevelésben betöltött szerepének tisztázása természetesen túl messzire vinne, itt csak felvillantottuk egy lehetséges és könnyen vitatható funkcióját.

8. táblázat: Általános iskolai tanulmányi átlag az otthoni nevelési környezet, jövedelmi szegénység és etnicitás összefüggésében (%, N=3896)

Mennyi volt a gyermek utolsó tanulmányi átlageredménye?	Standardizálatlan együtthatók		Standardizált együtthatók	Szign.
	B	Std. hiba	Beta	
Konstans	2,404	0,052		0,000
Milyen iskolai végzettséget fog a gyermeke szerezni?	0,310	0,009	0,473	0,000
Jár-e a gyermek valamilyen különórára?	0,159	0,021	0,096	0,000
Biztosított-e fizetős iskolai kirándulásokon és programokon való részvétel?	0,151	0,027	0,077	0,000
Együtt szokott-e a gyermek étkezni mindkét szülőjével?	0,120	0,033	0,035	0,003
jövedelmi szegénység	-0,113	0,022	-0,051	0,000
Milyen gyakran olvas a gyermek kedvtelésből? (sohasem ... – ... minden nap)	0,103	0,008	-0,16	0,000
Volt-e a gyermek a család szervezésében múzeumban, zenei vagy színházi előadáson?	0,084	0,023	0,045	0,000
Biztosított-e zsebpénz?	-0,076	0,022	-0,057	0,000
Etnicitás	-0,072	0,024	-0,035	0,010

R	R^2	Kiigazított R^2	A becslés std. hibája
,667[a]	0,445	0,444	0,6419

Az anyagi ráfordítást nem igénylő tételek közül értelemszerűen a gyermek olvasási szokásai hatnak pozitívan a tanulmányi átlagra. A szülőkkel közös étkezés szintén pozitív összefüggésben áll a tanulói eredményességgel. A kis mértékű, de szingifikáns eredmények jelentőségét nem érdemes túldimenzionálni, hiszen a magas mintaelemszám miatt eleve nagyobb eséllyel kaptunk szingnifikáns eredményeket.

Összegzés

Az otthoni nevelési környezet és a tanulói eredményesség összefüggéseit egy jövedelmi értelemben viszonylag homogén, szegény mintán vizsgáltuk a leghátrányosabb térségekben, ahol a romák aránya felülreprezentált. Azt találtuk, hogy az egyes családtípusokban bizonyos területeken hasonlóan, más területeken eltérően nevelik a gyerekeket. Külön vizsgáltuk az anyagi ráfordítást igénylő és nem igénylő nevelési tényezőket. Az anyagi áldozatot nem igénylő tényezőkben közel áll egymáshoz az egyes családtípusok nevelési gyakorlata.

A legnagyobb eltéréseket éppen az olyan, anyagi ráfordítást és előzetes szervezést igénylő tételekben találtuk, amelyek összhangban vannak az iskolai elvárásokkal és közvetlenül javíthatják az iskolai teljesítményt. Ez a fajta, az „összehangolt művelést" idéző gyakorlat inkább a nem roma családokra jellemző, a nem romák akkor is többet költenek a gyerek fejlesztésére, ha szegények. A módosabb roma családok nevelési gyakorlata egyébként a szegény nem romákéhoz áll közel. Ezt a képet több dolog is árnyalja. Például az, hogy a nem roma családok átlagjövedelme eleve magasabb, mint a nem romáké. Továbbá: a hátrányos helyzetű térségekben igen szűkös a kínálat iskolai és iskolán kívüli, az iskolai eredményességet közvetve javító kulturális és egyéb programokban, fejlesztési lehetőségekben; általános, a teljes gyerekes társadalmat érintő hozzá nem férés jellemző ezekhez a szolgáltatásokhoz. Az anyagi befektetést nem igénylő nevelési gyakorlatok terén közelebb állnak egymáshoz az egyes családtípusok, a szegény és nem szegény, valamint roma és nem roma szülők.

A romák kevésbé szervezetten, más eszközökkel, az élet más területein fejlesztik gyerekeiket, mint a nem romák. Ez a nevelési stílus a „természetes növekedéshez" áll közelebb (Lareau 2002). A romáknál azok a parenting elemek hangsúlyosabbak (pl. együtt étkezés, a tévében látottak megbeszélése), amelyek elsősorban a család belső erőforrásaira támaszkodnak. A külső erőforrások, szakértők bevonása kevésbé tűnik fontosnak számukra; még akkor sem, amikor anyagilag azt megengedhetnék maguknak. A roma családokban is jelen van tehát a családon belüli társadalmi tőke (Coleman 1988) és az inkorporált kulturális tőke (Bourdieu 1997), de ezeknek más a szerkezete, mint a nem roma családokban. Az is észrevehető továbbá, hogy ezek a családi tőketípusok kevésbé konvertálódnak kulturális tőkévé és jelennek meg az iskolai teljesítményben, mint a nem roma gyerekeknél. A nem roma családokban a családon belüli tőkefajták nagyobb mennyiségben és más szerkezetben vannak jelen. A belső erőforrásokon kívül külső erőforrásokat is bevonnak, a családon kívülről érkező ingereknek (kulturális programok, különóra, iskolán kívüli programok) jobban teret engednek és anyagiakban is áldoznak rájuk.

A tanulmányi átlagot a jövedelmi szegénységgel és etnicitással magyarázó modellünkben azt kaptuk, hogy mindkét változó szignifikánsan és negatívan hat a tanulmányi eredményességre. A jövedelem hatása valamivel gyengébb volt az etnicitáséhoz képest. Ebben a tekintetben várakozásaink nem igazolódtak. E két változó önmagában azonban csak kis mértékben magyarázza az iskolai sikerességet. A parenting elemek bevonása után az etnicitás magyarázó ereje el éppen nem tűnt, de jelentősen lecsökkent. Az összes közül ez a változó befolyásolja legkevésbé az iskolai eredményességet. Ez az eredmény összhangban áll előzetes feltevéseinkkel. A nevelési tényezők bevonása a jövedelmi szegénység iskolai sikerességre gyakorolt hatását is csökkentette, de az etnicitásénál kevésbé. A tanulmányi átlagot az befolyásolja leginkább, hogy a családban milyen iskolai végzettséget várnak el a gyermektől. Magasabb iskolai végzettséget pedig a képzettebb szülők várnak el gyereküktől, a képzett szülők között pedig lényegesen többen vannak a nem romák. A Gyerekesély kistérségekben megfigyelhető továbbá, hogy a romák és nem romák másképpen gondolkodnak a gyermek leendő iskolai végzettségéről. A roma szülők ugyanis pesszimistábbak, kisebb, a sajátjukénál is alacsonyabb iskolai

végzettség elvárásokat támasztanak gyerekeik felé. A nem roma szülők optimistábban gondolkodnak erről a kérdésről és nagyobb arányban bíznak abban, hogy gyermekük náluk magasabb iskolai végzettséget szerez majd (Fekete 2016b). A későbbiekben a szülők iskolai végzettségét is szeretnénk bevonni a regressziós elemzésbe.

Az anyagi vonzattal rendelkező tételek közül a fizetős iskolai programok és kirándulások, valamint a családi szervezésű kulturális programok hatnak pozitívan a tanulmányi átlagra. A zsebpénz és a jó tanulmányi átlag között kis mértékű és negatív összefüggést mértünk. A tanulmányi eredményt pozitívan befolyásolja a különórára járás, aminek nem feltétlenül van anyagi vonzata, a fizetett különórákra (nyelv, zene, fejlesztő foglalkozás, sport) nem kaptunk szignifikáns eredményt. Az anyagi ráfordítást nem igénylő tételek közül – értelemszerűen - a gyermek olvasási szokásai is pozitívan hatnak a tanulmányi átlagra.

Továbbgondolási lehetőségek

A jövedelmi szegénységen kívül a kirekesztettség többi eleme és további hátrányok is erőteljesen jelen vannak a leghátrányosabb kistérségekben. Ezek az elemek nyilván szorosan össze is függenek egymással. Kutatásunkat a későbbiekben ebbe az irányba is érdemes lehet tovább vinni. A megkérdezett szakemberek is megfogalmazták, hogy az iskolai kudarcok hátterében az alacsony jövedelmen kívül az anyagi depriváció, nélkülözés, kielégítetlen gyermeki szükségletek állhatnak:

> *„Nagyon nagy probléma a bejárás, a bérlet megvétele, ugye az étkezés. Ezekre szoktak a legtöbbet panaszkodni, hogy miért nem megy a gyerek iskolába, hát mert nem volt pénze bérletre."* (Mezőcsáti kistérség, iskolaigazgató, 2013)

> *„Lehet, nehezen lehet ezt elhinni, de ... itt van, amikor a gyerekek éheznek. ... És egyre többször fordul az elő, hogy a családlátogatások alkalmával azt látjuk, hogy nincs mit enniük. Tehát annyit eszik a gyerek, amennyit az iskolában és az óvodában eszik. Úgyhogy ez az egyik legalapvetőbb* [probléma]. *És ehhez társul minden más."* (Csengeri kistérség, szociális szakember, Szontágh 2013a:39)

> *„És ez a gond az általános iskolában is, hogy evvel van probléma télen is, hogy nincs meg az a téli ruházat, a megfelelő."* (Csengeri kistérség, nemzetiségi önkormányzati képviselő, Szontágh 2013a:40)

Ahogyan azt az elméleti bevezetőben tettük, itt is fontos hangsúlyoznunk, hogy a jövedelmi helyzeten, etnicitáson és otthoni nevelési környezeten túl számos egyéb tényező befolyásolhatja a gyerekek iskolai eredményességét. Tanulmányunkban mi tudatosan csupán ezekkel a „belső" tételekkel foglalkoztunk, mint iskolai kudarcok és tanulmányi átlag, ami ugyan elfedi az iskolák közötti különbségeket, de így minimális adatveszteséggel kellett számolnunk. A későbbiekben el lehet indulni abba az irányba, hogy kompetencia pontszámokat (is) szerepeltetünk a modellben. Érdekesnek ígérkezne továbbá az osztályokon és az iskolákon belüli roma arányokat – és azt, ahogyan a szülők a roma arányról vélekednek

- is bevonni a teljesítmény súlyozására. Természetesen a „belső" tényezők mérését is lehet és érdemes tovább finomítani. A kérdőívben szereplő önbevallásos és megfigyelésen alapuló HOME-kérdésekből pontszámokat lehet képezni, ami új perspektívákat nyithat a családi környezet feltérképezésére. A családon belüli társadalmit tőke megragadására pedig felhasználható még például a testvérek száma, a kulturális tőkéére a háztartásban élők legmagasabb iskolai végzettsége.

Az iskolai eredményesség közötti különbségek magyarázatában további „külső" és fajsúlyos tényező lehet a szegregáció, diszkrimináció, a pedagógusok, a gyermekekkel foglalkozó szakemberek negatív attitűdje. Ezek a faktorok a roma gyerekek rosszabb megítéléséhez és teljesítményéhez vezethetnek. Bár találkoztunk pozitív példákkal is, a lakosság és a szakemberek előítéletessége még mindig jelentős probléma a térségeinkben:

> *„ ...* [a nagymama] *nagyon elkeseredett, mert az iskolában, ahová jár az unokája eléggé megkülönböztetik a romákat a nem romáktól. Nagy aggodalma az volt, hogy nem tudja majd megadni az unokájának mindazt, amit megérdemelne, pedig elmondása szerint még akár főiskolát is el tudna végezni majd a most hat éves kislány."* (Vásárosnaményi kistérség, kérdezőbiztosi terepnaplók, Szontágh 2013b:51).

> *„... éppen a tegnapi nap volt egy* [roma] *gyerek fent az irodában, és azt mondta, hogy ugyanazt a szöveget, amit ez előtte levő* [nem roma] *gyerek elmondott, ő megkapta az ötöst, ugyanazt ugyanúgy elmondta ő is, ha még nem jobban, és akkor kapott egy hármast ... ."* (Vásárosnaményi kistérség, nemzetiségi önkormányzati képviselő, Szontágh 2013b:54).

> *„... hogyha egy roma gyerek verekszik az iskolában, sokkal súlyosabb a következménye, mint hogyha egy magyar gyerek bánt egy cigány gyereket." ... Úgyhogy nincs sikerélményük, és ki vannak rekesztve, ugyanúgy, mint a felnőtt romák ki vannak rekesztve a társadalomból bizonyos okok miatt. .... Mondjuk, a gyerekek nem tehetnek róluk, őket nem lehet kirekeszteni a szülők hibája miatt."* (Vásárosnaményi kistérség, nemzetiségi önkormányzati munkatárs, Szontágh 2013b:54).

A teljes képhez azonban hozzátartozik, hogy a pedagógusok, szakemberek között vannak olyanok, akik – legalább a narratívák szintjén - előítéletektől mentesen viszonyulnak a romákhoz. A különbségtétel, a megkülönböztetés azért jórészt még ott rejtőzik a sorok között:

> *„Ezek a* [roma] *gyerekek is aranyosak, szépek, ügyesek. Van, ahol valami elromlik menet közben. Na most gondolom, hogy a szülői példa az, ami elsősorban rájuk hatással van. ... Tehát én nagyon sok olyan kisgyereket láttam nagyon-nagyon nehéz körülmények között, hogy nagyon kis ügyes, okos. ... Úgy gondolom, hogy ezeknek a gyerekeknek az első pár éves korban meg kell adni a lehetőséget."* (Mezőcsáti kistérség, családgondozó, 2013)

> *„Nem az számít, hogy roma vagy nem roma, hanem, hogy milyen magaviseletű a gyermek, és ez nem abból ered, hogy cigány vagy nem cigány a gyermek."* (Mezőcsáti kistérség, iskolaigazgató, 2013)

> *„... itt vannak nagyon jómódú roma családok, tehát a roma családok egy része jómódú, tiszta, rendes, jól neveli a gyermekét, nincs velük semmiféle másabb probléma, mint egy magyar családdal.*

Másik részük viszont az elszegényedett réteg, akik olyan szempontból, hogy a magyarok között is vannak ugyanúgy elszegényedett családok, tehát így sincs köztük különbség, szerintem még gondolatban sincsen ez a megkülönböztetés ezen az intézményen belül." (Berettyóújfalui kistérség, óvodavezető, 2013**)**

„... mert azok a [roma] *gyerekek is, akik a tanodában voltak ..., napról napra kezdték mondani, hogy most már nem hátul ülök, elől ülök. A tanároknak is meg kellett szokni, hogy most már tud viselkedni órán, nem zavarja, nem fegyelmezetlen, csendben van. Ha nem is tud hozzászólni, de legalább elkezdte leírni azt, amit, lett sikerélménye, ezáltal a többiek, a magyar gyerekek is elkezdtek hozzá másképp fordulni, más szemmel nézni. Még ha nem is lettek barátok, de elkezdték elfogadni egymást."* (Vásárosnaményi kistérség, nemzetiségi önkormányzati munkatárs, Szontágh 2013b:54).

A negatív vagy pozitív diszkrimináció, a tanulókhoz való hozzáállás nehezen mérhető. A program során összeállt gazdag interjúanyag elemzése ugyanakkor lehetővé teszi ezek megragadását akár kvalitatív, akár kvantitatív eszközökkel. A tanulmányban elemzetteken túl tehát további értékes és változatos adatok állnak rendelkezésünkre, amelyek jelentős potenciált hordoznak magukban az iskolai eredményesség sok szempontú magyarázatához.

Felhasznált irodalom

Anderson, S. E., Whitaker, R. C. (2010): Household Routines and Obesity in US Preschool-Aged Children. Pediatrics. Official Journal of the American Academy of Pediatrics. DOI: 10.1542/peds.2009-0417.

Bauer, Zs. (2015): Gyerekesély Tudástár. Válogatott jegyzék az elmúlt tizennégy év gyermekszegénységre és az esélyegyenlőtlenségek átörökítésére vonatkozó szakirodalmából. MTA TK Gyerekesély-kutató Csoport, Budapest.

Bodovski, K., Farkas, G. (2008): 'Concerted Cultivation' and Unequal Achievement in Elementary School. *Social Science Research*. 37(3): 903-919.

Bourdieu, P. (1978): A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Gondolat Kiadó, Budapest.

Bourdieu, P. (1997): Gazdasági tőke, társadalmi tőke, kulturális tőke. In: Angelusz, R. (szerk.), A társadalmi rétegződés komponensei. Új Mandátum Kiadó, 1997:156-177.

Bradley, R.H., Corwyn, R.F. (2005): Caring for children around the world: a view from HOME. International Journal of Behavioral Development, vol.29, no.6, 468-478.

Bradley, R.H. & Caldwell, B.M. (1984): The HOME inventory and family demographics. *Developmental Psychology*, 20, 315-320.

Bradley, Robert H., Caldwell, Bettye M., Rock, Stephen L., Hamrick, Holly M., Harris, Pandia (1988b):

Home observation for the measurement of the environment: Development of a HOME Inventory for use with families havind children 6 to 10 years old. *Contemporary Educational Psychology*, Volume 13, Issue 1, pp. 58-71.

Bradley, R. H., Corwyn, R. F., & Whiteside-Mansell, L. (1996): Life at home: Same time, different places. An examination of the HOME Inventory in different cultures. Early Development and Parenting, 5, 251–269.

Bradley, R. H., Caldwell, B. M., & Rock, S. L. (1988a): Home environment and school performance: A ten-year follow-up and examination of three models of environmental action. Child Development, 59, 852–867.

Bradley, R. H., Corwyn, R. F., Burchinal, M., McAdoo, H. P., & Coll, C. G. (2001): The home environments of children in the United States Part I: Variations by Age, Ethnicity and Poverty Status. Child Development, Volume 72, Number 6, pp. 1844-1867.

Coleman, J. S. (1988): Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, Vol. 94, S95-S120.

Ertem, I. O., Forwyth, B. W. C., Avn-Singer, A. J., Damour, L. K., & Cicchetti, D. V. (1997): Development of a supplement to the HOME scale for children living in impoverished urban environments. Developmental and Behavioral Pediatrics, 18, 322–328.

Fejes J. B. (2005): Roma tanulók motivációját befolyásoló tényezők. *Iskolakultúra* 25 (11), 3-14.

Fekete A. (2016a): Depriváció a gyermekes családokban. In: Vastagh Z. (szerk.): Gyerekesélyek a végeken. Tanulmányok a leghátrányosabb helyzetű kistérségek gyermekeinek életkörülményeiről. MTA Gyerekesélykutató-Csoport, Budapest.

Fekete A. (2016b): Gyerekszegénység a munkaerő-piaci helyzet tükrében. In: Vastagh Z. (szerk.): Gyerekesélyek a végeken. Tanulmányok a leghátrányosabb helyzetű kistérségek gyermekeinek életkörülményeiről. MTA Gyerekesélykutató-Csoport, Budapest.

Harcsa I. (2014): Családi kohézió – A szülők és a gyermekek társas együttléte a mindennapok világában. A gyermekes családokban élők időfelhasználása. Műhelytanulmányok 5. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

Husz I. (2013): Encsi kistérség. A kistérségben élő gyermekek, fiatalok és családjaik helyzetének, igényeinek és szükségleteinek felmérése 2013. MTA TK, Budapest.

Kertesi G., Kézdi G. (2010): Iskolázatlan szülők gyermekei és roma fiatalok a középiskolában. Beszámoló az Educatio Életpálya-felvételének 2006 és 2009 közötti hullámaiból. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek 2010/3.

Kertesi G., Kézdi G. (2012): A roma és nem roma tanulók teszteredményei közti különbségekről és e különbségek okairól. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek 2012/5. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi Intézet – Budapesti Corvinus Egyetem Emberi Erőforrások Tanszék.

Kiss M. (2016): A szelektív iskolaválasztás tényezői, motivációi, és az oktatás minőségével való összefüggései a leghátrányosabb helyzetű térségekben. socio.hu Társadalomtudományi Szemle 2016/4.

Lareau, Annette, (2002): Invisible Inequality: Social Class and Childrearing in Black Families and White Families. *American Sociological Review*, 67: 747-776.

Leslie A. Miller, Clyde Tucker (1993): The intrahousehold communications study: a tipology of family cohesion. Bureau of Labor Statistics, Washington, DC. https://www.amstat.org/sections/srms/Proceedings/papers/1993_159.pdf

McNeal, Ralph B. Jr. (1999): Parental Involvement as Social Capital: Differential Effectiviness on Science

Achivement, Truancy and Dropping Out. *Social Forces* 78 (1): 117-144.

Medgyesi Márton (2007): Az otthoni környezet felmérése az Életpálya-2006 vizsgálatban: HOME inventory scale. kézirat.

Meier, Ann (1999): Social Capital and School Achievement Among Adolescents. CDE Working Paper No. 99-18. Center for Demography and Ecology, University of Wisconsin-Madison Working Paper 1-53. https://www.ssc.wisc.edu/cde/cdewp/99-18.pdf

NLSY79 Child HOME-SF (National Longitudinal Survey of Youth 1979 Child HOME Short Form), Scale items by age and type of report. U.S. Bureau of Labor Statistics. https://www.nlsinfo.org/content/cohorts/nlsy79-children/other-documentation/codebook-supplement/appendix-home-sf-scales

OECD (2010): PISA 2009 results: overcoming social background - Equity in learning opportunities and outcomes. Vol. II. Párizs, OECD.

Olson, D. H., Sprenkle, D. H., Russel, C. S. (1979): Circumplex Model of Marital and Family Systems: Cohesion and Adaptability Dimensions, Family Types, and Clinical Applications. *Family Process*, 18:3–27.

OKM (2015): Országos kompetenciamérés 2014. Országos jelentés. Oktatási Hivatal. https://www.kir.hu/okmfit/files/OKM_2014_Orszagos_jelentes.pdf

Papp Z., A. (2015): Iskolai eredményesség és a roma tanulói arány összefüggésrendszere az OKM adatok alapján. MTA TK Kisebbségkutató Intézet.

PISA 2009 tájékoztató. Jellemzők és eredmények. Oktatási Hivatal, Budapest, 2010.

PISA 2012 Összefoglaló jelentés. Oktatási Hivatal, Budapest, 2013. http://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/nemzetkozi_meresek/pisa/pisa2012_osszefoglalo_jelentes.pdf

Pusztai, G. (2009): A társadalmi tőke és az iskolai pályafutás. Új Mandátum Kiadó, Budapest. http://mek.oszk.hu/12100/12193/12193.pdf

Róbert P. (2004): Iskolai teljesítmény és társadalmi háttér nemzetközi összehasonlításban. In: Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.), Társadalmi riport 2004. Budapest, TÁRKI, Pp. 193–205.

Szontágh É. (2013a): Csengeri kistérség. A kistérségben élő gyermekek, fiatalok és családjaik helyzetének, igényeinek és szükségleteinek felmérése 2013. MTA TK, Budapest.

Szontágh É. (2013b): Vásárosnaményi kistérség. A kistérségben élő gyermekek, fiatalok és családjaik helyzetének, igényeinek és szükségleteinek felmérése 2013. MTA TK, Budapest.

Zeller E. (2016): Különóra vagy csavargás? A gyermekek szabadidő-eltöltése. In: Vastagh Z. – Husz I. (szerk.): Gyerekesélyek a végeken. Tanulmányok a leghátrányosabb helyzetű kistérségek gyermekeinek életkörülményeiről. MTA TK Gyerekesélykutató-Csoport, Budapest.

Függelék

1. táblázat:

Körülbelül hány életkorának megfelelő könyve van?						
N=4019		1 és 3 között	4 és 9 között	10 és 19 között	20 vagy több	Összesen
Jövedelmi szegénység és etnicitás	Szegény nem roma	12,5%	23,3%	25,0%	39,1%	100,0
	Szegény roma	28,1%	34,2%	20,9%	16,7%	100,0
	Nem szegény nem roma	6,9%	16,7%	23,9%	52,5%	100,0
	Nem szegény roma	21,4%	37,7%	20,6%	20,2%	100,0
Összesen		**13,9%**	**23,6%**	**23,4%**	**39,2%**	**100,0**

2. táblázat:

Miért nincs az életkorának megfelelő könyve?				
N=713		nem engedhetik meg maguknak	egyéb ok	Összesen
Jövedelmi szegénység és etnicitás	Szegény nem roma	42,5%	57,5%	100,0
	Szegény roma	52,7%	47,3%	100,0
	Nem szegény nem roma	33,8%	66,2%	100,0
	Nem szegény roma	30,5%	69,5%	100,0
Összesen		**46,4%**	**53,6%**	**100,0**

3. táblázat:

Milyen gyakran olvas a gyermek kedvtelésből?							
N=4993		minden nap	hetente néhány alka-lommal	havonta néhány alka-lommal	évente néhány alka-lommal	sohasem	Összesen
Jövedelmi szegénység és etnicitás	Szegény nem roma	24,2%	29,6%	19,4%	10,1%	16,7%	100,0
	Szegény roma	20,3%	24,4%	14,6%	9,4%	31,2%	100,0
	Nem szegény nem roma	25,8%	33,3%	17,1%	11,1%	12,7%	100,0
	Nem szegény roma	20,7%	29,3%	18,1%	14,1%	17,8%	100,0
Összesen		**23,5%**	**29,5%**	**17,1%**	**10,6%**	**19,4%**	**100,0**

4. táblázat:

Szokott-e a gyermeke számítógépet használni?				
N=5072		igen	nem	Összesen
Jövedelmi szegénység és etnicitás	Szegény nem roma	87,8%	12,2%	100,0
	Szegény roma	81,2%	18,8%	100,0
	Nem szegény nem roma	94,3%	5,7%	100,0
	Nem szegény roma	87,0%	13,0%	100,0
Összesen		**88,3%**	**11,7%**	**100,0**

5. táblázat:

Biztosított-e zsebpénz?				
N=5024		igen	nem	Összesen
Jövedelmi szegénység és etnicitás	Szegény nem roma	62,7%	37,3%	100,0
	Szegény roma	63,5%	36,5%	100,0
	Nem szegény nem roma	65,3%	34,7%	100,0
	Nem szegény roma	75,0%	25,0%	100,0
Összesen		**64,7%**	**35,3%**	**100,0**

6. táblázat:

Milyen gyakran szoktak a gyermeknek mesét olvasni vagy mondani?						
N=1550		minden nap	nagyjából két-naponta	havonta néhány alkalom mal	évente néhány alkalom-mal	Összesen
Jövedelmi szegénység és etnicitás	Szegény nem roma	31,6%	33,7%	29,0%	5,7%	100,0
	Szegény roma	28,0%	35,4%	32,1%	4,4%	100,0
	Nem szegény nem roma	34,1%	33,5%	29,2%	3,2%	100,0
	Nem szegény roma	27,0%	41,4%	26,1%	5,4%	100,0
Összesen		**31,5%**	**34,6%**	**29,6%**	**4,3%**	**100,0**

7. táblázat:

Együtt szokott-e a gyermek étkezni mindkét szülőjével?				
N=5053		igen	nem	Összesen
Jövedelmi szegénység és etnicitás	Szegény nem roma	88,5%	11,5%	100,0
	Szegény roma	88,1%	11,9%	100,0
	Nem szegény nem roma	89,5%	10,5%	100,0
	Nem szegény roma	86,8%	13,2%	100,0
Összesen		**88,6%**	**11,4%**	**100,0**

8. táblázat:

Milyen gyakran szokott a gyermek együtt étkezni mindkét szülőjével?				
N=4430		hetente több-ször vagy minden nap	hetente egyszer vagy ritkábban	Összesen
Jövedelmi szegénység és etnicitás	Szegény nem roma	89,4%	10,6%	100,0
	Szegény roma	92,2%	7,8%	100,0
	Nem szegény nem roma	86,9%	13,1%	100,0
	Nem szegény roma	92,5%	7,6%	100,0
Összesen		**89,5%**	**10,5%**	**100,0**

9. táblázat:

Meg szokták-e beszélni a gyermekkel a TV-ben látottakat?				
N=5024		igen	nem	Összesen
Jövedelmi szegénység és etnicitás	Szegény nem roma	74,0%	26,0%	100,0
	Szegény roma	73,0%	26,0%	100,0
	Nem szegény nem roma	82,3%	17,7%	100,0
	Nem szegény roma	77,8%	22,2%	100,0
Összesen		**77,1%**	**22,9%**	**100,0**

10. táblázat:

Biztosított-e megfelelő hely tanulásra, házi feladat elkészítésére?				
N=5037		igen	nem	Összesen
Jövedelmi szegénység és etnicitás	Szegény nem roma	97.6%	2.4%	100,0
	Szegény roma	90.8%	9.2%	100,0
	Nem szegény nem roma	99,7%	0,3%	100,0
	Nem szegény roma	96.0%	4.0%	100,0
Összesen		**96.4%**	**3.6%**	**100,0**

11. táblázat:

Ismételt-e évet az általános iskolában?				
N=4052		igen	nem	Összesen
Jövedelmi szegénység és etnicitás	Szegény nem roma	11,4%	88,6%	100,0
	Szegény roma	21,9%	78,1%	100,0
	Nem szegény nem roma	2,9%	97,1%	100,0
	Nem szegény roma	12,4%	87,6%	100,0
Összesen		**11,3%**	**88,7%**	**100,0**

12. táblázat:

Volt-e magántanuló, vagy eltanácsolták-e valamelyik iskolából?				
N=5073		igen	nem	Összesen
Jövedelmi szegénység és etnicitás	Szegény nem roma	1,6%	98,4%	100,0
	Szegény roma	2,6%	97,4%	100,0
	Nem szegény nem roma	0,5%	99,5%	100,0
	Nem szegény roma	1,7%	98,3%	100,0
Összesen		**1,5%**	**98,5%**	**100,0**

13. táblázat:

Járt-e kisegítő, felzárkóztató osztályba?				
N=5072		igen	nem	Összesen
Jövedelmi szegénység és etnicitás	Szegény nem roma	4,3%	95,7%	100,0
	Szegény roma	11,0%	89,0%	100,0
	Nem szegény nem roma	2,4%	97,6%	100,0
	Nem szegény roma	3,7%	96,3%	100,0
Összesen		**5,4%**	**94,6%**	**100,0**

14. táblázat:

Lineáris regresszió Mennyi volt a gyermek utolsó tanulmányi átlageredménye?					
N=3896	Standardizálatlan együtthatók		Standardizált együtthatók		Szign.
	B	Std. hiba	Beta	t	
Konstans	2,785	0,088		31,551	0
Van-e a gyermeknek az életkorának megfelelő könyve?	0,025	0,031	0,011	0,811	0,418
Együtt szokott-e a gyermek étkezni mindkét szülőjével?	0,105	0,033	0,038	3,164	0,002
Szokott-e a gyermeke számítógépet használni?	0,039	0,037	0,013	1,05	0,294
Jár-e a gyermek valamilyen különórára?	0,168	0,022	0,097	7,516	0
Milyen gyakran olvas a gyermek kedvtelésből?	-0,096	0,008	-0,154	-11,815	0
Meg szokták-e beszélni a gyermekkel a TV-ben látottakat?	0,034	0,025	0,016	1,355	0,176
Volt-e a gyermek a család szervezésében múzeumban, zenei vagy színházi előadáson?	0,094	0,024	0,051	3,855	0
Biztosított-e megfelelő hely tanulásra, házi feladat elkészítésére?	0,049	0,061	0,01	0,802	0,423
Biztosított-e fizetős iskolai kirándulásokon és programokon való részvétel?	0,14	0,028	0,069	4,917	0
Biztosított-e fizetett különóra (nyelv, zene, fejlesztő foglalkozás, sport, stb.)?	0,01	0,026	0,005	0,38	0,704
Biztosított-e zsebpénz?	-0,1	0,022	-0,055	-4,497	0
Milyen iskolai végzettséget fog a gyermeke szerezni?	0,309	0,01	0,457	31,656	0
Jövedelmi szegénység	-0,104	0,023	-0,06	-4,527	0
Etnicitás	-0,052	0,025	-0,028	-2,072	0,038

R	R^2	Kiigazított R^2	A becslés std. hibája
0,665[a]	0,442	0,440	0,6464

8. Különóra vagy csavargás? A gyermekek szabadidő-eltöltése

ZELLER ESZTER

Bevezetés

A szabadidő-eltöltésben éles különbségek mutatkoznak a társadalomban eltérő helyet elfoglalók között (KSH 2012; Bárdosi 2013). Milyen családi háttér segíti elő a szervezett szabadidő-eltöltést, milyen háttér hat serkentőleg a szabadidő nem szervezett formáira, s melyek azok az egyéb individuális tényezők, amelyek formálják a szabadidő-eltöltés jellegét? Tanulmányomban - a generációk közötti átörökítés témakörébe illeszkedve - arra keresem a választ, hogy mely tényezők állnak a jelenség hátterében, s ezek mennyiben egyeztethetők össze a nemzetközi gyermeknevelési stílusra irányuló eredményekkel.

Elméleti háttér

Mindig is létezett társadalmi egyenlőtlenség. Az előnyösebb helyzetben lévők valamennyi társadalomban további előnyökre tettek szert a hátrányosabb helyzetben lévőkkel szemben. S bár a fejlett ipari társadalmak törekedtek és törekednek a probléma mérséklésére, a privilegizáltak máig számtalan előnyt élveznek az élet minden területén, legyen szó erőforrásokról, presztízsről (Grusky 2001) vagy a mindennapok minőségét befolyásoló leghétköznapibb értelemben vett különféle lehetőségekről. A társadalmi szerkezetben elfoglalt pozíció eltérő lehetőségeket biztosít, s egyben korlátokat szab betöltője számára.

Hazánkban is igen nagy irodalma van a társadalmi egyenlőtlenségek kutatásának, melynek szerves részét képezi az egyenlőtlenségek átörökítésének témaköre. A rétegződési rendszer askriptív folyamatokon alapul, abban az értelemben, hogy a születéskori jellemvonások (nem, etnikum, szülők vagyona) befolyásolják az egyén későbbi helyzetét (Grusky 2001). Az empíria zöme éppen ezért a mobilitás-kutatásokhoz kapcsolódik, melyek többségében a gyermekkori társadalmi helyzet későbbiekre gyakorolt hatását vizsgálják.

E kutatásokban kiemelt figyelmet fordítanak a szülő kulturális, ill. gazdasági tőkéjének szerepére (Bourdieu 1978), mely kihat az egyén későbbi társadalmi pozíciójára. Arról, hogy mely tényező szerepe meghatározóbb, eltérnek a vélemények (ld. Kapitány 2012). Mind a család anyagi helyzete, mind a szülők iskolázottsága bizonyítottan befolyásolja azonban a későbbi eredményességet (ld. pl.: Kapitány 2012; Gábos-Szivós 2008).

Bár a hátrányos helyzet generációk közti átörökítésének fókuszában legtöbbször e tényezők iskolai végzettségre, ill. munkaerő-piaci pozícióra kifejtett hatásának vizsgálata áll, a családi- társadalmi helyzet,

az otthoni nevelési környezet (Perpék- Fekete, 2016) nem kizárólag az „akadémiai sikerességben" játszik szerepet, az élet egyéb aspektusait is befolyásolja.

A felnőtt lakosság körében számos tanulmány irányul a szabadidő-fogyasztás említett tényezők mentén történő vizsgálatára, ám igen csekély azon kutatások száma, melyek a gyermekek szabadidő-eltöltését közelítik meg hasonló szempontokból. A szabadidő-kutatások jelentős része eleve kevéssé foglalkozik a gyermekekkel, s inkább koncentrál a fiatal felnőttekre (ld. pl.: Nagy 2013), a kifejezetten általánosiskolás-korúak körében végzett vizsgálódások hátterében – a korcsoportból adódóan - pedig jórészt pedagógiai, ill. pszichológiai indíttatás áll (ld. pl.: Hagymásy 2005; Kovács 2011; Kovácsné 2012; Mihály 2003). Éppen ezért igen kevés azon kutatások száma, amelyekben a szülők társadalmi helyzetének a gyermek szabadidő-eltöltésére gyakorolt hatását vizsgálják, holott a szabadidő-fogyasztás minden esetben feltételez egyfajta társadalmi kondíciók általi befolyásoltságot (Kiss 2004), mint a szabadidő szabadságának társadalmi korlátját. A gyermekek esetében a saját, valamint szüleik társadalmi helyzetéből adódó korlátok összefonódnak, együttesen alakítva a gyermek szabadidő-fogyasztását. Érdemes tehát szociológiai értelemben is figyelmet szentelni e területnek.

Ferge szerint a kedvezőtlen helyzetek nem szándékosan öröklődnek át, ellenben a „jó" helyzetek átörökítése akaratlagos stratégiák eredménye (Ferge 1991). Lareau úgy fogalmaz, hogy a társadalmi osztályhelyzet számára láthatatlan előnyökkel ruházza fel a középosztályt - az időhasználat, szervezés, stb. tekintetében-, mely a gyermekek szabadidős tevékenységeiben is megnyilvánul (Lareau 2003). E jelenség hátterében a nevelési stílus, ill. a mindennapok rutinjaiban felfedezhető eltérés szerepét emeli ki.

A szegényebb családoknál ritka a felnőttek által szervezett szabadidő; a gyerekek inkább otthon töltik szabadidejüket, s kötetlen tevékenységeket végeznek, melynek során nincs lehetőségük különböző képességeik fejlesztésére, ill. a családon, barátokon kívül más gyermekekkel való érintkezésre, melynek járulékos hátránya az antiszociális viselkedésre való hajlam, valamint a kevésbé sikeres tanulmányi eredmény (Lareau 2003; Sener et al. 2008). Ugyanakkor - mivel gyakran vannak egyedül, szülői irányítás nélkül -, megtanulják elfoglalni és szórakoztatni magukat, megalkotják saját játékaikat (Lareau 2003).

Ellenben a kedvezőbb társadalmi státusú szülők mind iskolai, mind iskolán kívüli tevékenységek tekintetében folyamatosan szervezik gyermekeik szabadidejét: szakkörökre járatják, sportolásra késztetik, nyári táborokba íratják, mely tevékenységek során a gyermekek egyrészt szélesítik kapcsolathálójukat, s ez által fejlesztik szociális készségeiket, másrészt a változatos feladatok során számtalan képességre és jártasságra tesznek szert, amely elősegíti tanulmányi előmenetelüket (Lareau,2003; Sener et al, 2008).

Előbbi, a munkásosztályra és a szegényekre jellemző gyermeknevelési stílust Lareau „*természetes növekedésnek*", míg utóbbi, a középosztály által alkalmazott gyermeknevelési stílust „*összehangolt művelésnek*" nevezi. Véleménye szerint a „*természetes növekedés*" számos értékes képességgel ruházza fel a gyermekeket - például önállóságra neveli őket -, az intézményesített formában mért képességeket, tudást azonban az "*összehangolt művelés*" biztosítja, s így a kedvezőbb hátterű gyermekek jutnak hozzá azokhoz a javakhoz, amelyekhez ez elengedhetetlen (Lareau 2003).

Mindkét nevelési stílusnak megvannak tehát az előnyei, ám az *„összehangolt művelés”* az, amely a későbbi sikereket (mint iskolai végzettség, munkaerő-piaci helyzet) inkább elősegíti. Fontosnak tartom így e jelenség vizsgálatát, főképp reprezentatív mintán, amely alátámasztásául szolgálhat a korábbi esettanulmányoknak. Valóban máshogy töltik-e szabadidejüket az eltérő hátterű gyermekek, s ha igen, mely tényezők szerepe ebben a meghatározó?

Hipotézisek, operacionalizálás és a minta jellemzése

H1: Gazdasági tőke hipotézise

Feltételezéseim szerint a jövedelmi helyzet befolyásolja a szabadidő-eltöltést: a kedvezőbb jövedelmi helyzetű (átlagos vagy átlagon felüli jövedelemmel rendelkezők) szülők gyermekei nagyobb eséllyel töltik szabadidejüket szervezett programokkal, mint a szegény szülők gyermekei. Az alacsonyabb jövedelmi réteghez tartozó gyermekek ugyanakkor inkább töltik szabadidejüket nem szervezett tevékenységekkel.

H2: Kulturális tőke hipotézise

A kulturális tőke hipotézise alapján nem a gazdasági, hanem a kulturális tőke befolyásolja a gyermekek szabadidő-eltöltését. A magasabban iskolázott (közép-, vagy felsőfokú végzettségű) szülők inkább szervezik gyermekük szabadidejét, mint az alacsonyabb (legfeljebb 8 általános) iskolai végzettséggel rendelkezők, így körükben magasabb az *összehangolt műveléshez* társított, szervezett tevékenységek esélye, míg az alacsonyabban iskolázott szülők gyermekei nagyobb eséllyel töltik szabadidejüket nem szervezett módon.

H3: Területi egyenlőtlenségek hipotézise

A harmadik hipotézis alapján nem a gazdasági, s nem is a kulturális tőke befolyásolja a gyermekek szabadidő-eltöltését, hanem a területi egyenlőtlenségek szerepe a meghatározó. A községekben élők körében - a korlátozott lehetőségek miatt - kisebb a szervezett programokon való részvétel esélye, mint a városban élő gyermekek körében, ám nagyobb a nem szervezett szabadidő-eltöltés esélye.

Hipotéziseim tesztelésére - a függő változó jellegének függvényében - binomiális, ill. ordinális logisztikus regresszióelemzést alkalmaztam.[88] A regresszióelemzés során alkalmazott magyarázó modellekben - a korábbi kutatások eredményeire alapozva- elsőként a gazdasági tőke és a kulturális tőke hatását vizsgáltam, melyeket a jövedelmi helyzettel, ill. a szülő iskolai végzettségével mértem. Ezután a területi egyenlőtlenségek hatásának vizsgálatára a korábbi regressziókat bővítettem a település típusával, majd

[88]A legtöbb függő változó ordinális skála volt, így ezeknél statisztikai okokból (ld. Taylor-Becker,1998) ordinális regressziót alkalmaztam, ám az értelmezésnél az ilyen típusú regressziónál használatostól eltérő logikát követtem. Alapvetően az ordinális logisztikus regressziók – statisztikai szoftverek által megjelenített –esélyhányadosaia magasabb kategóriákba tartozás esélyét jelölik, ám jelenthetik a legmagasabb kategóriába tartozás alacsonyabb kategóriákhoz viszonyított esélyét ugyanúgy, ahogyan például a legmagasabb két kategóriába tartozás esélyét az annál alacsonyabb kategóriákhoz viszonyítva. Mivel jelen tanulmányban azt tekintettem relevánsnak, hogy jellemzőek vagy nem jellemzőek az egyes tevékenységek a gyermekekre (nem pedig hogy milyen mértékben), így az esélyhányadosokat egyszerűsítve (ennyivel kisebb/nagyobb eséllyel jellemző) interpretáltam.

az egyéb hatások és alternatív magyarázatok kiszűrése végett kontrollváltozóként bevontam a háztartásban élő gyermekek számát, valamint a gyermek életkorát, nemét és etnikai hovatartozását.

Függő változók

A regresszióelemzés során használt függő változókat a tevékenység szervezett vagy nem szervezett volta szerint két kategóriába csoportosítottam. Nem szervezett szabadidő-eltöltési formaként értelmeztem: a TV nézést, a barátokkal, haverokkal lógást, a csavargást, valamint a semmittevést. Szervezett szabadidő-eltöltési formaként: a különórára járást, a szervezett programon való részvételt, valamint a sportolást, kirándulást. Lareau terminológiáját használva ezek a csoportok a *természetes növekedés* és az *összehangolt művelés* kategóriáival ragadhatók meg. [89]

Független változók

A jövedelmi helyzet mérésére a TÁRKI által alkalmazott jövedelmi rétegekhez[90] (2009) hasonló kategorizálást használtam. Jelen tanulmány jövedelmi réteg változójában a medián jövedelem 60%-nál alacsonyabb jövedelműeket tekintem szegénynek, amely egyezik a szegénység Laekeni indikátorokban használt definícióval. A medián jövedelem 60-100% közöttiek alkotják a „szerény jövedelműek", a medián jövedelem 100-140% közöttiek pedig az „átlag jövedelműek" kategóriáját. Az igazán „jómódúak" (TÁRKI-nál a medián jövedelem kétszeresénél magasabb jövedelemmel rendelkezők) csoportja a minta jellegéből adódóan gyakorlatilag hiányzik, ezért a medián jövedelem 140% fölött már csak egy csoportot, az „átlagon felüli jövedelemmel rendelkezőket" különböztettem meg.

A szülő iskolai végzettségét négyfokú skálán mértem, melyben megkülönböztettem a legfeljebb 8 általánost végzetteket, a szakmával rendelkezőket, az érettségizetteket, valamint a diplomásokat. A használt változó az adatfelvétel sajátossága miatt azonban nem kizárólag a szülők iskolai végzettségét mérheti. A kérdőíveket elméletileg elsősorban az anyák, másodsorban az apák töltötték ki, ugyanakkor előfordult, hogy a gyermek nevelőszülei, s olykor akár a nagyszülei válaszoltak a kérdésekre, amennyiben az anya vagy az apa nem volt elérhető. Éppen ezért az elemzések során kitértem az anya iskolai végzettségének (amely nem azonos a kérdőívet kitöltő személy hasonló végzettségével) hatására is, melyet szintén az említett négyfokú skálán mértem.

A település jellegének vizsgálatakor a jogállás alapján két kategóriát különböztettem meg: a községet és nagyközséget a nagyközségbe tartozók alacsony elemszáma miatt egy kategóriába vontam össze, megkülönböztetve a várostól. Az egy háztartásban élő gyermekek számának hatását vizsgálva négy kategóriát különböztettem meg: az 1 gyermekes háztartásokat, a 2 gyermekeseket, a 3 gyermekeseket, valamint azokat a háztartásokat, amelyekben 4 vagy több gyermek él. Vizsgáltam tovább a gyermek

[89] A klasszifikáció mögöttes megfontolásait, ill. bővebb kifejtését ld. "Szervezett és nem szervezett szabadidő" leírása részben.

[90] Az eredeti felosztásban a mediánjövedelemhez mérten (háztartásokra vonatkoztatva) 5 kategória különböztethető meg. „Azon háztartások, amelyekben az egy főre jutó jövedelem a mediánjövedelem felénél is kevesebb, „szegénynek" tekinthetők, az 50% és 80% közötti jövedelemmel rendelkezők „alsó-középosztálynak", akik a medián jövedelem körüli +/- 20%-os sávban helyezkednek el, „középrétegnek", akik a 120% és 200% közötti jövedelemmel rendelkeznek, „felső-közép" rétegnek, és akik a medián 200%-ánál többel rendelkeznek, „jómódúnak" (Tóth I. Gy. 2009).

életkorának hatását a szabadidő-eltöltésre. Az életkort az értelmezés könnyítése érdekében nem folytonos változóként alkalmaztam, hanem elkülönítettem a 6-10 éveseket, ill. a 11-14 éveseket.
Végezetül a nemet, valamint az etnikai hovatartozást egy-egy kétértékű változóval mértem, melyekben megkülönböztettem a lányokat és fiúkat, valamint a romákat[91] és nem romákat.

A minta

A minta a kistérségek megbízásából, a TÁMOP 5.2.3 „Integrált térségi programok, a gyerekek és családjaik felzárkózási esélyének növelésére" elnevezésű pályázat keretében készült, Magyarország 23 LHH kistérségében végzett reprezentatív adatfelvétel eredménye, melyben a kb. 12.000 válaszadó közül a 6-14 éves (általánosiskolás-korú) gyermekek száma 5923 fő.
Országos adatokat szemlélve jól látható a vizsgált kistérségek hátrányos helyzete. Míg Magyarországon 2013-ban a lakosság 9,8 %-a tekinthető jövedelmi szegénynek (KSH 2013), addig a mintába került 6-14 éves gyerekek több mint fele, 56%-a jövedelmi szegénynek mondható. Kb. 31%-uk szerény jövedelmű háztartásban, s 8,6%-uk átlagjövedelmű háztartásban él. Az átlagon felüli jövedelemmel rendelkező háztartásban élő gyermekek aránya pedig igen alacsony, mindössze kb. 4%. Magyarország egészére vonatkoztatva az e jövedelmi rétegbe tartozók a lakosság kb. 27%-át teszik ki (KSH 2013).

1. táblázat: Általánosiskolás-korú gyermekek jövedelmi réteg szerinti megoszlása

	Gyakoriság (fő)	Gyakoriság (%)
Szegények	3323	56,1
Szerény jövedelműek	1840	31,1
Átlagjövedelműek	508	8,6
Átlag feletti jövedelműek	252	4,2
Összesen	**5923**	**100**

A szülők iskolázottsága tekintetében alapvetően a legalacsonyabban iskolázottak túlsúlya dominál: az adatbázisban szereplők kb. 47%-a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezik, megközelítőleg 45%-a középfokú végzettségű (szakmával rendelkező: 21,9% és érettségizett: 22,8%), s a diplomás szülők aránya igen alacsony, kb. 8,5%.
A település jellege szerint elmondható, hogy a mintában szereplők 48,6%-a községi vagy nagyközségi lakosok, míg 51,4%-a városi. Legnagyobb arányban a kétgyermekes háztartások vannak jelen a mintában (32,9%). 22,4% azon háztartások aránya, ahol csak egy gyermek él, 21,7% a 3 gyerekes háztartások aránya, s a többi háztartásban 4 vagy több gyermek él.

[91] A „roma" változó képzéséről bővebben a „Módszertani megjegyzések a kistérségi szükségletfelmérésben" c. fejezetben olvashatnak.

1. ábra: Általánosiskolás-korú gyermekek szüleinek iskolai végzettség szerinti megoszlása (%)

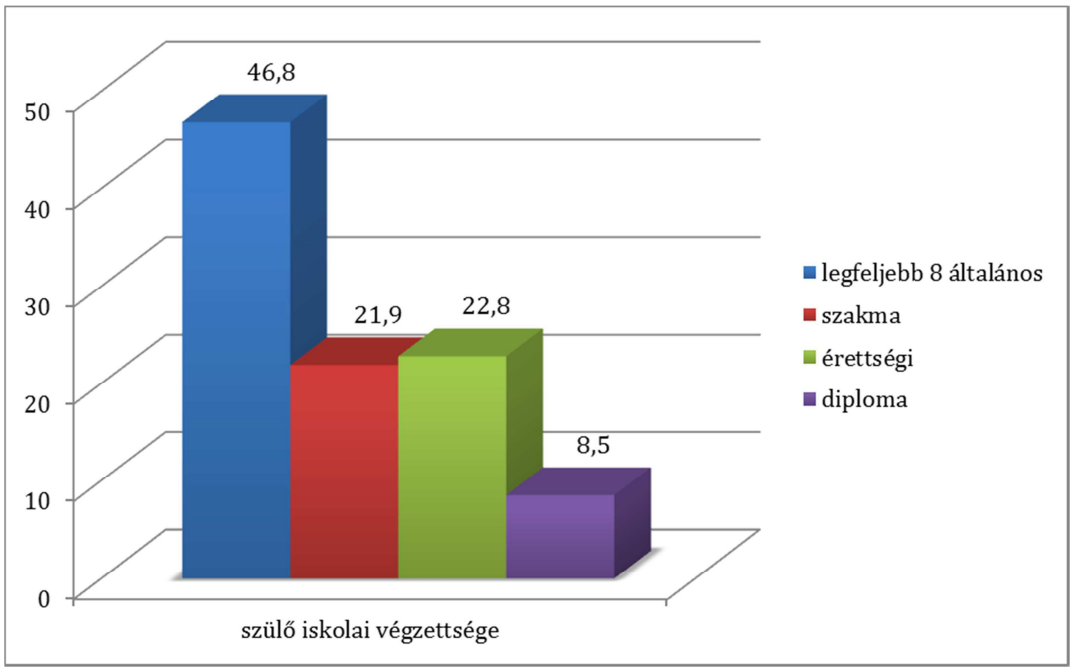

2. ábra: Általánosiskolás-korú gyermekek életkor szerinti megoszlása (%)

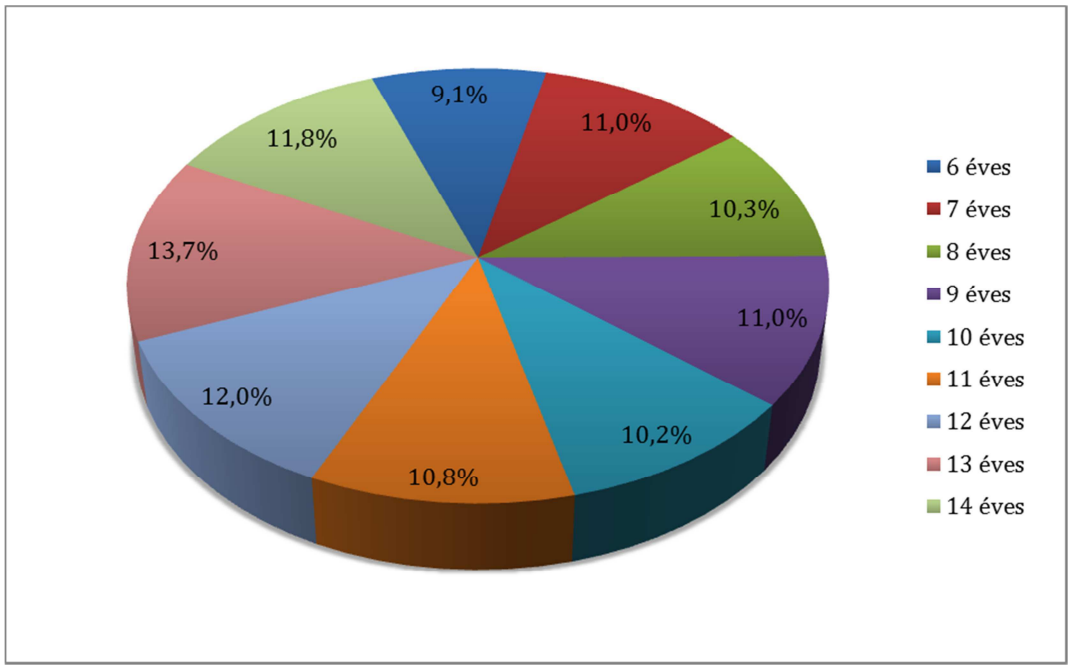

Az életkort tekintetében a mintában legmagasabb arányban a 13 évesek szerepelnek (13,7%), legkevesebben a 6 évesek (9,1%), alapvetően azonban kiegyenlített a különböző korú gyermekek megoszlása. Igaz ez továbbá a nemre is: a mintában szereplő általánosiskolás-korú gyermekek 52%-a fiú, 48%-a lány. Végezetül a gyermekek 35%-a roma etnikumú.

Szabadidő-eltöltés általánosságban: szervezett és nem szervezett szabadidő

A szabadidő ilyen jellegű felosztása azon alapul, hogy vannak tevékenységek, melyek szervezést igényelnek akár a szülő, akár a gyermek részéről, s akadnak, amelyek inkább spontán módon alakulnak, s nem igényelnek különösebb szervezést. Utóbbi talán a Vitányi által is alkalmazott, "passzív szabadidőként" aposztrofált szabadidő-fogalommal rokonítható (Vitányi 1995). A jelen értelemben vett szervezett szabadidő azonban nem azonos a "rekreatív szabadidővel", melyben a kikapcsolódásra, könnyed felüdülésre helyeződik a hangsúly (Nagy 2013), miként a gyermekek esetén a szervezett szabadidő gyakran a szülő nevelési eszköztárának részeként fogható fel, nem pedig önként választott szabadidős tevékenységként.

A szervezett szabadidő csoportjába tartozik például a különórára járás, avagy a szervezett programon való részvétel, míg nem szervezettként jellemezhető a csavargás, lődörgés, tévénézés, vagy akár a manapság egyre elterjedtebbé váló semmittevés. Ugyanakkor a szabadidő-eltöltés ezen aspektus alapján való klasszifikációja sokszor nehézségekbe ütközik, s nagyban függ a kutató értelmezésétől. Az otthoni játék például lehet spontán, nem irányított szabadidő-eltöltés, de lehet a szülő tudatos szervezésen alapuló törekvése is gyermeke készségeinek fejlesztésére, avagy a család összehozására. Nem állítom tehát, hogy bármely tevékenység egyértelműen a két kategória valamelyikébe sorolandó, sorolható. Éppen ezért - a megértés és az átláthatóság megkönnyítése érdekében- elemzésemben kizárólag azokat a szabadidő-eltöltési formákat vizsgáltam, amelyek - a szakirodalom és az empíria alapján - egyik vagy másik csoportba sorolhatók.

Emlékeztetőül: szervezett szabadidőként tekintettem a különórára járásra, a szervezett programokon, valamint a sporteseményeken és kiránduláson való részvételre. Nem szervezettként pedig a TV nézésre, csavargásra, barátokkal lógásra, valamint a semmittevésre.

3. ábra: Szabadidős tevékenységek megoszlása az általánosiskolás-korú gyermekek körében (%)

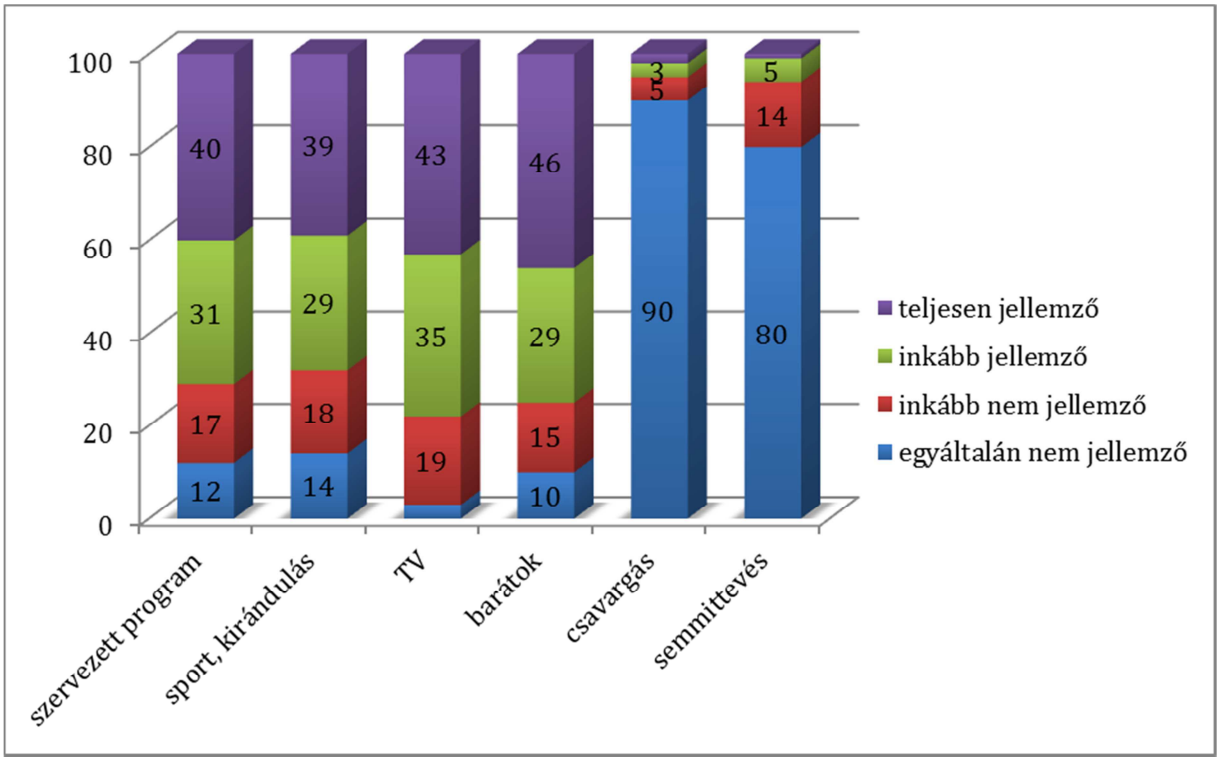

Szervezett szabadidő

A szervezett szabadidős formák közül a szervezett programon való részvétel, valamint a sportolás és a kirándulás is igen elterjedt a gyermekek körében. A szülők elmondása alapján a gyermekek kb. 70-70%-ra jellemző, hogy szabadidejükben ilyen jellegű tevékenységeket folytatnak, melyből kb. 40%-ukra teljesen jellemző az említett két tevékenység, s csupán 12-14%-uk nem szokott szabadidejében egyáltalán sportolni, kirándulni vagy egyéb szervezett programokra járni. Más arányok állapíthatók meg azonban a különórára járást tekintve; a gyermekeknek kb. fele jár különórára,[92] bár 70%-uknak szüleik szerint biztosított annak lehetősége.[93]

Nem szervezett szabadidő

A televíziózás összességében nagy népszerűségnek örvend, ami összhangban áll mind a nemzetközi, mind a hazai trenddel, melyre jellemző, hogy a TV nézés meghatározó részét teszi ki a szabadidő-eltöltésnek (KSH 2012; Bárdosi 2013). A gyermekek közel 80%-ára inkább vagy teljesen jellemző, hogy szabadidejében TV-t néz, kb. 19%-ukra inkább nem, s csupán 3%-a a gyermekeknek az, aki szülei elmondása alapján egyáltalán nem néz televíziót.

[92] A különórára járás a többi vizsgált tevékenységtől eltérően nem négyfokú skálán volt mérve, hanem eldöntendő kérdésként (jár/nem jár), így ez a fenti ábrán nem szerepel.
[93] A kérdőívben szereplő kérdésre: " Biztosított-e a gyermek számára fizetett különórán való részvétel?" kapott válaszok alapján, melynél N=5923.

Igen magas, 75% közeli azok aránya is, akik szabadidejükben a "barátokkal, haverokkal lógást" preferálják, mely a Magyarország egészére jellemző szabadidő-szerkezeti megoszlásokat idézi (IFJÚSÁG 2012). Látható azonban, hogy a semmittevés a vizsgált mintán nem túl elterjedt tevékenység: a gyermekek kb. 80%-ra egyáltalán nem jellemző, s mindössze 7%-ukra jellemző, hogy szabadidejükben semmit sem csinálnak. Hasonlóan a csavargás a gyermekek több mint 90%-ra egyáltalán nem jellemző, s kb. 5%-a a gyermekeknek az, akire valamennyire jellemző az adott tevékenység. Fontosnak tartom megemlíteni, hogy ezen arányok egyrészt korspecifikumot tükrözhetnek: az általánosiskolás-korú gyermekek körében feltehetőleg még nem olyan elterjedt a csavargás, lődörgés. Ugyanakkor azt sem szabad elfelednünk, hogy az adatok a szülők gyermekeikre vonatkozó tudását, ill. véleményét mutatják, így előfordulhat, hogy egyes tevékenységek jellemző voltát felül-, míg másokét alulbecslik. Akár szándékkal (hogy pozitívabb színben tüntessék fel gyermeküket), akár szándék nélkül (a gyermek szabadidő-eltöltésére vonatkozó tudás hiányossága miatt).

Látjuk tehát, hogy mely szabadidő-eltöltési formák milyen arányban jellemzik az általánosiskolás-korú gyermekeket. A következőkben logisztikus regressziók segítségével arra kerestem a választ, hogy vajon a gazdasági vagy kulturális tőke szerepe a meghatározó a szabadidő eltöltésének jellegében, avagy teljesen más tényezők húzódnak annak hátterében.

Elemzés és eredmények

Gazdasági és kulturális tőke

Szervezett szabadidő

A szabadidő-eltöltés vizsgálatakor elsőként a gazdasági tőke, valamint a kulturális tőke szabadidős tevékenységekre gyakorolt hatását vizsgáltam. Elemzésem során megnéztem, hogy melyik tőkefajta hogyan befolyásolja (ha befolyásolja) az egyes tevékenységeket, s milyen eltérések mutatkoznak e tekintetben a szervezett és nem szervezett szabadidő között.

A szervezett szabadidő tekintetében a jövedelmi helyzetet és az iskolai végzettséget vizsgálva egyértelműen megmutatkozik a gazdasági tőke szerepe. A vizsgált tevékenységek mindegyikében szignifikánsnak bizonyult ugyanis a jövedelmi helyzet hatása.

A különórára járást tekintve elmondható, hogy a magasabb jövedelmi rétegbe tartozók nagyobb eséllyel járnak különórára. A szerény jövedelmű háztartásban élő gyermekek 1,1-szer nagyobb eséllyel vesznek részt különórákon, mint a szegény gyermekek, s az átlagjövedelemmel rendelkező háztartásban élő gyermekek esélye is magasabb, kb. 1,4-szerese a szegény gyermekekének (értsd: a szülő iskolázottságának konstanson (legfeljebb 8 általános) tartása mellett).

Bár a kérdőívben nem kifejezetten a fizetett különórán való részvétel volt a kérdés, az eddigi regressziós eredmények alapján megállapíthatjuk, hogy e tevékenységet meghatározza a gazdasági tőke. S ezt igazolja az is, hogy azon gyermekek, akik számára nem biztosított a fizetett különórán való részvétel - bár

nem kizárólag anyagi okok miatt maradnak ki az adott tevékenységből-, 44%-ban a háztartás jövedelmi helyzete miatt nem járhatnak különórára.[94]

Meghatározónak tűnik a jövedelmi helyzet továbbá a szervezett programon való részvételben is, bár e tevékenység esetén kizárólag a szerény jövedelmi réteghez tartozás hatása mutatkozott szignifikánsnak. Az adatok tükrében a szerény jövedelmű háztartásban élő gyermekek 1,2-szer nagyobb eséllyel töltik szabadidejüket szervezett programokon, mint a szegény gyermekek. S ugyanezt látjuk a sportolás, ill. kirándulás tekintetében is: a szerény jövedelemmel bíró háztartásokban élő gyermekek esélye 1,2-szerese a szegény gyermekekének.

Az adatok tükrében azonban a kulturális tőke szerepe sem elhanyagolható. A szülő iskolai végzettsége ugyanis mindhárom vizsgált tevékenység során szignifikáns hatást mutatott, tehát a kulturális tőke befolyásolja, hogy a gyermekre mennyire jellemző egyik vagy másik tevékenység. A magasabban képzett szülők gyermekei nagyobb eséllyel töltik szabadidejüket szervezett módon, mint az alacsony végzettséggel rendelkező szülők gyermekei.

A különórára járás esélyét például drasztikusan növeli az iskolai végzettség emelkedése. Míg a szakmával rendelkező szülők gyermekei másfélszer akkora eséllyel járnak különórára, mint a legfeljebb 8 általánost végzett szülők gyermekei, addig az érettségizett szülők gyermekeinek esélye duplája, a diplomával rendelkezők gyermekeinek pedig több mint 3,5-szerese az alacsony iskolai végzettségű szülők gyermekeihez képest.

A szervezett programok esetén kevésbé szembetűnő a változás, azonban itt is meghatározó a kulturális tőke. A szakmával rendelkező, érettségizett vagy diplomázott szülők gyermekei is megközelítőleg másfélszer akkora eséllyel vesznek részt szervezett programokon, mint a legfeljebb 8 általánost végzett szülők gyermekei.

Sportolni is nagyobb eséllyel sportolnak a magasabban képzett szülők gyermekei. A szakmával rendelkezők gyermekei 1,3-szor, az érettségizett szülők gyermekei pedig másfélszer nagyobb eséllyel, mint az alacsony iskolai végzettségű szülők gyermekei. Jóval magasabb, közel kétszerese a diplomás szülők gyermekének esélye arra is, hogy szabadidejében sportoljon, kiránduljon.

A szabadidő szervezett eltöltésében tehát összességében mind a gazdasági, mind a kulturális tőke meghatározónak tűnik.

Nem szervezett szabadidő

A szervezett szabadidővel szemben a nem szervezett szabadidő vizsgálata esetén az első szembetűnő különbség a gazdasági tőke szerepében figyelhető meg. Míg a szervezett szabadidős formák mindegyikében meghatározónak bizonyult a jövedelmi helyzet, a nem szervezett szabadidős formák egyikében sem mutatott szignifikáns eredményt a jövedelmi réteghez tartozás. A szabadidő-fogyasztásra irányuló kutatások többsége azonban arról számol be, hogy az alacsony státusú családok gyermekei inkább szervezetlen, költségkímélő tevékenységeket folytatnak szabadidejükben (Daly - Leonard 2002;

[94] A "Biztosított-e a gyermek számára a fizetett különórán való részvétel?" kérdésre nemmel válaszolók közül 44% anyagi, 56% egyéb okokra hivatkozott.

Sener et al 2008). Miképp a státus mérésére többek között a jövedelmi helyzetet, valamint az iskolai végzettséget szokás használni, s a nem szervezett szabadidő-eltöltés az eredmények alapján nem függ a gazdasági tőkétől, feltételezhetjük, hogy e tevékenységek esetén az iskolai végzettség, azaz a kulturális tőke szerepe a meghatározó.

Ezt mutatják a regressziós eredmények is, melyekben a szülő iskolai végzettségének hatása a nem szervezett szabadidőként aposztrofált tevékenységek mindegyikében - a barátokkal, haverokkal való lógás kivételével - szignifikánsnak mutatkozott. Alapvetően a magasabban képzett szülők gyermekeire kevésbé jellemző, hogy szabadidejüket nem szervezett tevékenységekkel töltik.

A tévénézés a legfeljebb 8 általánost végzett szülők gyermekei körében a legnépszerűbb, minden egyéb végzettség csökkenti annak esélyét. A szakmai vizsgával rendelkező szülők gyermekei 0,7-szer kisebb, az érettségizettek gyermekei fele akkora eséllyel néznek TV-t szabadidejükben. A diplomás szülők gyermekeinél ez az esély még alacsonyabb, ők a legalacsonyabban képzett szülők gyermekeinél 0,3-szor kisebb eséllyel töltik szabadidejüket a képernyő előtt.

Hasonló összefüggéseket figyelhetünk meg a csavargás tekintetében is. A szakmai vizsgával, ill. érettségivel rendelkező szülők gyermeke kb. fele akkora, ill. 0,3-szoros eséllyel csavarog szabadidejében, míg a diplomás szülők gyermekeinek esélye a csavargásra, lődörgésre 0,2-szerese a legfeljebb 8 általánost végzett szülők gyermekeiének.

Korábbi kutatások szerint a magasabb végzettséggel rendelkezők körében kisebb arányban fordul elő a szabadidő céltalan, semmittevésként aposztrofált eltöltése is (Nagy,2013), mely az általánosiskolás-korú gyermekeknél is megfigyelhető: mind a felsőfokú, mind a középfokú (szakmával vagy érettségivel rendelkező) szülők gyermekei kisebb eséllyel töltik szabadidejüket semmittevéssel. A középfokú végzettségű szülők gyermekei kb. fele akkora, míg a diplomás szülők gyermekei 0,3-szor kisebb eséllyel jellemzően nem csinálnak semmit szabadidejükben.

Az eddigiek konzisztensek azokkal a korábbi kutatási eredményekkel, melyek kimutatták, hogy az alacsonyabb státusú családok gyermekei körében elterjedtebb a kötetlen szabadidő (ld. pl. Byrne et al 2006), melyben az eredmények alapján nem a gazdasági tőke, hanem a kulturális tőke szerepe a meghatározó. Kivételt képez a szabadidő barátokkal, haverokkal töltése, melynél sem a szülő iskolai végzettsége, sem a háztartás jövedelmi helyzete nem mutatkozott szignifikánsnak, tehát ennek hátterében a kulturális, ill. gazdasági tőke helyett más tényező játszhat szerepet.

Kizárólag az iskolai végzettséget és a jövedelmi réteghez tartozást vizsgálva tehát mindezek alapján azt mondhatnánk, hogy hipotéziseim részben beigazolódtak. A kulturális tőke hipotézise alapján azt vártam, hogy a magasabban képzett szülők gyermekei nagyobb eséllyel töltik szervezett tevékenységekkel szabadidejüket, az alacsonyabban képzett szülők gyermekei pedig nem szervezett tevékenységekkel, mely be is igazolódott.

Ugyanakkor a módosabb szülők gyermekei is nagyobb eséllyel töltik szabadidejüket szervezett tevékenységekkel, bár a jövedelmi helyzet ellentétes hatása a nem szervezett tevékenységeknél nem mutatkozott meg. Tehát a gazdasági tőke szerepe is meghatározónak tűnik egyes tevékenységeknél.

A harmadik hipotézis igazságtartalmáról azonban egyelőre semmit nem tudtunk meg. A következőkben a területi egyenlőtlenségek hatását elemzem, arra keresve a választ, hogy miként módosítja az eddigi összefüggéseket a település típusának regresszióba történő bevonása.

Területi egyenlőtlenségek

A területi adottságok alapvetően meghatározhatják a szabadidő-eltöltés módját. A városok kínálta lehetőségek változatosabb szabadidős tevékenységeket biztosíthatnak, szemben a községi – gyakorta korlátozott – lehetőségekkel. A városok kulturális intézményekkel való ellátottsága jellemzően kedvezőbb, mint a községeké, így vélhetően nagyobb teret engednek a szabadidő szervezett módon történő eltöltésének. A községekben élő gyermekeknek kevésbé van lehetősége részt venni különböző különórákon, szervezett programokon, így könnyen lehet, hogy ezeken a területeken inkább jellemző a passzív szabadidő-eltöltés.

A településtípus hatását szemlélve azonban azt látjuk, hogy a legtöbb vizsgált tevékenységre nem gyakorol szignifikáns hatást, hogy az illető községben, avagy városban él. Különösen igaz ez a szervezett szabadidőre, melynél a településtípus semelyik tevékenységet nem befolyásolja. Az adatok tükrében tehát a szervezett szabadidőt előmozdító tényezők között a kulturális, ill. a gazdasági tőke a meghatározó, s e szabadidő független a területi egyenlőtlenségektől. Lényegében tehát igaznak tűnik Lareau *összehangolt műveléssel* kapcsolatos tézise: a magasabb státusú szülők (akiket jelen esetben a magas iskolai végzettség és átlag,- ill. átlag feletti jövedelmi helyzet jellemez) szervezik gyermekük szabadidejét; a szabadidő szervezett módon történő eltöltésében nem a területi adottságok, hanem a szülők nevelési stílusa a meghatározó.

Némileg eltérő eredmények mutatkoznak a nem szervezett szabadidő esetén. Bár a legtöbb nem szervezettként értelmezett, „passzív" szabadidő-eltöltési mód esetén nem mutatkozott szignifikánsnak a település típusának hatása, a televíziózásban, ill. a szabadidő barátokkal való eltöltésében meghatározónak tűnnek a területi egyenlőtlenségek.

A TV-zést szemlélve kitűnik a község és város különbsége, mely összhangban áll a korábbi kutatási eredményekkel, melyek a területi egyenlőtlenségek televíziózásra gyakorolt hatását vizsgálták (Hunyadi 2005; Kozma 2009; KSH 2012 stb.). A városban élők 0,8-szor kisebb eséllyel néznek TV-t szabadidejükben, mint a községi gyerekek.

Elképzelhető, hogy a városban élő gyermekek azért töltik kevésbé tévénézéssel szabadidejüket, mint a községben élők, mert számukra a szabadidő-felhasználás bővebb és változatosabb tárháza áll rendelkezésre. Ezt jelzi többek között az is, hogy a városi gyermekek körében magasabb a múzeumba, színházba és koncertre járók aránya.

Ugyanakkor a barátokkal, haverokkal lógás népszerűbbnek tűnik a városi gyermekek körében. A szabadidő ilyen jellegű eltöltésének esélye ugyanis – a többi változó változatlansága mellett - a községi gyermekekhez képest másfélszerese a városban élők körében.

A településtípus hatását vizsgálva tehát azt látjuk, hogy a szervezett szabadidő-eltöltést egyáltalán nem, a nem szervezett szabadidős tevékenységeket pedig csak némely esetben befolyásolja a községben vagy

városban élés. Mindezek alapján egyértelműnek tűnik, hogy nem elsősorban a területi egyenlőtlenségek határozzák meg az általánosiskolás-korú gyermekek szabadidős tevékenységeit. Ezt igazolja az az eredmény is, hogy a településtípus bevonása szinte mit sem változtatott a korábban tapasztalt összefüggéseken. A szülő iskolai végzettsége, valamint a háztartás jövedelmi helyzete továbbra is szignifikánsnak bizonyult azokban a tevékenységekben, amelyekben az első – a területi adottságokat nem vizsgáló – regressziós modellben is az volt. Első két hipotézisem tehát mindeddig kiállta a próbát: továbbra is úgy tűnik, hogy az LHH kistérségekben élő gyermekek szabadidő-eltöltését minden esetben meghatározza a kulturális tőke, s a szervezett szabadidő-eltöltésben a gazdasági tőke szerepe is kimutatható.

Számos egyéb tényező is befolyásolhatja azonban a jelenséget, melyek hatását nem vizsgálva, könnyedén téves következtetéseket vonhatunk le. Ahhoz, hogy egyértelműen megválaszolhassuk a szabadidő-eltöltés említett tőkékkel való kapcsolatát, szükséges további hatások számbavétele. Erre irányul a tanulmány következő része, melyben a szervezett és nem szervezett szabadidőt befolyásoló egyéb tényezőkkel bővített regressziók eredményeit mutatom be.

Tanulmányomban - a konzisztencia végett- az empíriában is jellemzően vizsgált tényezők hatásának bevonására törekedtem. Gábos és Szivós 2008-ban - szintén logisztikus regressziókkal végzett - elemzésükben például a családi háttér indikátoraiként a szülők iskolai végzettsége, valamint a háztartás jövedelmi helyzete, ill. a lakóhely mellett vizsgálták a nem, az életkor, az entikum, ill. a testvérek számának hatását (Gábos-Szivós 2008). Bár kutatások nem szabadidő-eltöltéssel, hanem - a trendnek megfelelően - a gyerekkori háttér későbbi befejezett legmagasabb iskolai végzettségre gyakorolt hatásával kapcsolatos kérdéseket tárgyalt, az említett indikátorok e kérdéskörben is kiválóan alkalmazhatók. Elemzésemben tehát ezek hatását vettem számba, némi módosítással: a testvérek száma helyett a háztartásban élő gyermekek számát alkalmaztam magyarázó változóként.

Etnikum

Először is, a regressziók eredményei alapján az etnikum egyértelműen hatással van a szabadidő-eltöltés módjára, annak hatása ugyanis minden más változó bevonásával is szignifikánsnak mutatkozott valamennyi vizsgált tevékenységnél. Némileg leegyszerűsítve azt mondhatnánk, hogy a roma etnikumhoz tartozás csökkenti a szervezett szabadidő-eltöltés, míg növeli a passzív, nem szervezett szabadidő-eltöltés esélyét. Hogy miért állítom, hogy ez a kijelentés egyszerűsít, arra később térek ki.

A roma gyerekek alapvetően kisebb eséllyel folytatnak bármilyen szervezett szabadidős tevékenységet szabadidejükben. Szervezett programokon például 0,7-szer kisebb eséllyel vesznek részt, mint nem roma társaik, de hasonló különbségek figyelhetők meg más tevékenységek esetén is. A szülők elmondása alapján körükben a sportolás és kirándulás esélye is megközelítőleg 0,7-szerese a nem roma gyerekekének, s a különórán való részvétel esélye is alacsonyabb.

Ellenben a nem szervezett szabadidő-eltöltés körükben jellemzőbbnek tűnik. A szabadidő semmittevéssel, ill. csavargással töltésének esélye is emelkedik a roma etnikumhoz tartozással. A roma gyermekek 1,2-szer nagyobb eséllyel nem csinálnak semmit sem szabadidejükben, s körükben a

csavargás mint szabadidő-eltöltés esélye is másfélszerese a nem romákénak. Ugyanakkor a barátokkal, haverokkal való találkozásban nem mutatkozott szignifikánsnak az etnikum hatása. Egyrészt ezért állítottam, hogy korábbi kijelentésem némileg egyszerűsít. Másrészt a TV-zés tekintetében az előzőekkel ellentétes összefüggés mutatkozott, a roma etnikumhoz tartozás ugyanis csökkenti e tevékenység esélyét.

Lényegében tehát úgy tűnik, az etnikum nem csupán a szabadidő szervezett, ill. nem szervezett eltöltésére gyakorol eltérő hatást, hanem a nem szervezett szabadidő egyes tevékenységeit is differenciálja.

A szabadidő etnikum általi befolyásoltsága mögött egyrészt a korábban ismertetett nevelési stílus jelensége húzódik, melynek értelmében a roma szülők a *természetes növekedés* szellemében nevelik gyermekeiket, így rájuk kevésbé jellemző a szabadidő szervezett jellege. Továbbá fontos látni azt is, hogy a roma közösségekben élő szemléletmód sem a szervezettség felé orientálódik. Fejes korábbi kutatásokra alapozva állítja, hogy " a roma családok időkezelése eltér a nem romákétól", s hogy " a család életének strukturálatlansága miatt az időélmény és az időfogalom nem, vagy alig alakul ki" (Fejes 2005:4). Nem beszélve arról, hogy a 10-13 évesek már "kis felnőtteknek" számítanak, akiktől egészen más viselkedést várnak (Fejes 2005), így egyértelmű, hogy körükben nem a nem roma ilyen korú gyermekekéhez hasonló szabadidő-eltöltés jellemző.

Gyerekszám

A háztartásban élő gyermekek száma szintén meghatározónak mutatkozott a szabadidő-eltöltés szempontjából. Míg a szervezett szabadidő-eltöltést némileg gátló, a passzív szabadidő-eltöltést serkentő tényezőnek tűnik a magas gyerekszám, bár két tevékenység (a sportolás, ill. csavargás és semmittevés) esetén nem nyertünk tanúbizonyságot a hatás szignifikanciájáról.

Alapvetően a magas gyerekszám ceteris parebus csökkenti a szervezett programokon és különórákon való részvétel esélyét. Azokban a háztartásokban, ahol négy vagy több gyermek él, a gyerekek 0,8-szor kisebb eséllyel vesznek részt szervezett programokon, mint az egy gyermekes háztartásban élők, s a különórára járás esélye is 0,7-szer kisebb körükben.

A háztartásban élő gyermekek számának növekedésével azonban bizonyos tevékenységek esetén nő a nem szervezett szabadidő-eltöltés esélye. A TV-zés népszerűbbnek mutatkozik a többgyermekes háztartásban élők körében. Míg a két-, ill. három gyermekes háztartásban élők esélye ceteris parebus 1,2-szerese, ill. 1,3-szorosa az egy gyermekes háztartásban élőkének, addig a magas gyermekszámú (négy vagy több gyermek) háztartásban élők több mint másfélszer nagyobb eséllyel ülnek szabadidejükben a képernyő előtt. Ugyanakkor a szabadidő barátokkal, haverokkal töltésének esélyét - az adatok alapján - csökkenti a gyermekszám emelkedése.

Nem és életkor

Az individuális tényezők közül a nemet és az életkort vizsgáltam, melyek a legtöbb tevékenységnél szignifikánsnak bizonyultak.

A nem a szervezett szabadidős tevékenységek mindegyikében meghatározó, míg a kornak - az adatok tükrében - csupán a sportolásban, kirándulásban van szerepe. A lányok szervezett programokon, ill. különórákon is ceteris parebus kb. 1,2-szer nagyobb eséllyel vesznek részt, azonban a sportolás körükben kevésbé jellemző. Ugyanakkor az életkor emelkedésével nő annak valószínűsége: a 11-14 éves gyerekek megközelítőleg 1,2-szer nagyobb eséllyel töltik sportolással, kirándulással szabadidejüket, mint fiatalabb társaik. A nem szervezett szabadidő-eltöltés nem mutat egységes képet a nem tekintetében: egyes tevékenységekre hatással van a gyermek neme (a barátokkal találkozásra, csavargásra), míg más szabadidős formáknál (TV-zés, semmittevés) nem meghatározó. A lányok 0,8-szor kisebb eséllyel töltik szabadidejüket csavargással, lődörgéssel, s a szabadidő barátokkal, haverokkal töltése is népszerűbb a fiúk körében.

Mind a barátokkal lógás, mind a csavargás esélye nő továbbá az életkor növekedésével: a 11-14 évesek körében utóbbi tevékenység esélye például duplája a fiatalabb korosztályénak, s a semmittevés is nagyobb eséllyel jellemző az idősebb gyermekek szabadidő-eltöltési szokásaira. Mindez megfelel a hazai, ill. nemzetközi trendeknek. Kutatások sora leírja, hogy fiatalabb gyermekek előszeretettel játszanak otthon, családjukkal, testvéreikkel, míg az idősebbek inkább töltik szabadidejüket barátaikkal, s ezen időtöltést leginkább az, "együtt lógás" jellemzi (Byrne et al 2006), mely sokszor közösségi tereken vagy kisebb pubokban, kocsmákban valósul meg (Nagy 2013).

Az iskolázottság, a jövedelmi helyzet és a településtípus hatása a kontrollváltozók tükrében

A szülő iskolai végzettségének, a háztartás jövedelmi helyzetének, valamint a területi egyenlőtlenségek szabadidő-eltöltésre gyakorolt hatását vizsgálva korábban megállapítottuk, hogy a szervezett szabadidő-eltöltésben a kulturális, valamint némileg a gazdasági tőke meghatározó, míg a nem szervezett szabadidő-eltöltést utóbbi egyáltalán nem befolyásolja, a területi adottságok azonban bizonyos esetekben igen. A korábban bemutatott egyéb tényezők hatásának szűrésével is hasonló eredményeket kaptunk.

Bár a kulturális tőke hatása a kontrollváltozók bevonásával némileg csökkent (ld. függelék 1. és 2. tábla, 3. modell), minden tevékenység esetén megtartotta szignifikáns hatását.[95] A szervezett szabadidő-eltöltés bármely formájának esélyét növeli a szülő magasabb iskolai végzettsége.

A szervezett programon való részvétel esélye a szülő középfokú végzettsége esetén ceteris parebus kb. másfélszerese a legfeljebb 8 általánost végzett szülők gyermekének, bár a diplomás szülők hatása nem mutatható ki szignifikánsan az ilyen jellegű tevékenységekben. A sportolást ugyanakkor befolyásolja, ha a szülő magasan képzett, ahogyan az érettségizett vagy szakmai vizsgával rendelkező szülők gyermekei is nagyobb eséllyel töltik szabadidejüket sportolással, kirándulással. Korábban láttuk, hogy a különórára járást rendkívül nagymértékben befolyásolta a szülő iskolázottsága, s ez a végső modellben is kitűnik: a középfokú végzettségű szülők gyermekei több mint másfélszer, a diplomás szülők gyermekei pedig több

[95] A szülő iskolai végzettsége kizárólag a barátokkal lógásnál nem mutatkozott meghatározónak, ám e tevékenység esetén már az 1. és 2. regressziós modellben sem láttunk összefüggést a függő és független változó között.

mint háromszor akkora eséllyel járnak zenei, nyelvi különórákra, mint az alacsonyan képzett szülők gyermekei.

Kutatások sora taglalja az anyai, ill. apa kulturális tőkéjének eltérő hatását a gyermekek életében. Jelen tanulmányban e hatások összehasonlítására nem volt lehetőség. A mintában szereplő háztartások jelentős részében nem élt a gyermekekkel együtt az apa, ill. számos esetben a nevelőapa is csak rövid ideje volt a háztartás tagja, amely igen nehézkessé tette volna az apa kulturális tőkéjének mérését. Az anya ugyanakkor stabil szereplőnek bizonyult. E megfontolásból az anya iskolai végzettségének hatását vetettem össze a szülők iskolai végzettségének hatásával, hogy megnézzem, módosul-e a szabadidő-eltöltés kizárólag az anya kulturális tőkéjére koncentrálva.

Elmondható, hogy amennyiben az anyai iskolai végzettsége mentén vizsgáljuk az említett szabadidős tevékenységeket, azonos összefüggéseket látunk. Az esélyhányadosok értéke csupán minimálisan tér el egymástól a szülő, ill. kifejezetten az anya iskolázottsága mentén, vagyis nem fedezhető fel különösebb eltérés a szabadidő-eltöltésben a szülők, ill. kifejezetten az anya kulturális tőkéje mentén.

Hasonlóan a szervezett szabadidőhöz, a nem szervezett szabadidő-eltöltés esetén sem módosult jelentősen az iskolai végzettség hatása az egyes tevékenységekre, a kontrollváltozók bevonásával.

A korábban látottakkal összhangban, a végső modellben is kimutatható a kulturális tőke negatív hatása: a passzív szabadidő-eltöltés esélyét csökkenti a szülő magasabb iskolai végzettsége. Azok a gyerekek, akiknek szülei középfokú vagy magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, jóval kisebb eséllyel TV-znek szabadidejükben, mint a legfeljebb 8 általánost végzett szülők gyermekei (OR=0,8;0,5;0,4).

Továbbá a szabadidő csavargással, ill. semmittevéssel töltése is kevésbé jellemző a képzettebb szülők gyermekeire. Ezen kívül az anyai iskolázottságának hatása a nem szervezett szabadidő-eltöltésben sem mutat különösebb eltérést a szülők iskolázottságához képest. Lényegében tehát - az adatok alapján - nem fedezhető fel semmilyen eltérés a szabadidő eltöltésében, az anya kulturális tőkéje, ill. a szülők kulturális tőkéje vonatkozásában.

Mindezek alapján a kulturális tőke meghatározónak bizonyul a szabadidő-eltöltésben: míg a szervezett szabadidő-eltöltés esélyét növeli, a nem szervezett szabadidő-eltöltés esélyét csökkenti a szülő magasabb iskolai végzettsége. Feltételezéseim alapján vizsgáltam a gazdasági tőke szabadidő-eltöltésre gyakorolt hatását is. Az első, ill. második regressziós modellek azt mutatták, hogy a szervezett szabadidő-eltöltést befolyásolja a háztartás jövedelmi helyzete, míg a szabadidő passzív eltöltésére nincs hatással. Ezek az összefüggések - némi változással - a végső modellben is megmutatkoztak.

A nem szervezett szabadidő-eltöltést a végső modell alapján sem befolyásolja az anyagi helyzet. A szervezett szabadidős formákként tekinthető szervezett programok, ill. a sportolás és kirándulás esetén azonban az egyéb befolyásoló tényezők bevonása mellett is kirajzolódott annak hatása.

A szegény gyermekek kisebb eséllyel töltik ilyen tevékenységekkel szabadidejüket, mint nem szegény társaik. Érdekes ugyanakkor, hogy csupán a szerény jövedelmű háztartásban élők vesznek részt nagyobb eséllyel ilyen programokon, a jövedelmi réteg alapján középosztályba sorolható gyermekek esetén nem mutatható ki szignifikáns eltérés a szegény sorban élőkhöz képest. Ezek az eredmények megkérdőjelezik a gazdasági tőke szervezett szabadidő-eltöltésre gyakorolt hatásával kapcsolatos feltételezéseimet.

S fokozza a kételyeket a jövedelmi helyzet különórára gyakorolt hatásának eltűnése. A kontrollváltozók bevonásával ugyanis elveszíti szignifikanciáját a szerény, ill. átlagjövedelmű háztartásban élés hatása. Mindez azt bizonyítja, hogy a jövedelmi helyzet nem meghatározó abban, hogy a gyermek jár-e valamilyen különórára.

A területi egyenlőtlenségek szabadidő-eltöltésre gyakorolt hatását vizsgálva korábban azt láttuk, hogy a szervezett szabadidős tevékenységeket egyáltalán nem, a passzív szabadidőt pedig csak a TV-zés, ill. a barátokkal, haverokkal lógás tekintetében befolyásolta, hogy a gyermek községben vagy városban él.

Ezek az összefüggések az etnikum, a gyerekszám, az életkor, valamint a nem bevonása után is szignifikánsnak bizonyultak, s mértékük sem változott. A végső modell alapján elmondhatjuk, hogy a városban élő gyermekek 0,8-szor kisebb eséllyel ülnek szabadidejükben a képernyő előtt, ugyanakkor 1,2-szer nagyobb eséllyel töltik szabadidejüket barátaikkal, haverjaikkal.

Mint korábban említettem, ezen eltérések alapjául a község és a város kínálta lehetőségek szolgálhatnak. A városokban több szórakozási lehetőség áll a gyermekek rendelkezésére, melyeket gyakran barátaikkal közösen vesznek igénybe. Ellenben a falvak kevesebb lehetőséget biztosítanak a szabadidő-eltöltésre, így az ott élő gyermekek inkább töltik TV-zéssel szabadidejüket. Ugyanakkor a legtöbb tevékenység végzését nem befolyásolja a település típusa, vagyis a területi egyenlőtlenségek - legalábbis a településtípus mentén - nem meghatározóak a szabadidő-eltöltés jellegében.

Konklúzió

Tanulmányomban Magyarország LHH kistérségeiben élő gyermekek szabadidő-eltöltését vizsgáltam, kiemelten a szervezett és nem szervezett szabadidős formák fogyasztása tekintetében. Korábbi kutatási eredmények azt mutatták, hogy a középosztálybeli szülők inkább szervezik gyermekeik szabadidejét, míg a szegényebb, alacsonyan iskolázott szülők gyermekeire a passzív szabadidő-eltöltés jellemző. A jelenség hátterében gyakorta az anyagi helyzetbeli eltéréseket hangsúlyozták, míg Lareau a nevelési stílusból fakadó különbségeket vélte a szabadidő-eltöltés fő mozgatórugójának (Lareau 2003).

Jelen tanulmányban arra kerestem választ, hogy a leghátrányosabb helyzetű kistérségben élő gyermekek szabadidő-eltöltésében is megjelenik-e az említett jelenség, s ha igen, milyen tényezők állnak annak hátterében: a gazdasági tőke, a kulturális tőke, avagy inkább a területi egyenlőtlenségek. Az említett tényezők mellett, ill. azok hatásának tisztítása érdekében vizsgáltam továbbá az életkor, a nem, az etnikum, valamint a háztartásban élő gyermekek számának szabadidő-eltöltésre gyakorolt hatását.

Utóbbi, a területi egyenlőtlenségekre vonatkozó hipotézisem csupán részben igazolódott be. A tevékenységek legtöbbjét nem befolyásolta a település típusa. A TV-zés, valamint a barátokkal lógás (mely tevékenységek a szabadidő nem szervezett módon történő eltöltésének indikátorai közé tartoznak) esetén ugyan meghatározónak bizonyult, hogy az illető városban vagy községben él, ám ellentétes összefüggéseket figyelhettünk meg: a barátokkal találkozás esélye magasabbnak, a televíziózás esélye alacsonyabbnak mutatkozott a városban élők körében. Következésképp nem állíthatjuk, hogy valamely településtípus elősegíti, míg más típusok inkább csökkentik a szabadidő-eltöltés

szervezett/nem szervezett módjának különböző formáit. Elképzelhető, hogy eltérő eredmények születtek volna egy olyan vizsgálatban, amelyben akár a főváros, akár megyei jogú városok, esetleg megyeszékhelyek is nagyobb számban szerepeltek volna, ám az LHH kistérségek községei és városai nem bizonyultak jelentős differenciáló tényezőnek a szabadidő-eltöltés módjában.

Hasonlóan a gazdasági tőkéhez, amely csupán két szervezett szabadidős tevékenység, a sportolás, ill. a szervezett programon való részvétel esetén bizonyult meghatározónak, s ezen összefüggések sem értelmezhetők egyértelműen a hipotézis (vagyis hogy a módosabb szülők gyermekei inkább töltik szabadidejüket szervezett módon) beigazolódásának. Az elemzések a szerény jövedelmű háztartásban élő gyermekek előnyét mutatták a szabadidő szervezett módon történő eltöltésében, ám az átlag, vagy átlag feletti jövedelemmel rendelkező háztartásokban élők magasabb esélye nem igazolódott be. Mindez azt jelzi, hogy nem a gazdasági tőke határozza meg a szabadidő-eltöltés módját.

Az eredmények alapján összességében a kulturális tőke meghatározó szerepe igazolódott be. Valamennyi tevékenységet – legyen szó szervezett vagy nem szervezett formáról – meghatározza a szülő iskolai végzettsége, s a kapott összefüggések egyértelműen alátámasztják a feltételezéseket. Míg a magasabban képzett szülők gyermekeire a szervezett szabadidős programok, addig az alacsonyan iskolázottak gyermekeire a szabadidő passzív eltöltése jellemző. Ez az a jelenség, amelyet Lareau az „összehangolt műveléssel" és a „természetes növekedéssel", mint az eltérő társadalmi helyzetben lévők által alkalmazott különböző nevelési stílusokkal ragad meg. Bár az elemzés nem közvetlenül a gyermeknevelési stílust vizsgálta, a kapott eredmények alátámasztásául szolgálhatnak a Lareau által néhány családot vizsgálva megfigyelt összefüggéseknek.

Ugyanakkor nem szabad megfeledkeznünk azokról az individuális és nem individuális tényezőkről, amelyek az említetteken kívül az elemzés részét képezték. Az etnikum, a gyermekszám, a nem és az életkor több esetben is meghatározónak bizonyult a szabadidő eltöltésének jellegében. Összességében talán azt mondhatnánk, hogy a roma, többgyermekes háztartásban élő, idősebb fiúk, akiknek szülei alacsonyan iskolázottak, inkább töltik szabadidejüket passzívan, csavargással vagy semmittevéssel, míg a nem roma lányokra, akik kisebb gyermekszámú háztartásban élnek, s szüleik magasabban iskolázottak, inkább jellemző a szabadidő szervezett módon történő eltöltése mint a különórára járás vagy a szervezett programon való részvétel.

Mit is mondanak nekünk ezek az eredmények? Egyrészt hogy Magyarországon is megfigyelhetők a különböző társadalmi helyzetű gyermekek szabadidő-fogyasztásának különbségei. Másrészt hogy ezen eltérések egyik legfőbb differenciáló tényezője a szülők iskolai végzettsége, ám a kép sokkal komplexebb, mint azt Lareau leírta. Bár a szegény szülők gyermekei valóban inkább passzívan töltik szabadidejüket, s a középosztálybeli szülők inkább szervezik a gyermekek szabadidejét, nem lehet egyértelműen a kulturális tőkéhez, vagy akár az anyagi helyzethez (ill. ezekből fakadó nevelési stílushoz) kötni a szabadidő-eltöltés módját, mert komolyan befolyásolják egyéb tényezők is, mint a gyerekszám vagy az etnikum. A talált összefüggések mindazonáltal nem mondanak ellent Lareau alapvetésének, inkább árnyalják azt, a nagymintás kvantitatív minta adta lehetőségeknek köszönhetően.

Továbbá egyértelműen kitűnik a kulturális tőke gazdasági tőkével szembeni dominanciája, amely újabb bizonyítéka a szegénység generációk közötti átörökítése kapcsán sokat tárgyalt jelenségnek, melynek értelmében a transzmisszió nem csupán - és nem elsősorban- az anyagi helyzetből fakad, hanem a családi háttér komplexitásának egyéb nem anyagi jellegű dimenziói valószínűsítik.

Mindez tehát a következőt jelenti számunkra. Általánosan tekintve az eredmények jelzik, hogy csupán az anyagi helyzet javításával – bár kardinális eleme az egyenlőtlenségek csökkentésének – nem lehet komoly változásokat elérni a szegénységben felnövekvő gyermekek későbbi életére nézve. Szükség van olyan komplex programokra, amelyek átfogó intézkedések sorával kísérlik meg a hátrányos helyzet generációk közötti átörökítésének csökkentését. Konkrétan a gyermeknevelési stílus szabadidő-eltöltésre gyakorolt hatása kapcsán pedig, hogy amennyiben kívánatosnak tartjuk az *„összehangolt művelés*" eredményeihez hasonló kimenetelek (pl. a tanulmányi előmenetelt elősegítő különórára járás, stb.) elterjedését az alsóbb társadalmi rétegek körében is, tennünk kell azért, hogy a legszegényebb gyermekek is részesülhessenek olyan szabadidő-eltöltési lehetőségekben, amelyek a jobb helyzetben lévőknek – a családi háttérből adódóan – biztosítottak.

Felhasznált irodalom

Bárdosi Mónika (2013): Kulturálódási szokásaink. A lakosság televíziózási, olvasási jellemzőinek vizsgálata az időmérleg-felvételek segítségével. Budapest : Központi Statisztikai Hivatal. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/kult_szokasok.pdf

Bourdieu, Pierre (1984): Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Daly, Mary - Leonard, Madeleine (2002): Against all odds. Family life on a Low Income in Ireland. Combat Poverty Agency.
http://www.combatpoverty.ie/publications/AgainstAllOdds_2002.pdf (Letöltve: 2015.01.06.)

Fejes József Balázs (2005): Roma tanulók motivációját befolyásoló tényezők. *Iskolakultúra 11. 1-17*.

Ferge Zsuzsa (1991): Elméleti keretek. A társadalmi viszonyok repdodukciója. In: Várnai Györgyi (vál. és szerk.): *Szociálpolitika és társadalom*: *válogatás Ferge Zsuzsa tanulmányaiból.* Budapest. : ELTE Szociológiai Int. Szociálpol. Tanszéke : T-Twins.

Gábos András – Szívós Péter (2008): A gyermekkori háttér és az iskolázottság. In.: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.) (2008): *Újratervezés. Életutak és alkalmazkodás a rendszerváltás évtizedeiben*. Budapest Tárki 121–134. o

Grusky, David B. - Jesper B. Sorensen (2001): Social Stratification. Class, Race and Gender in Sociological Perspective (SecondEdition). Boulder, CA: Westview Press.

Byrne, Tina - Nixon, Elizabeth - Mayock, Paula - Whyte, Jean (2006): Free time and leisure needs of young people living in disadvantaged communities. Combat Poverty Agency. online elérhetőség:

http://www.combatpoverty.ie/publications/workingpapers/2006-02_WP_FreeTimeAndLeisureNeedsOfYoungPeopleInDisadvantagedCommunities.pdf

Hagymásy Katalin (2005): A szabadidő pedagógiai kérdései. Nyíregyháza. http://www.gollesz.hu/equalbazis/html/szabadido.htm

Hunyadi Zsuzsa(2005): A kulturális fogyasztás és a szabadidő eltöltésének néhány jellemzője. In. Enyedi György (szerk.)- Kozma Gábor (szerk.): *A magyar városok kulturális gazdasága*. Budapest: 91-123.

Kapitány Balázs (2012): A hátrányos társadalmi helyzetek generációk közötti átörökítése: Egy magyarországi követéses vizsgálat eredményei. Esély: Társadalom-és szociálpolitikai folyóirat,*23(2), 3-37.*

Kardos Ferenc (2005): Gondolatok a roma gyermekek olvasóvá neveléséről. *Könyv és nevelés 7(1.) 66-70.*

Kiss Gabriella (2004): A szabadidő-szociológia legújabb trendjei és aktuális problémái. In: Kiss Gabriella (szerk.)- Csoba Judit (szerk.)- Czibere Ibolya (szerk.): *Idővonat. Tanulmányok a társadalomtudományok köréből*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 6-36.

Kovácsné Dr. Bakosi Éva (2012) : A szabadidő pedagógiai kérdéseihez. Szeged: BevedereMeridionale. http://www.partium.ro/socprof/Documents/Training%20material%201.

Kovács Katalin (2011): A gyermekek szabadidős tevékenységének alakulása a lakóhely függvényében. Iskolakultúra, (2-3), 59-67.

Kozma Tamás (2009): Ifjúság és kultúra. Az ifjúságszociológia aktuális kérdései a kulturális fogyasztás tükrében. Debrecen: Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola.

KSH (2012): Időmérleg 2009/2010. Összefoglaló adattár. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/idomerleg/idomerleg0910.pdf

Lareau(2003): Unequalchildhood. Class, race and family life. University of California Press, Ltd. London, England

Mihály Ildikó (2003): Iskolások, iskolák és szabadidő. *Új Pedagógiai Szemle* 53.(4) 92-99. http://epa.oszk.hu/00000/00035/00070/2003-04-vt-Mihaly-Iskolasok.html

Nagy Ádám (2013): Szabadidős tervek és tevékenységek. In.: Székely Levente (szerk.): *Magyar Ifjúság 2012 Tanulmánykötet*. Budapest: Kutatópont.

Perpék Éva – Fekete Attila (2016): Otthoni nevelési környezet és iskolai teljesítmény. In: Vastagh Z. – Husz I. (szerk.), 2016: Gyerekesélyek a végeken. Tanulmányok a leghátrányosabb helyzetű kistérségek gyermekeinek életkörülményeiről. MTA TK Gyerekesélykutató-Csoport, Budapest.

Sener, N. Ipek - Cooperman, B. Rachel - Pendyala M., Ram - Bhat R., Chandra (2008): An Analysis of Children's Leisure Activity Engagement. Examining the day of week, location, physical activity level and fixity diemnsions. *Springer,* 35. (5): 673-696.

Tóth István György (2010): Jövedelemeloszlás 2007-2009 között. In: *Jövedelem egyenlőtlenség és szegénység Magyarországon 2009. TÁRKI Háztartás Monitor 1. kötet.* Budapest: TÁRKI.

Vitányi Iván (1995): Szabadidő és társadalmi átalakulás. In: Tibori Tímea (szerk.): *Társadalmi idő-szabadidő*. Budapest: Magyar Szabadidő Társaság.

Függelék

1.táblázat: A nem szervezett szabadidő-eltöltés modelljei

Nem szervezett	1. modell				2. modell				3. modell			
	TV	Barátok	Csavargás	Semmit-tevés	TV	Barátok	Csavargás	Semmit-tevés	TV	Barátok	Csavargás	Semmit-tevés
szülő iskolai végzettsége												
szakma	0.796**		0.569**	0.539**	0.812**	1.071	0.582	0.546**	0.848**	1.017	0.664**	0.589**
érettségi	0.514**		0.381**	0.543**	0.528**	0.995	0.395	0.553**	0.557**	0.964	0.468**	0.358**
diploma	0.341**		0.213**	0.325**	0.353**	0.840	0.224	0.333**	0.372**	0.833	0.281**	0.386**
jövedelmi réteg												
szerény jöv.	0.930	1.089	0.830	1.001	0.929	1.029	0.829	1.000	0.967	1.034	0.926	1.050
átlagjöv.	0.946	1.020	1.108	1.208	0.943	0.844	1.100	1.207	0.946	0.867	1.257	1.293
átlag feletti jöv.	1.021	0.867	0.930	0.693	1.029	1.143	0.936	0.697	1.043	1.233	1.113	0.821
település típusa					0.861**	0.154**	0.667	0.771	0.882**	1.150**	0.0842	0.922
roma									0.870**		1.528**	1.208**
gyerekszám												
2 gyermek									1.268**	0.892	1.245	1.090
3 gyermek									1.339**	0.842**	1.037	1.032
4 v. több gyermek									1.625**	0.745**	1.192	1.258
nem									0.964	0.822**	0.783**	1.039
életkor									0.983	1.717**	2.079**	1.271**

* Szignifikanciaszint < 0,1.
** Szignifikanciaszint < 0,05
*** Szignifikanciaszint < 0,01.
Referencia kategóriák: 8 általános, szegény, község, nem roma, 1 gyermek, nő, 6-10 éves

2. táblázat: A szervezett szabadidő-eltöltés modelljei

Szervezett	1. modell			2. modell			3. modell		
	Szervezett program	Sport	Különóra	Szervezett program	Sport	Különóra	Szervezett program	Sport	Különóra
szülő iskolai végzettsége									
szakma	1.707**	1.360**	1.589**	1.691**	1.359**	1.581**	1.410**	1.148	1.392**
érettségi	1.610**	1.486**	2.092**	1.588**	1.486**	2.075**	1.306**	1.232**	1.814**
diploma	1.490**	1.869**	3.620**	1.462**	1.487**	3.578**	1.174	1.554**	3.154**
jövedelmi réteg									
szerény jöv.	1.261**	1.188**	1.132**	1.260**	1.188**	1.131**	1.203**	1.141**	1.069
átlagjöv.	1.112	1.131	1.353**	1.114	1.131	1.353**	1.065	1.076	1.259
átlag feletti jöv.	1.318	1.187	1.073	1.314	1.187	1.072	1.281	1.155	0.989
település típusa				0.968	0.895	0.926	1.077	0.991	1.019
roma							0.786**	0.751**	0.828**
gyerekszám									
2 gyermek							0.994	1.122	0.949
3 gyermek							0.926	1.077	1.054
4 v. több gyermek							0.812**	0.915	0.740**
nem							1.180**	0.671**	1.180**
életkor							1.074	1.218**	0.974

* Szignifikanciaszint < 0,1.
** Szignifikanciaszint < 0,05
*** Szignifikanciaszint < 0,01.
Referenciakategóriák: 8 általános, szegény, község, nem roma, 1 gyermek, nő, 6-10 éves

Melléklet

I. Az adatfelvétel jellemzői

1. táblázat: Az adatfelvételek időpontja és a közreműködő

Kistérség	Adatfelvétel ideje	Felvételt végző partner egyetem
Heves	2013. április	Budapesti Corvinus Egyetem Társadalomtudományi Kar Szociológia és Társadalompolitika Intézet
Kistelek	2013. április-június	Szegedi Tudományegyetem Egészségtudományi és Szociális Képzési Kar Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék
Sásd	2013.június	Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék
Bátonyterenye	2013. július	ELTE Társadalomtudományi Kar Szociális Tanulmányok Intézet
Mezőcsát	2013. július	ELTE Társadalomtudományi Kar Szociális Tanulmányok Intézet
Baktalórántháza	2013. július	Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Politikatudományi és Szociológiai Intézet
Sarkad	2013. július	Szegedi Tudományegyetem Egészségtudományi és Szociális Képzési Kar Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék
Jánoshalma	2013. július	Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Alkalmazott Társadalomismereti Tanszék
Csenger	2013 augusztus	Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar Társadalomtudományi Tanszék és Szociális Munka Tanszék
Ózd	2013.augusztus	Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar Szociológiai Intézet
Szigetvár	2013.augusztus	Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Szociális Munka és Szociálpolitikai Intézet
Kadarkút	2013.augusztus	Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar

1. táblázat: Az adatfelvételek időpontja és a közreműködő partnerintézmény (folyt.)

Kistérség	Adatfelvétel ideje	Felvételt végző partner egyetem
Abaúj-Hegyköz	2013.szeptember	Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet
Encs	2013. október	Budapesti Corvinus Egyetem Társadalomtudományi Kar Szociológia és Társadalompolitika Intézet
Nyírbátor	2013. október	Nyíregyházi Főiskola Pedagógusképző Kar Alkalmazott Pedagógia és Pszichológia Intézet
Vásárosnamény	2013.október	Nyíregyházi Főiskola Pedagógusképző Kar Alkalmazott Pedagógia és Pszichológia Intézet
Berettyóújfalu	2013.október	ELTE Társadalomtudományi Kar Szociális Tanulmányok Intézet
Mátészalka	2014.március	Zsigmond Király Főiskola Kommunikáció- és Művelődéstudományi Intézet
Edelény	2014.március	Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet
Szikszó	2014.április	Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet
Szerencs	2014.április	ELTE Társadalomtudományi Kar Szociális Tanulmányok Intézete
Fehérgyarmat	2014.április	Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar Társadalomtudományi Tanszék és Szociális Munka Tanszék
Bodrogköz	2014.május	ELTE Társadalomtudományi Kar Társadalmi Kapcsolatok Intézete

2. táblázat: A mintába került települések

Hevesi kistérség								
település	gyerekes háztartások							
	populáció				minta			
	egy	kettő	három és több gyermek	összesen	egy	kettő	három és több gyermek	összesen
Átány	42	39	67	148	8	8	13	29
Boconád	66	43	21	130	13	9	4	26
Heves	519	335	212	1066	52	33	21	106
Kömlő	85	73	86	244	17	15	17	49
Pély	90	48	41	179	18	10	8	36
Tarnabod	30	15	54	99	6	3	11	20
Tarnaszentmiklós	32	33	30	95	6	7	6	19
Tarnazsadány	41	45	54	140	8	9	11	28
Zaránk	20	8	7	35	4	2	0	6
összesen	925	639	572	2136	132	96	91	319

Kisteleki kistérség								
település	gyerekes háztartások							
	populáció				minta			
	egy	kettő	három és több gyermek	összesen	egy	kettő	három és több gyermek	összesen
Kistelek	119	66	51	236	24	13	10	47
Baks	180	118	47	345	36	24	9	69
Balástya	108	72	22	202	22	14	0	36
Csengele	400	230	92	722	40	23	9	72
Ópusztaszer	103	53	36	192	21	11	0	31
Pusztaszer	72	45	15	132	14	9	3	26
összesen	982	584	263	1829	156	94	32	282

Baktalórántházai kistérség								
település	gyerekes háztartások							
	populáció				minta			
	egy	kettő	három és több gyermek	összesen	egy	kettő	három és több gyermek	összesen
Baktalórántháza	149	121	130	400	15	12	13	40
Berkesz	41	21	24	86	10	5	6	21
Nyírjákó	48	25	12	85	12	6	3	21
Nyírkarász	93	68	52	213	23	17	13	53
Nyírkércs	47	36	11	94	12	9	3	24
Nyírtass	95	76	42	213	24	19	11	54
Ófehértó	133	82	57	272	33	20	14	67
Petneháza	89	64	37	190	22	16	9	47
Ramocsaháza	72	58	35	165	18	14	9	41
Összesen	767	551	400	1718	169	118	81	368

2. táblázat: A mintába került települések (folyt.)

Sásdi kistérség								
település	gyerekes háztartások							
	populáció				minta			
	egy	kettő	három és több gyermek	összesen	egy	kettő	három és több gyermek	összesen
Ág	12	3	4	19	5	1	2	8
Baranyajenő	21	19	8	48	9	9	4	22
Gerényes	15	8	8	31	7	4	4	15
Gödre	48	27	10	85	22	12	5	39
Kisvaszar	12	21	13	46	5	9	6	20
Mekényes	16	3	2	21	7	1	1	9
Mező d	8	4	2	14	4	2	0	6
Mindszentgodisa	36	25	13	74	16	11	6	33
Palé	3	4	2	9	1	2	1	4
Sásd	146	75	34	255	37	19	9	65
Tarrós	1	6	3	10	0	3	1	4
Tékes	12	10	6	28	5	5	3	13
összesen	330	205	105	640	118	78	42	238

Sarkadi kistérség								
település	gyerekes háztartások							
	populáció				minta			
	egy	kettő	három és több gyermek	összesen	egy	kettő	három és több gyermek	összesen
Biharugra	45	12	5	62	14	4	2	20
Geszt	37	26	27	90	11	9	9	29
Körösnagyharsány	25	15	5	45	4	5	2	11
Kötegyán	65	40	18	123	20	12	6	38
Mezőgyán	58	25	19	102	18	9	6	33
Okány	143	55	34	232	43	17	12	72
Sarkad	542	309	178	1029	56	31	18	105
Zsadány	96	49	23	168	30	15	7	52
összes háztartás	1011	531	309	1851	196	102	62	360

2. táblázat: A mintába került települések (folyt.)

Csengeri kistérség								
település	gyerekes háztartások							
	populáció				minta			
	egy	kettő	három és több gyermek	összesen	egy	kettő	három és több gyermek	összesen
Csenger	309	152	84	545	46	23	13	82
Csengersima	39	29	12	80	12	9	5	26
Csengerújfalu	37	27	21	85	11	8	7	26
Pátyod	30	23	13	66	9	7	4	20
Porcsalma	133	75	73	281	40	23	23	86
Szamosangyalos	29	21	16	66	9	6	5	20
Szamosbecs	21	12	6	39	6	4	2	12
Szamostatárfalva	11	11	12	34	3	3	4	10
Tyukod	116	53	51	220	35	16	15	66
összesen	725	403	288	1416	171	99	78	348

Bátonyterenyei kistérség								
település	gyerekes háztartások							
	populáció				minta			
	egy	kettő	három és több gyermek	összesen	egy	kettő	három és több gyermek	összesen
Bátonyterenye	1307	727	274	2308	100	53	23	176
Dorogháza	111	54	20	185	6	4	2	12
Kisbárkány	12	17	6	35	1	1	1	3
Márkháza	21	15	10	46	2	2	1	5
Mátramindszent	82	52	10	144	4	3	2	9
Mátranovák	195	72	24	291	11	4	2	17
Mátraterenye	181	87	46	314	10	5	5	20
Mátraverebély	168	118	66	352	15	8	7	30
Nagybárkány	48	47	30	125	3	6	3	12
Nagykeresztúr	25	13	7	45	2	1	1	4
Nemti	84	36	12	132	6	2	1	9
Szuha	67	20	6	93	2	2	1	5
összesen	2301	1258	511	4070	162	91	49	302

2. táblázat: A mintába került települések (folyt.)

Ózdi kistérség								
település	gyerekes háztartások							
	populáció				minta			
	egy	kettő	három és több gyermek	összesen	egy	kettő	három és több gyermek	összesen
Borsodnádasd	129	94	80	303	13	9	8	30
Csernely	29	24	25	78	6	5	5	16
Járdánháza	98	47	63	208	20	9	13	42
Kelemér	27	13	22	62	5	3	4	12
Ózd	1897	1109	886	3892	94	55	44	193
Putnok	317	182	185	684	32	18	19	69
Sajómercse	9	7	5	21	2	1	1	4
Sajónémeti	26	13	18	57	5	3	4	12
Sajópüspöki	26	16	11	53	5	3	2	10
Serényfalva	55	39	14	108	11	8	3	22
összesen	2624	1553	1311	5488	193	114	103	410

Szigetvári kistérség								
település	gyerekes háztartások							
	populáció				minta			
	egy	kettő	három és több gyermek	összesen	egy	kettő	három és több gyermek	összesen
Dencsháza	29	22	10	61	10	8	4	22
Kétújfalu	41	25	9	75	14	9	3	26
Almamellék	28	18	4	46	10	5		15
Csertő	21	11	3	35	7	4	1	12
Patapoklosi	23	13	10	46	8	5	4	17
Gyöngyösmellék	12	11	7	40	4	6	4	14
Somogyapáti	19	9	13	41	7	3	5	15
Somogyhatvan	13	8	11	32	5	3	4	12
Szigetvár	563	294	85	942	56	29	9	94
Mozsgó	45	18	9	72	16	6	4	26
Teklafalu	14	10	5	29	5	4	2	11
összesen	881	479	191	1551	142	82	40	264

2. táblázat: A mintába került települések (folyt.)

Mezőcsáti kistérség								
település	gyerekes háztartások							
	populáció				minta			
	egy	kettő	három és több gyermek	összesen	egy	kettő	három és több gyermek	összesen
Ároktő	93	57	42	192	12	8	9	29
Gelej	42	43	15	100	6	3	3	12
Igrici	123	66	52	241	-	-	-	-
Mezőcsát	589	354	206	1149	74	53	30	157
Tiszabábolna	28	14	10	52	3	2	1	6
Tiszadorogma	38	21	5	64	-	-	-	-
Tiszakeszi	273	153	90	516	29	20	12	61
Tiszatarján	118	85	65	268	14	11	10	35
Tiszavalk	33	14	3	50	-	-	-	-
Mezőcsáti kistérség	1337	807	488	2632	138	97	65	300

Jánoshalmai kistérség								
település	gyerekes háztartások							
	populáció				minta			
	egy	kettő	három és több gyermek	összesen	egy	kettő	három és több gyermek	összesen
Borota	74	37	11	128	26	13	6	45
Jánoshalma	482	304	181	947	72	46	24	142
Kéleshalom	28	12	9	49	10	4	3	17
Mélykút	265	150	77	492	40	23	12	75
összesen	849	503	264	1616	148	86	45	279

Encsi kistérség								
település	gyerekes háztartások							
	populáció				minta			
	egy	kettő	három és több gyermek	összesen	egy	kettő	három és több gyermek	összesen
Csenyéte	12	18	33	63	3	5	9	17
Baktakék	26	24	33	83	7	6	8	21
Fáj	15	10	28	53	4	3	7	14
Fancsal	14	7	6	27	4	2	2	8
Forró	101	83	100	284	25	21	25	71
Encs	336	184	135	655	50	28	20	98
Hernádszentandrás	18	15	16	49	5	4	4	13
Hernádvécse	41	36	47	124	10	9	12	31
Ináncs	62	43	25	130	16	11	6	33
Krasznokvajda	19	15	9	43	5	4	3	12
Méra	79	58	49	186	20	15	12	47
Pere	19	17	7	43	5	4	2	11
Összesen	742	510	488	1740	154	112	110	376

2. táblázat: A mintába került települések (folyt.)

Kadarkúti kistérség								
település	gyerekes háztartások							
	populáció				minta			
	egy	kettő	három és több gyermek	összesen	egy	kettő	három és több gyermek	összesen
Csököly	51	51	42	144	13	13	11	37
Hedrehely	29	12	10	51	7	3	3	13
Kadarkút	151	79	48	278	15	8	5	28
Kaposmérő	144	84	42	270	36	26	11	68
Kapos-szerdahely	76	38	15	129	19	10	4	33
Mike	41	26	21	88	10	7	5	22
Nagybajom	166	128	92	387	17	13	9	39
Pálmajor	10	10	27	47	3	3	7	13
Szenna	38	34	19	91	10	9	5	24
Szilvásszent-márton	6	8	6	20	2	2	2	6
Zselickisfalud	9	9	10	28	0	2	3	5
összesen	721	479	333	1533	132	91	65	288

Abaúj-Hegyközi kistérség								
település	gyerekes háztartások							
	populáció				minta			
	egy	kettő	három és több gyermek	összesen	egy	kettő	három és több gyermek	összesen
Abaújszántó	160	113	56	329	24	17	8	49
Abaújvár	6	3	7	16	2	1	2	5
Boldogkőújfalu	31	14	35	81	9	4	11	24
Boldogkőváralja	49	41	18	106	15	13	5	33
Fony	19	9	10	38	6	3	3	12
Gönc	104	62	43	209	16	9	7	32
Hernádcéce	12	9	4	25	4	3	2	9
Hidasnémeti	45	36	29	110	14	11	9	34
Telkibánya	33	17	9	59	10	5	3	18
Tornyosnémeti	28	9	8	45	9	3	3	15
Vilmány	70	42	67	179	21	13	21	55
Vizsoly	41	24	36	101	12	7	11	30
Összesen	599	379	323	1301	142	89	85	316

2. táblázat: A mintába került települések (folyt.)

Nyírbátori kistérség								
település	gyerekes háztartások							
	populáció				minta			
	egy	kettő	három és több gyermek	összesen	egy	kettő	három és több gyermek	összesen
Encsencs	80	73	92	245	16	15	18	49
Kisléta	86	71	36	193	17	14	7	38
Nyírbátor	505	378	297	1180	51	38	30	119
Nyírbogát	168	107	59	334	34	21	12	67
Nyírmihálydi	65	62	114	241	13	12	23	48
Nyírpilis	20	14	62	96	4	3	12	19
Ömböly	15	10	16	41	3	2	3	8
Penészlek	41	24	24	89	8	5	5	18
Piricse	60	59	89	208	12	12	18	42
Pócspetri	13	8	2	23	3	2	1	6
Összesen	1053	806	791	2650	161	124	129	414

Vásárosnaményi kistérség								
település	gyerekes háztartások							
	populáció				minta			
	egy	kettő	három és több gyermek	összesen	egy	kettő	három és több gyermek	összesen
Aranyosapáti	96	60	89	245	24	15	21	60
Barabás	42	23	8	73	11	5	2	18
Beregsurány	37	28	10	75	9	7	3	19
Gemzse	43	21	30	94	11	5	8	24
Gulács	53	24	21	98	11	6	4	21
Jánd	43	24	15	82	9	6	4	19
Mátyus	7	4	7	18	2	1	2	5
Tarpa	114	66	42	222	29	17	11	57
Tiszaadony	29	16	12	57	7	4	3	14
Tiszakerecseny	44	35	30	109	11	9	8	28
Tiszavid	30	16	25	71	8	4	6	18
Vásárosnamény	465	266	96	827	46	27	10	83
összesen	1003	583	385	1971	178	106	82	366

2. táblázat: A mintába került települések (folyt.)

Berettyóújfalui kistérség								
település	gyerekes háztartások							
	populáció				minta			
	egy	kettő	három és több gyermek	összesen	egy	kettő	három és több gyermek	összesen
Bedő	15	9	3	27	1	2	0	3
Berekböszörmény	130	59	33	222	18	10	8	36
Berettyóújfalu	878	505	137	1520	26	20	3	49
Biharkeresztes	232	119	50	401	5	3	5	13
Darvas	33	13	7	53	4	2	1	7
Komádi	288	159	86	533	6	2	3	11
Körösszakál	43	23	11	77	4	5	4	13
Körösszegapáti	52	21	12	85	5	5	3	13
Magyarhomorog	45	28	8	81	6	5	3	14
Pocsaj	128	68	93	289	15	10	22	47
Szentpéterszeg	67	27	16	110	13	6	4	23
Told	13	9	15	37	2	1	4	7
összesen	1924	1040	471	3435	105	71	60	236

Szerencsi kistérség								
település	gyerekes háztartások							
	populáció				minta			
	egy	kettő	három és több gyermek	összesen	egy	kettő	három és több gyermek	összesen
Alsódobsza	13	10	2	25	2	2	0	4
Mád	107	52	23	182	16	8	2	26
Megyaszó	109	84	109	302	10	13	16	39
Mezőzombor	88	79	91	258	13	12	14	39
Monok	69	43	44	156	11	6	7	24
Prügy	92	95	102	289	14	14	15	43
Rátka	42	28	6	76	6	4	1	11
Szerencs	434	276	107	817	43	28	11	82
Taktakenéz	49	38	61	148	7	6	9	22
Tiszalúc	242	187	139	568	36	28	21	85
összesen	1245	892	684	2821	158	121	96	375

2. táblázat: A mintába került települések (folyt.)

Mátészalkai kistérség								
település	gyerekes háztartások							
	populáció				minta			
	egy	kettő	három és több gyermek	összesen	egy	kettő	három és több gyermek	összesen
Mátészalka	1950	966	294	3210	53	28	12	93
Nagyecsed	592	403	207	1202	36	15	14	65
Vaja	277	258	143	678	19	12	9	40
Fábiánháza	191	100	58	349	16	8	6	30
Géberjén	50	30	6	86	5	2	1	8
Győrtelek	129	62	48	239	13	6	6	25
Nyírcsaholy	209	141	54	404	17	9	8	34
Nyírkáta	133	105	88	326	13	7	11	31
Ópályi	215	156	122	493	18	10	13	41
Papos	67	48	34	149	5	4	2	11
Rápolt	12	3	8	23	1	0	2	3
Összesen	3825	2272	1062	7159	196	101	84	381

Edelényi kistérség								
település	gyerekes háztartások							
	populáció				minta			
	egy	kettő	három és több gyermek	összesen	egy	kettő	három és több gyermek	összesen
Bódvaszilas	51	23	17	91	16	7	5	28
Damak	14	5	4	23	4	2	1	7
Edelény	510	273	147	930	51	27	15	93
Meszes	7	3	5	15	2	1	2	5
Perkupa	29	15	29	73	9	6	9	24
Rakaca	42	28	37	108	13	8	11	32
Rakacaszend	16	13	13	42	5	4	4	13
Szalonna	53	27	42	122	16	8	13	37
Szendrő	154	121	153	428	15	12	15	42
Szendrőlád	84	55	124	263	25	17	37	79
Szögliget	27	3	8	38	8	1	2	11
Tomor	10	8	3	21	3	2	1	6
Ziliz	21	11	8	40	6	3	2	11
összesen	1018	585	590	2194	173	98	117	388

2. táblázat: A mintába került települések (folyt.)

Szikszói kistérség								
település	gyerekes háztartások							
	populáció				minta			
	egy	kettő	három és több gyermek	összesen	egy	kettő	három és több gyermek	összesen
Alsóvadász	49	40	67	156	15	12	20	47
Felsődobsza	30	22	36	88	9	7	11	27
Felsővadász	18	8	31	57	5	2	9	16
Gagyvendégi	5	6	4	15	2	2	1	5
Halmaj	93	57	34	184	28	17	10	55
Kázsmárk	37	27	46	110	11	8	14	33
Léh	20	12	12	44	6	4	4	14
Monaj	12	4	8	24	4	1	2	7
Nagykinizs	8	8	14	30	2	2	4	8
Selyeb	18	19	20	57	5	6	6	17
Szikszó	278	169	105	552	42	26	16	84
összesen	568	372	377	1317	129	87	97	313

Bodrogközi kistérség								
település	gyerekes háztartások							
	populáció				minta			
	egy	kettő	három és több gyermek	összesen	egy	kettő	három és több gyermek	összesen
Cigánd	168	97	81	346	25	15	12	52
Dámóc	24	9	7	40	6	2	2	10
Karcsa	82	53	37	172	21	13	9	43
Karos	32	16	11	59	8	4	3	15
Lácacséke	20	7	14	41	5	2	4	11
Nagyrozvágy	41	11	10	62	10	3	3	16
Révleányvár	16	16	8	40	4	4	2	10
Ricse	98	35	47	180	25	9	12	46
Semjén	23	12	21	56	6	3	5	14
Tiszacsermely	26	8	25	59	7	2	6	15
Tiszakarád	110	86	93	289	28	21	23	72
Zemplénagárd	37	21	18	76	9	5	5	19
összesen	677	371	372	1420	154	83	86	323

2. táblázat: A mintába került települések (folyt.)

Fehérgyarmati kistérség								
település	gyerekes háztartások							
	populáció				minta			
	egy	kettő	három és több gyermek	összesen	egy	kettő	három és több gyermek	összesen
Cégénydányád	30	22	10	62	6	9	11	26
Csaholc	34	23	19	76	7	8	22	37
Fehérgyarmat	500	244	65	809	76	73	10	159
Hermánszeg	16	7	4	27	3	3	7	13
Jánkmajtis	111	56	38	205	24	21	3	48
Magosliget	23	11	11	45	5	4	14	23
Méhtelek	33	31	30	94	8	11	7	26
Rozsály	35	29	30	94	8	11	18	37
Szatmárcseke	101	58	42	201	20	23	28	71
Túristvándi	53	23	17	93	11	11	23	45
Vámosoroszi	36	18	13	67	7	7	9	23
Zajta	20	11	17	48	4	4	30	38
összesen	992	533	296	1821	179	185	182	546

SZÉCHENYI 2020
Magyarország Kormánya
Európai Unió
Európai Szociális Alap
BEFEKTETÉS A JÖVŐBE